

ЭГЕМБЕРДИ ЭРМАТОВ

*Чыгармаларынын жети
томдук жыйнагы*

Бишкек
«Бийиктик» – 2011

ЭГЕМБЕРДИ ЭРМАТОВ

Алтынчы том

Эсселер жана драмалар

Бишкек
«Бийиктик» – 2011

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Э 80

Эрматов Эгемберди.
Э 80 Чыгармаларынын жыйнагы: 6-том.
Эсселер ж-а драмалар. – Б.: Бийиктик,
2011. – 436 б.

ISBN 978-9967-13-417-1

Бул китепке дүйнөлүк поэзиянын алптары жана
замандаштары тууралуу эсселер, түрдүү мезгилдеги
жазылган драмалары топтолду.

Э 4702300200-08

ISBN 978-9967-13-417-1

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

© Эрматов Э., 2011.

СЫРСАНДЫК

ЭССЕЛЕР

АЛГЫ СӨЗ

Ар бир адамдын жандүйнөсүндө кимдир бирөөлөр менен бөлүшө турган сырлары бар. Бирок ошол сырларыңды айта турган кишинди дайым эле жаныңдан жолуктура бербейсиң. Анан аныңды ак барака айтасың. Барак түндүр-күндүр эч эрикпей баарын уга берет. Айтылган сөздөрдүн жакшысына да, жаманына да чыдайт. Чыдайт экен деп жансырыңды калтырбай төгө бересиң. Антпесең бугуң ашып-ташып олтуруп сени бир кесепетке дуушар кылып коюшу мүмкүн. Арадан бир канча мезгил өткөндөн кийин сырдашкан дептериңди барактап ачып олтурсаң жазылган ойлордун кээ бирөөлөрү күнү бүгүнкүдөй заманбап мааниге ээ экендигин байкайсың. Кээ бирөөлөрү жашаган мезгилиңдин чегинен чыгалбай чала өлүк жандай болуп калганын көрөсүң.

Бул жыйнак менин ыр менен, драма менен айталбай калган айрым ойлорумдун, көз караштарымдын уландысы сыяктуу. Менин акындык тагдырыма таасирин тийгизген адамдар, окуя-кырдаалдар, туйгулар ушул жыйнактын тулкусуна жуурулушту десем жаңылышпаймын. Көп жылдардан бери арачолодо жазылып жүрүп менин тагдырыма айланып кетти десем да болот. Кол жазмаларды барактаган сайын, көп жылдар мурда керемет кыял-туйгулар менен жашаган өзүмө жолугам. Сырларым менен

сырдашам. Ар кайсыл мезгилде ара-чолодо үзүл-кесил жазылган бул эсселерди бир гана нерсе бириктирип турган сыяктуу. Ал нерсе өзүмдү жана сырткы дүйнөнү туюуга жасаган аракетим. Менимче адам баласы үчүн мындан өткөн улуу озуйпа жок болсо керек. «Ким өзүн тааныса, ал ааламды таанып билет», – деп айткан экен кайсыл бир даанышман. Ошонун сыңарындай мына ушул «Сырсандыкка» катылган анча-мынча ойтүрмөктөрүм кайсыл бир деңгээлде окурмандарымдын дилинен орун тапса төбөм көккө жетет эле. Эч кимди эч нерсе таң калтырбай турган заманда, балким менин бул апендилик жооругум кимдир бирөөлөргө жакпас. Жакпаса, мейли, жакпасын. Миң адамдын ичинен бирөөнүн көңүлүн өзүнө бурса мен үчүн чоң огожо. Ошого каниет кылам.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

ЖОЛ

* * *

Жаш бала эми тамтаңдап тай-тай баскан кезде, ага ата-энеси тушоо кесүү тоюн берет. Ата-эне жакшы ниет кылып: «Ылайым балам жыгылып-мүдүрүлбөй өмүр жолунда түз кетсин», – дейт. Тушоо кесүү аземине катышкандар ата-эненин аруу тилегине кошулуп бата тилейт. Бул буту чыккан жаш баланын элдин алдында алган эң алгачкы батасы. «Жолуң шыдыр болсун!», – деген бата эс тарткандан бери бизди коштоп келатат. Жакшылыгыбыз, жамандыгыбыз, өмүрүбүз, өлүмүбүз, тагдырыбыз өмүрүн өткөрүп ийет турбайбы? Эми гана аны жол менен байланышкан. Жолдон улуу нерсе жок. Биз Алла Тааланын чексиз жолунда баратабыз. Бүткүл аалам жаралгандан бери тынымсыз кыймылда. Биз дагы, адамдар, олтурсак да, жатсак да кыймылдын кучагындабыз. Кыймыл токтогондо жашоо да токтойт. Бул улуу жолдо бирөөгө күн эрте батса, бирөөгө кеч батат...

* * *

Атам: «Жолдун көзүн карап бас!» – деп айтчу. »Жолдун көзү кай жакта экен?» – деп таң калчумун. Жолдун көзүн көрбөй жүрүп бул өмүрдө көп мүдүрүлдүм, көп жолу чатышып жыгылдым, башы-

көзүмдү канаттым. Эч кандай жышааны жок кырсыктарга дуушар болдум. Кээде: «Жолунду билип жүрбөйсүңбү?» – деген жеме уктум. Кээде: «Эй, жолундан адашыпсың!» – деп шылдың бодум. Деги жолдун көзүн карап басуу – бул Кудайды таануу, чындыкты билүү, дилди, ниетти тура кылуу деген түшүнүк экен.

* * *

«Кудайдын жолунда жүргөн адам эч нерседен кем болбойт», – деген сөздү өмүрүмдө көп уктум. Бирок маанисин анча түшүнө бербейт элем. Көрсө, Кудай Таалага баруучу жолдун боюнда түмөнтүркүн азгырыктар көп болот турбайбы? Адам баласы шайтанга алданып, ошол азгырыктарды жеңалбай жүрүп өмүрүн өткөрүп ийет турбайбы? Эми гана аны сезгениңде, актыктын жолуна кирейин дегениңде белиң бекчейип, көзүң чекчейип, күч-кубатың жок олтуруп калат турбайсыңбы? Бул дүйнө бир кем дүйнө экендигин туйганыңда, Кудай Тааланын жолу эсиңе келет экен. Бул жандүйнөндү ыпластыктан сактап калчу жол экен. Ошондуктан бул жолдогу адамдын мартабасы улук болот экен. Бүгүнкү күндө Кудайдын жолу эмне экендигин сезип туйбагандар эбак ал жолду танып кетишкен. Замандын туусу биз болобуз, акыркы акыйкат биздин чөнтөктө деп корустон болушуп басып жүрүшөт. Ылайым, Кудайым ошолорго да ынсап берсе экен.

* * *

«Жолум жабылып калды, жолум болбой жатат, жолум байланыптыр», – деген сөздү көп угабыз.

Туура, пенде болгондон кийин мындай кесепеттен кур калбайт. Жолду ачып алып үчүн эмне кылуу керек? Эң негизгиси ыйманың таза болсун, ой-пикириң таза болсун, анан көкүрөк дилиң таза болсун, тээ түпкү башатың таза болсун...Анан ар дайым ниетинди түз кыл! Биз, пенделер, өзүбүздүн жолубузду өзүбүз тосуп алабыз. Жок жерден кесир сүйлөйбүз, ар кандай ушак-айың сөзгө аралашабыз, жок жерден кимдир бирөөлөрдү жек көрөбүз. Кудай Тааланын кыл дегенин кылбай, кылба деп тыюу салган нерселерин кылабыз. Ошентип бүтүндөй рухубузду булгагандан кийин, айла жок, Жараткан жолубузду тосуп салат. Өзүбүзгө өзүбүз бөгөт коебүз. Андан кантип кутулуу керек? Кандай кылсак жолубуз кайрадан тазаланат? Бул үчүн адегенде Алла Тааладан жалбарып кечирим суроо керек. Кылган күнөөлөрдү моюнга алып тооба келтирүү керек. Кең пейил болууга аракет кыл. Эч кимден жакшылыгыңды аяба. Бей-бечараларга кайыр-садага бер. Намаз оку. Аккан суудай шар бол. «Колу ачыктын – жолу ачык», – деген кыргыздын улуу сөзүн турмушунда колдон.

* * *

Тагдыр жолубузду Алла Таала асманда чийген. Ошол улуу кудирет күчтүн амири менен жашап жүрөбүз. Адашып кетпес үчүн адам баласы ар дайым жакасын кармап, Кудайга шүгүрчүлүк айтып, Жаратканга тооп кылып жашаганы оң. Жолго чыгаардан мурун пайгамбарым Мухаммед алейхиссалам ар дайым эки ракат сапар намазын окуп чыкчу экен. Жолубуздун жакшы-жаман болушу Алладан.

Биз мына ушинтип жашабасак, нарк-насилибизди жерге тепсеп, көктө чийилген тагдыр жолубузга өзүбүз доо кетирип алабыз.

* * *

Байыркы кытай даанышманы Лао-Цзы «жол» (дао) деген түшүнүктү бүтүндөй дүйнөнү таң калтырган философиялык агымга айландырган. Төрөлүү, жашоо, өлүм, кайра жаралуунун баары чеге жок кыйма-чийме жол экен. Жер менен жылдыздардын, Адам менен Кудайдын, бу дүйнө менен тиги дүйнөнүн байланышы бизге билинбеген сан-санаксыз жолдор менен биригет тура. Адам баласы чексиздиктин жолунда жарыкка келип, ошол жолдо өмүр суусу түгөнөт тура. Демек, «жолдон улуу нерсе жок» деген сөз кыргызда тегин жерден чыккан эмес.

* * *

«Менин башатым кайсыл жолдон башталды, кайсыл жерге токтоймун?» – деген суроо эң кыйын суроо. Ушул эки суроонун ортосунда адамдын өмүрү өтөт. Кеп мына ушул эки аралык, эки чекти адам кандайча басып өттү, ошондо гана анын ким экендиги билинет.

* * *

Чыгармачылыкка киришкенден бери өзүм менен өзүм күрөшүп, өз жолумду табаар бекенмин деп келатам. Бирөөнүн мурда салган даяр жолунда сайран куруп өткөнчө өзүмдүн жалгыз аяк чыйырым-

ды, жолумду тапканым жакшы. Өз жолунду табуу аябай машакаттуу, анын артынан сая түшүп тынымсыз изденүү керек. Ал жол көшөрүп көк бет болуп өжөрлөнүү менен гана келет. Адабиятта да, илимде да, жашоодо да ошондой.

* * *

Алла Таала жараткан дүйнө кандай болсо, аны так ошондой кабыл алууну үйрөнүү керек. Айланаңдагы адамдардан эч нерсени талап кылба. Жакшы жагын өзүңө ал, жаман жагына көз жумуп кой. Ошондо эч кимге сенин зыяның тийбейт. Жандүйнөң учкан куштай эркин болот. Эч кимдин колдоосуна да, мактоосуна да, таяныч сүрөөсүнө да муктаж болбой каласың. Анан Алла Таала тагдырыңа чийген өзүңдүн жолуң менен кетесиң. Адам болом деген кишиге мындан ашкан бакыт барбы?

* * *

Менин салган жолум жандүйнөмдүн жарык нуру болуш керек. Маңдай теримдин тамчылары күнүтүн өзүм менен, аалам менен болгон күрөш. Менин бүткүл аракетим мына ошол жолдо калганда анын акыбети кайтат. Ансыз ал жолдун кунары качып, көзүм өткөндөн кийин тирүү жан баспай чөп чыгып кеткен жолго айланат. Жашап өткөнүң билинбей жоголгон жол бейооба өткөн өмүр эмей эмне?

* * *

Акыйкатка жетүүнүн, Кудай Тааланы таануунун оңой жолу бар бекен? Эгер оңой жолу болсо

анда неге жолубузга миллиондогон азгырыктарды жайнатып: «Келе!» – деп көз ымдатып койгон? «Мага жеткиң келсе, ошол азгырыктардын баарын жеңип өтчү, көрөйүн», – деп бизди Алла Таала сынап олтурат. Биз бул жолдо сөзсүз адашуубуз керек. Башыбыз маң болуп жол таппай далбасташыбыз керек. Элге-журтка шылдың болуп, азап тартышыбыз керек. Адашкан адам, жол издеген адам акыры жүрүп издегенин табат. Оңой жол менен жүрүп максат-муратына жеткендер өтө сейрек. Гаутама Будда, Иса менен Муса, Мухаммед пайгамбарлар да көп азап тартып жүрүп, Кудай Тааланын ак жолуна түшүшкөн. Алардын алдында биз кимбиз? Демек, жашасын адашуунун күч-кубаты!

* * *

Байыркы фираундар ойлоп тапкан лабиринтте улуу философия жатабы деп ойлоймун. Анын дал ортосунда акыйкат казынасы жайланган. Ошого темселеп адашып жүрүп жетишиң керек. Ал акыйкат казынасын таап алуу үчүн лабиринтке кирген адамдын бир өмүрү кетет. Адашып калсаң сөөгүң сөпөт болот. Акыйкат казынасын тапкан адам Алла Тааланы туят, дүйнөнү туят, өлбөстүктү туят. Лабиринтте мына ушундай сыр жатабы деп ойлоймун.

* * *

Лао-Цзынын айткан мындай бир сөзү бар: «Жакшы бала атасы өлгөндөн кийин, анын баскан жолун үч жыл таанып үйрөнөт. Андан кийин гана өз жолун издей баштайт». Биз бул насаат сөздү элес

ала бербейт экенбиз. Ошонун айынан жеке үй-бүлөдө, коомдо канча трагедия болуп жатат. Бабалар баштаган улуу көчтү танууга болбойт.

* * *

«Жолоочунун жолдо болгону жакшы». Биз күн сайын өмүр менен өлүм деген сапардабыз. Жүрөктүн эрки менен, сүйүү менен, ишеним менен жашасак гана адамдык озуйпабызды ак өтөп, сапарыбызды байсалдуу кылабыз. Көкүрөк-дилибиз Алла Тааланын бизге берген аяндарын түз кабыл алганда гана жолубуздан адашпайбыз.

* * *

Жолго чыкканда шашылба, даяр тамакты таштап кетпе! Бир нерсем бүтпөй калды эле деп үйгө илинбе. Бара жаткан максатыңды аныктап ал. Ниятиңди ак, түз кыл. Булар ар бир жолоочу кыйшайуусуз аткара турган жолдун улуу мыйзамы.

* * *

Каякка барары белгисиз туңгуюк жол адамдын үрөйүн учуруп, төбө чачын тик тургузуп коркутат. Белгисиз жакка кадам таштоого жүрөгүң даабайт. Белгисиз жол сага азазилдей сезилет. Тобокелге башыңды сайгың келбейт. Жүрөгүң менен секирик жасап, жандүйнөндү бычак мизине коюп сынап алуудан коркосуң. Адам табиятынан ошондой. Белгисиз жолго жүрөгүңдө жалы бар тобокелчил, эр жүрөк паландар гана барат. Чыгармачылык улуу секириктер да мына ошондой тобокелчил адамдар тара-

бынан жасалат. Мурда белгисиз жолдорду ачып алат.

* * *

Жолдо жүрүп адамдар менен тааныштым, аалам менен сырдаштым. Жолдо жүрүп күтүлбөгөн ырларыма жолуктум. Өмүрүмдүн көбү жолдо өттү. Ошондуктан жолду жакшы көрөм. Жол менин жандүйнөмдү толтуруп турган керемет кубулуш.

ЭНЕ ЖӨНҮНДӨ СӨЗ

* * *

Эне жөнүндү өтө эле көп жаздым. Азыр ойлосом эне жөнүндө жарытаарлык деле бир нерсе айта элек экенмин. Айтып бүтүрүүгө дагы мүмкүн эмес экен. Канча жазсаң да эне деген улуу мухиттин чети оюлбайт окшойт. Эми эсиме түштү. Эне жөнүндөгү хадисти эстедим. Энебиздин бизге берген бир түндүк сүтүн акташ үчүн аны Меккеге көтөрүп барып, кайра көтөрүп келсек да аздык кылат экен. Ошондой болгондон кийин биз өмүр бою эч качан эненин карызынан кутулбайт экенбиз. Анын таманынын астындагы бейишти көрбөй туруп, бейишти эңсегенибиз болбогон кеп экен. Ушул эң жөнөкөй нерсени билбей жүрүп өмүр өтүп баратканына кейиймин.

* * *

Эне болбосо, жарыкчылыкты кайдан көрөт элек? Өмүр деген кереметти бизге тартуу кылып берген

эне. Эненин касиетинен улам биз жарык күн менен баарлашып, нурга оронуп, ырыс-кешиктүү болдук. Ошондуктан мага «Эне» деген сөз «Жарык күн» деген маанисин туюндуруп келет.

* * *

Азыркы мезгилде энесин кордогон, уруп-сабаган, энесинен безип кеткен, карыялар үйүнө алып барып таштаган боору таш, карөзгөй, нокотек балдар көбөйдү. Ошондой зар какшаган энелердин ыймуңунан, көз-жашынан улам заманыбыз оңолбой калды. Ошондон улам адамдардан мээр-акыбет качып, ыймансыздык кара тумандай каптады. Эненин көз жашы тамган жерде кыямат башталаарын унутпайлы.

* * *

«Энеңди», – деп сөктүрбө. Энеңе тил тийгизбе. «Заады жаман» деген кепке калба. Энеңдин куту түшпөсүн десең өзүңдү таза, адилет, ак алып жүр. Жаман, ыплас нерселерге чарпылбай башыңды бийик көтөрүп жүр. Сенин акмактыгыңды көрүп алып, башкалар энеңе наалат айтпасын. Бул дүйнөдө энесине тил тийгизүүдөн өткөн наадандык жок. Ошону эсиңден чыгарба, уулум.

* * *

Энелердин керемет аурасы бар. Балпайган ак чач энелердин жанына барып калсак мээрбандыкты, айкөлдүктү, жылуулукту, кең пейилдикти туямын. Мемиреген аруу бейпилдикке туш келгендей

боломун. Кыялымдан шашкалактап күрү-күү түшкөн турмуш агымы оолактап кетет. Кандайдыр бир түбөлүктүү дүйнө менен баарлашып калгандай сезем өзүмдү. Ылайым, балпайган ак чач энелер жергебизде көп болсо экен.

* * *

Бешик тербеткенде «Алдей» айткан энелер азайып баратат. «Алла-эй!», – деп Алланын ысмын жаш бөбөктүн жүрөгүнө жеткирип, анын дилине ыйман нурун төгүүдөн артык эмне бар? Алла менен ооздонгон бала эзели жаман болбойт. Ошондуктан энелер эч качан «Алдей» ырын ооздон түшүрүш керек эмес. Энени эне кылып көркүнө чыгарган мына ошол бешик ырлары.

* * *

Тамтундап буту чыккан бала жыгылып кетсе, эненин жүрөгү шуу дей түшөт. Ыйлаган баланын үнүн укса, эненин жүрөгү селт этет. Түндөсү бирөө эшик какса, уулун ойлоп эне чочуп кетет. Бизди ошентип өстүргөн энебиздин көңүлүн кээде калтырып, орой мамиле кылып жүргөнүбүздү Кудай Таала да кечирбесе керек. Энесин какшатып зарланткан бала эч качан өйдөлөп кеталбайт.

* * *

Азыркы күндө дүйнөнүн артынан түшүп балдарын таштап кеткен, бой-мүчөм бузулуп калат деп бала туугусу келбеген, өз канынан жаралган балдарга карөзгөйлүк менен мамиле жасаган, эне де-

ген ыйык атты алып жүрүүдөн оолактап калган аялдар көбөйдү. Энелик улуу касиетти тебелеп-тепсегендер көбөйдү. Ошонун кесепетинен заман тескери жакка ооп тарбиясыз, жүрөгүндө мээрими жок ташбоор балдар чоңоюп жатат. Үйүбүздөн кут качып, ыйман ыдырап, рухий дүйнө деградацияга жол алууда. Бул апааттан сактап кала турган эне экендигин унутпайлы. Эненин көз жашы ташты ээритип келген. Эмне, азыркы учурда ташбоор заманды ээрите турган энелердин көз жашы чыкпай калганбы?

* * *

Энесине кол көтөргөн балдар, энеси менен жулмалашкан кыздар жылдан жылга көбөйүп баратат. Андайлар таптакыр чийинден чыгып кеткен, адам кейпинен ажыраган шордуулар. Ошолор акыр заманды жакындатып, жалпы элдин күнөөсүн көбөйтүп бүт баарыбыздын жашообузга кара такты салууда. «Бирдики миңге, миңдики түмөнгө» дегендей, эненин кадырына, эненин абийирине доо кетирген акмактардын кесепетинен, балким бизге Алла Тааланын каргышы тийип, өйдөлөп кеталбай улам жакырланып, ыймансыз жашоого белчебиз менен батып бараткан чыгаарбыз. Энеге акырайып кароонун өзү канчалык күнөө экендигин эстесек, анда энеге кол көтөрүү бул тирүүлүктүн өзүнө, ыйыктыкка, аруулукка, бизди жараткан заттын өзүнө кол көтөрүү дегендикке барабар. Мындан өткөн кылмыш жок болсо керек. Оо, жараткан Эгем, ошолорго ыйман берип, ак жолго сала көр!

Эсселер жана драмалар

* * *

«Эне» деген үндү уккан сайын жүрөгүм элжиреп кетет. Бул сөздүн түпкүрүндө өмүрдүн башаты, тирүүлүктүн чыксыз ырахаты, барчылык, молчулук, Күн нуруна тете болгон мээрим жаткандай сезилет. Жер огу мына ушул сөз менен айланып тургансыйт. Мына ушул сөздүн күчүндө жашоону алдыга сүйрөгөн улуу энергия бардай туюлат. Биз ушул сөз менен туулуп, ушул сөз менен өлөбүз.

* * *

Эне болуу бактысына жетпеген аялдарга боорум ооруйт. Алла Таала аялзатын эне болсун деген максатта жараткан. Ошол улуу озуйпаны аткаруу менен гана аялдар кадыр-баркка, сый-урматка жетише алышат. Кимдир бирөөлөр аркылуу жалпы эркектерди жек көргөндөр, эркектерди теңсинбей шакаба, шылдың кылгандар, эркектерден өздөрүн бийикпи деп текебер мамиле жасагандар, кесепет мыйзамынын негизинде эне болуу бактысынан ажырап калуусу ыктымал. Эне болгон күндө да андай аялдардын төрөгөн балдары ар кандай кармалык илдеттерге чалдыгып, ошолордун азабын тартып өтөт. Демек эне болуу деген сөз – жашоону жүз пайыз сүйүү деген сөз, айкөл, кечиримдүү болуу деген сөз. Ошондой болсо гана аялдын бешенесине эне болуу бактысы туш келет.

* * *

Энемдин оозунан уккан эң көп сөз: «Айланайын, үргүлүп кетейин», – деген сөздөр болду. Азыр

дагы кулагыма ушул сөздөр угулуп турат. Ушул сөздөр аркылуу энемдин мээримин, жылуулугун азырга чейин туюп, сезип келатам. Кээ бир энелердин оозунан чыккан каргыш сөздөрдү укканымда төбө чачым тик турат. Ошондо энемди эстеймин. »Айланайын» деген сөз угуп чоңойгонума шүгүр кылам. Мага ошондой энени берген Жаратканыма ыраазы болом.

* * *

Адамдын тарбия-таалими энеден. Айлана-чөйрө менен болгон мамилеси энеден. Боорукерлиги, кечиримдүүлүгү, күйүмдүүлүгү энеден. Демек, биздин адам болуп калыптануубуз энебиздин ак сүтү менен боюбузга сиңген. Балалыгыбызды энебизден бөлүп кароого болбойт. Ошол кездеги уюткубуз кандай болсо, ошого жараша адам болуп өстүк. »Уяда эмне көрсө, учаарда ошону алат» дегендей, биз энебизден алган рухий байлык менен сапарга чыкканбыз. Бара-бара ошол башатты унуткандар адамгерчиликтин чек-өлчөмүнөн чыгып, өз баштарына оор кесепеттерди үйүп алышууда.

* * *

Бүгүнкү күндү карыялардын үйүндө жаткан энелердин саны көбөйдү. Кыргыздын ак чач кемпирлери өлбөстүн күнүн көрүп, бала-чакасынан үмүтүн үзүп, оор абалда жашап жатышат. Энелерин багып алууга кудирет-күчү жетпеген уул-кыздарды ойлосом, жүрөгүм кармап калат. Андайлардын жеп-ичкенден башканы билбеген макулактан эмнеси артык? Энесин таштап коюп кантип тамагынан ысык

суу өтүп жүргөнүнө түшүнбөймүн. Кантип тынч уктап өмүр сүрүп жатканына таң калам. Дүйнөпараздык психологиясы адамды мына ушундай ташбоор, мерез, ыплас кылып салабы? Же Кудай Тааланын бул дүйнөдө көрсөткөн азап-шорубу?

* * *

Энеси ыраазы болбогон баланын көрү күйүп, сурак бералбай кыйналып жаткандыгы жөнүндө пайгамбарыбыздын бир хадиси бар. Тирүү жүргөн ар бир пенде ошол хадистин маанисин жакшылап билип алганы оң. Энесин нааразы кылган пенденин иши а дүйнө, бу дүйнө эч качан оңолбойт. Жолу да болбойт. Кылган амалдарынын баары күйүп кетет. Ушуну эстен чыгарбай жүрсөк дейим.

АТА ЖӨНҮНДӨ

* * *

Ата – дөөлат, таянар тоо. Ата – ордолуу шаар. Өмүр деген улуу дайранын башаты атадан башталат. Ошондуктан атанын касиети эбегейсиз зор. Кудай Таала атага ошондой жаратмандык кудурет - күчтү, зор шыбаганы берип койгон. Кыргыз элинде: «Атанын назарынан калба», «Атаңа наалат келтирбе» деген накыл сөздөр бар. Бул улуу сөздөр. Атанын насаатын укпаган, аны урматтап сыйлай албаган балдардын келечеги жок. Андай балдардын ырыскысын жараткан Алла Таала кемтик кылып койот. Анткени атасын нааразы кылган пенде эзели өсүп-өнүкпөйт. Андайлар Кудайдын каарына калат.

* * *

Ата болуу бактысына туш келген эч бир пенде азамат уулунан ажырап, жер муштап олтуруп калбаса экен деп тилеймин. Мууну бошошуп, көкүрөгү күйүткө чыланбаса экен деп тилеймин. Өзөгү өрттөнүп, санаасы санга бөлүнбөсө экен деп ойлоймун. Бул дүйнөдө мындан өткөн оор трагедия болбосо керек. Өмүр бою эңсеген арзууларың, көксөгөн максат-мүдөөң жалп этип өчкөндөн артык дагы кандай жоготуу бар. Бакубат шагы сынган дарак сыяктуу ылайым уулунан ажырап боздогон пенде азыраак болсун. Жөлөгү жок мөгдөгөн аталарды сейрек учураталы.

* * *

«Балдарымдын тукуму өссүн, жакшы адам болуп чоңойсун, эл катарына кошулуп оозго алынысын», – деген ата балдарына арам тамак жедирбейт. Ыймандуу кылып тарбиялайт. Адам болуунун акыйкат илимдерин үйрөтөт. Билген адамга ата болуудан оор озуйпа жок. «Ата» деген сөз угуунун өзү чоң сыноо. Ошол сөзгө татыктуу болуп өтүү, ар кимдин колунан келе бербейт.

* * *

Атанын айткан ар бир сөзү таберик. Аны асыл буюмдан, казылган казынадан артык баалоо зарыл. Аны ыйбаа менен, астейдил ак көңүл менен угуу зарыл. Жүрөк менен, бүткүл дилди берип угуу керек. «Атанын сөзү – акылдын көзү» деп бекеринен айтылбайт. Атанын сөзүнө маани бербеген, анын

терең сырларына түшүнбөгөн, кулагынын сыртынан кетирген балдар бул турмушта ар кандай кесепеттерге көп чалдыгып, түз жолдордон өталбай көп адашат. Атанын сөзү бакытка жетүүнүн эң кыска жолу. «Уулум, атам башын жерге салбай жүрсүн десең арамдыкка, зынакорлукка, бейчеки иштерге барба. Эч убакта жалган сүйлөбө, ооз көптүрүп мактанба, бүтүрбөгөн ишинди бүтүрдүм дебe, өзүндөн улуу адамдарга текебер сүйлөбө. Арам тамак жеп көнбө», – деп айтчу эле атам. Азыр ойлосом атамдын сөздөрү ыйык китептерде жазылган улуу сөздөр экен. Өмүр бою ушул сөздөрдүн кулу болуп келатам.

* * *

«Баламдан озур, сый-урмат, жылуу мамиле, жалаң жакшылык көрөйүн», – деген адам адегенде өзүнүн атасына ошондой мамиле кылышы керек. Сенин атаңа кылган мамилени көрүп өскөн балаң кийин сага да ошондой мамиле жасайт. Өзүңдүн келечегиңе, эртеңки күнүңө кам көрөйүн десең атаңды алпеште, көңүлүн көтөр, эч нерсеге зарыктырба, кандай иш баштайын десең да атаң менен кеңешип, батасын алып тур.

* * *

Атанын каргышы өтө күчтүү, тез ишке аша турган, түздөн түз тийе турган каргыш. «Атанын каргышы – ок», – деген сөз бекерден чыкпаса керек. Эч качан атанын каргышына калба. Кырдаалды курчутуп жибербе. Каргыш сөзүн айта электе, жалбарып кечирим сура. Атанын чийген чийимине, сөзүнө, пикирине каршы чыгуу – бул жеткен теке-

берлик, башкача айтканда шайтандын тилине кирип кетүү деген сөз.

* * *

Баланын жүрөгүнө атанын кадыр-баркын сиңдире турган эне. Эгер эне өз балдарына ар дайым: «Атаң эмне дейт, атаңдын пикирин угалы, атаңдан сурап билели, атаң урушуп койбосун, атаң дасторконго олтурмайынча тамак ичпей туралы», – деп айта берсе, бала бара-бара атасын сыйлап көнөт, бул үйдө атанын кадыры жогору экендигин түшүнөт. Энеси атасынан ыйбаа кылып, аны чыныгы пирдей туткандыгын сезет. Өмүр бою атасына болгон ызат-урматы калыптанат. Күйөөсүн басынтып жүргөн аялдардын балдары эч убакта атасынын кадыр-баркына жетпейт.

* * *

Чынчылдык, калыстык, ыймандуулук өкүм сүрбөгөн үй-бүлөдө атанын абийири эч качан жогору болбойт. Бул нерселерди тартип-эрежеге айландыруу атанын милдети. Баланы жеп-ичирип, кийиндирип чоңойтуп койуу оңой, ал эми анын жандүйнөсүн, кыял-жоругун, көз карашын тарбиялоо өтө кыйын иш. Ал үчүн ата өз баласына үлгү болушу зарыл. Өзү чынчылдыкты, калыстыкты, ыймандуулукту амал кылбаса, анда анын рух дүйнөсүнө ар кандай ыплас вирустар кирип, тез эле бузуп салат. Ошондуктан эркектер ата болуудан мурун адегенде өзүн мыктылап тарбиялап алсын. Бул оңой оокат эмес.

* * *

Балдарын арам тамак менен чоңойткон көп эле адамдарды көрдүм. Кайсыл бир мезилдерде ооматы ашып дуулдаганы менен кийинчерээк балдары кабыл болуп чыккан жок. Ар кандай жаман жолдорго түшүп кетишти. Бирөөнүн ырыскысы, акысы сөзсүз акыры жүрүп бир кесепетке алып келерин билдим. Алла Таала андайларды жазалабай койбойт экен. Атанын кусуру балага тийип кетет экен. Бирок, ошого карабай бүгүнкү күндө не деген кыянаттык иштер болуп жатат? Эч ким арам тамактан коркпой калган сыяктанат. Анын зыяны эл-журтка тийбесе экен.

* * *

Канталамайга түшкөн заманда көпчүлүк бийлик адамдары балдарына бардык турмуш-тиричилик шарттарын түзүп беришүүдө. Үйлөрүн жанталашып эмеректерге толтурушууда. Эмне кааласаң бардыгы даяр, бардыгы бар. Башкача айтканда аталык милдеттерин аябай эпчилдик менен аткарууда. Материалдык дүйнө кекиртектен ашкан. Ошол чоңдордун балдары куурайдын башын сындырбай туруп, анчалык олжо-оокатка жеткендиги түпкүлүгүндө жакшылыкка алып келбейт. Тегинден келген дүйнөгө марыганы менен руху өспөй таптакыр жарды боюнча калууда. Жалаң ошолордун арасынан кылмышка аралашкандарды, наша тартып кеткендерди, элитардык сойку болгондорду жолуктурасың. Колдоосу күчтүү болгондуктан, алардын былыктары ачыкка чыкпай көмүскө боюнча калууда. Те-

гинден келген дүйнө ар кандай азгырыктын анаба-
шы экендигин эстен чыгарбайлы

* * *

«Алтымыштан ашкан атаңдын алдап-соолап күчүн ал» дейт кыргыз. Атаңдын башынан өткөн өмүр тажрыйбасы, топтогон акыл-эси, баам-парасаты эбегейсиз чоң күчкө эгедер. Ошол күчтү пайдалана билүү, анын үзүрүн көрүү ар кимдин колунан келе бербейт. Эки ортодо пайда болгон көрүнбөс тосмолор буга тоскоолдук кылып турат. Акылы зирек, данакер, мамиле кылуунун сырын терең үйрөнгөн, атасын азирети пайгамбар сыяктуу сыйлай билген бала гана көрүнбөс тосмолорду жоготуп, улуу күч энергиясынын кубатынан пайдалана алат. Бул жерде «алдап-соолап» деген сөз каймана түрүндө айтылган. Бул сөздүн мааниси «атаңдын кадырына жетип, ишенимине кирип, басып өткөн жолун изилдеп үйрөнүп, көңүлүнө доо кетирбей маанайын түшүнүп» дегенди билдирет. Акылы жетик балдар атасынын айтканынан чыкпайт.

* * *

Ата менен баланын ортосундагы түшүнбөстүк маселеси байыртан келаткан көрүнүш. Буга көбүнесе аталар күнөөлүү. Анткени алар кийинки муундун кызыкчылыгын, талабын жакшы түшүнбөй, заманга жараша өсүп-өнүкпөй, биротоло калыптанып калган көз караштарынан кутулалбай, илимдеги жаңы ачылыштардан кабардар болбой калышууда. Дээринде жаңычылдыкка умтулуу жок экендигинде. Бул дүйнөнү агып жаткан дайра сыяктуу сезбесең, анда

өз балаңды түшүнбөй калдым дей бер. Ыймандын бутактары, адамгерчиликтин табияты өзгөрбөс нерсе. Калган бардык нерсе өзгөрөт. Ошону билсең, балаң менен тил табышасың. Аны түшүнө билүүгө аракеттен.

* * *

Келечекте балам кыйналбасын, оокат-тиричилигин жакшы өткөрсүн деген ата сөзсүз баласын бир өнөргө үйрөтөт, бир кесиптин ээси болууга окутат. Замананын талабына жооп берерлик жогорку билимдүү кылат. Жок дегенде бир өнөрдүн ээси болгон адам эч качан кор болбойт. Эгер кайсыл бир өнөрдү бала атасынан үйрөнсө, ого бетер жакшы. Анткени ата кесибин уланткан бала аны андан ары өркүндөтүп, өз баласына үйрөтүп кетет. Балага туура насаат берүү оңой эмес. Насаат берерден мурда ар бир ата «Кабуснамени» жакшылап окуп чыкканы дурус. Ушундай маанидеги чыгармаларды Низами, Саади, Жами жазган.

БАЙЛЫК

* * *

Кийинки кезде: «Паланча аябай байып кетиптир», – деген сөздөрдү көп укчу болдум. Адамдардын байыганы абдан жакшы. Эгер биздин бир айылдашыбыз байып кетсе, анын эмнеси жаман? Жап-жаңы машина алып минсе, айылдын көркү болот, той кылса – айылдаштарыбыз жеп-ичет, кыскасы ар кимдин бай болгону жакшы. Бирок ошол бай-

лык бешене тер менен, адал жол менен келсин. Бирөөнүн көз жашын көлдөтүп, арам жол менен табылган байлыктын кесепети оор.

* * *

Адамга оомат келбесе – байыбайт. Оомат кантип, кайдан, качан келерин эч ким билбейт. Анын сыры жалгыз Алла Таалага маалым. Айлыбызда бир адам бар. Мурда арак ичип жүрчү, элдин баары аны алкаш дешчү. Көчөдө оонап жатканын же бирөөлөр менен урушуп жаңжал кылып жүргөнүн көрчүмүн. Эптеп тирикчилик өткөрчү. Бүгүнкү күндө айлыбызда андан өткөн бай адам жок. Короо толгон малы, жаңы-жаңы машиналары, заңгыратып салган үйү бар. Алда качан арак ичкенин таштаган. Ыймандын жолуна кирип, беш убак намаз окуйт. Кайыр-садагаларын берип турат. Ажылык сапарга барып, ыйык милдетин да аткарып келди. Кудай Таала берем десе, мына ушинтип берип коёт экен. Бекеринен ата-бабаларыбыз: «Байлык тоголок, ооматы келген адамга жуга берет. Ниетиңерди түз, оюңарды таза кылгыла!» – деп айткан эмес.

* * *

Айылда жүрүп кээде жердештеримден: «Тынымсыз эле бешене тер төгүп иштеп жатабыз, эмнегедир байыбайбыз», – деп наалыган сөздөрдү угуп калам. Бир карасаң чынында эле ошондой сыяктанат. Бирок ысырапкерчилик аябай көбөйүп кеткендигин элес алышпайт. Той-тополордо тамак-аш төгүлүп-чачылып, сындырылган нандар убал болуп жатканын байкаймын. Илгери бир кембагал болуп

жашаган адам аябай байып кетиптир. Эмне үчүн антип байыгандыгын эч ким билбейт экен. Көрсө, бир жолу сапарда ат үстүндө баратып жеп жаткан нандын бир ушагын жерге түшүрүп ийиптир. Атынан түшүп баягы ушакты аябай издептир. Канчалык астейдил издесе да эч таппай коюптур. Акыры таппагандан кийин, бирөө-жарым жолдо баратып басып албасын деп ушак түшкөн жерди кыдырата таш тизип тосуп коюптур. Кудай Таала анын мына ушул аракети үчүн ченемсиз байлык берген экен. А бизде болсо, бүгүнкү күнү ысрапкерчилик кадам сайын. Обу жок эч жүйөөсүз өткөрүлгөн кечелер, отуруштар көбөйүүдө. Жакында кошунам үч жашар баласынын туулган күнүн өткөрүү үчүн атайын ансамбль жалдап келип, таң атканча айылдын тынчын алды. Мына ушуга окшогон нерселерди ысрапкерчилик деп айтса болот. Анан ар кандай тойлорду өткөрүп байыбай жатабыз деген туугандарыма таң калам.

* * *

Ажыга барып келгенден кийин: «Ал жердегилер кандай жашайт экен?» – деген суроолорду көп уктум. Анан аларга моминтип жооп бердим: «Араптардын жашаган жери биябан бопбоз чөл экен. Биздикиндөй шаркырап агып жаткан дайрасы жок. Жер жайнаган мөмө-жемиштери, бак-дарактары жок. Бирок аябай бай жашашат экен. Алар ыйманга бай экен. Намаз маалында дүкөндөрүн ачык коюп кете берет экен. Урулук, бирөөнү бирөө алдоо, кыянаттык кылуу жок экен. Аларды бай кылып жаткан мына ошол ыйманы экен. Биз табигый шарты со-

нун жерде жашап жүрүп эмнегедир бай эмеспиз. Биз ыйманга жарды экенбиз. Ошон үчүн Жараткан бизди жасалып жатыптыр».

* * *

Биз жерди кадырлабайбыз, аны үнөмдүү, сарамжалдуу пайдаланбайбыз. Бизде жерге болгон аяр мамиле жок. Бизди багып, тоюндуруп, өстүрүп жаткан жерди кыянаттык, карөзгөйлүк, жырткычтык менен пайдаланып, бизден кийин чөп чыкпасын деген психологияда жашап келатабыз. Ушундай абалды көрүп туруп жүрөгүм ооруйт. Жерге карата жасалган ыйык мамилени Арменияга барганда көрдүм. Эгин-тигин үчүн сугат жерлер жетишпегендиктен адырлардын жанбоорлорун тегиздеп, супача-супача кылып, анан ошол жерлерге суу ташып чыгып эгин эгишет экен. Ал эми Турцияда тоолордун боорлорун тегиздеп үй салгандарды, башка жактан топурак ташып келип эгин эккендерди көрдүм. Сауд Арабиясында болсо ар бир дарактын түбүнө түтүктөр менен суу алып барып көгөртүп жаткандарды көрдүм. Мына ушундай оор абалда жашашса да Жаратканга ыраазы болуп, тирүүчүлүккө шүгүр айткандарына таң каласың. Кудай Таала ошолордун түйшүгү, кызылдай мээнетти үчүн байлыктын казынасын ачып койгон экен деген пикирге келдим.

* * *

Адам качан байыйт? Качан ал жүрөгүнөн, оюнан материалдык байлыкты улам-улам эңсей бергендикти алып салганда гана чыныгы байлыкка жетишет. Ал байлык руханий дүйнөнүн байлыгы. Адамды

азап-тозокко салган, тынымсыз аракеттендирген, жерге-сууга батпачудай жан талаштырган анын эңсөөсү, каалоосу. Анын арааны ачылып калгандан кийин оңойчулук менен тыйылбайт. Эч качан шүгүр айтпайт. Бар нерсеге каниет, топук кылбайт. Топук болбогон жерде адам эч качан байыбайт, көзү тойбойт.

* * *

Кыргызда: «Теңди – теңирим сүйөт», – деген сөз бар. Эгер адам биротоло материалдык дүйнөнүн кулу болуп кетпей, жандүйнөсүнүн байлыгы жөнүндө да ойлонуп, аны убагында азыктандырып, сулуулукка, тазалыкка ыктап, ыйманын агартып жүрсө – бул жашоодогу эң керемет гармония эмеспи. Биз жалаң рухий дүйнөнүн артынан түшүп кетип, бирок материалдык жактан кыйналып жүргөн чыгармачыл адамдарды көп жолуктурабыз. Бул да аша чапкандык. Адам болуп жашап жаткандан кийин эки байлыкты эриш-аркак алып жүргөн жакшы. Ошондуктун «Теңди – теңирим сүйөт», – деген улуу сөз пайда болсо керек.

* * *

Адам байлыкка жетүүдөн мурда таалим-тарбияга, ыйманга сугарылып, маданияттуу инсан болуп калыптанышы керек экен. Ыймансыз, маданиятсыз адам байыса, коомду алдыга эмес, артка тартат. Ошол жерде кылмыштуулук, карөзгөйлүк, ач көздүк, ыймансыздык өкүм сүрөт. Байлык кара күчтөрдүн бийлигин орнотууга жумшалат. Ошондуктан ата-энелер: «Балдарым бай болоордон мур-

да ыймандуу, ыхывалдуу, маданияттуу болсун!» – деп тилегени жакшы.

* * *

Кичине кезимде атам таң атпай бизди: «Тургула! Эртең менен бөлүнгөн ырыскыдан кур калбагыла!»- деп ойготчу. Көрсө, таң сүрүлгөндө периштелер адамдарга ырыскы бөлүштүрөт экен. Уктап калгандар мына ошол Алла Тааланын шыбагасынан кур калат экен. Мына ушул диний, руханий түшүнүктү боюбузга сиңирбей келаткандыктан көпчүлүк адамдардын дили да, турмушу да жарды боюнча калууда. Эртең менен ойгонуу байлык үчүн жасалган эң алгачкы кадам. Эртең менен туруу - ааламдын аруулугуна күбө болуп, тирүүлүгүнө шүгүр айтып, жашоого зирек, сергек мамиле жасоо. Сергек болгон адам эч нерседен кур калбайт, кембагал болбойт.

* * *

Байлык деген эмне? Ден-соолугуң чың болсо, байлыгым деп эсепте. Балдарыңдын аман-эсен чоңойгондугун байлыгым деп эсепте. Эл алдында кадырбаркың болсо, байлыгым деп эсепте. Күндү көрүп турсаң, гүлдү жыттап турсаң, байлыгым деп эсепте. Кудайдын кулчулугун толук аткарып турсаң, байлыгым деп эсепте.

* * *

Оштогу Навои паркында жоро-жолдоштор менен чай ичип олтурганбыз. Арабыздан аябай байып

кеткен бирөө: «Бийиктиги үч метр болгон коргон салып, үйүмдү кайтартуу үчүн ар бири миң доллардан турган эки ит байлап койдум. Этти аябай көп жейт экен. Ит апкелгенден бери тынч уктап жатам», – деп мактанды. Астахфирулла! Кыргыз миң долларга ит сатып алганын эзели уккан эмесмин. Ат сатып алса, куш сатып алса, мейли эле. Өлүү дүйнөндү кымбат баалуу итке кайтартып жүрүп мүнөзүң да ит болуп кетпесе экен, жаңы кыргызым.

* * *

«Байлык адамды дароо эле сынап коет», – деп айтылган сөздү көп укчумун. Бир таанышым үч-төрт жыл көрүнбөй жүрүп, капыстан жолугуп калды. Угуп жүрчүмүн – аябай көөп кеткен деп. Сүйлөшсөмбү, сүйлөшпөсөмбү деп араң колунун учун узатат. Жандүйнөсү мынчалык тайкы, мынчалык пас экендигин мурда туйбаптырмын. Болбосо бул өмүрдө экөөбүз канча тузду бир ичтик эле. Атаңдын көрү, байлык кандекти пил, дүрүлдөктү бүркүт кылып коет экен да. Бирок маңызы, түбү-теги, башаты деген да нерселер бар эмеспи. Оболу ошону унутпасак.

* * *

Мусурманчылыкта: «Напсиңди агытып жибербе, напсиңди тый!» – деген насаат кеп бар. «Напсиңди тый» деген сөз кекиртегинди тый, алкымыңды тый деген түшүнүктөн башка каалоонду, эңсөөндү, көксөөндү, оюнду, кумарыңды тый деген кеңири маани-маңызды өз кучагына камтыйт. Ошондуктан ким напсисин тыя билсе жек көрүмчүлүктөн,

ыймансыздыктан оолактайт. Написин тыя билген кишинин ден-соолугу жабыр тартпайт, өмүрү узун болот, бул дүйнөдөн кембагал болбой бай жашап өтөт.

* * *

Эгер байлык адамга оңой-олтоң эле келчү болсо баарыбыз байып кетпейбизби. Биринчиден, бул Алла Тааланын пендесине берген зор шыбагасы. Экинчиден, байлыкка жетүү аябагандай чоң аракетти, илимди талап кылат. Айрыкча бүгүнкү күнү арамдан эмес, ааладан бай болом десең Наполион Хиль менен Дейл Карнегинин эмгектеринен сырткары психологияны, экономиканы, менежментти, башкаруу системасын, юриспруденцияны, философияны мыкты өздөштүрүшүң зарыл. Ошол эле учурда диний, руханий адабияттардын маанисин терең билишиң керек. Эң негизгиси ар тараптуу маалыматың көп болсун.

* * *

Бүгүнкү күнү өз жергесинде турмуш-тиричилигин өткөрөлбай көптөгөн жердештерибиз Россия менен Казакстанга кетип калышты. Кыргыз бийлиги элге жумуш таап бералбай, өздөрүнүн байлыгын көбөйтүү менен алек. Дүйнө топтоймун деген Акаевдин абалы эмне менен бүткөнүн баарыбыз жакшы билебиз. Элге жакшылык кылам деген Бакиев бийликке келгенден кийин, Акаевдин синдромун унутуп салып, байлыктын артынан түшүп кетти. Биздин пешенебизге элди ойлобогон падышалар туш келип, бейиштей болгон жерде жашап жүрүп жыл-

дан жылга жакырланып баратканыбыз жүрөгүмдү оорутат. Көзбөөмочулук менен жалганчылыктан арылчу күн да келээр деп соороном.

* * *

Пайгамбарыбыз Мухаммед алейхассалам көз жумарынан үч күн мурун чөнтөгүндөгү жети тыйынды кайыр сурагандарга берип жибер деп Айшанын колуна тапшырат. Ал күйпөлөктөп жүрүп унутуп коет. Арадан эки күн өткөндө Айшадан сурайт: «Баягы жети тыйынды кайырчыларга бердиңби?» – деп. «Унутуп калыпмын», – дейт. «Бардык ишиңди ташта, тезирээк берип кел», – дейт пайгамбарыбыз. Айша сыртка чыгып, тыйындарды берип келет. Ошондо гана пайгамбарыбыздын жаны жай таап, бул дүйнөдө карызы калбагандай жүзүндө бейпилдик мемиреп турган экен. Көрбөйсүңөрбү, а дүйнөгө кетерде көңүлүм жети тыйын үчүн алагды болбосун деп ойлоптур. Дүйнө топтогондор пайгамбарыбыздан үлгү алышса, кандай жакшы болоор эле.

* * *

«Тарга тар, кеңге кең дүйнө», – деп айтылган кыргызда. Материалдык байлыкты туу тутуп, ан үчүн жандалбастап, абийирди да, адамдык нарк-насилди да жерге тепсеп баратканыбыз бу көрпөндөлик. Дүйнө топтойбуз деп шорлогон башыбызды ого бетер шорго алпарып тыкканыбыз. Дүйнө адамдын пейилин бузуп, напсисин араандай ачырып, азгырык жолго салып, жандүйнөсүн кулга айлантып коерлугун түшүнбөсөк, анда актык, тазалык, ыйыктык жөнүндө сөз кылуунун кажети жок.

* * *

Доллар Кудайга, сом пайгамбарга айланган доордо жашап жатабыз. Бүткүл мамлекеттик саясат, мезгилдин агымы мына ушул нерсенин айланасында бийге түшүп жатат. Ал эми адамдын жаны бекем таянычын жоготуп, эмнеге ишенээрин билбей, шамалга учкан камгакты элестетип калды. Бул трагедия эмей эмне? Эртеңки күндөн үмүтүн үзгөн адамдын ахывалы кандай болчу эле? Эң негизгиси адамдын көкүрөгүндө ишеним болуш керек. Ал рухий таянычы бекем адамда гана болот. Өзүңө өзүң ишенбесең, өлбөстүккө, актыкка, Алла Таалага ишенбесең, анда сандаган байлыгың саманга айланды дей бер. Опо болбойт. Байлыгың жаныңды сактап калбайт.

* * *

Балээнин баары өзүмчүлдүктөнбү деп ойлоймун. Өзүмчүл адамдын ичи арам. Ал дайым: «Күн мага гана тийсин!» – деп турат. Жыгылган адамды көрсө, тургузуп койбойт. Тилемчиге бир сомун ыраа көрбөйт. Жолдуунун жолун тосот. Ичинде ит өлүп, «мен» дегенде кудайын да сатып ийет. Мындай жаман вирус азыр биздин коомду каптап бараткан учур. Азыр өзүмчүл шылуундардын, аферисттердин заманы. Мындан кантип арылабыз? Бул илдет ааламдын кеңдигин, жашоонун гармониясын жоготуп көзүбүздү челге бастырып жатпайбы? Өзүбүздөн башканы көрбөй, бүткүл акыл-оюбуз кара башыбыздын камы менен болуп калбадыбы? Өзүбүздү өзүбүз табияттын улуу көчүнөн бөлүп салбадыкпы? Өзүм деп жүрүп өлүп кетсек, анда биздин адамдыгыбыз сокур тыйынга арзыбаган нерсе экен да.

* * *

Айылдагы жердештерим: «Борборго тез-тез барып турасың, кандай кеп-сөз бар? Заманыбыз оңолуу же жокпу?» – деп сурап калышат. Билишимче аны-муну кобурап берем. Анан: «Быйыл канча түп көчөт отургуздуңуз?» – деп сураймын. Бирөөсү: «Быйыл эки жүз терек эким», – дейт. Экинчиси: «Жыйырма түп өрүк, он беш түп алма отургуздум», – дейт. Анан мен: «Мына, заман өзгөрөт деген ушул. Ар кимибиз ушунча түп дарак көгөртсөк – келечекте биздин жер бейиш бакка айланат экен», – деймин. Ырас эле ар бирибиз оозубуз менен орок орбой ой көчөтүн, дил көчөтүн, пейил көчөтүн, жакшылык көчөтүн, ыйман көчөтүн көбүрөөк эксек эмне болот?

* * *

Байыркы Чыгыштын бир акылманы: «Жаш, ийилчээк бутак өмүрдү, ал эми катуу, бекем бутак өлүмдү элестетет», – деп айткан экен. Анын сыңарындай азырынча баш-аламан түшкөн, кабыгы, сөңгөгү ката элек биздин өлкө өмүрдүн символундай туюлат. Күр-шар түшкөн дайрадай агып баратат. Кээде кара кочкулданып, кээде тазарып, кээде жай агып, кыскасы тынымсыз кыймылда. Ошонусу менен кызык, ошонусу менен эртеңки күндөн үмүттөндүрөт. Ылайым эле «жумшак даракты курт жейт» болбосо экен. Анткени биздин өлкөнүн жумшак өзөгүнө жабышкан ач көз, аферист сүлүк курттар күн сайын көбөйүп, ашынып баратат.

* * *

Күнүмдүк турмуштун көйгөйүндө жүрүп биз, адамдар, жандүйнөбүздөн орун алган таяныч борборун жоготуп алдыкпы деп ойлоймун. Ошонун кесепетинен ар нерсеге бир чарпылып, башка жактан көмөк издеп, кунарсыз, жалган нерселерге азгырылып, жөндөн жөн кыйналып жатабызбы деймин. Көкүрөктү сокур намыс менен өзүмчүлдүккө бийлетип коюп, опо болоор таяныч борборубузду таппай паштыбыз кетип калды окшойт. Деги таяныч борбор деген эмне? Ал кай жерден орун алган? Аны кантип таап, кантип теңсалмактуулукка алып келебиз? Канткенде ал алай-дүлөй чыр-чатагын токтотуп, ырааттуу бир гармонияга туш болот? Ушул суроолорго башым катып, айламды таппай олтурам. Таяныч таппай олтурам. Аягымдан жер көчөт... Атамдын: «Балам, сабырдуу бол, барга-жокко каниет кыл!» – деген сөзүн эстеймин.

* * *

Эртең эмне болуп кетерин бир Кудай Таала билбесе, эч ким билбейт. Ошого карабай жанталашып эртеңки күнүбүздү ойлойбуз, ар кандай пландарды түзөбүз, бирөөлөрдү алдайбыз, дагы бирөөгө кошоматтанып жагынабыз, кыскасы ой-санаабыздын, аракетибиздин баары эртеңки күн үчүн болгон жандалбас. Ал эми ушул учурдагы, ушул мүнөттөгү жашообуз, бүгүнкү күнүбүз көз жаздымда калып, анын ырахатын сезүүгө, кадыр-баркын кастарлап алууга, ыйык коноктой сыйлай билүүгө, майрам сыяктуу туюуга чолобуз жетпейт. Көз ирмемде жут-

кан аба менен жашап, чыккан дем менен өлүп жатканыбызды аңдабайбыз.

* * *

Өмүр өтө кымбат, өтө ыйык. Анын жыргалын бүгүн таткыла. Эртең, балким кеч болот. Бүгүнкү күндөгү жашооң сенин акыркы чегин, жеткен чокуң, түпсүз тереңдигин болмоюнча, эртең элдир-селдир өмүр сүрө бересиң. Ар бир алган демиң менен көкүрөгүңө он сегиз миң ааламдын кудирет күчү кирип турсун. Ошентсең гана жандүйнөңдөгү дисгармония жоголуп, тирүүлүктүн улуу сырларын туя баштайсың. Жашоонун туткасы, өзөгү мына ушул жерде болсо керек.

* * *

Сагызгандай сактанган, ар нерседен шектенген, кылдан кыйкым издеген прагматик адамдар көбөйдү. Сөздөн кыйшык маани тапкандар, кыйтырлар көбөйдү. Аларга боорум ооруйт. Шектенген адамдын жандүйнөсү эч качан бейпилдик, чындык эмне экенин билбейт. Көкүрөгүндө аруулук жашабайт. Айлана-тегерегин жалаң кара боектор каптап, бул дүйнөнү кулагына шыбыраган шайтандын көзү менен карап калат. Мындай адам өзүнө да, өзгөгө да жакшылык алып келбейт. Жандүйнөсү жабыркап, адамдык насилдине доо кетет. Акыры өзүнөн да шек санап жүрүп, бу дүйнөгө келгенине нааразы болуп жүрүп көз жумат. Кудай, ушундай азаптан сактай көр!

* * *

Сөз адам жандүйнөсүнүн күзгүсү. Кимдин ким экендиги, жүрөгүндө кандай күч-кубат жашап жүргөндүгү, оозунан чыккан сөзүнөн эле билинип турат. Эч кимди тоготпой кычы, жаман, ыплас сүйлөгөн кишинин оңуп кеткендигин деги эле көргөнүм жок. Себеби андайлар кунарсыз, тескери таасирдүү, тескери кубаттуу сөздөрдү сүйлөп жүрүп жандүйнөсүнө кара күчтөрдү топтоп алат. Үй-бүлөнүн, жамааттын, коомдун арасында жаман энергиясы бар ыплас, кунарсыз сөздөр көп сүйлөнө берсе, ошол жерден береке-пайиз качат, кут учуп кетет. Ошол жерде иш алга жылбай кесепетке жолугат. Байкатпай жамандыктын кусуру уруп кетет. Жандүйнөм жарык болсун десең Күндүн аптабына, жашоонун жаркын маанайына, канаттуу ойлорго жык толгон поэзия менен кээде баарлашып тур.

ДОС ЖӨНҮНДӨ СӨЗ

* * *

Алла Тааланын бир аты дос деп айтылат ыйык китепте. Демек «дос» деген сөз ооз учунда айтыла берчү нерсе эмес. Ал адам мамилесин билдире турган зилдей оор руханий түшүнүк. Эки адамдын жандүйнөсүндөгү бирдей чыңалууга жетишкен рухий энергия. Сезим-туюмун, ой-пикирин, максат-мүдөөсүн бирдей ыргакка салып турган эки инсандын жүрөк кайрыгы. Бири бирине болгон ишенимдин өзгөчө абалы. Дос – бул пейилдин гармониясы.

* * *

Эки адамдын ортосундагы өз ара мамиле эч кандай кызыкчылыкты көздөбөй, тээ алыскы бир пайда-зиянды ойлобой, башка бирөөлөрдүн жетегине кирип кетпей тунук, таза боюнча калганда гана достук деңгээлге жетиши ыктымал. Бири бирине дили тартылып, эңсеп, сагынып, биринин сөзүнө бири муктаж болгон кезде достуктун бүчүрү ачылат. Ошол бүчүр мөмө бере турган даракка айланганча, тагдырдын далай соккусуна кабыласың. Ошого даяр болсоң гана дос күт, бирөөнү дос деп айт.

* * *

Пенде болгондон кийин, эч ким кемчилдиксиз төрөлбөйт. Досуңдун кыял-жоругун, кийимин, кулк-мүнөзүн кандай болсо ошондой кабыл алганыңда, аны түшүнө билгениңде гана ал сенден кол үзбөйт. Кимдир бирөөлөр менен кыяматтык дос болом десең, анын кайгы-азабын, көкүрөк-көйгөйүн кошо тартып, чөгүп турганда жөлөк бол, жылуу сөзүңдү аяба. Жан дүйнөңдө жашаган өзүңдүн «мениңди» анын дүйнөсү менен аралаштырып жибер. Ошондо гана түбөлүктүү достуктун пайдубалы курулат.

* * *

Мен «дос» деген сөздү ыйман категориясына киргизем. Ким достукка бекем болсо, досуң кыйчалып убакта сатып кетпесе, оорун колдон, жеңилин жерден алышса, аракетин менен, сөзү менен кыянаттык кылбаса, алыс же жакын жүргөндүгүнө карабай дайым дилиңде эстесе, ошол дос бийик ыйман

күткөн асыл пенде. Андайларга Алла Таала ырахматын жаадырып турат.

* * *

Ким бирөөлөр эл көзүнчө калп эле жасакерленип дос дегени менен ичинде ит өлүп, бийлигине, байлыгына, талантына кызганып көралбастык кылып атаандашып жүрүшөт. Андай эки жүздүү достон көрү ачык-айкын беттешип чыккан душман артык эмеспи. Адам баласынан ыйман куту качып бараткан чалкеш заманда «дос» деген сөздүн кадырын түшүргөндөр өтө көбөйдү. Арзыбаган тыйынга досун сатып кеткендер көбөйдү. Мансап үчүн досунун башын аттап тебелегендер көбөйдү. Дос деген ыйык атты алып жүргөн, оо Алла Таала, сен алардын күнөөлөрүн кечире көр! Анткени алар не иш кылып жаткандарын билишпейт окшойт.

* * *

Бир күн түндө досума телефон чалдым. «Алло» деген үнү угулду. «Тынчтыкпы, эмне болду, досум?»-деди. -Тынчтык эле, сенин бир үнүңдү угайын дедим эле. -«Рахмат, мен да азыр сени издеп жаткам», -деди досум. Бири бирибиздин үнүбүздү укканыбыздан кийин жан дүйнөбүз жыргап, көңүлүбүз жайына келип, аман-соолукту билип, каниет кылып калдык. Досумдун добушунда, үнүндө болгон көйгөйдү сезип, төшөгүмдө көпкө чейин уктап албай жаттым.

* * *

Адам өзүнө жараша дос күтөт. Бекеринен: «Досуң ким экендигин айтсаң, сенин кандай адам

экендигинди айтып берем», – деп сөз кылбаса керек. Ошондуктан, дос тарбиялагыч күчкө эгедер. Анын жакшы сапаттары акырындык менен сага жугуп, оюңду өзгөртүп, ауранды жарык нурларга толтуруп койот. Анын шарапаты менен насипырыскың көбөйүп, аброюң бийиктейт. Бул турмушта ишке аша турган реалдуу максаттарга умтула баштайсың. Кыргызда: «Жакшыга жанаш, жамандан адаш», – деген накыл кеп бар. Демек, жакшы адам менен дос бол!

* * *

Бекем достуктун пайдубалы ызат-урмат, кадыр-сый. Кайсыл жерде, кандай шартта, кырдаалда болбосун, көзү барда да, көзү жокто да досуңдун аброю таза сакта, атайын бирөөлөргө булгаттырба. Аздектеп алаканыңа көтөр. Ошондо гана сен чыныгы достуктун пири болууга арзыйсың. Дос кадырын билбеген адам, эч качан дос күтө албайт.

* * *

Доско кыянаттык кылган адамдын кыяматка чейин көрү өрттөнөт. Ошондуктан досуңдун сырын ашкере кылба. Сырын билип алып, жолуна бут тоспо. Артынан бычак урба. Дүйнө-мүлкүнө, аялына көз артпа. Тескерисинче, досуңду пайгамбарыңдай сыйла. Алла Тааладан ага жалаң жакшылыктарды тилеп жаша.

* * *

Бул дүйнөдө парадоксалдуу нерселер көп. Кимдир бирөө кайсыл бир мансапка жетип калса, айла-

насында дос сөрөй болгондор жабалактап көбөйүп кетет. Сырттан караган адамга бул достуктан көрө көбүрөөк кошоматчылыкка, жасакерликке окшоп кетет. Кийин ал киши мансаптан түшкөндө, баякыларды чырак менен да издеп таппай каласың. Мына ошолор достук деген улуу түшүнүктү булгап, достук мамилени чайкоочулукка айлантип жиберешүүдө. Мына ушундай көрүнүш коомду илдетке учуратып, эки жүздүүлүктү туруктуу идеологияга айлантип салды.

* * *

Тагдыр кошкон адамдар гана дос болот. Ар кандай кыйынчылыктар аларды электен өткөрүп бышырса, ал эми бардар, бакубат жашоо акырындык менен дилине текеберчиликти туудуруп, араларын алыстатып жиберет. Жалаң гана оюн-зоок менен өткөн достук мамилелердин аягы тез сууйт. Дос күтө билүү – мамиле кылуу маданиятынын жеткен чокусу.

* * *

Руханий мамилелерге негизделген достуктун өмүрү узун. Ал эми материалдык мансап-мамилелеринен улам тикеленген достуктун келечегине кепилдик бералбаймын. Анткени өткөн болумушка назар салсак, андай мамилелердин аягы кастык-пастык, чыккынчылык менен бүткөндүгүн баамдайбыз. Бирөөгө дос болом десең Мухаммед пайгамбардын досу Абу Бакир Сыдыктай бол, Манастын досу Алмамбеттей бол, Курманбектин досу Аккандай бол. Жарма дос болбо. Кыяматтык дос бол.

Эсселер жана драмалар

* * *

Жашың улгайган сайын досторуң иргелип азая баштайт. Ар кандай себептер менен сенден алыстай берет. Өмүрүңдүн аягына чейин турмуш калбырынан түшүп калбаган кыйышпас досуң болсо, сен бактылуу адамсың.

* * *

Менин бир Абдурасул молдо деген досум бар эле, менден он жаш улуу болчу. Билимдүү эле, ыраматылык. Арап, фарс, орус тилдеринде эркин сүйлөчү. Экөөбүз жолугушуп калганда, сөзүбүз түгөнбөй таң атып кетчү. Ал адабиятка, тарыхка, руханий маданиятка абдан кызыкчу. Эми бул чөлкөмдө жандүйнөсү андай бай адамды табуу кыйын. Ушундан улам ойлоймун, достук сезим адамдын жаш өлчөмүнө карабайт экен. Ал рухий умтулууларга, көз караштын туш келишине, пикирлердин өз ара алмашышына багытталган жандүйнөнүн каалоосубу дейим. Абдурасул молдодон көп нерсени үйрөндүм. Кокустан борбордон келип калсам, бир жумалап мени менен бирге жүрүп үй-бүлөсүн, турмуш-тиричилигин унутуп койчу. »Сени менен сүйлөшсөм бир жылга жетерлик рухий азык алам, дос», -деп тамашалап калчу. Азыр да көз алдымдан элеси кетпейт. Эстеген сайын жүрөгүм тыз этет.

* * *

Уулум, ичи тар, көрөлбас, кызганчаак адам менен достошпо. Андай адамдардын жүрөгү эзели агарбайт. Эртеби, кечпи сага зыяны тийбей койбойт.

Сенден бир пайда көргөнчө жаныңда айланчыктап жүрүп, бир күнү сызга олтургузуп кетет. Сырыңды билип, алдап, эл алдында уят кылып коет. Ийгилигиң көрөлбай бут тосууга аракеттенет. »Ишенбегин досуңа, саман тыгат тонуңа» деген макал ошондой достордон улам пайда болсо керек. Андайлар менен дос болгончо жалгыздыкта жүргөнүң жакшы. Анткени адамдын эң жакын досу, биринчиден Алла Таала, экинчиден өзү. Өзүңдүн жандүйнөңө акырын сарасеп салсаң, акылың жетпеген аалам толтура.

* * *

Кадыр-баркы, рух деңгээли өзүңө тең же өзүңдөн жогору турган адам менен дос болгон дурус. Өзүңдү досуңдан жогору коюп, мансабыңа, байлыгыңа манчыркасаң, досуңан ажырайсың.

УУЛУМА АЙТЫЛГАН СӨЗ

* * *

Уулум, сен азырынча жашсың, кийин акыл-эсиң киргенде менин ушул сөздөрүмө маани берип дилиңе түйүп ал. Ар кайсыл кагаздарымдын арасында чачылып жаткан ойлорду өзүнчө жыйнап койдум. Балким, атаңдын бул сөздөрү бир кезде сага пайдасын тийгизээр. Ошондой үмүт менен сага кайрылып жатам.

* * *

Элибизде бир куну ат башындай алтынга тете улуу макал бар: «Өзүңө каалабаганды башкага каа-

лаба», – деген. Бул жашоодо бул сөздүн мааниси терең. Эгер мени бирөө алдап кетпесин десең, өзүң да эч кимди алдаба. Эгер мени бирөө кемсинтпесин десең, өзүң да бирөөнү кемсинтпе. Бирөөнүн жарасын чукуба. Айыбын эл алдында ачпа. Кемчилдигин бирөөлөргө ашкерелебе. Жөнү жок жерден шылдыңдап күлбө. Бул нерселер жөнөкөй көрүнгөнү менен бирөөнүн намысына тийет. Адамдын намысы кол тийгис ыйык нерсе. Ыйык нерсени ар бир адам жан дили менен коргой алат.

* * *

Бирөө сага кыянаттык кылганды каалабасаң керек. Ошон үчүн адегенде, уулум, сен өзүң башкаларга кыянаттык кылба. Дос-жарың, курбу-курдашың менен ак дилден мамилелеш бол. Жаман ой жүрөгүңдө жашабасын. Эч качан өч алам деп аракеттенбе. Сөздүн артынан түшүп кек алуу алсыз, ичи тар адамдын сапаты. Бирөөгө кыянаттык издебе, башыңды оорутуп убара болбо. Эгер сен тегин жерден бирөөнү сөксөң, жөндөн-жөн эле акаарат келтирсең ал кайра өзүңө кайтып келет. Демек сен бирөөнү сөккөн жоксун, өзүңдү сөктүң. Өз өмүрүңө жаман сөз илештирдиң. Өзүңө өзүң балээни тилеп алдың. Ушул нерседен этият бол. Сөздүн кусуру жаман. Аны билбей өзүңдүн жолуңду өзүң тосуп алба, ток этери бирөөгө кыянаттык кылбай жаша. Ошондо тукумуң өсөт, колуң узарат.

* * *

Эли- журттун арасында урмат-сый менен жашаганга эмне жетсин? Жакындарыңдын, бирге иште-

гендериңдин арасында кадыр-барктуу болуу кандай жакшы. Бирөөгө сылык, жылуу, мээримдүү сүйлөсөң, жакшы сөз угасың. Орой сүйлөсөң жеме угасың. Эч убакта бул дүйнөдө күнүмдүк мансабыңа, оомолуу-төкмөлүү бийлигиңе, байлыгыңа манчыркап кетпе. Бирөөгө кордук, зордук көрсөтпө. Анткени бул жашоодо бардык нерсенин кайтарымы бар. «Чөптү кор кылсаң көзүңө түшөт», – деп айтылат эмеспи. Ошол нерседен корк. Ошентип жашасаң Кудай Таала өмүрүңдү узун кылат, балекеттен алыс болосуң.

* * *

Уулум, сага бир жаңы ойлорду айтып ачылып жасап жаткан жерим жок. Бул сөздөрдүн баары ата-бабалардын ой-казынасында сакталып келинген. Карап көр: «Бирөөгө ор казсаң кененирээк каз, өзүң түшүп калбагың», - дейт. Не деген улуу сөз. Маанисин чечмелечи, эмне деген ойду туюндурат экен? Бабалар айтып жатпайбы: «Эй, адам, жамандык, кыянаттык, карөзгөйлүк жолго барба. Бирөөнүн жамандыгын издебей түз жүр. Антпесең эртең эле сага да ал ошону көрсөтүп койот. Сен да ошонун кейпин кийип каласың. Ал сенден апса апшат, эзели сенден кем эмес. Анткени ал дагы Алла Тааланын кулу, аны да сени жараткан нур аркылуу жараткан». Көрбөйсүңбү, уулум, бул сөздүн мааниси кандай экен? Ошон үчүн оюң менен да, аракетин менен да бирөөгө кара санаба. Ошондо жандүйнөң байып, ырыскың көбөйүп, өрүшүң кеңейет.

* * *

Адамдын көңүлү өтө назик. Этият болбосоң орой айтылган бир сөздөн бирөөнүн көңүлүн оорутуп аласың. Бир сөздөн, бир көз караштан жүрөк ооруп, көңүл муздап калышы мүмкүн. Арзыбаган, болбогон кичинекей нерседен мамилени бузуп, көңүлдү суутуп алуу эч кимге пайда алып келбейт. Мен муну көп жолу өз башымдан өткөрдүм. Анын азабын тарттым. Аябай кыйналдым. Бирөөлөрдүн жүрөгүн оорутпай, өзүмдүн да жүрөгүмдү ооруттум. Сен, уулум, мендей болбо. Бирөөлөрдүн көңүлүнө жаркын маанай тартууласаң, жандүйнөң дайым ырааттуулукта жашайт, жүзүңдөн күлкү кетпейт, сарсаңага кабылбайсың.

* * *

«Кеңге – кең, тарга – тар дүйнө»-деген сөздү уктуг беле, уулум? Уксаң керек. Эгер адам ар дайым даргөйүн кең кылып, айкөлдүк менен жашаса, Кудай Таала анын ырыскысын ошончолук кеңейте берет. Эгер адам барга, жокко топук кылып, бардык нерсеге кечиримдүү болуп жашаса ийгиликтер да, дүйнө-мүлк да, атак-аброй да өзүнөн өзү келе берет. Адамдын ою эбегейсиз чоң күч-кубатка, чексиз энергияга эгедер. Жакшы ойлор адамдын айлана-тегерегине жагымдуу аураны пайда кылат. Көпөлөк жарыка учуп келгендей, андай адамдын жанына бак-дөөлөт да, ийгилик да өзүнөн өзү келе берет. Айтканы айткан, дегени деген болот. Ити чөп жеп, ташы өйдөгө кулайт. Ушуну эсинден чыгарба, уулум. Бассаң-турсаң дайым эсинде болсун. Кең болуу деген сөз колу ачык, жоомарт, берешен, айкөл

болуу деген маанини берет. Ошондой адамдын гана артынан изи, сөзү, атак-даңкы калат. А бул оңой нерсе эмес.

* * *

Эмнени эксең ошонун түшүмүн аласың. Буудай сепсең буудай, тикендин уругун сепсең тикен өсөт. Ошонун сыңарындай башкалардын жүрөгүнө жылуулук тартууласаң, өмүрүнө жакшылыктарды каласаң анын мол түшүмүн аласың. Бир баш буудайдын түшүмү жүз эсеге көбөйгөндөй сенин жакшынакай каалоолоруң жүз эсеге көбөйөт. Ал каалоолор кайра сага кайрылып жылуу мамиле, жылдыздуу көз караш, бекем ишеним, толгон-токой ийгилик болуп келет. Ошон үчүн, уулум, сен күн сайын кимдир бирөөлөргө колдон келсе бирден жакшылык кылып кой, ийгилик каалап кой. Чын дилиңден, жүрөгүңдөн каала, астейдил Алла Тааладан суранып дуба кыл. Ошондо ыйманың таза болуп бакылдыктан, ичи тардыктан, өзүмчүлдүктөн кутуласың, башкалар менен болгон мамилең күндөн-күнгө жакшыра берет.

* * *

Бирөөнүн бак-таалайын кызганба, дүйнө-мүлкүнө назарың салба, илим-билимине, талант дараметине шек келтирбе. Анткени ар бир адамдын өз орду, өз тагдыры бар. Алла Таала адам баласы туулганда ырыскысын да кошо жараткан. Эгер чын дилден каалап аракет кылсаң башкага берген олжону Алла Таала сага да берет. Сен дагы ошондой сый-урматка ээ боло турган күчкө эгедерсиң. Ал үчүн

булактын көзүн тазалап, суу келе турган арыгын чаап коюш керек. Кантип тазалап, кантип чабыш керек деп сураарсың. Бирөөнүн ийгилигине өзүн ийгиликке жеткендей сүйүн. Жакшы сөзүңдү аяба. Кубанычын чын дилден тең бөлүш. Ырыс жугушат. Ошондо сенде да байкалбаган жакшылыктардын, ийгиликтердин аурасы пайда болот. Анан сен да кубанып сүйүнөсүң. Ар бир кичинекей жакшылыктарды чоң майрамдай кабыл алганга көн. Бирөөдөн бир жылуу сөз уксаң же жаңы бир көйнөк сатып алсаң, жакшы китеп окусаң ошол күн сага майрам болсун. Таңдын атканына, тамагыңдан жылуу суу өткөнүнө сүйүнүп майрамда. Мына ошондой кичинекей майрамдар сенин жандүйнөңдү чоң майрамга айлантип, жүзүңдөн нур жаадырат, жакшынакай эмоцияларды пайда кылат, башкаларга да жылуулугунду, нуруңду жугузасың

САБЫРДУУЛУК

* * *

Кудай Тааланын токсон тогуз атынын бири – сабыр. Демек, сабырдуу болуу – актыкка жетүүчү жолду тандап алуу. Биз барга да, жокко да, ачка да, токко да сабыр-канаат кылуу менен адамдык аброюбузду түшүрбөй жүрүп ийгиликтерге жетишебиз. Бекеринен ата-бабаларыбыз: «Сабыр түбү сары алтын», -деп айтпаган чыгаар. Сабырдуу адам көп нерсеге жетишет. Оор-басырыктуу, токтоо болот. Бирөөгө ойлонбой туруп сөз бербейт. Кызуукандыкка алдырбайт. Ушак-айың сөздөргө алынып кетпейт.

Бирөөлөрдүн артынан кыянат сүйлөбөйт. Көп нерсеге кечиримдүү болот.

* * *

Сабыр күтпөй жашагандарды бесабыр, сабыры жоктор, сабырсыздар деп коюшат. Андайлар ар кандай кесепеттерге дуушар болушат. Кыял-жоругу жүрүп олтуруп жеңил-ойлуулукка, жел өпкөлүккө, өзүмбилемдикке, чыдамсыздыкка алып келет. Мен-менсинүүнүн оорусуна чалдыгып, бараткан туура багытынан адашат. Кылган ишинен майнап чыкпай калат. Эл алдында абийирин жоготот. Ушундай болоорун билип туруп анан неге биз сабыр күтпөйбүз? Неге жердей оор, тоодой бекем болбойбуз?

* * *

Мен жашаган айылда сабырсыздыктын кесепетинен бирөө үйүн өрттөп, аялынан ажырады, бирөө уулун үйдөн кууп жиберди, бирөө машинасын катуу айдап бара жатып көз жумду. Кылмыш кылып түрмөгө түшкөнү канча, шаарга барып бузулуп кеткен кыздар канча. Каниет-топук кылуу жоголду. Ошонун айынан ыйман ыдырап барат. Ынтымак кетип, улуттун бедели жерге түшүүдө.

* * *

Сабыр күтүүнүн ар кандай ыкмалары бар. Аны адам акырын үйрөнүп алса болот. Мен ошондой бир ыкманы айтып берейин. Көз алдыңа Күн чайытта тийип тургандагы кичинекей көлмөнү элестет, үлп

эткен жел жок. Көлмөнүн үстү мемиреп тып-тынч. Ошол көлмөгө бир кичинекей ташты ыргытсаң үстүндө жыбыраган майда толкундар пайда болот. Аны бир аз сабыр кылып күтүп турсаң, майда толкундар жээкке барып өчүп, бир аздан кийин көлмө мемиреп тып-тынч болуп калат. Мемиреп, жандүйнөң тып-тынч болуш үчүн сабыр күт. Сабырың болбосо, жандүйнөңдү кыйнаган кандайдыр бир ой-санаа сага эч бир тынчтык бербейт. Жүрөгүңдү жанагы көлмөгө түшкөн таштай толкундатып кыйнай берет. Бир аз сабыр кылып тур. Толкундардын өтүп кетишин, жээке барып өлүшүн күт. Ошо кезде сен кайрадан мемиреген көлдөй болуп каласың. Демек сабырсыздык жаныбызды жай таптырбас алаамат күч экен да. Ал акылыбызды адаштырып, оюбузду чак-чалакей кылып кетчү бекасиет нерсе.

* * *

«Шашкан шайтандын иши», – дечү энем. Кийин чоңойгондо бул сөздүн маанисин билдим. Көрсө, бул сөз ар кандай кесепетке, азгырыкка, оңтойсуз абалга калбайын десең шашылба, акыл калчап иш кыл, сабырдуу бол деген маанини берет экен. Эмне себептен улгайган адамдар: «Балам, бышкан ашты таштап кетпе. Ооз тий. Ырыс-кешигинди калтырба», – дешет. Бул жөндөн-жөн айтылган сөз эмес. Ошондой учурда сабыр күтпөй шашылып жөнөгөн адамдардын канчасы сапарга баратып кырсыкка учурашууда. Ушундай майда нерселердин түбүндө чоң сырлар жатат.

* * *

Ар бир нерсенин убакты-сааты, жүзөгө аша турган мезгили бар. Шашкалактай бергенден эч кандай майнап чыкпайт. Убакты-сааты келгенде сен канчалык далбас урбагын чечиле турган маселе өзүнөн-өзү чечилет, чечилбей турган маселе башыңды ташка урсаң да чечилбейт. Ошондуктан убакыттан, мезгилден өтөөр нерсе жок. Ийгиликтин келишин сабыр кылып күт. Жакшылык менен, жакшы аракеттер менен гана агын суу агып келет. Арыгыңды тазала.

* * *

Сабыр кылсаң эккен көчөтүңдүн мөмөсүн жейсиң. Сабыр кылсаң алтын аяктан суу ичесиң. Сабыр кылсаң кучагың гүлгө толуп эмгегиндин үзүрүн көрөсүң. Сабыр кылсаң эч ким жеталбаган бийиктикке жетип, асманга колунду тийгизесиң. Сабыр кылсаң жан дүйнөңдө сыйкырдуу ыргактар жаңырып, баскан жолуңа атыр гүлдөр төшөлөт.

* * *

«Шашылган кыз эрге жетинбейт, жетинсе да этек-жеңи жерге жетинбейт», - деген макалдын мааниси сабырдуулукка барып такалат. Эгер кыз өз абийирин сактабаса, ата-энесинин ыраазычылык батаасын албай, өзүмбилемдикке салып каада-салтты тебелеп-тепсеп күйөөгө шашылып качып кетсе, анын акыбети дайым эле жакшы боло бербейт. Эртеби-кечпи бармагын тиштейт. Өмүр соодасына жеңил баа бергендердин турмушу оңолбойт. Аягы өкүнүч

Эсселер жана драмалар

менен бүтөт. Бойго жеткен кыздар, сабыр күткүлө, сабыр кылсаңар акырында ханышага айланасыңар.

* * *

«Сабыр күтүп жүрсүн деп, сабыр берген бир Алла, сабыры жок адамга, жабыр берген бир Алла», -деп ырдаган экен Туяк ырчы. Бул ырчыдан артык сөз айтуу кыйын. Мындай поэзияда уйкаш да, философия да өз чегине жеткендей туюлат. Чын-чынына келгенде сабырсыздыктын кесепетинен өлкөбүз ар кандай кризистерге кабылып, кадрлык баш аламандыктар үстөккө-босток орун алып, азырга чейин айкын жол табалбай башыбыз маң болууда. Күндөн-күнгө, жылдан-жылга карапайым элдин башына түшкөн жабыр күчөгөндөн-күчөп баратат.

* * *

Ката кетирбейин десең сабыр күт. Сабырдуулук даанышмандыктын белгиси. Караңгы туюкка кабылбайын десең сабыр күт. Сабырдуулук акылдын чырагы. Азгырыкка кирип кетпейин десең сабыр күт. Сабырдуулук ыймандын күзгүсү.

* * *

Ар бир адамга Алла Таала жетиштүү ырыскы, бак-таалай, тагдыр берген. Эч кимди эч нерседен кур-жалак калтырган эмес. Бирок ар нерсенин өзүнө жараша ишке аша турган пурсаты, чен өлчөмү, мөөнөтү болот. Ошонун келишин жанталашпай, күйпөлөктөбөй, өпкөнү колтукка кармап албай, чабалактабай күтүш керек. Жандүйнөнү дүрбөлөңгө

түшүрүш керек эмес. Сабырсыздык адамды арбап салат. Түн уйкуңду качырат... Жүрөгүң кысылат, сөз көтөрбөй бармагыңды тиштейсиң, чын тийбес болуп каласың. Нерв ооруга жолугасың. Ичкен ашың аш болбойт. Өзүңдөн өзүң гаш болуп көңүлүң чөгө берет. Бирөө сени сөөмөйү менен көрсөтүп сөз кылып жаткандай туюла берет. Сабырсыздыктын түбү алпарып акыры ойлонулбаган иштерге дуушар кылат. Ошондо өкүнөсүң, бирок кеч болуп калат...

* * *

Дилиңди бузуп, оюңду алагды кылып, ыйманыңды тебелеп-тепсеген мына ошол сабырсыздык. Мындан кутулуунун жолу барбы? Албетте, бар. Адам ар дайым өзүн өзү көзөмөлдөп, ар кандай азгырыктардан сактап, напсисин тыйып, обу жок кумар-каалоолордон качып Алла Тааланын жолунда түз жүрүү керек. Эң оболу тилди, көздү, жүрөктү тыйган жакшы. Жалаң жакшылыкты ойлоп, тунук сезимдердин ээси болуп, жакшы амалдарды жасоо керек. Жолум ачылсын деген адам сабырдуулукту туу тутуп, аны менен достошкону дурус деп ойлоймун.

БАКТЫЛУУЛУК

* * *

Бакыт ар кимге оңой-олтоң келе койчу нерсе эмес. Өзүнө өзү анча ишенбегендер, бирөөлөрдүн сөзүнө бат эле кирип кеткен жетелемелер, суу жүрөк, коркок мажирөөлөр, бир нерсенин өтөсүнөн чыгалбаган жүйүнү боштор бакытка жетемин дебей эле

койсо болот. Бакыт «алма быш, оозума түш» деген жалкоолордун, муздак шамал тийип кетсе чүчкүргөн назик жандардын, өтө эле үлбүрөп оокат өткөргөндөрдүн шыбагасына тийбей турган нерсе.

* * *

Бактылуу болгуң келеби? Анда эр жүрөк бол, туруктуу, чыдамкай бол. Көздөгөн нерсеңден кайтпаган көкбет, өжөр бол. Руханий дүйнөсү бекем, кабыргасы калың, чапчаң иш кылгандар гана бакытка жете алат. Жоготуп алган күч-кубатын тез арада кайрадан калыбына келтире алгандар гана бакытка жолугат. Жерди бекем таканчыктаган күчтүү адамдарга бакыт өзү келип шыйпаңдап турат.

* * *

Бакытка жетүүнүн эң кыска, оңой жолу барбы? Ал үчүн эмне кылуу керек? Бактылуу болуу үчүн мурда бактылуу болгон учурларды көбүрөөк эстеп ойлоо керек. Ошол мүнөттөрдү көз алдынан чуурутуп өткөрүү керек. Ошол мүнөттөр менен жашоо зарыл. Ошол асыл, бактылуу мүнөттөрдү кайрадан толук кандуу сезүүгө аракеттенүү оң натыйжасын берет. Сенин өмүрүңдө сага бир жолу келген бакыт ошентип кайрадан сага келүүгө жол издей баштайт. Ошентип сен аны өзүңө чакырып аласың. Бактылуу күндөрдү элестеткен жакшынакай ой алыстап кеткен бакытты магниттей тартып сага алып келет.

* * *

Биз күнүмдүк майда-чүйдө нерселерге алаксып жүрүп, кээде колубузга келип конгон бакыт кушун

кармай албай учуруп жиберебиз. Бакыт биз менен коюн-колтук алышып, жаныбызда бирге басып жүргөндүгүн сезбей калабыз. Алла Таала бизге кош колдоп сунган бакытты элес албай, кайдагы жок нерселерге умтулабыз. «Колдо бар алтындын баркы жок», – деген сөз ошондон улам чыкса керек. Бакытка, ырахатка чөмүлүп жашаган өмүргө ыраазы болуу өзүбүздүн колдо.

* * *

Бакыт – бул жандүйнөнүн гармониясы. Кайдан-жайдан дүрбөп келген кумардануунун туу чокусу. Жаныңдын жай таап жыргашы. Адам баласы ага аракети менен гана жетет. Өзүнүн гана жеке керт башынын көйгөйү менен жүргөн өзүмчүлдөр эч качан бактылуу болбойт. Башка бирөөлөргө жаны-дилиңди, көкүрөгүңдү ачып бергенде гана бакытка туш болосуң.

ЖАМАНДООНУН КЕСЕПЕТИ

* * *

Эки адамдын башы бириккен жерде, үчүнчү бирөөнүн күнөөсүн моюнга алып жамандамай адат барган сайын күчөп баратат. Сүйлөшүүгө сөз калбай калса эле, кайсыл бир таанышын бири бирине колго алгыс кылып жамандап катардан чыгарып ийишет. Кичине эле бир кынтыгын, терс сапатын билип калса жерден алып көргө, көрдөн алып жерге урушат. Бирөөнү жамандоо пендеге да, Кудайга

Эсселер жана драмалар

да жакпайт. Мунун акыры өтө кесепеттүү, кейиштүү. Бирөөнү жамандоодон эч качан жакшы жыйынтык чыккан эмес.

* * *

Бул адам рухунун жок болуп майдаланып кетишине алып келет жана өз ара мамиленин жеткен пастыгын, ыпластыгын билдирет. Адамгерчиликтен чыккандар гана ушундай жолго барышат. Айрымдар үчүн мындай адат жашоо-тиричилигин өткөрө турган кесипке айланып кетти. Жуткан абасы, оозунун жели болуп калды. Ыйманыбыздын төмөндөп кетишинин бир белгисиби деймин.

* * *

Кимдин кандай адам экендигин терең билбей туруп, аны кылапат сөз кылуу жеткен түркөйлүк. Бир адамдын бир сапаты, бир аракети, жакпаган сөзү же мамилеси үчүн тескери бүтүм чыгарып, аны шыбап салуу менен биз өзүбүзгө оор күнөөнү үйүп, өмүрүбүзгө доо кетирип жатканыбызды билбейбиз. Анкени мына ошол биз жамандап жаткан адам Алла Тааланын амири менен жападан жалгыз жаралган, жараткандын мээр-сүйүүсүнө арзыган пенде. Бирөөнү жамандоо менен, демек, Алла Таалага да шек келтиребиз. Бул биз байкабай жасап жаткан өтө чоң күнөөлөрдүн катарына кирет.

* * *

Бирөөнү жамандаган сайын Жараткандын мээриминен, ырайымынан, колдоосунан ажырайбыз. Ошол адамдын күнөөлөрүн моюнубузга үйөбүз.

Жаман сөздөрүбүз ага барып тийбейт, кайра өзүбүздүн башыбызга тийген белээ болот. От дене-бизди (аураны) карартып, дилибизге жамандыктын үрөнүн топтойт. Андай адамдын бири эки болбойт. Ыраңы сууп, элге-журтка жек көрүнөт. Кайып ырыскыдан кур калат. Бара-бара ага эч ким ишеним көрсөтпөй чагымчы, экижүздүү атыгат. Ушундай нерселерден оолак болуш үчүн эң жөнөкөй эрежени эсибизден чыгарбайлы: кайсыл жерде, кандай кырдаалда болбосун эч кимди жамандабайлы.

* * *

«Эч качан адамдарды жынысына, өңү-түсүнө, улутуна бөлбөгүлө. Бири бириңди жамандаба», – деп айткан Мухаммед алейхиссалам. Бул улуу осуят. Бүткүл адамзатты бириктире турган, адамгерчиликке, ыйманга алып келе турган осуят. Же болбосо Иса пайгамбардын: «Бирөөнү соттобо, өзүң да соттолуп каласың», – деп айтканы бар. Бирөөнү жамандоодон мурда: «Өзүбүз кимбиз, көкүрөктөгү жүгүбүз канча, канчалык деңгээлде рухубузду өстүрө алдык?» – деген суроолорго жооп издеп көрөлү. Бирөөлөргө тилибиз менен, колубуз менен зыян келтирбейли. Анткени ал да сендей эле Алла Тааланын нурунан жаралган, анын сүйүүсүнө ээ болгон пенде. Сенин андан эч артыкчылыгың жок.

* * *

Күндөлүк турмушубузда анчалык байкалбаган жаман адат пайда болду. Өзүбүздөн башка улуттагыларды маани берип-бербей эле жамандай беребиз. Бул же тигил улутту Алла Таала жаратканды-

гын эстен чыгарбайлы. Ошондуктан биз орус, өзбек, кытай деп жалпы улутту жамандабайлы. Бир улут жаман эмес, сен анын ичинен сага жакпаган бирөөнү гана жаманда. Сенин сөзүң бүткүл улутка тийип, ошол улутта канча адам болсо ошонун баарына доо кетип, ошончо адамдын кусуру уруп кетпесин.

* * *

Кокустан эркектер жаман десек сөз бүткүл эркектерге, ал эми аялдар жаман десек бүткүл аялдарга доо кетет. Мындай сөздөрдүн кесепети миллион эсе көбөйүп, өмүрүбүзгө аябай чоң зыяны тийет. Биздин ата-бабалар мындай түшүнүктү эң сонун макал менен мыйзамдаштырып койгон. «Бир уйдун мүйүзү сында миң уйдун мүйүзү зыркырайт», – деп айткан. Эркекти жамандай берген аял кесепет мыйзамы боюнча жазаланып, эрге чыкпай калышы, чыкса да эркек уул төрөбөй калышы ыктымал.

* * *

Эч кимди өзүнө теңебей, кимди болсун паска уруп жамандай берген айрым адамдарды көрүп жүрөм. Андайлардын оозунан жылуу сөз чыкпайт. Жандүйнөсү тарып, көралбастыктын вирусу бүткүл туркун каптап калган. Мындай адат анын пейлине, мүнөзүнө айланган. Акырын ошондой адамдардын турмушуна назар салып байкап көрсөң деги эле жыргап кеткен эмес. Кудай Таала андайларга каттуу жаза берип койгон. Андайлардын көбү кант, агала, кан басымы көтөрүлгөн ооруларга чалдыгат.

* * *

Бирөөлөрдү жамандоонун ордуна өзүбүздүн ички, сырткы дүйнөбүздү тартипке келтирип алганыбыз алда канча пайдалуу. Андан көрө арыгыбызды чаап, корообузду тазалап албайлыбы. Үйүбүздүн ичи-сыртын актап, карарып бүткөн эшигибизди сырдап койбойлубу. Өзүбүздүн башыбыздагы төөнү көрбөй, бирөөнүн башындагы чөптү көргөн адатыбыз качан калаар экен? Өзүбүздү ушул илдеттен куткарып алсак Кудай Таалага канчалык жакындаган болоор элек...

АДАМДЫ ТҮШҮНҮҮ

* * *

Адамдын табияты миң кырдуу, миң сырдуу. Аны түшүнүү аябагандай чоң аракетти, түйшүктү, терең билимди талап кылат. Ансыз алыстагыларды коелу, жаныбызда жүргөндөрдү түшүнбөй, кокусунан эле мамилелерибиз бузулуп, не болгонун билбей толгон-токой маселелерге кабыла беребиз. Демек, эң оболу адамды түшүнүү эң олуттуу, эң орчундуу нерсе экен. Анткени чыр-чатактын баары жөнөкөй көрүнгөн, чоң сөз кылууга анчалык арзыбаган нерседен - бири-бирин түшүнбөстүктөн келип чыгат турбайбы. Ар ким өзүнүн чындыгын бербей бой тирешип туруп алса, экинчи адамдын сөзүнө кол шилтеп өзүм билемдикке өтсө, мындай абал тез эле түшүнбөстүккө, кагылышууга, пикир келишпестикке алып келет.

* * *

Ким өзүн менменсип бийик көтөрбөсө, «мени-ки гана туура» деген калпыс ойдон алыс болсо, бирөөнү түшүнбөстүк илдетинен кутулат. Анткени адам ар дайым субъективдүү ой жүгүртөт. Чындык деген көп кырдуу түшүнүк. Бүгүн сен пир туткан чындык эртең натуура, калп болуп калышы ыктымал. Ошондо эл алдында уят болуп каласың. Ушуну унутпа.

* * *

Обу жоктук кылып жөнкүй бербей башкалардын пикирин, оюн сыйла. Ал айтып жаткан сөздүн маани-маңызына жетүүгө аракеттен. Сөздөрдүн түпкү маанисин кулагыңдын сыртынан кетирбе. Башкаларды да өзүңдөй көр. Кызуу кандыкка, жеңилдикке алдырба. Айтылып жаткан пикир-ойду аягына чейин сабыр кылып ук. Сенин пикириңе туура келбесе да кандайдыр бир туура келе турган, үндөшө, жакындаша турган жактарын изде. Бул сенин маданияттуулугуңдан, сөз болуп жаткан маселеде терең билимиң бар экендигинен кабар берет.

* * *

Бирөөлөрдү түшүнө билүүнүн эң ыңгайлуу жолу кечиримдүү болуу. Ошондо сен түшүнбөстүктөн келип чыккан ар кандай балээден алыстайсың. Кечиримдүү болуу адам баласынын тибиятындагы эң улуу касиет. Айкөл, ийкемдүү, даргөйү кең адамдар гана ушундай жолго баралат.

* * *

Өзүңдүн акыл-эсинди, билимиңди, көз карашыңды тынымсыз өстүрсөң гана башкаларды түшүнө билесиң. Көп нерсеге кызыгып, өзүңдүн тар чөйрөңдөн эртерээк чыгышың керек. Ошондо гана кичинекей дүйнөңдөн өйдө көтөрүлүп, башкаларга болгон мамилең оң жагына өзгөрүлөт. Тар түшүнүктөрдөн, өзүмчүлдүктөн, кыска ой жүгүртүүдөн кутуласың.

* * *

Бул дүйнөдө жаның жыргап бейпил жашоонун негизги өзөгү – башкаларды түшүнө билүү. Балким менин бул оюм кайчы пикирлерди туудурушу ыктымал. Бирок барып-келип адамды түшүнө билүү жашоо философиясынын эң жогорку тепкичине таандык. Муну менен адам өзүнүн интеллектуалдыгын, зиректигин, маданиятын көрсөтөт. Мындай деңгээлге жетишалсаң, сенин оулиядан айырмаң жок.

* * *

Бүгүн биздин коомдо саясый кырдаал өтө курч. Ар кандай саясый күчтөр атаандашуусун улантып жаткан учур. Ошондуктан дал бүгүн бири-бирибизди түшүнүшүү аба менен суудай керек болуп турат. Атаандаштарынын пикирин укпаган тарап элдин колдоосунан оолактап, акыры четке сүрүлүп калары турган иш. Бир өлкөдө жашап туруп бири-бирибизди сыйлай билгенибиз, түшүнө билгенибиз абзел. «Бычакты өзүңө ур, оорубаса бирөөгө ур», – деп ата-бабаларыбыз эбак эле устарадай курч сөзүн айтып салган.

ЫРААЗЫЧЫЛЫК

* * *

Сизге кимдир бирөө жакшылык кылса, жардам берсе, жакшы сөз айтса, белек-бечкек берсе ичиңизде ыраазылык сезими пайда болот. Ошол сезимди жашырып калбай, ал адамга ыраазычылык билдиришиңиз керек. Чын дилден ырахматыңызды айтсаңыз, өзүңүздү жакшы, кушбак сезип каласыз. Бул дүйнөдө ыраазычылык билдире турган учурлар оголе көп. Ошондой учурларды эч качан колдон чыгарбаңыз.

* * *

Мен бул дүйнөгө жаралганым үчүн Алла Таалага, андан кийин ата-энеме чексиз ыраазымын. Күн сайын аткан таңга, кере жуткан абама, насип кылган ырыскыларга ыраазы болуп сүйүнүшүбүз керек. Тамагың кургап чаңкап турганыңда бир пиала тунук суу ичсең кандай жыргалга батасың. Ошол сууну бизге насип кылып берген затка кантип ыраазылык айтпайбыз? Кантип унчукпай басып кетebиз? Бир чөөгүн сууга маани бербеген адам башка нерсеге да маани бербейт. Бардыгы көзгө көрүнбөгөн, элес албаган майда-чүйдөдөн башталат.

* * *

Адам ушундай жаралып калган экен: жакшылыктар өзүнөн өзү боло берчүдөй туюлат. Жакшылыктын болуп турушу милдеттүүдөй сезилет. Биздин өмүрүбүздө болуп жаткан жакшылыктардын баарын аң-сезимдүүлүк менен, олуттуу маани берүү

менен кабыл алышыбыз абзел. Эрикпей туруп ошол жакшылыктарды тизмелеп чыксак, өз учурунда аны жасагандарга ыраазылык билдиралбай калсак, кеч болсо да ыраазычылыгыбызды айтсак, ашыкча болбойт.

* * *

Бирөөгө ыраазылык билдирүү чоң искусство. Сизге карата жасалган жакшылыктардын чоң, кичинесине карабай жадырап-жайнап чын ниеттен, жүрөктүн түпкүрүнөн ырахмат айтыңыз. Өмүрүңүздө бир чоң бурулуш жасалып жаткандай дилгирлик менен айтыңыз. Мурдагы көргөн жакшылыктарыңызды эч качан унутпоого аракеттениңиз. Кичинекей нерсени өтө чоң олуттуу окуя катары баалаңыз. Сиздин шыбагаңызга сыйкырдуу бир керемет белек тийгендей маанайыңызды көтөрүп жүрүңүз. Мына ушундай адатты өзүңүзгө сиңирип алсаңыз анда айлана-чөйрөгө, кимдир бирөөлөргө, бул дүйнөгө капалануу сезими сизден таптакыр жоголот.

* * *

Айрыкча биз ата менен эненин ыраазычылыгын алууга шашылышыбыз керек. Алардын ыраазычылыгы болбой биздин бул дүйнөдө жашап жүргөнүбүз текейге арзыбайт. Пайгамбарыбыздан мындай бир рибаят айтылат: бир адам жан бералбай аябай кыйналып жатыптыр. Ал энесине жаман мамиле жасап, өтө нааразы кылган экен. «Сага берген ак сүтүмө ыраазы эмесмин», – деп айткан экен. Качан гана анын энесине барышып: «Балаңыздын

жаны чыгалбай кыйналып жатат, ыраазычылыгыңызды билдирип коюңуз», – деп кайра-кайра өтүнүп сурашкандан кийин гана макулдугун бериптир. Ошондон кийин жанагы кишинин жаны тез эле чыгып кетиптир. Энесин нараазы кылган адамдын а дүйнө, бу дүйнө эзели иши оңбойт.

* * *

Адамдын көңүлү өтө назик, өтө аялуу. Ага астейдил көңүл буруп, кадыр-баркын сыйлап, алака-ныча салып көтөрүп койсоң, ал сени өмүр бою унутпайт. Ар бирибиз «ырахмат» деген сөздү дилибизге орнотуп, бирөөлөр менен болгон мамилебиздин паролуна айлантип алганыбыз жакшы. Оозунан ырахматы чууруп турган адамдын аурасы жаркырап, өңү-түсү периштедей жылуулук тарата баштайт. Адамдар ага жакындап, жакшылыктын энергиясын алууга умтулат.

* * *

Адам баласы өзүнүн кылган иштерине, жасаган аракеттерине да ыраазы болуш керек. Мындай ыраазычылык өзүн өзү сыйлоодон, өзүнүн адамдык нарк-насилин баалоодон башталат. «Өзүңдү сыйлабасаң, өзгө сени сыйлабайт», – деген сөз бар эмеспи. Кээде биз бирөөгө жакшылык кылып коюп, аны тез эле унутуп калабыз. Өзүңдү баалаш үчүн кандай жакшы иштерди жасаганыңды шашылбай оюңдан өткөрүп көр. Маселен, сен бүгүн бир таанышыңды туулган күнү менен куттуктадың. Бирөөгө жакшы бир китеп окууну сунуштадың. Бирөөнүн жаңы кийген костюмун мактап койдун. Бирөө менен аябай

жылуу саламдашып учураштың. Бирөө пул сурап келсе, ажатын ачтың. Көрбөйсүңбү, сен аябай жакшы адам экенсиң. Өзүңдүн көз алдында өзүңдүн баан аябай ашып кетти. Мына эми өзүңдү өзүң сыйлай баштадың. Ичиңден ыраазы болдуң. Демек, сен өзүңө ыраазы болуу менен башкаларга да ыраазычылык билдирип турасың. Жашоо философиясынын бир орчундуу бутагы мына ушул.

УЯТТУУЛУК

* * *

Уят жөнүндө түшүнүк эне сүтү менен кошулуп бала кезден кан-жаныбызга сиңип кеткен нерсе. «Уят өлүмдөн каттуу», «Уялбагандан өзүң уял» деген сыяктуу макалдар биз үчүн ыйык эреже болуп калган. Таалим-тарбиясы жетик адамдын калыптануусу уятына жараша болот. Уяты бар адамдан эч качан түңүлбөш керек. Андай адамдан жамандыкты күтпө, ал сага кыянаттык кылбайт, алдабайт, сатып кетпейт, эл алдында абийириңди төкпөйт. Анткени анын жандүйнөсүн ошол уяты бекем кармап, адамгерчиликтин, ыймандын нугуна салып турат.

* * *

Кайсыл гана чөйрөдө болбосун уяттуу адамдын көкүрөк какканын, бирөөлөрдү жамандаганын, менменсигенин көрөлөкмин. Анткени мына ошол уят деген түшүнүк аны сабырдуу, ынсаптуу, каниеттүү

болууга үйрөткөн. Улууну урматтоону, кичүүнү ызаттоону, баам-парасатты уяттуу көрөңгөсү бар адамдар гана өз жашоосунун күнүмдүк жөрөлгөсүнө айлантыша алат.

* * *

Уяттуулук – ыймандын бир бакубат бутагы. Бул бутактан айрылып калган адамдан жакшылык күтүү кыйын. Уятсыз адам эч качан Кудайдан коркпойт. Аны менен мамиле кылсаң, акыры эл алдында абийириң төгүлүп, шылдың болосуң. Ал сенин көзүңчө да, артыңдан да ашмалтайы чыккан жамандыктарды жасоодон кайра тартпайт. Сенин кадыр-баркыңа доо кетире турган ушак-айыңдарды таратып коюп бети кызарбастан, уят-сыйытын жыйыштырып, эч нерсе болбогондой кайра жүз көрүшүп жүрө берет. Алла Тааланын каарына калган андай пендеде ийменүү, кымсынуу, сыпайыгерчилик деген түшүнүктүн өзү таптакыр жок.

* * *

Кимдир бирөө одоно, олдоксон, жүрүм-турум эрежесине сыйбаган иш кылып койсо андан: «Уятың барбы?» – деп сурачу элек. Биз, адамдар, башка макулуктардан мына ушул уят-сыйытты туу тутуп жүргөнүбүз менен айырмаланабыз. Баам-парасат, чек-өлчөмдү билип, абийирибизди сактап жүргөндүгүбүз менен айырмаланабыз. Аял менен эркектин, улуу менен кичүүнүн ортосундагы парданы ачып салбай бекем тутканыбыз менен айырмаланабыз. Азыркы учурда мына ошол аялуу пардалар ачылып, не деген абалга келип калганыбызды ой-

лосом жүрөгүм шуу дейт. Уят эмне экендигин билбеген бузуку коомго баш-отубуз менен кирип келдик. Мунун натыйжасы түпкүлүктүү элдин руханий пайдубалын талкалап, жандүйнөсүн бүлүнтүп өлтүрүп жатат.

ЧЫНЧЫЛДЫК

* * *

Адамзат коомунда качан болбосун чынчылдык жогору бааланып келген. Бул сапат руханий дүйнө, адамгерчилик, ыйман менен терең байланыштуу. Жылдан жылга биз бул улуу касиеттен кол жууп, чындыкты бетке айтуудан айбыгып, ошонун кесепетинен коомдо ар кандай ыплас кырдаалдар пайда болуп, эң негизгиси жүрөгүбүз булганууда. Чырык-раган чындык үчүн күрөшкөндөрдүн маанайы чөгүп, айрымдары куугунтукталып өлкөдөн сыртка айдалса, айрамдары жалган жалаа менен түрмөгө камалып, айрымдары өлүмгө дуушар болууда. Чынчыл адамдарды башка планетадан келип калган сыяктуу кабылдаган жагдай күчөөдө. Калктын калың катмарын караңгыда кармоо үчүн, бийлик өзүнүн кызыкчылыгын коргоо үчүн ар кандай мыйзамсыз жоорук-жосундарга барууда. Бүгүн менин өлкөмдө коррупциялашкан бир ууч топтун күнү тууп турат.

* * *

«Ооруну жашырсаң өлүм ашкере кылат», – деген кыргыздын ак сөзү бар. Бүгүнкү коомдун оору-

су – адамдарда чынчылдык сапаттын жок болуп баратышы. Көрсө да көрмөксөнгө салып, укса да укмаксан болуп бейтарап, кайдыгер абалда жашап жатышы. Көкүрөгүн өйүгөн көйгөйдү айтуудан жал-тактап, жеркөз болуп коркуп турушу. Өзүнүн адам-дык, атуулдук укугуна ээ болалбай кулпейил, кулмүнөз күн кечирип келиши.

* * *

Чындык кеткен жерде айлана-чөйрө былгыган сазга айланат. Ал жерде чардаган бакалар менен кан соргон чиркейлер гана дооран сүрүп калат. Карөзгөйлүк менен карасанатайлык ийинден баш көтөрүп, коомду экижүздүүлүк менен өзүмчүлдүк бийлейт. Жалган сүйлөө кадыресе көнүмүш адатка, жашоонун эрежесине айланат. Анан ошол коом акы-рын байкалбастан шал ооруга туштугат. Экономика айыкпай турган кризиске капталып, адамдарды рухий, материалдык жакырчылык муунтуп кирет. Эч кайсыл тармакта улуу ачылыштар болбой калат. Өзүн өзү алдоо менен өзүнө өзү ыраазы болуп жашоо өкүм сүрөт. Күткөн жаркын келечегибиз ушул беле? Башымды мыкчып, айламды таппай олтурам...

* * *

Чынчылдык жок жерде адамдын напсиси, ниети бузулуп кетерлигин байкадым. Бузулган ниет менен башталган иштин аягы да жакшы болбой калганын көрүп жүрөм. Мунун кесепети элге-журтка, айлана-чөйрөгө тийет экен. Жамандыктан кутула-лы десек жүрөгүбүзгө, дилибизге чынчылдык сапат-

ты бекем орнотолу. Ар дайым чын ниеттен сүйлөп, чындыкты жактап, аны пир тутуп, андан жапа тарткандарды колдоп-жөлөп, ага ак жарыкка умтулгандай умтулуп жашасак деймин.

ЖАНДҮЙНӨНҮ ТАЗАЛОО

Пенде болгондон кийин, бешенеге жазылганды көрөбүз. Жакшы, жаманга туш болобуз. Бирөөгө акаарат кылабыз. Ишибиз алга жылбай иренжийбиз. Билип-билбей күнөөгө батабыз. Сарсанаа болуп, жүрөгүбүз ооруйт. Өзүбүзгө өзүбүз батпай кээде жинди болуп кеткибиз келет. Улам көңүлүбүз кирдеп, кыйналгандан кыйнала беребиз. Же кимдир бирөөлөргө барып дартибизди айталбайбыз. Айтсаң ичинен шылдың кылып күлүшү мүмкүн. Ушундай башыңа кыйынчылык келип кыйналган учурда эмне кылыш керек? Каяктан куткарым издейбиз? Ошо кезде таянган таянычың, бел болоор жөлөгүң каякта калат? Ким менен сырдашасың да, кимге барып дартиңди төгөсүң? Ким ошондо сени бул туюктан алып чагалат? Кыскасы, кантип бул балээден тазаланасың? Бул суроолор ашкере айтылбаса да ар бир пенденин жүрөгүндө кез-кезде баш көтөрүп, айласын кетиргени айдан ачык. Бул суроолор мээңе чаңкылдатып жаңгак чагат. Уйкуңду келтирбей, убайым тарттырат. Чындап эле ошондой учурларда эмне кылыш керек? Бул оор маселе. Эч качан чечилбей турган түйүн сыяктуу. Ар ким ар нерсени айтат. Бирөө билип айтат, бирөө билбей айтат. Бирөө укканын айтат, бирөө башынан

өткөргөнүн айтат. Ошолордун баарында бир үзүм чындык бар сыяктуу. Бирок эч кимиси сенин дартинди дабалап, көкүрөгүңдү жеңилдетип, жүрөгүңдү тазалай албайт. Ага күчү да жетпейт. Анткени сен эч кимге окшобой жалгыз нускада жаралган жанысың. Сенин куткарымың сенин гана колуңда экендигин унутпа. Бирөөдөн жардам издебе. Мен өзүмдүн тажрыйбамды айтып берейин. Мен ошондой учурларда мындай кылам. Адегенде дартимди ак барака төгөм. Барак баарын көтөрөт экен. Унчукпай мени уга берет. Ага да болбосо ээн талаага акырын басып чыгып кетем. Күчүмдүн жетишинче айкырып-кыйкырып алам. Көкүрөгүмдүн түпкүрүнөн чыккан ачуу үн, ачуу кыйкырык ичимдеги буктарымды абага таратып жиберет. Кыйкырган сайын жеңилденип каламын. Кээде көл-шал болуп чуркаймын. Бул дагы жакшы таасирин тийгизет экен. Менин дагы жаштайымдан үйрөнгөн бир ыкмам бар. Көңүлүм кирдеп буулуккан маалда шар агып жаткан дайранын боюна барам. Көкүрөк дартымды төкпөй-чачпай шар агымга айта берем, айта берем. Бүт баары шар агымга кошулуп агып кетет. Бир кезде жаным агып жаткан тунук суудай тазаланып, өзүмдү жепжеңил канаттуу куштай сезип калам. Менин жан сырдашым ээн талаа, аккан суу, аппак барак. Алар мени эч качан сатып кетпейт. Менин жандүйнөмдү улам тазалап, жеңилдетип, бугумду чыгарып, жашоо деген татаал жолго кайрадан салып турат. Кыргызда: «Кирди жууса, дартты айтса кетет», – деген сөз ушунан улам чыккан. Бул улуу философия гана эмес, адамга жол көрсөтө турган багыт. Кез-кезде адам мына ушинтип тазаланып

турбаса, көкүрөгүнө топтолгон тескери күч-кубат дилин карартып, психологиясын өзгөртүп, кулк-мүнөзүнө олуттуу таасир тийгизет. Өзүн өзү таза-лап алуунун жолдору өтөле көп. Бир келген өмүрдү бактылуу жашап өткөрөм деген адам ошол жолдорду издөөгө аракеттениши керек.

ЫСРАПГЕРЧИЛИК

* * *

«Кыргыздар эмне үчүн байыбайт?» – деген сууроону көп угам. Чын эле биз эмне үчүн байыбайбыз, өз жерибизде башка улуттарга караганда жарды жашайбыз? Алардан биздин эмнебиз кем? Эмне, ошончолук эле жалкообузбу? Же табигый шарты оор, суусу жок боз чөлдө жашайбызбы? Же Күн тийбеген тундрада жашайбызбы? Алла Таала бизге бейиш сыяктуу керемет жерди ыйгарып берсе да буту-бузга туруп кеталбай, көртирилигибизди оңдой албай, өлбөстүн күнүн көрүп жашап калдык. Жерибиз болсо, суубуз болсо, деги койчу байып кетерлик бардык шартыбыз, ыңгайыбыз туруп анан неге жакырлыкта, жетишпестикте жашоого көнүп баратабыз? Кыргыздын байыбай жаткандыгынын, менимче, бир эле кесепети бар. Ал чектен чыккан ашыкча ысрапгерчилик.

* * *

Бул жашоодо бардык нерсе өзүнүн чен-өлчөмү менен, өз орду менен, өз жолу менен болгондо гана теңсалмактуулук, ырааттуулук, гармония бузулбайт.

Ошондуктан ысрапгерчилик болгон жерде жакырчылык, кайдыгерлик болгон жерде түркөйлүк, мактанчаактык болгон жерде уятсыздык эриш-аркак жүрөт.

* * *

«Айдаганы беш эчки - ышкырыгы таш жарат», – деген сөз бар. Биз, кыргыздар, дээрибизден ошондой окшойбуз, кур намысчылык биротоло каныбызга сиңип калган экен. Той кылсак алыбызга карабай, сөзсүз дүңгүрөтүп кылышыбыз керек. Конок күтсөк төгүлүп, чачылып турушубуз керек. Дүйнөдө биздей меймандос эл жок деп шилекейибизди чуурутабыз. Жылдап тапкан дүйнөбүздү бир күндө сапырып ийип, олтуруп калабыз. «Тойдон кийин тон керек» деген нерсе таптакыр эсибизге келбейт. Кембагалдын бир тойгону – байыганы дегендей тим эле чөмүч да май, казан да май болуп жатып калат. Олчойгон карызга батып, анан мырзасынып эч кимге сыр бербейбиз. Дымагыбыз тээ асманда. Ошентип жашап качан оңолобуз? Тапкан дүйнөнү самандай ысрап кылып чача берүүнү токтотуу керек. Төгүлүп чачылган нерсенин убалы сөзсүз болот.

* * *

Заманга жараша, шартка жараша сарамжалдуулукту, үнөмдү үйрөнгөнүбүз жакшы. Ашыкча чыгымдарга жол бербей эсеп-чот менен, баам-парасат менен, чен-өлчөм менен жашоого көңү мезгил келди. «Каргага теңелем деп каздын буту сыныптыр» болбой, кур намысты коюп бүйрө оокат кылганга көнөлү. Бизге кошуна жашаган өзбек менен тажик

туугандардан үнөмдөөнүн жол-жоболорун үйрөнөлү. Калп эле бардар, жоомарт, колу ачык болуунун кажети жок.

КӨРАЛБАСТЫК

* * *

Бир жолу айылдашым көчөдөн жолугуп калды. Ичиндеги бугун аябай чыгарды. Мурда бир сырдуу, өзү менен өзү болгон, эч кимге зыяны жок адамдай көрүнчү. Айылдагы бир тууганын аябай жамандады: «Атаңгөрү, кечээ эле бир жашап жүргөн жан эле. Турмушун эптеп-септеп өткөрчү. Тим эле бой көтөрөт. Россиядан иштеп келиптир. Машина минип эле чалкалайт. Сволочь! Түү! Менден пул сурап жүргөн неме чалкалап калса, жиниң келет экен. Анын менден өтүп кетүүгө акысы да, акылы да жок болчу...» Кыскасы, ал кызууланып тууганынын жаңы машина мингенин көралбай, жерден алып көргө тыкты. Андан мен: «Сага бир жамандык кылды беле?» – деп сурадым. «Жок, жамандык кылган эмес. Анын колунан андай иш келбейт. Бирок мен түшүнбөймүн, ал эмнеге мактанат? Же урук-тууганы чоң болбосо, же уругунан бай-бий чыкпаса. Ушундайлар эле машина минип чалкалай берсе, замана каяка барат?» – деп оозун көптүрдү. Ичимден аны аябай аяп кеттим. Бирөөнүн ийгилигин, машина мингенин көралбаган да адам болот экен ээ, жарыктык! «Тиги менден өтүп кетти, менден жакшы жашап жатат, мен жетпегенге жетип алды, аброю менден ашып түштү», – деген ой уялап жүрсө ал

адам эч качан оңолбойт, карарып калган руху тазарбайт. Алла Тааланын ырахматына арзыбайт. Көкүрөгүндө менменсинүүнүн, текебердиктин, көралбастыктын саркындысы толтура.

* * *

Ич күүдүлүк, көралбастык адамдагы эң жаман илдет. Оюнда кимдир бирөөнү менден өтүп кетти деп кыянаттык, тоскоолдук кылган адамдын багы көгөрбөйт. Жүрөгүнө бекем жабышып калган мындай ыплас сезимди канча өлтүрсөң да кайра эле жети баштуу желмогуздай тириле берет. Андан кутулуп кетүү абдан кыйын. Адамдын ичиндеги көралбастыкты азыркы учурда компьютерлерди бузуп жаткан вируска окшоштурсак болот. Дилиңди, жүрөгүңдү таза кармап жүрбөсөң, ар кандай ыплас ойлорго туш келип тарбиясы, жүрүм-туруму начар бузукуларга кошулсаң текеберликтин сазына батып каласың. Ошондо көралбастыктын вирусуна кабыл-дым дей бер. Ал вирус жукту дегенче, адегенде сенден ыйман кетет. Ыймансыздык менменсинүүгө алып барат. Менменсинүү Алла Тааланын каарына калтырат.

* * *

Көралбастыктын кесепетинен адамдар ар кандай кырсыктарга, сакайбас илдеттерге туш болот. Сен бирөөлөрдү жек көрөм дегичең, алардын да ошондой сезими жооп иретинде сага келип жармашат. Сени курчап турган от денең, башкача айтканда биополең же аураң бузулуп акырын тешиле баштайт. Көралбастыгың өзүңдүн өмүрүңө зыянын тий-

гизет. Бейкут болуп тынч уктай албай жандүйнөң карарат. Капыстан кан басымың көтөрүлүп, жаның көзгө көрүнүп, мындай илдетке кайдан жолукканыңды билбей заманаң куурулат. Мунун баары көралбастыктын сага алып келген «белеги» экендигин унутпа.

* * *

Көралбастыктын кесепетинен кутулуп кетүүнүн кандайдыр бир дабасы, жолу барбы? «Бар» деп айтышат ислам дининин чыгаан аалымдары. Бул жөнүндө руханий адабияттарда да кеңири жазылып кеткен. Ал үчүн эмне кылышыбыз керек? Адегенде өзүңдүн жандүйнөңө терең үңүлүп көр. Качан, кандай убактарда кимдерге көралбастык кылдың, кимдерди жек көрдүң ошолорду аныктап ал. Анан оюңда алардан астейдил кечирим сура. Алла Таалага тооба келтирип кайра-кайра жалынып жалбар. Калп эле сыртыңдан кожо көрсүнгө тооба келтирбе. Көз жашыңды көлдөтүп, чын дилиңден ыйлап, тооба келтир. Ошондо гана эгер Алла Таала тообанды кабыл алган болсо, жүрөгүңдө жашаган көралбастыктын вирусу бара-бара жоголот. Анан сен башкалардын ийгилигине кубанып, талантына таазим этип, эч кандай илдетке жолукпай, бейпил жашап каласың.

* * *

Чынымды айтсам, мага көралбастык кылгандар өмүрүмдө көп эле жолукту. Бирок ошолордун жашоосу жыргалга айланып, ашынып кеткенин көргөнүм жок. Убагында аларга каяша же жаман сөз айтпадым. Бардыгын Жараткан өзү көрүп, ким-

дин жүрөгүндө эмне бар экендигин туюп турат. Ошолордун айрымдары адабияттан ың-жыңсыз жоголуп, айрымдары ар кандай кесепет илдеттерге туш болуп кеткенин кийинчерээк байкадым. Бизге бөлүнгөн аз өмүрдө, уч-кыйыры жок чексиз ааламда бири бирибизге бут тоспой, көралбастык кылбай, буйруган насипке шүгүр айтып жашасак кандай сонун. Ушул нерсени көңүлгө алып коелу.

ЖООПКЕРЧИЛИК

* * *

Пенде болуп жаралгандан кийин ар бирибиздин өзүбүзгө тиешелүү Алла Тааланын алдында, жашап турган коомубуздун алдында, ага-туугандын, балачаканын алдында аткара турган жоопкерчилигибиз бар. Аны өз убагында моюнубузга алып астейдил аткаруу менен адам болуп баш көтөрүп жүрөбүз. Ошол жоопкерчиликти алганыбыз менен биз кадыр-барктуубуз. Ошону менен алдыбызга койгон аруу-асыл максаттарыбызга жетебиз. Биз аны канчалык даражада аткарганыбызга жараша башкалар мамиле кылып баа берет. Ошого жараша жөндөмүбүз канчалык экендиги байкалат. Жоопкерчилик бар жерде, адамга ишеним артылат.

* * *

Биздин эң ыйык жоопкерчилигибиз – Мекен алдындагы жоопкерчилик. Миндеген жылдар бою ата-бабаларыбыз көз карегиндей сактап, бир укум жер үчүн кашык канын төгүп келген Атажуртубузду чак-

чылакей түшкөн заманда аман сактап калуу жоопкерчилиги ар бирибиздин башыбызда экендигин унутпасак. Эгемен жылдарда келген кыргыздын падышалары мекендин бүтүндүгүнө доо кетирип, бүтүндөй бабалардын, келечек урпактардын алдында кыянатчылыкка, чыккынчылыкка барышты. Акыры аларды ант уруп, өлкөдөн качып кетишти. Ыймандан кеткен, жоопкерчиликтен четтеген дүйнөпараз эргулдардын жасаган иштери эч качан унутулбайт. Алар кылган күнөөлөрү үчүн бу дүйнөдө жооп бербесе да аркы дүйнөдө жаны жай таппай көрү өрттөнөт. Кийинки паашалар мына ушуну эстери-нен чыгарбаш керек.

* * *

Мекен жөнүндө атуулдук ачык-айкын көз карашы калыптанбай, башкаруу илимдерин терең өздөштүрбөй, мамиле кылуунун маданияты тууралуу кылчалык түшүнүк албай, бокодон бою чыкпай жатып мансапка умтулган жаштар көбөйдү. Бүгүнкү күндө амалпараздык жугуштуу илдет сыяктуу болуп калды. Убагында бийликтин жоопкерчилигин сезбегендер өз көмөчүнө күл тарта берип, кызмат орундарын байлык жыйноонун булагына айландырып салды. Эли-жери үчүн чыпалагы күйбөгөндөр жаштарга тескери таасирлерин тийгизип кетти. Ошонун кесепетинен амалпараздык өлкөнү каптап баратат. Эгер акылын пештеп бийликтин жоопкерчилигин сезген адам болсо, башкалардан тизгин талашпай сабыр күтмөк. Кызуукандык менен жоопкерчилик – бири бирине дал келбеген түшүнүк. Дүйнө-мүлккө умтулуу акыры эмне менен бүтөрүн көрүп жүрөбүз го.

* * *

Атаңдынкөрү, акыркы он беш-жыйырма жылдын ичинде руханий байлыктарыбыз тебеленип, рухий дөөлөттөр теңирден тескери бааланып, экижүздүү саясат жандүйнөбүзгө айыкпай турган ыплас вирустарды жуктуруп салды. Мындай апааттан кантип айыгабыз? Элдин рухий дүйнөсүн таза сактоо үчүн жоопкерчилигин алган биздин маданий, адабий, илимий интеллигенциябыз эмне үчүн коен жүрөк болуп коңулга кирип кетти? Эмнеге алар бузуку, жалганчы, карөзгөй бийликтин сөзүн сүйлөп көшөкөрлөнүп жатып алышты? Убагында акыйкат чындыкты айталбаган интеллигенциядан мындан ары эмнени күтсө болот? Бийликке кошомат кылып жүрүп, калайык калктын көйгөйүнөн алыстап кеткенибизди моюнга алып, Алла Тааладан кечирим сурашыбыз керек. Рухубузду, өзүбүздү тазалап, рухий дөөлөттөрдү кайрадан өз калыбына келтирүү үчүн жоопкерчиликти коркпостон алганыбыз оң. Рухий дүйнөсү жабыр тарткан элдин өйдө болуп кетүүсү кыйын.

* * *

Күндөн күнгө менде жоопсуз калган суроолор көбөйүп баратат. Эмне үчүн Акаевдин, Бакиевдин доорунда бийликти баскынчылыктын деңгээлине жеткирүүгө көмөктөшкөн төбөлдөр жооп бербей буйтап кетүүгө аракеттенүүдө? Эмне үчүн коррупцияга белчесинен баткандар кайрадан жан талашып бийлик бутактарына илинип калайын деп ыймандарын сатышууда? Эмне үчүн элдин каргышына калгандар абийир сотуна моюн сунбай, көчөдө эр-

кин басып дагы эле дымактуу жүрүшөт? Эмне үчүн элдин мүлкүн уурдаган арамкорлор тууган-уругун, таеке-жээнин ээрчитип саясый оюндарды уюштуруп жатышат? Бардыгын пул менен сатып алса болот деген психология канына сиңип калган каразгөйлөрдүн заманы жок болобу же сары чырмооктой коомду биротоло муунтуп бүтөбү? Колдой турган кожолору эбак өлкөдөн качып кетишсе да жалганчылык, экижүздүүлүк, акыйкатсыздык орун алган заманды Ай караган текедей эңсегендер ичинен эзилип күтүп жүргөнүнө таң калам. Арамкорлор үстөмдүк кылган жерде заман бузулуп, кут качып, ар кандай кесепеттер болуп кетерин эстен чыгарбасак дейим.

ӨЛҮМ ЖӨНҮНДӨ

* * *

Жакында бир досумду а дүйнөгө узаттык. Мазарга барган адамдарга ошол айылдын имамы убакыттан пайдаланып сөз сүйлөп жатты. Көңүлүм эч нерсеге чаппай досум жөнүндө ойлонуп, эми гана оозу ашка тийгенде, эми гана кыйынчылыктардан арылып элдин катарында жакшы жашай баштаганда, а дүйнө салып кете бергендигине кайгырып олтурдум эле. Молдонун сөздөрү жүрөгүмө уюй берди. «Көрүстөнгө келген ар бир адам мына ушул өлүмдөн ибарат алыш керек. Өлүм ак экендигин моюнга алыш керек. Ал эч качан кары-жашты ылгабайт. Эртеби, кечпи баарыбыздын келчү жайыбыз мына ушул жер. Ошондуктан тирүүбүздө

көбүрөөк жакшылык амалдарын кылып, бирөөлөрдүн көңүлүнө азар бербей, өлүү дүйнөгө азгырылып кетпей ыймандуу жашап өтөлү», – деп жатат. Менден бир аз арыраак отурган эки жигит бул сөздөрдү эшитпей кечээ күнү сатып алган жаңы машинасы, эртеңки бизнеси жөнүндө сүйлөшө берди. Ичимден аларды аяп кеттим. Алар мына ушул жерге келип, өлүм жөнүндө кылчалык да ойлошуп коюшкан жок. Жөн гана кожо көрсүнгө көз көрсөтүү үчүн келишкендигин баамдадым. Ал эми имам: «Эй, тирүүлөр! Мына бул көрүстөндө жаткан адамдардан ибарат алгыла!», – деп улам какшай берди.

* * *

Бир жерден окугандыгымды же кимдир бирөөлөрдөн уккундыгымды билбеймин. «Адамдын бул дүйнөдө кандай жашап өткөндүгү, кандай кыдыр-сыйга ээ экендиги анын көзү өткөндөн кийин тажиясына келген адамдардын санына карап бааланат», – деген сөз эсимден кетпептир. Бул сөздүн чындыгы бар экендигине шек келтирүүгө болбойт.

* * *

– Адам канча жолу өлөт? – деп сурашыптыр бир даанышмандан.

– Үч жолу өлөт. Биринчи жолу ар-намысын жоготкондо, – деп жооп бериптир.

– Анан кийинчи? – деп сураптыр.

– Экинчи жолу өмүр-суусу түгөнүп жүрөгү токтоп калганда өлөт, – дептир.

– Үчүнчү жолу качан өлөт? – десе ал:

– Артында баскан изи жоголуп, аны жер үстүндө бир дагы адам эстебей калганда биротоло өлөт, – деп жооп бериптир.

* * *

Пайгамбарыбыздын «Өлүм менен өзүңөрдү тазалагыла!» – деген осуят кеби бар. Кандай улуу сөз! Өлүм менен адамдагы текебердик, ачкөздүк, сылаң-короздук, дүйнөкордук, амалпараздык сыяктуу кесепеттерди тазаласа болот экен. Өлүмдү ар дайым эстеп жүрүүнүн пайдасы мына ушунда турбайбы?!

* * *

Атам жаткан мазардын айланасын тазалап, мал кирбесин деп тосуп коюп кайра келе жатсак, кичинекей небирем: «Ата!» – деп калды. «Эмне болду?» – десем: «Оо кийин сиз өлгөндө мен да сиз жаткан мазардын айланасын тосуп коёмун» – деди. «Мейли, уулум!» – дедим. Ичимден сүйүнүп калдым. Адам өлгөндөн кийин артында анын арбагын сыйлап, сөөгүн кордобой турган туяк калса кандай жакшы. Ошон үчүн Адам көчү уланат да. «Өмүргө тойбойт адамзат», – деп казактын бир акыны ырдап кеткен. Бул чындык сөз. Улуу Гетенин «Фауст» чыгармасынын башкы карманы миң жашка чыкса да көзү тойгон эмес. Мефистофель менен Кудайдын ортосундагы келишим боюнча, качан гана Фауст өзү экен алмалардын түшүмүн жегенде өмүрүнө ыраазы болот. Ошондо гана анын жанын Мефистофель алып койгон экен. Бул улуу философияны кыргыздар: «Адамдын көзү бир ууч топуракка тоёт», – деп кыска гана айткан. Бирок пенде болгонубуздан кийин эртеби, кечпи өлүм келерин эстен чыгарбай ыйман-

Эсселер жана драмалар

дуу болуп жашаганыбыз абзел. Эби жок азгырык-туу каалоолордон алыс болгонубуз жакшы. Өлүмдү ойлогон адамдын өмүрү аруу сөздөргө арзый тургандыгын унутпасак.

* * *

Кудай Таала тарабынан бизге берилген өмүр чигирим териси сыяктуу нерсе окшойт. Мына ушундай романды Бальзак жазган эле. Биздин каалаган нерсебизди улуу Жараткан кудирет аткарганы менен, өмүрүбүздү улам кемитип олтурат имиш. Эгер биз ашыкча нерсени каалабасак, өмүрүбүзгө эч кандай доо кетпейт экен. Обу жок ачкөздөнүп, напсибизди тыйбай ар нерселерди каалай берип, өлүмдү өзүбүзгө жакындатып алат экенбиз. Опентип ажал биздин көксөөбүздө, ышкы кумарыбызда жашап жатыптыр, кап...

* * *

Кандай адам өлсө да мусулмандар аны «жакшы адам эле» деп коюшат. Өлүмдүн улуулугу мына ушунда. Өлүм бардыгын теңдейт, бардыгын кечирет, бардыгын тазалайт.

СӨЗ ЖӨНҮНДӨ

* * *

Адамдын аброюн түшүрбөй, нарк-насилине доо кетирбей турган бир нерсе бар: ал анын айткан сөзү. Ошол сөздүн ээси болгон адам бир нерсенин өтөсүнөн

чыгалат. Айтканы жерде тепселип калбайт. Ишке ашыруу үчүн тынымсыз аракеттенет. «Жигиттин сөзү өлгөнчө, өзү өлсүн!» – деген устарадай курч мыйзамга айланган сөздү кыргыз туу тутуп келатканы бекеринен эмес. Демек айтылган сөз купия мыйзам, көкүрөктөн чыккан чечим, жашоодогу конституция.

* * *

Коомдогу ордубуз, бири бирибиз менен болгон мамилебиз ооздон чыккан сөзүбүзгө, аткарыла турган убадабызга жараша бааланат. Дил-ыйманыбыз таза болсо, сөзүбүз да орундуу, салмактуу, адилет, ак болот. Бекеринен: «Илабизибиз алал», – деп айтылбайт. Илабизи арамдар сөзүндө турбай берген убадасынан танып, сөзүнүн туругу жок пендеге айланат. Бүгүн сүйлөгөнүн эртең танып, эмне деп сүйлөп жатканын билбей калат. Ошолор кантип адамбыз деп бой көтөрүшүп жүрүшөт? Кыргыз элинде мындай экижүздүүлөр, туруксуздар акыркы жылдары көбөйүп кетти. Сөздүн сойкулары өсүп чыкты. Коомдо сөз маскарапозу жайнады. Мааниси жок шылдырак, жылтырак сөздөрдүн сели каптады.

* * *

Сөз – жандүйнөнүн күзгүсү дешет. Руханий дүйнөсү бай адамдын сөзү уккулуктуу, мааниси терең, көркөмдүү чыгат. Жүрөгүндү толкундатып, сезимиңди сергитип, кыялыңды көкөлөтүп учурат. Акылыңа азык болуп берет. Канчалык уксаң дагы тойбойсуң. Бул Алла Тааланын пендесине берген улуу шыбагасы.

* * *

Пайгамбарыбыз Мухаммед алейхиссаламдын сөз өнөрүнө карата айтылган керемет хадистери бар. Алардын маани-маңызына назар салсак не деген осуяттарга туш келебиз. Маселен, адамдын сулуулугу анын тилинен билинет; Алла Тааланын ою боюнча эң жакшы сөз – туура сөз; Алла Таала үч нерсени жактырат: аз сүйлөгөндү, аз уктаганды, аз жегенди; чын сүйлөө жакшылыкка, ал эми жакшылык бейишке баштайт; калп сөз-сөздүн апааты сыяктуу осуят сөздөр ар бир адам үчүн мыйзам болуш керек. Бирок ошолорду биз аткарып жатабызбы? Калп сөздөрдүн төөбастысында калып жаткан жокпузбу?

* * *

Маданияттуулуктун анабашы сөз. Маданияттуу адам ар кандай кырдаалда сөздүн чүйгүнүн, берметин, тунугун таап, ал эми маданиятсыз бирөөн жөн жерден каап, басмырлап, кекетип сүйлөйт. Сөз билген адам таасын, так, даана, далилдүү сүйлөйт. Мындай деңгээлге жетиш үчүн көркөм адабияттарды, элдик оозеки дастандарды, эпосторду көп окуп, чечендик өнөрдүн сырларын астейдил үйрөнүш керек. Эне тилибиздин байлыгына басым жасабаган адам өзүн маданияттуумун деп айталбайт.

* * *

Медицина илиминде «адамды сөз менен дарылоо» деген түшүнүк болсо, кыргыздарда «сөз өлтүрөт, сөз тирилтет», «жылуу сөзгө жылан ийининен чыгат» деген макалдар бар. Демек сөздүн да-

арылык касиети күчтүү. Ал адамдын психологиясына, ички дүйнөсүнө таасирин тийгизет. Адамга күч-кубат, ишеним, сыйкырдуу нур берет. Өчүп бараткан үмүттөрдү кайрадан жандырат. Сөздүн кудиретинен соолуп бараткан өмүрлөр жашарып жандана баштайт.

* * *

Сөздө ай-аалам менен байланыштырып турган сыйкырдуу күч бар. Ошондуктан оозубуздан чыккан сөзүбүз жөн гана дем-илеп эмес, ааламдын жабык сырларын ачып окучу паролубуз. Сөзүбүзгө жараша аалам ачылып жабылып, бар болуп, жок болуп турат. Ошон үчүн уккулуктуу, жылуу мээримдүү, мааниси терең сөздөрдү жүрөгүбүзгө жакындатып, дилибизге чөгөрөлү. Дилдеги сөз, сөзсүз тил менен ачыкка чыгат.

* * *

Адегенде айылга көчүп келгенимде бирөөдөн бир нерсе өтүнсөм же ага бир нерсе дайындасам «мейли» деп, бирок аткарбай койгон учурларды көп баамдадым. Эч качан «жок» деп айтышпайт, сылыксыпаа гана «мейли» деп коюшат. Бара-бара ичимден андайларды «майликандар» деп атачу болдум. Мага гана эмес, баарына ошентишет экен. Бул аябай жаман адат. Мына ошолорго окшогондордун айынан элибиз рухий жактан да, материалдык жактан да өсүп-өнүкпөй келатат. Сөздүн кадыры кеткен жерде, коом деградацияга учурайт. Ичинен былгып ирип-чирип, алака мыйзамдарын заң басат. Ушундан аябай чочулап турам.

Эсселер жана драмалар

* * *

Чындык сөздөн аябай чычалаган, элди айла-амал менен алаксыткысы келген, карөзгөйлүгү, өзүмчүлдүгү менен ашынган, төрөпейилдигине, мансабына чиренген бийликтин эртеби, кечпи абийири төгүлөрү айдан ачык. Муну адамзаттын башынан өткөн карт тарых ырастап келатат. Эч качан чындыкты жаап-жашырууга болбойт. Анткени сөз чындыгынан бузулбайт. Миң жолу өктөмдүк менен жаап-жашырса да чындык элдин кулагына жетет. Жалганды, зомбулукту, ачкөздүктү курал кылган бийликтин өмүрү кыска.

* * *

Ыйманы бар адептүү, билимдүү адамдын жалган сүйлөгөнүн укпадым. Тескерисинче, ыймансыз адам элди муютуп, ширин сөздөрдү сүйлөп жатса да маңызы калп экендигин байкадым. Кээде ыймандуу адамдын сөздөрү сыртынан орунсуз көрүнгөнү менен устарадай курч, ачуу чындыкты айтканын уктум. Ошон үчүн ыймансыз болуп туруп жаагын жанган чечендерден Кудай сактасын. Андайлар эли-журттун түбөлүгүн ойлобой, күнүмдүгү үчүн жанын үрөп бийликке кызмат кылууда. Ар бир замандын өзүнө жараша арзыматтары болот турбайбы?

* * *

Эгемен жылдардын башынан бери эле тилибиздир тагдыры жөнүндө күйүп-бышып келатабыз. Кыргыз тили футбол талаасындагы топ сыяктуу ары-бери тебиле берип, куп гана азапты жедиге. Тил

тагдырына жан күйгүзгөн атуулдарыбыз көп болгону менен бийликке келген падышалардын мекенсүйөр сезими сенек болуп катып калып, аябай кордошту. Өз жергебизде жашап, анан жылдын бир күнүндө эне тилибизди майрамдоо маскарапозчулук, жеткен шылдыңдоо эмей эмне? Бул күндөр да өтүп кетээр деген үмүт менен жашап келатам.

* * *

Эне тилде сүйлөбөгөндөрдү «манкурттар» дедик, майнап чыкпады. Кандаштарыбыздын арасынан өз тилин жээригендерди «саткындар» дедик, майнап чыкпады. Мыйзам кабыл алдык, иштебеди. Президенттикке талапкерлерден сынак алдык, маскарапоздук болду. Тилди бирөөлөргө зордуктап үйрөтүү болбогон далбаса экендигине көзүбүз жетти. Бийликке жалаң жүрөгү улутум, тилим, руханий дөөлөтүм деп күйгөн мекенчил падыша келип, улуттун тилин сөзсүз экономикалык, саясий муктаждык деңгээлине көтөрмөйүнчө эч кандай абал оңолбойт. Тилдин кадырын ошол тилде жазылган заманбап чыгаан илимий эмгектер, техникалык улуу ачылыштар, керемет көркөм дөөлөттөр, гениалдуу адабий чыгармалар көтөрөт. Тилдин кадырын саясий аренада зор кадыр-баркы бар, Москва, Лондон, Токиодо өз тилинде сүйлөп турган падыша көтөрөт.

* * *

Кайсыл бир адабий жолугушууда шыпшынган шыл жигит: «Кыргыз тили жарды тил. Ааламдын кереметтерин туюндурган сөздөр аз. Сиз ушуга ко-

шуласызбы?» – деп суроо берди. Мен ага эне тили-биздин ченеми жок байлыгын, мухит сыяктуу учкыйырына көз жетпей чалкып жаткандыгын, мындай бай көөнө тил түрк дүйнөсүндө жок экендигин айттым. Мектепте бир адабий китеп окубаса, компьютерден эртели кеч баш көтөрбөсө, көргөнү жалаң чет элдик кинотасмалар болсо анан каяктан жүрүп ал биздин тилге баа бералат? Ал байкуш «Манасты» эмес, «Карагул ботомду» окуган эмес экен. Мына ушундай улутун паска урган чала сабат эргулдар эртең тагдырыбызды чечип калабы деп корком.

* * *

Энесинин оозунан бешик ырын укпаган, туулган жердин топурагын жылаңаяк баспаган, дайралардын шарына кулагы канбаган, акыл-эси кирип-кирбей жатып мыкачылыкты, киши өлтүрүүнү үйрөткөн мультфильмдерди көрүп өскөн бала эртең ким болуп чоңоет? Эне тилди даңктаган, кооз, көркөм сөздү элдин каны-жанына тараткан акын-жазуучулардын китептери чыкпай, республика боюнча көркөм китептер сатылбай, бийлик аларды ачык айтылбаган куугунтукка алып олтурса анан биз кандай келечек жөнүндө сөз кылабыз? Урпактарга кандай руханий дөөлөттөрдү калтырабыз?

БИЙЛИК

* * *

Раззаков менен Усубалиевдин заманындагы бийлик башка, Акаев менен Бакиевдин заманындагы бийлик башка. Мурдагы коомдук кырдаал менен

азыркы учурду салыштырууга болбойт. Тарыхый абалды сөзсүз эске алыш керек. Доорлор алмашып кетти. Асыл нарктарды баалоо алмашты. Бирок эл баякы эле. Жер да ошол, күн да ошол. Демек бийлик өзгөрүп да, өзгөрбөй да турган кубулуш. Ал каалагандай чоюлуп тартыла берчү, ар кимди азгырып кызыктыра берчү нерсе.

* * *

Алмуздактан берки кагылышуулардын, дүйнөлүк ыр-чырлардын, ич ара талаш-тартыштын негизги себепкери, анабашы мына ошол бийлик. Пендечилик жолдо Кудайдын кулу болуп, буйруган нерсесин аткарып жүрө бербей, буйруган ырыскыга топук кылбай өзүнүн алсыздыгын, мажирөөлүгүн, пастыгын сезген адам башкалардын көзүнө көрүнүш үчүн, жок жердеги кыйындыгын сездирең үчүн, ачка калган өлөсө «менин» канааттандыруу үчүн бийликке умтулуп ырахат алат. Бийликке жетүү үчүн эч кандай арам амалдардан жийиркенбейт. Такка мингенден кийин, андайлар элдин оймүдөөсүнө түкүрүп да койбойт. Ошондойлордун таамай образын Шекспир Макбет аркылуу эң сонун берген.

* * *

Азыр бийликке жетүүнүн эң ыңгайлуу, ишенмдүү жолу паракорлук болуп калды. Азыр пара бербеген бир дагы мамлекеттик кызмат калбады окшойт. Муну бүт баары билет, бул ашкере жазылбаган мыйзамга айланып баратат. Паракорлуктун ыкмалары, айла-амалдары аябай өнүгүп кеткен.

Буга алдыңкы жаңы технологиялар жардам берүүдө. Ар кандай заманда чирип бараткан бийликтин өзөгү паракорчулукка барып такалат. Бүгүнкү күндө мамлекеттик кызматкерлердин жашпоо философиясы, ички анатомиясы, илдетинин диагнозу паракорчулук. Ирип-чирип бараткан мындай «сокур ичеги» тезирээк алып таштабаса, мамлекеттин бүткүл денесин ууландырып, өлтүрүп тынат.

* * *

«Бийлик» деген сөздүн мааниси эмне? Бийлик бир ирикпи? Бийлик бир кийикпи? Бийлик чимирилген ийикпи? Же эт бөлүштүргөндө тийген жиликпи?

* * *

Сулайман пайгамбардын айткан мындай бир сөзү бар: «Мен падыша болуп бийликте турганымда суу чыкпаган боз чөлгө суу чыгарып гүлзарга айландырдым. Багымда булбулдар сайрап, фонтандар атылып турду. Алдымда миңдеген кулдар бий бийлеп, миңдеген кулдар күү күүлөп жатты. Күн астындагы адам гана эмес, жан-жаныбарлардын баары мага баш ийди. Ойлоп көрсөм мындан не пайда чыкты? Мунун баары түккө арзыбаган, колго кармалбаган шамалдай нерсе экен». Кез-кезде бүгүнкү күндүн дүйнөпараз падышалары Сулайман пайгамбардын мына ошол «Екклезиаст» деген чыгармасын окуп коюп жүрүшсө менменсинүүдөн, көптөгөн катачылыктардан кутулаар эле деп ойлоймун.

* * *

Уулдарыма, небирелериме төмөнкү жомокту көп жолу айттым окшойт. Аларга жат деле болуп калды. Ошентсе да мен аны эмнегедир жакшы көрөм. «Илгери-илгери бир улуу элдин ханы болуптур. Артында калчу мураскору жок экен. Бир күнү ал көз жумуптур. Анын ордуна ич ара талаш-тартыш болуп эч кимди хан көтөрөлбай коюшуптур. Ошондо бир акылман киши: «Хандын ак кушун учуралы, кимдин башына барып консо ошол хан болсун», – дептир. Бул сунушка эл макул болуптур. Элдин четинде эч кимге көрүнбөйүн деп ата-энеси өлүп калган, аябай азап-шордо жүргөн бир койчуман жетим бала олтурган экен. Хандын ак кушу асманда айланып жүрүп акырында жанагы жетим баланын оң мүрүсүнө конуптур. Эл ошентип жетим баланы хан көтөрүп алыптыр. Ал аябай адилет, чынчыл, мээрбан, эр жүрөк хан болуптур. Бийлик – кокустук эмес. Алла Тааланын назары түшкөн адам гана паадыша болот. Ар ким эле мүрүмө ак куш консо экен деп тилейт. Бирок ал кээде адашып кетип ичи тар, мерез, өзүмчүл, таш боор адамдын башына барып конуп калышы мүмкүн. Ошондо ак кушка ишенген элдин шору кайнады дей бер. Кудай ошондойлордон сактасын.

* * *

Жыйырманчы кылымдагы жексур диктатор президенттердин кашкайган образдарын эки улуу жазуучу жаратты. Алар «Сеньор Президент» романынын автору Анхель Мигель Астуриас менен «Патриархтын күзү» деген романдын автору Габриэль

Гарсиа Маркес. Бул романдар бийликтин анатомиясы менен философиясын ушунчалык таамай, терең ачкан. Романдардын башкы каармандары биздин арабызда, Орто Азияда жашап жаткандай таасир калтырат. Аларды биздин турмуштун реалына салыштырып алып төбө чачым тик туруп кетет. Капырай, Маркестей жазуучунун жоктугун кара. Болбосо Орто Азияда көркөм чыгарма үчүн аябай бай материал көбүрөөк табылмак.

* * *

Бийлик менен акындын ортосундагы мамиле тээ илгерки Рудаки менен Фирдоусинин заманынан бэ-эри чиелешип келатат. Бийликтегилер Рудакинин көзүн оюп алыскы тоо арасына айдап жиберипкен. Фирдоусини шылдыңдап элден кууган. Пушкин менен Лермонтовду эрөөлдө өлтүргөн. Лорканын жаркын поэзиясын көрөлбай жок кылган. Пастернакты сыйлык алдырбай куугунтуктаган. Өз элине опол тоодой эмгек сиңирген Тыныстановду эл душманы атыктырган. Акын менен бийликтин ортосундагы конфликттер улуу трагедияларга тема болууга арзыйт. Бирок аны жазчу драматург кана? Барган сайын акындардын жүйүнү бошошуп, бийликтин алдында кулдук урушууда.

* * *

Кандай гана коомдук түзүлүш, кандай гана заман болбосун чыныгы акындар бийликке каршы оппозицияда болуп келишкен. Алар элдин мүдөөсүн, элдин көйгөйүн, ой-тилегин сүйлөшкөн. Элдин таламын талашкан. Карапайым эл менен бирге бол-

гон. Кыргыздын жазуучулары мына ушул эң ыйык озуйпасын кийинки кезде таптакыр унутуп калышты. Тескерисинче, бийликти даңктагандардын саны көбөйүүдө. Кошоматчылык көбөйүүдө. Күн тийген жердин Чубагы болгондор көбөйүүдө. Балким, көр турмуштун айынан ошентилип жаткандыр. Кантсе да өкүнүчтүү.

* * *

Чыркыраган чындык менен иши болбой, бейкапар жашаган элди башкаруу оңой. Калыс, адилет маалыматтардын булактарын бууп салып, бийлик кылуу жеңил. Элди караңгылыкта кармаса, эмне десе да «лам» этип ооз ачпай бүжүрөп туруп берет. Акыркы жылдары илим менен билим соода-сатыкка айланып кетти. Адабият менен маданият өгөй баланын кейпин кийип, улам чекеге сүрүлүп баратат. Өз элинин келечегин ойлогон бийлик мындай калпыстыктарга жол бербеш керек эле. Мындай карөзгөйлүктүн акыры эмне менен бүтөөр экен? Оо, шорун кайнаган элим ай, руханий дүйнө менен кош айтышып, көр курсакты багалбай туш тарапка чачылып кетээр бекенсиң?! Миң жылдардан бери келаткан улуу кудиретиң туруп жеркөз болуп жепирейип бүтөсүңбү?

* * *

Эчен жылдардан бери ата-бабаларыбыз кашык канын төгөп, чачылганды топтоп жүрүп урпактарга калтырган кичинекей жергебизди бийликке келгендер чекесинен керттип сатып жатышат деген кабарды уккан сайын олтурарга жер таппай калам.

Жерди саткандан өткөн кыянатчылык, чыккынчылык, пастык жок. Кыргыздын бир теше жери да ыйык. Жерибиз бар үчүн биз адам болуп баш көтөрүп жүрөбүз. Мына ушул топурагыбыз бар үчүн, тоо-ташыбыз бар үчүн сыймыктанып мактанабыз. Ыйыктын ыйыгы болгон жерди саткандардын а дүйнөдө да, бу дүйнөдө да бири эки болбойт, миң жылдардан бери жашап келаткандардын арбагы урат. Андайлар бүгүн бир теше жерибизди сатса, эртең бүт баарыбызды дүйнөлүк мафиянын колуна салып бериштен кайра тартпайт. Өзүм Кадамжайда жашасам да Каркыра менен Үзөнгү-Куушту ойлоп жүрөгүм тызылдап жатат.

* * *

Элди бийлеген падыша эч качан калп айтпаш керек. «Калптын казаны кайнабайт» деген сөз тегин жерден чыкпаган. Айткан сөзүн ишке ашыралбаса, унчукпай койгону жакшы. Падышанын сөзү эки ача чыгып калса эле эл андан түңүлө баштайт. Ишеним кетет. Эртеңки күндөн үмүт үзүлөт. Үмүтсүз жашаган эл – шору кайнаган эл. Сөзүнөн улам калпы чыга берген падыша акыры жек көрүмдү падышага айланат. Конфуций бул жөнүндө мындан эки миң жыл мурда эле айтып койгон экен. Адамзат эч качан өткөндөн сабак албайт окшойт. Бул кандай өкүнүчтүү!

* * *

Фирдоусинин мынтип айтканы бар: «Чындык аябай ачуу, бирок ал эч качан жамандыкка алып барбайт». Ошол ачуу чындыкты айтам деген бир

нече басылмалар бийлик тарабынан жабылып калды. Акыйкат сөздү элге жеткирбөө үчүн бийлик бардык аракеттерин көрүп чектен ашып кетти. Оппозициялык маанайдагы гезиттерди саткандардын үйүнө чейин тинтишип барууда. Бу бийлик элди сокур, дүлөй кыламын деп ойлойт окшойт. Шибегени капка каталбаган сыяктуу эле, чындыкты жаап-жашырууга болбойт. Эртеби, кечпи сөзсүз элге жетет. Бекеринен кыргызда: «Кыңыр иш кырк жылда билинет», – деген накыл кеп чыккан эмес.

КЕЧИРИМДҮҮЛҮК

* * *

Пенде болгонубуздан кийин билип, билбей ар кандай каталарды кетирип коюшубуз мүмкүн. Ката кетирбеген, күнөөсү жок бир гана Алла Таала. Ошондуктан: «Менин айтканым туура, меники гана акыйкат чындык», – деген сөздөн алыс болуп, бири бирибиздин анча-мынча кетирген каталарыбызга көз жумуп койсок мындан аброюбуз төмөндөп, мартабабыз жерге тепселип калбайт. Ар дайым кечиримдүү боло берүү оңой эмес. Адам баласы башынан көп нерселерди өткөрүп, турмуштун кайнаган чордонунда жүрүп жетилип, бышкандан кийин гана кечиримдүүлүктү үйрөнөт. Ар кандай нерсени баалап билет. Терең аң-сезимге, айкөлдүккө ээ болот. Эң негизгиси, адамдын табиятын түшүнөт. Кечиримдүү адам майда-чүйдөдөн, ушак-айыңдан, менменсинүүдөн, корстон болуудан өйдө турат.

* * *

Дээринен адамгерчиликтин улуу озуйпасын накта туйгандар, тээ алысты ойлогон даргөйү кең азаматтар бири бирине кечиримдүү болушат. Алар беш күндүк бу дүйнөдө эч кимге кек сакташпайт. Бирөөлөрдүн жасаган жамандыктарын таза жүрөгү менен жууп, агартып ийет. Мындай касиетке ээ болуу пенденин колунан келе берчү оңой оокат эмес.

* * *

Кечиримдүү болууну пайгамбарыбыздан үйрөнсөк деймин. Өзүнүн эң жакын агасы Хамзаны өлтүрүп койгон адамды да өлүм жазасына буйрубай кечирип койгон. Душман болгон адамдарын кечиримдүүлүк менен өзүнө тартып ыйман жолуна салган. Же болбосо Иса пайгамбарды алалы. Эл жасаган күнөөсү үчүн ташбараң кылып өлтүрөбүз деген Мария Магдалинаны кечиримдүүлүк менен куткарып жиберген. Ал топтолуп турган элге карап: «Киминдин күнөөң жок болсо, кана, биринчи таш урчу!» – дегенде эч ким батынып таш уралбай тарап кеткен. Анткени тирүү пенделердин арасында эч кандай күнөөсү жок, катасы жок адам болбойт. Ошон үчүн бирөөгө күнөө коюудан мурда, бирөөлөрдүн катасын айтуудан мурда адам өзүн ойлошу керек. Өзүнүн жандүйнөсүнө терең үңүлүп, тамырлап бараткан менменсинүүнүн вирусунан арылышы зарыл.

* * *

Кечиримдүүлүк жашабаган жерде – жашоонун гармониясы бузулат. Сыртынан көрүнбөгөн ич ара

тирешүү пайда болот. Андай жерден ынтымак, ырыс кетет. Кечиримдүү болуу – жашоонун эң негизги мыйзамдарынан. Бирөөнү кечиргенде ооз жүзүндө эмес, чын ыкластан, ак дилден кечирүү керек. Күндөлүк жашообуздагы эң жөнөкөй, эң олуттуу мына ушул философияны жакшылап түшүнүп албай адамдар арасында ар кандай тирешүүлөр, чырчатактар чыгып жатат. Кечиримдүү болуу деген сөз башка бирөөнүн көз карашын сыйлап, урматтап, аны түшүнө билүүгө аракет кылуу деген эле сөз. Эгер биздин жашообуз жакшы болсун десек өзүбүздүн баам-парасатыбызды жоготпой, адегенде ар кандай каталарга жол койбой, кокус ката кетирип алсак ага түшүнүү менен мамиле жасап, кечиримдүү болуп жүрөлү. Кечиримдүү болуу ыймандын нуру, адамгерчиликтин улуу озуйпасы, руханий жандүйнөнүн тазаланышына чоң өбөлгө.

АЯЛ

* * *

«Аял жакшы – эр жакшы» дейт кыргызда, улуу сөз. «Эрди эр кылган да, жер кылган да аял» – деп айтылат. Мааниси мындай терең макал башка элде айтылбаса керек. Айтылса да мындай күчтүү, салмактуу чыкпаса керек.

* * *

Аял эч качан өзү бактылуу болбойт. Анын бактысы ак никелүү болуп күйөөгө чыгуу, бала төрөп чоңойтуу. Бийликтен, байлыктан бактылуу болом деген аял катуу адашат.

* * *

«Аялдын пири анын никелеп алган күйөөсү» дешет. Эгер аял өз эрин пирдей тутуп кадырлабаса, анда андай үй-бүлө бактысыз үй-бүлө.

* * *

«Аял үйдүн куту» деген макалдын да мааниси терең. Үйдү үйдөй таза кармаган, бары-жогун билдирбей жаркыратып туткан аялзат. Аял сарамжалдуулугу, ийкемдүүлүгү, пейили менен үйгө кут орнотуп турат.

* * *

Үйүндө жакшы тарбия алып, ак-караны ажыратып, ыймандуу, маданияттуу болуп өскөн кыз кийин турмушка чыкканда кыйналбайт, анткени ал адамды кантип сыйлап урматтоону, улуу-кичүүгө кантип мамиле жасоону, күйөөсүнө, кайын журтуна кантип жагууну биринчи кезекте өздөштүрүп алат.

* * *

Аялды кадыр-барктаган өлкөнүн келечеги бар. Кайсыл өлкө аялдарга жеңилдик берип, камкордукка алса ошол өлкөнүн эртеңки күнү жарык. Аялзаты эркектер жасаган ишти жасап, үй-бүлө багабыз деп базарга, көчөгө чыгып кеткен болсо, ошол өлкөнүн балдары тарбиясыз калат. Эне мээримине канбаган баладан айкөлдүктү, боорукерликти, кечиримдүүлүктү күтпөө керек.

* * *

Аялдын көңүлүн көтөрүп жер каратпай, кордобой алаканга салган элдин тукуму өсөт. Анткени андай мамилеге туш болгон аялдар балдарына эркин ой жүгүртүүнү, эл-жерди сүйө билүүнү үйрөтөт. Эстүү, эр көкүрөк, зээндүү болууга тарбиялайт.

* * *

Кайсыл бир элдин маданияты, рухий дүйнөсү, ыйман-ызаты аялзат аркылуу экинчи бир элден айырмаланып турат. Ошондой эле кайсыл эл кандай жашап жаткандыгын, кандай дөөлөттөрдү айрыкча баалап, кандай жамандыктарды башынан өткөргөндүгүн билсе болот.

* * *

«Аялдын жакшысы эрден чыкпайт, эрден чыкса да элден чыкпайт» деген кеп бар. Ыймандуу, сабырдуу, кайрымдуу болуп туруп эрден чыгып кеткен аялдар сейрек жолугат. Аялдардын көпчүлүгү чыдамсыздыктан, тилинин азабынан, тарбиясыздыктан, түшүнбөстүктөн, өзүмдүн айтканым туура дегендиктен ажырашып кетет. Андайлар өзүн да, өзгөнү да бактылуу кыла албайт.

* * *

Көңүлүн коюп жакшы ниет менен тамак жасаган аялдын тамагы таттуу, берекелүү, аш болумдуу келет. Ою, көңүлү башка жакта жүргөн аялдын тамагы дайым супсак, кунарсыз.

* * *

Жер жарып-жарыбай туруп, эшик-короосуна суу сээп таза шыпырган аялдын үйүнө барака-пайиз айттырбай өзү басып кирип келет. Андай аялдын үйүнөн жин-шайтандар качып, үйү периштелер сайрап турган гүлбакчага айланат. Ошон үчүн кыргызда: «Эшигин көрүп төрүнө өт, энесин көрүп кызын ал», -деген үлгү сөз пайда болгон. Эгер аял үйүн зикир менен шыпырган болсо ыйык Каабаны шыпыргандыктын сообун алат экен.

* * *

Эшигине гүл өстүрүп, аны тынымсыз карап турган аялдын көңүлү да ошол гүл сыяктуу. Гүл өскөн жерге бейиштеги үрлөр тез-тез келип, Алла Тааланын назары түшүп турат. Гүлдөр бейиштин элесин берет. Гүл өстүргөн аял пейилдин гүлүн өстүргөн аялга тете.

* * *

Кыянат сөздөн, ушак-айыңдан оолак болгон аялга эч кандай кесепет жолукпайт. Эл арасында, тууган-уруктардын арасында кадыр-баркы өсөт. Ар кандай оорулардан сак жүрөт. Жандүйнөсү жабыр тартпайт, булганбайт.

* * *

Алыс жактан же жумуштан чарчап-чаалыгып келген күйөөсүн кабагым-кашым дебей, тамак-ашын даярдап жадырап тосуп алса, жылуу, мээримдүү, сүйкүмдүү сөз менен көңүлүн көтөрсө ошол аялга

Алла Таала ыраазычылык айтып, бүтүндөй бир дин үчүн болгон ыйык согуштун соопторун жазып турат экен.

* * *

Никелүү аялдын зынакорлугу үй-бүлөөсүн бактысыз кылып гана тим калбай анын бузулушуна алып келет. Эли-журттун алдында абийири төгүлөт. Тууган-уруктардын, тааныштардын арасында кадыры кетет. Бул кыянаттык акыры жакырчылыкка алып барып такайт.

* * *

Никелүү аял күйөөсүнүн тапканына каниет кылып, ысрапгерчиликке жол бербей үнөмчүл болсо, кичинекей кепеси болсо да ак сарайдай таза, тыкан күтүп олтурса, Кудай Таала анын жүрөгүнө кеңпейилдикти орнотот.

* * *

Күйөөсүнүн ой-максаты менен эсептешип, ал кызыккан нерселерге кошо кызыкса, ал жактырганды кошо жактырып пикирлеш болсо, күйөөсүн кыйнаган көйгөйлүү маселелер анын да жүрөгүн өйүп турса, кайгырганда кайгырып, сүйүнгөндө сүйүнсө андай аял тез эле өзүн бактылуу кылат жана Алла Тааланын чексиз ырахматына арзыйт.

* * *

Азыркы күндө базарды аралап бирин бири каргап балит сөздөрдү сүйлөп жаткан, чачташып уру-

шуп жаткан аялдарды көрөсүң. Үйүндө олтурбай, сабыр-канаат кылбай базарга чыгып кеткен аялдардан башка эмнени күтсө болот? Аял дегенде көзгө назик, милайым, жароокер, сылык, жумшак сүйлөгөн периште элестеп туруш керек. Аял үйдүн ичиндеги кызмат үчүн, бала тарбиялап чоңойтуш үчүн жаралган. Эркектин жумушун кылып базарга чыгып кеткен аялдан кантип назик, сылык бол деп талап кылабыз?

* * *

Аял аябай үнөмчүл болуш керек. Эркектин таап келгенин эки күндө жок кылып: «Үйдө эч нерсе калбады. Эми эмне, шыйрагымды кесип тамак жасаймынбы?» – деп олтура берсе жакшы болобу? Андай үй-бүлөдө береке-пайиз болбойт. Аял үнөмчүл болуш үчүн адегенде ыймандуу болуш керек. Таарат-ибадат, зикир менен жүрүш керек. Ошондо казанда бышырган тамак-ашына береке кошулуп, эки күндүк оокаты бир жумага жетет. Үнөмдүү үй-бүлөө тез эле байыйт. Эшигинде короо-короо мал пайда болот. Демек эркекти бай кылган анын аракети эмес, ыймандуу, үнөмдүү аялзаты.

* * *

Мээнеткеч аял эч качан кор болбойт. Балдарын, келин-кесегин да мээнетке үйрөтөт. Ал эми мээнеттин арты дөөлөт экендиги айтпаса да түшүнүктүү. Андай аял карыган кезде небире-чөбүрөлөрүнүн алаканында аздектелет.

* * *

Бүтүндөй жашоо филосолфиясы барып-келип аялзатына такалат. Өмүрүң да, өлүмүң да. Кайгың да, кубанычың да. Сүйүүң да, жек көрүүң да аялзаты менен байланыштуу. Чындыкты да башка жактан издеп кереги жок. Чындык бул аялдын сүйүүсүндө, көзүндө, жүрөгүндө. Менмин деп төшүн каккан падышаң да, жаагын жанган акының да аял бар үчүн баш көтөрүп адам болуп жүрбөйбү.

* * *

Эй, тууганым! Сенин таканчыктап турган таянычың, безилдеп ырдаган ырың, көкүрөккө каткан сырың, өмүр бою жыйнаган байлыгың – аялың, ошону эсинден чыгарба.

* * *

Эй, көкүрөк каккан көрпендем! Аялсыз сенин боз чөлдөн эч айырмаң жок. Сен аялсыз бүтүн жан эмессиң. Аялсыз сени эч ким толук кандуу пенде деп эсептебейт. Андайды Алла Таала да сүйбөйт. Кудай бүтүндүктү, гармонияны, сулуулукту, эришаркак буркан-шаркан түшкөн жашоону сүйөт. Ошон үчүн аялга кесир сүйлөбө!

* * *

Мээр-махабаты жүрөгүндө күйүп турган аял күйөөсүнүн буттарын айттырбай жумшак колдору менен жеңил массаж жасап берсе, ошол аялга периштелер тарабынан жыйырма жети грамм алтынды садака кылгандай сооп жазылат экен деп айты-

Эсселер жана драмалар

лат мусулман дининде. Эй, күйөөсү бар мусулман аялдары, сооп жыйноодон кур калбагыла!

* * *

Бул дүйнөдө адашпаган пенде болбойт. Бардыгы эле адашат. Бирок аялдардын адашуусунун куну оорго турат. Анткени көз ачып көргөн күйөөсү менен чыгышпалбай ажырашып кетсе, кайрадан турмуш куруусу кыйындайт. Өзүнүн теңинен калат. Ошон үчүн кызынын бактылуу болуусуна ата-эне себепкер. Кызына жуучу келгенде анын байлыгына эмес, түпкү тегине, ыйман-ызатына карап, барган жеринде кызы орун-очок таап кетерине ишенгенден кийин гана макулдугун берүүсү керек. Өз ыктыяры менен ата-энесинин сөзүн укпай күйөөгө качып кеткен кыздардын арасында ошо себептен ажырашуулар оголе көп болууда.

* * *

Турмушка чыккан кыз күйөөсүнүн бүлөсүн бүлө кылып, ошол жердин ырын ырдап, ошол жердин таламын талашып, ошол жердин көчөтүнө тезирээк кириш керек. Ошондо гана ал бактылуу болуп, кайын журтуна кадыр-көңүлү сиңишип, төркүнүнө сый менен келе турган болот. Мына ушуну эне кызына үйрөтүүгө милдеттүү.

ЭСТУТУМ

* * *

Адамдын эң керемет өзгөчөлүгү – өткөн күндөрүн эстен чыгарбай жүргөндүгү. Ошондой ка-

сиети менен ал тагдыр күтүп, адам деген атын сактап, күнүмдүк турмушун улантып жашап келет. Ошол касиети менен эли-жери, өлкөсү, заманы менен тамырлашып инсан катары өмүр кечирет. Эгер бизден мына ошол эстутум өзгөчөлүгүн алып койгондо, анда тамырын, тегин, журтун билбеген келесоо бир маңкуртка айланып кетмекпиз.

* * *

Эстутумун жоготкон адамдын кызыкчылыгы жалаң көртиричиликтин айланасынан чыгалбай курсагы тойгонго, күнү өткөнүнө, жапайы кумарын кандырганына кубанып, макулуктан эч бир айырмасыз болуп жашайт. Барган сайын мына ушундай деңгээлдеги кемчонтой муун пайда болууда. Ата-баларынын асыл нарктарын унутуп салып, алар кайда бараар экен?

* * *

Эстутум – тарыхый-социалдык мүнөзгө ээ болгон түшүнүк. Анын негизинде ыймандуулуктун, адамгерчиликтин, адеп-ахлактын терең маани-маңызы жатат. Ал биздин ой жүгүрүүбүзгө, кыймыл-аракетибизге, кыял-жоругубузга, интеллектуалдык дараметибизге түздөн түз таасирин тийгизип турган олуттуу күч-кубатка эгедер. Эгер анын мындай өзгөчөлүгүн тан албай жээрип танып кете турган болсок, анда азыркы күндөгү ааламдаштыруу саясатынын негизинде тамыры жок камгакка айланып, улуттук өзгөчөлүгүбүздү жоготуп алабыз.

* * *

Дөңгөлөктөй шуулдап айланган заманда өз тарыхыбызга, өтүмүшүбүзгө, түпкүрдөгү аң-сезим кыртыштарында басылып калган эстутумубузга өпкөбүздү бир аз басып кайрылып турганыбыз каякта? Бизге чейин не деген окуя, не деген өтүмүш болуп өттү? Өткөн тарых менен менин кандай байланыштарым бар?»-деген суроолорго жооп издеп, эс-учубузду жыйнап алсак неге болбойт? Ар бирибиздин генетикалык коддорубузда он жылдык, жүз жылдык, миң жылдык тарых-таржымалыбыз жазылып тургандыгын унутпайлы. Бабаларыңдын башынан өткөн өтүмүшкө сен дагы энчилеш, насиптеш экениңди эстен чыгарба. Алар менен биздин сырдуу байланыштарыбыз бар. Мына ушуну зирек туйганыбызда эстутум бизге туура, таза, адилет жолдо жүрүүгө багыт берет. Дайым сергек, этият болууга чакырат. Жамандыктан, адилетсиздиктен сактайт.

* * *

Миңдеген жылдарда калыптанган руханий байлыктар менен, кыйма-чийме тарыхыбыз менен биз толук кандуу экенибизди түшүнөлү. Бизге чейин өткөн ата-бабалардын каны-жанынан, маңдай теринен, аруу тилегинен, үзүлбөгөн үмүтүнөн пайда болгон заманда жашап, алардын сөөктөрү топуракка айланган ыйык жерде күн кечирип келатабыз. Бизге бүгүн насип этип аткан ырыскы-олжолордо алардын да үлүшү бар.

* * *

Мен кээде эртең менен туруп алып: «Оо, кудирети улуу Алла Таала! Менин акыл-эсимди жогото көрбө! Мени бул ааламга алып келген ата-энемди, кылы-кыштымды унута көрбөйүн! Мага жол көрсөткөн устаттарымды эсимден чыгарбайын. Мага ошондой күч берип тур!» – деп астейдил дуба кылам. Эстутуму болбогон адамдын төбөсү көккө жетсе дагы маңыроо бир кеңкелестен айырмасы жок. Эстутум – биздин миң жылдарга кеткен тамырыбыз. Тамыры жок дарак эрте куурайт.

АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

* * *

Насип буйруп Москвадагы Адабият институтунда окуп калдым. Башка окуу жайларда кандай экендигин билбеймин, бизде жумасына бир күндү «чыгармачылык күн» деп койчу. Бул күнү жалаң семинарда бири бирибиздин ырларыбызды талкуулап өткөрчүбүз. Кемчилдиктерибизди аябай бетке айтаар элек. Ачуу сындарга чыдабай ыйлаган күндөрүбүз да болду. Мындан сырткары айына үч-төрт жолу шаардын театрларына кирүү үчүн ар бирибизге бекер билет таратып берчү. Кап, ошондо кийинчерээк драма жазарымды билсем, бир да билетимди күйгүзбөй спектаклдерге барып турмакмын. Ошондой болсо да шаардагы дээрлик бардык театрлардын босогосун аттап, чыгармачылык демилебин туюп калганым азыр ичимен сыймыкта-

нам. Көз алдыман Чоң театр, МХАТ, Пушкин, Станиславский, Маяковский атындагы театрлар кетпейт.

* * *

Экинчи курста окуп жүргөнүмдө Василий Шукшин дүйнөдөн кайтты. Көпчүлүк күйөрмандар менен кошо аны көрүстөнгө узатуу аземине катыштым. Эл аябай көп болду. Москванын үч-төрт көчөсүнө эл батпай кетти. Көрүстөнгө коюлгандан кийин мүрзөнүн үстүндөгү гүлдөр эки кабат үйдөй көрүнүп калды. Мен ошондо биринчи жолу орус элинин улуулуугун сезгем, маданиятты, адабиятты сыйлай тургандыгын баалап, аябай таң калгам. Шукшиндин тирүүсүндө артынан айтылып жүргөн ушак-айың кептер түккө да арзыбай калгандыгын баамдап көзүмдөн жаш чыккан.

* * *

Студент кезимде бир жолу келинчегим Айгүл менен бирге Ленинградка барганым эсимде. Анда уулум Уланбектин буту эми гана чыккан эле. Бир жума бою аябай шаарды аралап тамаша кылдык. Эки күндүк убактыбызды жалаң Пушкинге арнадык. Акындын окуган, жашаган, жүргөн, өлгөн жерлеринде болдук. Царское Селого барып анын жаткан керебетин көрдүм, окуган китептерин барактадым. Ошондон бери анын томдорун үзбөй окуп келатам. Пушкинге болгон менин кызыгуумду Павел Николаевич Ерёмин деген агай ойготту. Ал Пушкинди баштан аяк жатка билчү. Акындын бир эле

ыры жөнүндө бир күн кечке айтып берчү. Акындык бул тагдыр экендигин мага Пушкин үйрөттү.

* * *

Беш жыл бою орустун улуу сынчысы, Бүткүл дүйнөлүк сынчылар биримдигинин президенти Александр Алексеевич Михайловдун семинарында окудум. Ал кыргыз адабиятын жакшы билчү. Эралиевдин, Рыскуловдун ырлары жөнүндө борбордук газеталарга ой-пикирлерин жазып жүрчү. Эгер мен адабиятта кандайдыр бир ийгиликтерге жетишкен болсом, анын баары устатым Михайловдун тийгизген таасири деп билем. Ал мага өзүмө өзүм сын көз менен кароону, тынымсыз изденүүнү, жетишкен ийгиликтерге манчыркап калбоону, көп окууну үйрөттү. Орус поэзиясынын кереметтерин ачып берди. Кээде семинарга Вознесенскийди, Винокуровду алып келип чыгармачылыктын сырлары жөнүндө баарлашууларды өткөрчү. Окууну бүтүп келгенимден кийин Москвага бир нече жолу бардым. Барган сайын устатым менен учурашып, чыгармачылык отчетумду берип турдум. Китеп текчемде менин ийгиликтериме кубанып кол тамга жазып берген эки томдук китеби турат. Кез-кезде устатымдын таберик китептерин барактап аны менен көзмө көз сүйлөшкөндөй болом. Анын мага көрсөткөн ишенимин актаар бекенмин деп ичимен сарсанаага бата берем.

* * *

Мени менен бирге окуган курсташтарымды көп эстеймин. Азыр ойлосом ар бири өзүнчө бир кайта-

лангыс инсандар экен. Ал учурда бирибиз менен бирибиз талашып-тартышып, кээде таң атканча ыр окуп чыгаар элек. Николай Еремин деген досум орустун атактуу чоң акыны болду. Бир бөлмөдө бирге жашаган досум Юрий Алехин Ооган согушуна катышып келген эле. Десанттык бөлүктө кызмат кылган. Мыкты ырларды жазчу. Пастернактын үй музейинде көп жылдар директор болуп иштеди. Орус акындарынын арасында чоң абройго жетишип жакында көз жумду. Ал эми Валерий Гросеу деген курсташым Молдавия адабиятынын классиги болуп, ырлары көптөгөн тилдерге которулуп кетти. Адабият таануу илимине да омоктуу салымын кошту. Мухаммед Мурад Дос Өзбекстандагы таанымал чыгаан жазуучу. Анын «Галатөпөгө кайтып келгенде», «Лолазар» романдары өзбек адабиятынын олуттуу чыгармаларына айланган. Көптөгөн мамлекеттик кызматтарда иштеди. Зарина Каримова деген курсташым Москвадагы адабий журналдарда үзүрдүү эмгектенип келе жатат. Анын бир нече повесттери, романдары, котормолору жарык көргөн. Кез-кезде Виктор Широков, Николай Шамсутдинов, Вадим Самохин сыяктуу курсташтарым менен интернет аркылуу сүйлөшүп турам. Студенттик доорду эстеген сайын курсташтарым көз алдымдан кетпейт.

* * *

Биринчи курста окуп жүргөнүмдө аябай кыйналып тапшырган экзаменим «Антика адабияты» боюнча болду. Сабакты Тахо-Годи деген эжеке берчү. Анын улуту осетин эле. Күйөөсү орустун улуу фило-

софу Лосев болчу. Эжекебиз байыркы грек менен латын тилин мыкты билчү. Анын үстүнө өзүнүн «Антика адабияты» боюнча жазган окуу китеби бар эле. Кыскасы, антика адабиятынын эң көрүнүкүү илимпозу бизге лекция окучу. Көркөм чыгармаларды атайын окуп чыкпасак, эжекеден баа алалбайт элек. Жогорку курстун балдары:»Эгер ушул эжекеден баа алсаң, анда институтту бүттүм дей бер», – деп айтышчу. Кийин эжекеме ичимен абдан ыраазы болдум. Эгер менден анчалык катуу талап кылбаганда Эсхилдин, Еврипиддин, Софоклдун трагедияларын, Вергилийдин, Горацийдин, Овидийдин керемет поэзиясын түшүнбөй өтмөк экем. Бара-бара антика дооруна абдан кызыктым. Лосевдин «Антика эстетикасы» деген илимий китебин азыр да колдон түшүрбөймүн.

* * *

«Чет элдер адабиятынан» сабак берген мугалимдер Валентина Дынник, Сергей Димитриевич Артамонов, Николай Жамбинов азыр да көз алдымда. Алардын китептерин ошол кезде союз боюнча жогорку окуу жайларда окуу курал катарында пайланчу. Айрым китептери азыр деле колдонулуп келе жатат. Валентина эжекебиз Маяковский менен бирге жүргөндүгүн, Есенин менен көңүлдөш болгондугун кээде сыймыктануу менен айтып калчу. Жамбинов агайыбыздын улуту бурят болгону менен жыйырманчы кылымдын адабиятын аябай ийне-жибине чейин түшүнүктүү кылып берилип окутчу. Ошонун таасири аркасында Герман Гессенин, Жеймс Жойстун, Франс Кафканын, Уильям Фолкнердин, Мар-

сель Прусттун романдарын жата калып кайра-кайра окудук. Биздин адабий табитибизди өстүрдү. «Бул жазуучуларды билбесеңер, – деп айтчу агай, – анда адабиятта бир чыгарма жазам деп убара болбогула. Булардын көркөм дүйнөсүн билбей туруп, адабияттын сырын үйрөнүү кыйын». Көрсө, агайдын айтканы туура экен. Мына ошолорду казып окуп жүрүп не деген ааламдар менен жолугуштум, не деген туюмдарга дуушар болдум. Азырга чейин алардын көркөм дүйнөлөрүн ачып бүтө албай келатам.

* * *

Леонид Осповат деген агайыбыз бар эле. «Латын Америкасынын адабияты» деген сабактан окутчу. Бир эле семестр сабак бергендигине карабай, аң-сезимибизге терең из калтырып кетти. Дүйнөлүк адабияттын дөө-шааларына айланган Гарсия Маркес, Карлос Фуэнтес, Льюис Варгас, Алехо Карпентьер, Хулио Кортасар, Хорхе Луис Борхес сыяктуу жазуучулар менен көзмө көз жолуккандыгын айтып берчү. Латын Америкасындагы көптөгөн мамлекеттерде болгондугун, ал жердеги элдердин үрп-адаттарын, жазуучулардын чыгармачылык өнөрканаларын жигерденүү менен айтчу. Биз ошол агайдын сабагынан улам, Маркести сүйүп окуп калдык. Ал кезде анын ысмы азыркыдай кеңири таанымал эмес болчу. Магиялык реализм деген адабий ыкма жөнүндө анча-мынча гана сөз боло баштаган. Мындан сырткары Октавио Пас, Пабло Неруда, Рубен Дарио, Сесар Вальехо сыяктуу улуу акындардын дүйнөсү менен тааныштым. Эгер мен Адабият институтунда окубасам, мындай керемет дүйнө түшүмө

да кирмек эмес. Кудай Таала менин тагдырыма мына ушуларды буйругандыгына чексиз ыраазымын.

* * *

Адабият таануу илиминде баа жеткис салымы бар академик Хусейин Көр-оглы Москвадагы Ломоносов университетинде иштетчү. Айрыкча фарсы-тажик адабияты боюнча эң чыгаан көзү тирүү окумуштуулардын бири эле. Ошо кезде биздин институтта чыгыш адабияты боюнча атайын курс же атайын сабак өтчү эмес. Бир нече студент уюшуп алып ректорго арызданып кирдик. Арадан көп өтпөй академик Хусейин Көр-оглы бизге чыгыш адабияты боюнча лекция окуй баштады. Анын натыйжасында биз Чыгыштын улуулугун, тереңдигин сезе баштаганбыз. Мына ошондон кийин мен азербайжандын улуу акыны Низами Гянджавини биротоло сүйүп калдым. Башымды көтөрбөй чыгармаларын кайра-кайра окудум. Адегенде казалдарын которуп көрдүм. Акыры жүрүп «Жети сулуу» деген дастанын кыргыз тилине толук которуп чыктым. Бул да болсо устаттарымдын мага тийгизген таасири деп эсептеймин.

* * *

Ошо кезде Сергей Есениндин айылы Конистантинового барганым эсимде. Айыл Ока дайрасынын жээгинде орун алган экен. Орус табиятынын керемет көрүнүшү көз алдыңа тартылат. Асман тиреген карагай менен кайыңдар уч кыйыры жок мейкиндикти ээлеп жатат. Есениндин «Анна Снегина» де-

ген поэмасы бар эмеспи. Ошол каармандын айылдагы эки кабат үйүндө акындын адабий музейи жайланышыптыр. Айылдын кире бериш жеринде акындын эстелиги орнотулуптур. «Акындын туулган жерин көрбөсөң, анын поэзиясынын табиятын жакшы түшүнөлбөйсүң», – деген кептин төркүнүнө ошондо маани бердим. Есенининдин поэзиясында шыбырап турган кайыңдар мага шыбырап жаткансыды. Акындын жандүйнөсүн оп тартып кеткен көгүлжүм көк жээкке мен дагы жутулуп бараткансыдым. Бүткүл айлана чөйрөм поэзия жыттанып тургансыды.

* * *

Москвада поэтикалык кечелердин даңазасы асмандап, адабий чөйрөдө гана эмес карапайым элдин арасында да поэзияга болгон кызыгуу аябай ашып турган учур эле. Адабий кечелерге билет табылбай, элдер саксактап жүрүшчү. Элге кеңири таанылган акындардын китептери таберик катарында сезилип, жең ичинен кымбат баада сатылчу. Эгер ошондой китептер колубузга тийип калса жерге-сууга батпай кудундап сүйүнүп, бири бирибизге мактанып алчубуз. Мен адабий кечелерди калтырбоого аракет кылаар элем. Алардын ичинен Расул Гамзатовдун, Давид Кугультиновдун, Андрей Вознесенскийдин, Евгений Евтушенконун, Егор Исаевдин поэтикалык кечелери эсимде. Ар бир акындын ыр окуу ыкмасы, сахнада өзүн эркин алып жүрүшү, билим деңгээли, чыгармачылык өнөрканасы жөнүндө ой бөлүшүүлөрү, деги эле ар биринин поэтикалык дүйнөсү бизге окшоп дүйнөнүн ар бурчунан келген

студенттер үчүн баа жеткис таасирдүү сабак болуп калды. Кээде ошондой чыгармачылык жолугушуулардан кийин атайын талаш-тартыштарды өткөрчүбүз. Делебиз козголуп, өзүбүздү канаттуу жандай сезип калаар элек.

* * *

Ар кайсыл жогорку окуу жайларда окуган студенттер тез-тез жолугушуп турчу элек. Ошо кезде азыркы кыргыз музыкасынын классиги болгон Муратбек Бегалиев менен таанышкам. Кийин экөөбүздүн чыгармачылык байланышыбыз бекемделип «Жаңыл Мырза» спектаклинин музыкасын жазып берди. Менин бир-эки ырыма обон да чыгарды. Азыркы кездеги көрүнүктүү саясатчы Алмаз Атамбаев менен да студенттик күндөрдүн ачуу-таттуусун бирге өткөрдүк. Тез-тез көрүшүп турбасак, сагынышып калаар элек. Кинорежиссерлор Замир Эралиев, Бакыт Карагулов, сүрөтчү Жоомарт Кадыралиев, адабиятчы Абдыганы Эркебаев, киносценарист Баян Сарыгулов менен да ошол жылдарда таанышып азырга чейин жылуу мамиледе келатабыз. Бүгүнкү күндө бул инсандарсыз кыргыз искусствосу, адабияты, маданияты жөнүндө толук кандуу сөз кылуу мүмкүн эмес.

* * *

Москвага адегенде келгенде келинчегим экөөбүздүн жашообуз аябай кыйын болду. Баш калкалар жайыбыз жок эле келип алыпмыз. Институттун жатаканасында бир айдай жашадык. Кийин бир мектепке көчө шыпыргыч болуп орноштум да ал

жерде жарым айдай күн өткөрдүк. Издеп жүрүп Малая Бронная көчөсүнөн эскилиги жетип бузула турган бир үйдөн квартира таптык. Кыш ошол жылы абдан оор түшкөн эле. Суукка тоңуп калбай эптеп кышты чыгарсак дегенде эки көзүбүз төрт. Таңкы саат беште туруп көчөдөгү карды тазалайбыз. Айрыкча муздарды чагып тазалоо биз үчүн тозок. Колдорубуз кабарып кетет. Мындай азапка чыдабай ыйлаган күндөрүбүз да болду. Айла жок, эптеп кышты чыгарышыбыз керек да. Бир күнү бир досум: «Жатаканабызга көчө шыпыргыч керек болуп жатыптыр. Комендантка барып жолукпайсыңбы», – деп калды. Ошол күнү эле жетип бардым. Келинчегим менен кыйналып жүргөнүмдү айттым. Айтор, мага боору оорудубу, абалымды түшүнгөндөн кийин мени ишке алып, жатаканадан атайын бир бөлмө бөлүп берди. Алган айлыгыбыз стипендия менен кошо экөөбүзгө кеңири жетет. Анча-мынча тыйын-тыпыр ашып калса, китеп дүкөндөрдү кыдырып китеп сатып алам. Эт арзан эле. Бул жактан тамактын татымын чыгарчу жыттуу чөптөрдөн көп алып барган элек. Келинчегимдин жасаган даамдуу тамагынан ооз тийбеген жатаканада студент калбаса керек. Айрым досторум шаардан атайын биздикине мейманга келип турчу. Студенттик жылдарымда Москванын аяздуу көчөлөрүндө жүрүп менин ыр саптарым өзүнүн үнүн, жүзүн тапты окшойт. Сабактан бош убактарда Москванын көчөлөрүн күнү-түнү кыйналып шыпырбасам, балким турмуштун кыйынчылыктарына чыдабай кийинчерээк жеңил оокат издеп кетээр белем, ким билет.

* * *

Адабияттын босогосун «Ак дил» деген ыр китебим менен аттап кирдим. Бул китеп менин институтту бүтүрүп жаткандагы дипломдук ишим эле. Китебим тез эле эл оозуна алынып, окурмандардын арасында жылуу пикирлерди жаратты. Андагы ырлардын көпчүлүгү жаштык романтиканын маанайында жазылган, ыймандай сырларды жаап-жашырбаган чыгармалар эле. Айрыкча «Мейкиндикке сыйбаган көк желе» деген поэма менин ошол кездеги чыгармачылык изденүүлөрүмдү, жандүйнөмдүн табиятын даана көрсөтүп тургандыгы менен баалуу деп ойлоймун. Менин акындык жолум мына ушул ыр китептен башталат. Ошол башатты жоготпой азырга чейин таза сактап келатамбы же жокпу, аны айталбаймын, бирок ошол алакандай китебимди барактаган сайын кайрадан Москвадагы өткөргөн күндөрүм көз алдыма шурудай тизиле берет. Кайра-кайра өрт курагыма жолугам.

* * *

Студент кезимде кыргыз акын-жазуучуларынын ичинен Сооронбай Жусуев, Өскөн Даникеев, Элүүбай Отунчиев, Жолон Мамытов менен мамилем жакшы эле. Сокем мени тааныбай туруп, бир топ ырыма жылуу пикирдеги баш сөз жазып «Кыргызстан маданиятына» чыгарды. Мурда а киши менен тааныш эмес элем. Окуп алып тим эле төбөм көккө жетти. Алган багытыма карата кандайдыр бир ишеним пайда болду. Москвага келген сайын жолугушуп турдук. Чыгармачылыгыма кызыгып, келечегимден үмүт эткендигин байкап жүрдүм. Азырга

чейин Сокем мен урматтаган эң улуу инсандардын бири болуп келатат. Ал эми Өсөкем менен, Эликем менен институттун жатаканасында уч-аягы түгөнбөгөн далай кызыктуу баарлашууларды өткөрдүк. Туз-даам татышып ага-инидей болуп калдык. Кыргыздын мына ушул эки чыгаан жазуучусу менен тагдырлаш, насиптеш болгонума аябай сыймыктанам. Алардын бийик адамгерчилиги мага көп нерсени үйрөттү. Айрыкча Өсөкем окууну бүтүрүп келгенимде мага бир тууганымдай каралашып, өз үйүндө жашатып, өжүрө таап чыгып кеткичем кабагым-кашым дебей жардамын берип жүрдү. Ал күндөрдү унутсам Кудайдын алдында күнөө кетирип коём. Эликем болсо мага китепти кандай кадырлап сүйүүнү, китеп менен кантип жанбирге дос болууну үйрөттү. Кыргыздын акын-жазуучуларынын арасынан Эликемдей китепкөйдү көрөлөкмүн. Ал эми Жолон Мамытов менин акындык тагдырыма түздөн түз таасирин тийгизген инсан. Ошо кишинин үгүттөөсү менен институтка барып окуп калдым. Эгер мага кайдыгер мамиле жасап койгондо тагдыр жолум таптакыр башка нукта кетээр беле, ким билет. Кантсе да жакшы адамдардын шарапаты менен бул өмүрдө тандап алган тагдырыма ыраазымын.

* * *

Ошо кезде менин ырларым, поэмаларым «Ала Тоо» журналына жыл сайын чыгып турчу. Жаш акынга жасалган мындай жылуу мамиленин негизги себепкери Майрамкан Абылкасымова эле. Эжеке мындай астейдил колдоосун бир гана мага эмес

Акбар Рыскуловго, Сагын Акматбековага да көрсөттү. «Талантсыздар өздөрү жол таап алат, силерге менин жардамым тийип туруш керек», – деген принциби бар болчу. Эгерде мен мындай колдоого дуушар болбогонумда азыркы ийгиликтериме жетүүнүн жолдору алыстап кетмек. Майрамкан эжекедей күйүмдүү устаттардын бардыгы үчүн кыргыз адабияты алдыга жылып келатат.

ГЕЗИТ-ЖУРНАЛДАРДА

* * *

Москвадан окууну бүтүрүп келип, жарым жылдай иш табалбай ар кайсыл редакциялардын босогосун аттап күн өткөрдүм. Тууганчылык менен жердешчилик аябай өсүп-өнүгүп турган мезгил экен. Адабий чөйрөдө анча-мынча атым чыгып таанылып калгандыктан, бул баланы биротоло эч жерге аралаштырбай чөктүрүп жиберели дештиби, айтор эч жерден иш бербей коюшту. Акыры Борбордук Комитеттин маданият бөлүмүнө чейин барып жүрүп «Кыргызстан маданияты» жумалыгына кабарчы болуп ишке орноштум. Редакциянын жамааты адегенде бир аз чочуркоо менен кабыл алышты эле, бара-бара бири бирибизге көнүгүшүп кеттик. Турмуш тиричилигимди өткөрүүгө тыйын-тыпыр боло баштады. Жоро-жолдоштор көбөйдү, Жазуучулар Союзу менен байланышым күчөдү. Адабий, маданий агымга аралашып кеттим. Менин журналист, акын, драматург болуп калыптануу мезгилим мына ушул газетанын казанында кайнаган учурга туш

келет. Он жылдан ашуун убакыттын ичинде мен газетага күлгүн курактагы дарамет шыгымды берсем, ал мени бүткүл кыргыз элине таанытты. «Жамандык болбой, жакшылык жок» деп кыргыз туура айтат экен. Эгерде жумуш табалбай жүргөн жарым жылдын ичинде чүнчүп, баарына кол шилтеп айылга кетип калсам эмне болот эле? Ошондой ой көкүрөгүмө кирип алган болчу. Борбордон үмүтүмдү үзөйүн деп калгам. Эгерде көчөдөн Сооронбой Жусуев кызыр сыяктуу жолугуп калбаганда (жогор жакка арызданып кайрылуу идеясын ошол киши айтып атпайбы), же үйдөн жок, же Чүйдөн жок өмүр өткөрмөкмүн. Азыр ойлосом, Сокем өзү баамдап-баамдабай эле мен үчүн опол тоодой кызмат өтөгөн экен.

* * *

«Маданиятта» жүргөндө окууну жаңыдан бүтүрүп келген театртаануучу Жаныш Кулмамбетов менен мамилем жакшы болуп кетти. Экөөбүз театрларга көп барабыз, театр чөйрөсүндөгү адамдар менен мени жакындан тааныштырды. Ошентип алгач драма жазууга үгүттөгөн да ошол жигит болду. Жаңыл Мырза жөнүндө жазылган чоң монологум бар эле. Аны окуп көрүп: «Сен муну драма кылып жазышың керек экен. Ырларыңда да драматургиялык маанай сезилип турат. Орус адабиятын эле алалы, драма жазбаган бир да акын жок. Драма жазууга бир аракеттенип көрчү», – деп калды. Чындап драма жазууга кириштим. Алгачкы вариантымды алып келип окуп бердим. Айрым алымча-кошумчаларын белгилеп, жылуу пикир айтты.

Шыктанып калдым. Эбепке себеп болот дегендей, эгер Жаныш мага драма жаз деп түрткү бербегенде, жазуучулук тагдырымдагы керемет бир үлүштөн кур калмакмын. Мен муну ар дайым сыймыктануу менен айтып келатам. Натыйжада «Ак Саткын менен Кулмурза», «Отураркент баяны», «Туяктын ыры», «Жаңыл мырза», «Кедейкан» деген ыр менен жазылган драмаларым ар кайсыл жылдарда республиканын театрларында спектакль болуп коюлду. Драматург болуп калыптанышыма Жаныштан сырткары драматургдар Мар Байжиевдин, Жалил Садыковдун, режиссерлор Алмаз Зарлыкбековдун, Акелең Кускаковдун, Замир Сооронбаевдин тийгизген таасирлери зор деп эсептеймин. «Маданияттан» тапкан чоң олжомдун бири драматургия жанры болду.

* * *

Ошо жылдары «Маданияттын» аброю республикада аябай зор эле. Гезитти адамдар издеп жүрүп окучу. Көйгөйлүү курч маселелерди үзбөй чагылдырып турчу. Бийлик адамдары газетага чыккан сын макалалардан чочулачу. Бир жолу январь айында Нарын театрына барып калдым. Менин драмам коюлуп жаткан эле. Спектаклдин музыкасын Жумамидин Шералиев жазып жатат деп угуп, эртең менен аксакалдын үйүнө бардым. Үйү аябай суук экен. Үшүгөн колдорун укалап олтуруп «Гүлдөйжанды» жазып жатыптыр. Ошо күнү кечинде театрда окурмандар менен жолугушуум болду. Жолугушуу маалында сөз арасында: «Кыргыз эли алаканына салып сыйлап ала турган Жумамидин аксакалдын үйү муздаткычка айланып калыптыр. Көптөн бери

ар жерге кайрыла берип эч майнап чыгара албаптыр. Мен бул жөнүндө «Маданиятка» жазып эли-журтка билдирбесем болбойт», – деп айттым. Эрте-си аксакалдын үйүнө кайра барсам ондогон адамдар ары-бери чуркап суу түтүктөрүн оңдоп жатышат. Көрсө, кечиндеги жолугушууга булуштун жетекчилери да келишкен экен. «Маданиятка» чыгып кетпесин деп айлап бүтүрбөгөн иштерин бир саатта бүтүрүшүптүр. Ошондон эле «Маданияттын» баркы канчалык экендигин билсе болот. Аксакал мага аябай ыраазы болгон. Ошондой адам менен даамдаш, замандаш болгонума сыймыктанам. Нарындын аяздуу кышында жазылган экөөбүздүн «Гүлдөйжан» деген ырыбыз кийин кыргыздын кыйырына тарап кетти.

* * *

Азыр ойлосом биз иштеп жүргөн маалда «Маданият» гезити аябай чоң маселелерди коомчулуктун алдында кабыргасынан коюп, улуттун, маданияттын, адабияттын тагдырына баш оту менен киришип кеткен экен. Окурмандарыбыздан күн сайын жүздөгөн, миңдеген каттар келип турчу. Ошол учурдагы тил, «Манас» эпосу, тарых жөнүндөгү кеңири талкуулар элдин бүйүрүн кызытып, улуттук аң-сезимдин батыл ойгонушуна эбегейсиз таасирин тийгизген. Бир учурда газетада публицистика бөлүмүн тейлеп аябай чуулгандуу макалаларды байма-бай берип турганым эсимде. Айрыкча Ысык-Көл, тамекичилик, жайыт маселелери коомчулуктун зор кызыгуусун туудурган эле. Чыгармаларымдын тулкусуна жуурулушуп кеткен мекенсүйөр сезими ошол учурларда тамырын кенен

жайып калыптанса керек деп ойлоймун. Анткени «Маданиятта» иштеп жүрүп Кыргызстанда барбаган жерим калган жок. Кыргыз жеринин кереметин ошол учурда туюп билдим.

* * *

«Маданиятта» кыргыз элине аттын кашкасындай таанымал көптөгөн акын-жазуучулар иштечү. Ар бири менен мамиле түзүп, туз-даамдаш болуп, чыгармачылык боюнча баарлашып калгандыгыма ичимен сыймыктанам. Ыраматылык болуп кеткен Ашым Жакыпбеков, Сагын Наматбаев, Жолон Мамытов, Дайырбек Казакбаев, Сарман Асанбеков, Кудайберген Жуманазаров, Совет Урмамбетов не деген кайталангыс инсандар эле. Алардын сүйлөгөн сөздөрү, кыял-жоруктары, кулк-мүнөздөрү азыр деле көз алдымда турганы турган. Ар бири менин тагдыр жолума түз же кыйыр түрүндө таасирлерин тийгизишип кетишти. Алардын оозунан бир дагы жаман сөз уккан жокмун. Жалаң чыгармачылыкты туу тутуп, адамгерчиликке көлөкө түшүрбөгөн асыл адамдар эле. Ошолордун кеп-сөзүн, акыл насаатын угуп жүрүп адабиятка аралашканыма шүгүр деймин.

* * *

Котормочу болуп кетишине да «Маданият» чоң салымын кошту. Бир учурда борбордук гезиттерге чыккан макалаларды, редакцияга келип түшкөн орусча материалдарды которуп гезитке берип жүрдүм. Ара-чолодо өзүмө жаккан акындардын ырларын, жазуучулардын аңгемелерин чыгарып жүрдүм.

Эсимде калгандары Мухтар Ауэзовдун «Абай» романын кантип жаздым?» деген макаласы, Габриель Маркестин интервьюсү, Низаминин казалдары болду. Котормочулукка болгон кызыгуум улам кызый берди. 90-жылдардын башында редакциялык жамаат акырын ыдырай баштады. Анын бир топ себептери болгон, аны азыр айтып олтуруунун кажети жок. Ошондо мен Низаминин «Жети сулуусун» которууну ниет кылып газетадан кетип калдым.

* * *

Бир күнү Шерназар Шүкүров: «Жаңы журнал ачылганы жатат. Бирге иштейли», – деп калды. Мен мурда «Маданиятта» бирге иштешкен досумдун сунушуна макул болдум. Анан Абдыманап Жапаркулов, Керимбек Тойбаев менен төртөөбүз «Мурас» журналын каттоодон өткөрүп иштей баштадык. Сүрөөнчүсү «Маданият» фондусунун жетекчиси Тургунбай Садыков эле. Эки жылда журналдын ондон ашуун санын чыгардык. Окурмандар абдан жакшы кабыл алды. Анткени эл тарыхый өтүмүшүбүзгө кызыгып турган учур эле. Илимпоздор жазган макалаларында биздин журналга шилтеме кыла башташты. Тарыхыбыздын кемтик жерлерин толуктоо үчүн илимпоздорго, жазуучуларга атайын заказдарды берип жаздырып жаттык. Кээ бирде ырасмий бийликтин адамдары: «Эй, көзүңөрдү ачкыла, эмне деп жатасыңар?» – деген учурлары да болду.

* * *

Көзү өткөндөн бери сөз болбой келе жаткан маркум акын Тургунбай Эргешовдун чыгармаларын журналга жарыяладык. Жылуу маанайдагы баш сөзү

менен кетти. Ырларында лакылдап соккон жүрөгү көрүнүп турган акынды эскерүү биз үчүн майрамдай туюлган. Мөлтүр тунук булакты таап алгандай сүйүнгөнбүз. Табылды менен Курбаналынын ырларын да ошондой маанай менен журналга жарыялап окурмандарыбыздын ырахматын укканбыз.

* * *

Абдыманап Жапаркулов досубуздун көзү өтүп кетти. Кара сөз жанрында абдан жигердүү иштеп, бир китептин автору болгон эле. Куру жалаанын айынан камалып кетип, башынан оор тагдыр өттү. Түрмөдө жүргөндө жүрөктү титирете турган керемет ырларды жазып келген экен. Ошол ырларынын айрымдарын иргеп алып, аларга баш сөз жазып журналга жарыялаганбыз. Мындан эки жыл мурда жубайынын, жоро-жолдошторунун жардамы аркасында анын адабий мурастары өзүнчө бир чоң том болуп «Бийиктик» басмасынан жарыкка чыкты. Кечирээк болсо да акындык, жазуучулук жүзү элге таанылып калгандыгына кубанам. Тарыхый роман жазам деп материалдарды издеп Москвага чейин барып келгендигин айтып, а мен ага жаңыдан басмадан чыккан «Мухаммед пайгамбар» дастанымды сүйүнчүлөп көпкө чейин чер жазышып олтурганым эсимен чыга элек. Башынан өткөргөн бай тажырыйбасын эми гана көркөм сөзгө жууруймун деп турганда, шум ажал аны арабыздан алып кетти.

* * *

Ошол учурда көп эле атуулдар журналыбызга сүрөөнчүлүк кылышты. Алардын арасынан Мамат

Айбалаев эсибизде калды. Ал журналга өкүмөттөн кагаз бөлдүрүп берди. Аябай кыйналып турган учу-рубузда берген жардамы биз үчүн опол тоодой өбөлгө болду. Бирөөнү бирөө укпаган оош-кыйыш заман эле. Акырында кагаз сактаган складдан эки тоннадай кагазыбызды уурдатып ийип, ошондон кийин өйдөлөп кеталбадык. Уурулар редакциянын жамааты үчүн гана эмес, жалпы кыргыз окурмандыры үчүн душмандык кылып кетишкендигин сезишпесе керек. Анын үстүнө «Союзпечаттын» киоскаларына таркатылган журналдардын акчаларын жыйнап алуу барган сайын кыйындай берди. Биз мекенсүйөр атуулдук парзыбызды аткарабыз деп жеңил-желпи чыгармалардан оолактап, тарыхты казып, кыргыз санжыраларына басым жасап туруп алдык. Ал эми көпчүлүк басылмалар ушак-айыңдарга ыктап, бузулуп бараткан жандүйнөнүн ырларын ырдап жатышты. Кээде жарык көргөн журналдарды азыр барактап олтуруп жасаган эмгегибиз текке кетпептир деп ойлоймун. Кыргыз элинин ойгонушуна, рух дүйнөсүнүн жарышына азын-оолак салым кошко-нубузга сыймыктанам.

* * *

1994-жыл болсо керек. Жеке ишкер Кубан Садыков деген жигит бир күнү мени чакырып: «Байке, мен жаштардын жаңы журналын ачып жатам. Ошону жетектеп бериңиз», – деп калды. Сураштырсам өзү ысык-көлдүк жигит экен. Жаш акын Жумадин Кадыров, сүрөтчү Бек Жайчыбеков менен биргелешип жаштардын республикалык «Тулпар» журналынын түндүгүн көтөрдүк. Негизги багыты-

быз таланттуу жаш акын-жазуучулардын чыгармаларын басуу болду. Ошо кезде мезгилдуу басылмалар жаштарга анча көңүл бурбайт эле. Идиректүү жаштар биздин редакциянын жанынан кетпей айланчыктап чыгармачылык топ түзүлө баштады. Шаар боюнча адабий ийрим уюштуруп, талкуудан өткөн жаштардын чыгармаларына журналдан орун берип турдук. Азыркы күндө адабиятта төбөсү көрүнгөн айрым акын-жазуучулардын тушоосун «Тулпар» журналы чечкен десем жаңылышпаймын.

* * *

Босогого келген базар экономикасынын шарына кошулалы деген максатта ар бир журналды лотерея катарында сатыкка түшүрө баштадык. Журналда «Беш тамга» деген оюн бар эле. Ким туура таап алса утуштарга ээ болчу. Ал үчүн сүрөөнчүбүз бизге кошумча каражаттарды берип турду. Арадан бир топ убакыт өткөндөн кийин биздин «Беш тамга» оюнубуз теле аркылуу да ойнотула баштады. Журналыбыз эл арасында кеңири белгилүү болуп кетти. Рекламабыз теледен кетип жатты. Канчалык аракет кылсак да көркөм адабиятка кызыкпаган элди ойгото албадык. Элдин окумалдуулугу барган сайын төмөндөгөндөн төмөндөй берди. Жаштар Батыштын массалык маданиятына кызыгып, улуттук руханий дөөлөттөргө кол шилтеп туруп алды. Журналдарды базарларга чыгып саткан күндөрүбүз болду. Арадан эки жыл өткөндөн кийин журналдан пайда түшпөсүнө көзү жеткен сүрөөнчү кожоюнубуз бизди каржылоодон баш тартты. Балким тажырыйбанын жоктугунан болсо ке-

рек, өзүбүздү өзүбүз каржылоого мүмкүнчүлүгүбүз калбай журнал жабылууга дуушарланды. Ошондо «Пайшамба» сыяктуу порногезиттердин каны жерге тамбай турган учур эле.

* * *

«Тулпар» журналы жабылгандан кийин «Кыргыз руху» гезитинде редактордун орунбасары болуп иштеп калдым. Султан Раев экөөбүз мурда «Маданиятта» бирге иштеген элек. Гезит ошондо оппозициялык маанайда чыгып, окурмандардын көксөсүн кандырган курч материалдарды берип турчу. Коом аябай саясатташып кеткен мезгил эле. Көптөгөн саясый, коомдук ишмерлер менен ошондо иштеп жүрүп тааныштым. Тарыхчы Юлий Худяков, чыгыш күрөшүнүн устаты Макен Исаков, саясатчылар Апсамат Масалиев, Бегиш Ааматов сыяктуу адамдар менен болгон баарлашууларым газетанын окумалдуулугун жогорулатууга жардам берди. Ошо кезде Төрөбай Кулатовдун жубайы Салима апа менен болгон аңгемелешүүлөр кийинчерээк а киши жөнүндө жазылган өзүнчө китептин негизин түзүп калды. Ошо жылдары кыргыз журналистикасында кандайдыр бир өз орду бар Турусбек Мадылбаев, Бекен Назаралиев, Айданбек Акматов, Саки Садыков, Карбалас Бакиров, Кылычбек Султанов сыяктуу жигиттер менен бирге иштедим. Азыр алардын баары кыргызга төбөсү көрүнгөн белгилүү инсандарга айланышты.

* * *

Көп жылдар бою мезгилдүү басма сөздөрдө иштеп жүрүп эки нерсени байкадым. Биринчиси,

күнүмдүк турмуштун кайнаган чордонунда болуп, кандай кырдаалда жашап жатканыңды, коом кайсыл нукта кетип бараткандыгын жакшы билесиң. Өзүң күр-шар түшкөн агымга аралашып ой-пикириң, ачык-айкын сөзүң менен замандаштарыңа кандайдыр бир таасир бересиң. Экинчиси, күнүмдүк көртиричиликти өткөрүү үчүн улам гезиттик макалаларды жазып жүрүп, өзүңдүн чыгармачылык табиятыңдан алыстап кетесиң. Гезит сенин кудирет күчүңдү күндөн күнгө соруп, кандайдыр бир чыгармачылык секирик жасоого зор тоскоолдук кылат. Менин оюмча, жашоо тиричилигин өткөрө турган азын-оолак кошумча булактары болсо, анда чыгармачыл адамдар мезгилдүү басма сөздөрдө иштебей эле койгону дурус.

* * *

Журналисттик өнөрдүн шарапаты менен Россиянын Вологда, Ростов, Самара, Ленинград обулустарында, ошондой эле Ереван, Душамбе, Ташкент, Нукус, Красноярск шаарларында болдум. Кыргызстандын аймагында барбаган районум калган жок. Менин адам болуп, акын болуп калыптанышыма мына ошол таманым тийген, туз-даамын таткан жер-суунун баары кыйыр түрүндө чоң таасирин тийгизип кетти десем жаңылышпаймын. Ошол учурда гезиттерге жазган макалаларымды азыркы күндө өзүнчө топтосом кагаз түтпөсө керек. Балким кайсыл бир учурда ушул сапар темасына кайрадан кайрылышым мүмкүн. Аны убакыт көрсөтөт.

ПАЙГАМБАР ЖӨНҮНДӨ ДАСТАН

* * *

Бишкектен Көкталаага келип үй салдым. Мурда жыл сайын агаларымдын үйүнө келип эс алып кетчүмүн. Үй салам деп келген мезгилде курулуш материалдары абдан тартыш эле. Бирин тапсаң, бирин таппаган кез болчу. Борбордон жыйнап келген каражатым жок эле. Эмне болсо ошол болсун деп башымды тобокелге салдым. Бар болгону чөнтөгүмдө сегиз миң сом акчам бар. Чындап келгенде бул каражатка үйдүн пайдубалы да бүтпөйт экен. Туугандарым: «Үй салсаң биз жардам беребиз», – деп туруп алышты. Ошондо азыраак болсо да туугандарымдын арасында кадырым бар экендигин билдим. Жабалактап колдоп ийишти. Короосундагы теректеринен беришти. Ашарчылар көбөйүп кетти. Бакир тагам балдары менен келип үйүмдүн дубалын, чатырын көтөрүштү. Ошентип үч айга жетпей үйлүү болуп калдым. Эли-журттун айкөлдүгүн, боорукерлигин ошондо терең сездим. Мага жан тартып, адабияттагы арзыбаган эмгегимди баалап, өз бооруна тартып алгандарына терең ыраазы болдум. Ар убакта элдин ынтымагы, биримдиги болгон жерде чечилбеген иштер чечилип, бүтпөгөн иштер бүтүп кетерине чындап ишендим. Анан мени: «Элиме кантип ыраазычылык билдирсем?» – деген ой бийлеп алды. Өзгөчө бир нерсе жасагым келди. Алар үчүн канчалык төгүлүп-чачылып дасторкон жайсам да мага жасаган жакшылыктарын кайтара албасыма көзүм жетти.

* * *

Кийинки жылы элге окшоп жашайын деп дыйканчылык кылдым. Мага тийген үлүш жериме пияз эктим. Мурда-кийин дыйканчылыктын сырын билбеген жаным эгет экен деп эле аябай көп эгип алыпмын. Пияз бышканда шалгам баасынан да арзан болуп туруп алды. Кетирген чыгымым эки эсе көп болду. Айлам куруп итке минип олтуруп калдым. Колуман эгин эгүү, дыйканчылык кылуу келбесин түшүндүм. Базарда өтпөгөн пиязымды эптеп жеп койгула деп үймө үй таратып бердим. Ал эми башкалар сактап олтуруп чирип кеткенден кийин сайсайга алып барышып төгүп салышты. Эми эмне кылышым керек? Колумдан келген жумушту жасайын дедим. Чыгармачылыкка олтурдум. Кол жазмаларымды иретке келтирдим. Толгон-токой материалдарымды карап олтуруп көңүлдө жүргөн бир темага токтолдум. Пайгамбарыбыз жөнүндө бир нерсе жазууну чечтим.

* * *

Адабиятка аралашып жүргөн ар бир чыгармачыл инсан мындай теманы тандап алуунун өзү ары опурталдуу, ары жооптуу, ары татаал экендигин жакшы билет. Пайгамбарыбыздын өмүрү мыйзамдуу, расмий маалыматтар менен эбак такталып, нечен ирет жазылып, биротоло иликтенип бүткөн. Бул темага мага чейин нечен аалымдар, нечен акындар кайрылышкан. Анын үстүнө мен жашаган доор менен пайгамбарыбыз жашаган доордун аралыгында бир жарым миң жыл жатат. Ошол доорду так, элестүү кылып бераламбы же жокпу? Башкы каар-

мандын дүйнө туюму, жандүйнөсү жөнүндө чындык-ка негизделген ишенимдүү бир ой-пикир айталамбы же жокпу? Буга чейинки мен окуган адабияттарда кеңири маалым болгон нерселерди кайталоо менен чектелип каламбы? Кандай адабий ыкманы, кандай жолду тандасам чындап максатыма жетем? Айта турган сөзүм кыргыз адабиятына бир жаңылык алып келеби же жалпы көчтүн арасында чаңда калабы? Эч нерседен коркпой, тайсалдабай чыгармачылык бир тобокелчиликке барсам кандай болот? Мына ушул сыяктуу түйүнү чечилбес чексиз суроолордун астында калдым.

* * *

Өзүмдүн ички даярдыгыма, кабыл алган чечимиме бекем ишенсем да күдүк ойлор жүрөгүмдү өйө берди. Болочок чыгарманын жанры, көлөмү, сюжети кандай болушу оюма да келген жок. Балким бир көлөмдүү поэма жазылаар дедим. Адабияттын түпкү озуйпасы адамга таалим-тарбия берүү эмеспи. Көпчүлүк чыгармалар ошол озуйпасынан четтеп баратат. Азыркы коомубуз ыймандан ажырап, шайтандын бийлигине моюн сунуп, арамкордукка, зынакордукка, паракордукка булганып ирип-чирип кетүүнүн алдында турат. Руханий баалуулуктар теңирден тескери өзгөрдү. Адамдык табиятыбызга жат көрүнүштөр, кыял-жоруктар үстөмдүк кылып кетүүдө. Ата-бабаларыбыз аздектеп тутуп келген каада-салттар, жоорук-жосундар өөн сезилип, жаштарыбыз батыштын массалык маданиятынан гана азыктанып калышты. Ошолордун үйрөткөн үлгүлөрү менен жашап, мусулманчылыктын таза,

Ыйык жолдорун чанып , өзүбүздү өзүбүз жээрип, аң-сезимибиз деградацияга туш болду. Ооз жүзүндө мусулманбыз дегенибиз менен иш жүзүндө Алла Таалага жакпаган нерселерди жасай баштадык. Мына ушундай кыйын учурда эли-журтту адамгерчиликке, ыйманга, акыл-эске, оң жолго үндөй турган илимпоздорубуз да, акын-жазуучуларыбыз да лам деп ооз ачып коюуга жарабай өздөрүнүн алсыздыгын, ачкөз бийликке жагынган кошоматтыгын көрсөтүп койду. Мына ушундай кырдаал мени башкача бир чыгарма жазууга шарттады. Заман агымына каршы турууну көздөдүм.

* * *

Көпчүлүк акын-жазуучулар жапайы базар экономикасынын мыйзамдарына ыктап жеңил-желпи эротикалык, детективтик, порнографиялык жанрларга ооп кетишти. Ансыз деле түркөйлөшүп бараткан окурмандардын табитин ээрчип, көркөм адабияттын чыныгы озуйпасын жерге тебелеп салышты. Өзүнчө ой жүгүртүүгө, көркөм дүйнөнү кабылдоого мойну жар бербей келаткан окурмандар үчүн бул табылбай турган жайыт болуп калды. Ыймансыз жүрүм-турумдар, сойкулук менен баңгилик, кылмыш чөйрөсүндөгү чыр-чатактар, адамгерчиликтин чегинен чыккан жоорук-жосундар эл арасында кадыресе көнүмүш нерседей сезилип, катардагы боло жүргөн окуядай кабыл алына баштады. Мындай жол менен бара берсек эртеби-кечпи өлкөбүз туюкка барып такаларын туйдум. Ыймансыздык эли-журтту гана бузбастан, акыры мамлекетибизди да талкалап жок кыларын билдим. Бул жол элдин ру-

ханий дүйнөсүн иритип, биримдигин жок кыларын сездим. Ошо кезде элге үлгү болуп берчү падыша эки жүздүүлүктүн, ачкөздүктүн символуна айланып бараткан. Айлана-чөйрөсүнө жыйылган кошоматкөйлөр бирөөлөр тарабынан жазылып берилген халтура китептерин үстөккө-босток мактап, а турсун аялынын, кызынын китептерин дүйнөлүк шедевр деп даңазалашып туруп алды. Мындай ваканалияга туруштук берүү үчүн өзүнчө жол издей баштадым. Мен үчүн жападан жалгыз жол пайгамбардын өмүрүн изилдеп, ага терең сүңгүп кирүү болду. Пайгамбарыбыз менен күнү-түнү баарлашып гана, анын айткан хадистерин угуп гана, Курани Каримге терең үнүлүп гана өзүмдү түркөй чөйрөдөн аман сактап каларымды түшүндүм. Менин болочок чыгармам коомдогу орун алган деградацияга каршы койгон ички кыйкырыгым, руханий төңкөрүшүм болорун сезгенден кийин ага астейдил кириштим.

* * *

Борбордо жашаганымда ар кандай майда-чүйдө интригалардан таптакыр жадап бүткөн экем. Арзыбаган нерселерге күчүмдү коротуп жүрүпмүн. Өмүр бою топтогон адабияттар мага аябай жардамын тийгизе баштады. Айрыкча руханий адабияттар жандүйнөмдү жарытып, түз жолду көрсөтүп турду. Чыгарма жазууга белсенип кириштим. Сырткы дүйнө менен байланынышымды үзүп койдум. «Үйгө ким келсе да мени үйдө жок деп кой», -деп Айгүлгө айттым. Таңдын атканы, күндүн батканы менен ишим болбоду. Жада калса иштеп жаткан бөлмөмө үйдөгүлөрдүн киришине да тыюу салдым. Аялым

тамак-ашын алып кирип, унчукпай чыгып кетчү болду. Чыгарманы баштаардан алдын адегенде жарым жылдын ичинде бүтөмгө деп ойлогом. Андай болуп чыкпады. Байкалбаган карама-каршылыктар колумду кармай берди. Үй тиричилиги менен эч кандай ишим болгон жок. Анын баарын аялым өз колуна алды. Эгин-тигин бар дегендей айылдын турмушу оор эмеспи. Кез-кезде гана аялым: «Чыгармаң жакшы эле жылып жатабы?»-деп сурап коет. Кээде тамак алып киргенде: «Өңү-башың азып баратат, бир аз эс алып иштесең боло», – деп мага боору ооруйт. Жоро-жолдоштордун, тууган-уруктардын аялдарын көрүп жүрөм го, кантсе да Айгүл чыгармам толук жазылып бүткөнчө бир жолу кабагым-кашым дебеди, аным жок, мунум жок дебеди. Менин аракетимди колдоп жардамын аябаганы үчүн ага терең ыраазымын.

* * *

Жазып жаткан окуяларды, кырдаалдарды кайра-кайра көз алдыма элестетип өзүм арасында бирге аралашып жүргөндөй абалга жетмейинче, жазып жаткан ар бир ыр сабыма өзүм чын дилден ишенмейинче жаңы бир бөлүмдү баштай албай көп убактымды коротуп алдым. Ансыз көркөм чыгарма жазууга болбойт эмеспи. Чыгармага заманабий манайды берүү үчүн ар бир бөлүмдүн баш жагына лирикалык чегинүүлөрдү жазууга туура келди. Андай чегинүүлөр дастандын көптөгөн жеринде бар. Качан гана бир күнү түшүмө пайгамбар кирип, менин аракетиме ичинен абдан ыраазы болуп, күршар түшүп агып жаткан улуу дайранын бир жээги-

нен экинчи жээгине колун узатып тартып алгандан кийин чыгармам эмнегедир шыр кете баштады. Төгүлүп келип жаткан ыр саптарын жазууга үлгүрбөй калдым. Ошондо менде аябай бекем ишенич пайда болду. Ага чейин чыгармам жазылып бүтпөй калаар бекен деп арасат ойдо жүрөт элем. Рухий бир колдоо көрсөтүлгөндөй, кайыбынан келген шык-жөндөм алгандай баш көтөрбөй иштей бердим. Ошентип бир жарым жылдын ичинде пайгамбар жөнүндөгү дастанымды бүтүрүп, желкемден жерге ныгырып басып турган оор жүктөн кутулуп, өзүмдү учкан куштай жепжеңил сезип калдым. Ошол күнү сыртка чыксам Күн чайыттай апачык экен. А менин каректеримден каканактап жаш агып жатты. Акыркы бөлүмүн ыйлап олтуруп жазып бүтүрдүм эле.

* * *

Арадан бир нече күн өткөндөн кийин редакциялап чыгууга кириштим. Такталып, толукталып бүткөн вариантын машинкага бастым. Бирөөлөргө окутуп көрсөмбү деген ойдо болдум. Бирок айылда көркөм адабиятты жетик түшүнгөн адамды табуу кыйын эле. Ошентсе да кандай кабыл алышаар экен деген ойдо мечитке барып андагы жамаатка бир-эки бөлүмүн окуп бердим. Алар унчукпай тунжурап угушту. Ак деген да жок, көк деген да жок. Бирок алардын маанайына карап туруп бул чыгарма карапайым мусулмандарга жагаарын ичимен туюп сездим. Алар мени ислам дүйнөсүн жакшы билген аалымдай кабыл алышты. Жылуу баталарын беришти.

* * *

Республикада китеп чыгаруу маселеси таптакыр тескери кетип, мындай чыгармаларга бийликтегилер кырын салып турган учурда кантип өз эмгегимди элге жетирсем экен деп көпкө бушайман болдум. Колумда каржым да жок эле. Башымды тобокелге салып Бишкеке барууну чечтим. Машинакада басылган үч нускасын окуп чыккыла деп Бишкектеги үч досума карматтым. Абдулла Бердиев деген досум дароо дастанды компьютерге түшүрүп берди. Кызматы үчүн бир сом да алган жок. Эки жумадан кийин токтогулдук Акылбек Тургунбаев деген досум телефон чалып: «Китебиндин типографиялык чыгымы канча болот экен? Барып эсептетип кел, мен ошону төлөп берейин», – деди. Таластык Арыстан деген дос үкөм: «Китепке канча кагаз кетсе, мен жардамдашайын», – деди. Кудайым өзү колдоп дастаным бир жарым айдын ичинде жарык көрүп кетти. Мен муну азырга чейин пайгамбарыбыздын руху кайыбынан жардам бердиге деп ичимен ойлоп жүрөм. Каатчылык заманда тазалыкты, ыйманды туу туткан жогорудагы айкөл, берешен досторума да абдан ыраазымын.

* * *

Китепте жазылган тарыхый, диний, философиялык түшүнүктөрдү, маалыматтарды тактап берүүдө аалым Абдүшүкүр Нарматов чоң көмөк көрсөттү. Айрым бир мүчүлүштүктөр кеткен жерлерин кайрадан оңдоттурду. Негизинен дастан чын ыкластан, абдан сүймөнчүлүк менен, пайгамбарыбызга болгон терең сый-урмат менен жазылгандыгын белгилеп

демиме дем кошту. Айрым бир бөлүмдөрүн ыйлап олтуруп окугандыгын жашырган жок. «Кыргыз тилинде жазылган бул дастан пайгамбарыбыздын өмүр жолун чагылдыруу менен кыргыз тилинин кереттүүлүгүн даңазалаптыр», – деп айткан Абдүшүкүрдүн пикири азыр дагы кулагымда жаңырып турат.

* * *

Дастан басмадан жарык көрүп элге тарап кеткенден кийин, өзүнүн тагдырына ээ болуп калды. Ар түрдүү адамдардын ой-пикирлерин уктым. Айрымдары үйүмө алыстан атайын келип китепти сатып алышты. Бир студент кызым: «Агай, китепти айылга алып баргандан кийин кезекке туруп окугандар көбөйүп кетип, бир жылдан кийин араң колума тийди», – деп айтты. Китептин мукабасындагы жазуулары өчүп капкара болуп калыптыр. Дастан республикалык Токтогул атындагы адабий сыйлыкка талапкер болуп көрсөтүлгөндөн кийин эл арасында таанымал болуп кетти. Борбордук басма сөздөрдө ондогон ой-пикирлер айтылды, телеберүүлөр уюштурулду. Мындай чыгармага жалаң байлыкты туу туткан төбөлдөр сыйлыкты ыйгарышы күмөн эле. Ошентсе да окурман журту жылуу кабыл алгандыгына мен ыраазымын. Катаал заманга карабай окурмандардын талабы менен дастан экинчи жолу басмадан жарык көрдү. Дастандын түрдүү түмөн маселелерине арналган дипломдук иштер жазылды. Алдыда аны дагы эмнелер күтүп турат, ал мага караңгы. Ошол үчүн чыгарма өз тагдырына ээ деп айттым да.

АЖЫЛЫК САПАР

* * *

Бул сапар (2003-жыл, февраль) мен үчүн руханий тазаруунун, мусулмандык милдетимди аткаруунун сапары болду. Каабанын жанында туруп Алла Тааладан: «Ылайым ажылыгымды кабыл ал! Менин билип-билбей кылган күнөөлөрүмдү кечире көр!» – деп көз жашымды көлдөтүп жалынып-жалбарып тиледим. Жандүйнөм көлкүлдөп ээрип турду. Кандайдыр бир сыйкырдуу, улуу, касиеттүү нерсени сезип ошого бүткүл дилим менен оп тартылып бараткансыдым. Алла Тааламдын жакшылыгы тийер бекен деп үмүткөр болгон пенденин бири катарында ажылыктын парыз, сүннөттөрүн аткарууга астейдил кириштим. Ата-бабаларыма буйрубаган ажылык мага буйруганына ичимен ыраазы болуп шүгүрчүлүк айттым. Ата-энеме умра кылууга ниеттендим.

* * *

Ажылыкка барган адам эң оболу дилин тазартыш керек. Балакеттин баары мына ошол дилдин, жүрөктүн оңой-олтоң тазарбашында турат. Мухаммед алейхиссалам: «Адамдын денесинде бир үзүм эт бар. Эгер ал бузулса, бүт дене бузулат. Бир үзүм болгон ал эт – жүрөк», – деп айткан. Мен ажылыкка барганда мына ошол жүрөгүмө көбүрөөк үңүлдүм. Анын чектен ашкан каалоо-эңсөөлөрүнө кул болуп адашып жүргөнүмдү түшүндүм. Мени ар кандай азгырыктарга жетелеп обу жок далдактаткандыгын билдим. Кайрымдуулук, боорукерлик деген түшү-

нүктөрдүн мааниси пастап, эбак элүүдөн ашып баратсам да көп нерселерди көңүлүм көксөп, жерде баспай, асманда учуп жүргөнүмдү байкадым. Көзүмдөн көл-шал болуп чыгып жаткан жашым жүрөгүмдүн тоңгон, карарып бараткан жерлерин жууп, тазалап жаткансыды. Чынымды айтсам көптөн бери чын дилимден мынчалык өрөпкүп ыйлабапмын. Буга чейин жашым кургап калса керек деп ойлоп жүргөм. Алла Тааланы эстеп боорун жашка жууп ыйлаган сопуларды элестете алчу эмесмин. Кааба ташты айланганда ошо сопулардан айырмам болбой калды. Улуу кудиреттин жамалына жакындап тургандай сездим өзүмдү. Дил тазартуу мына ушундай болсо керек.

* * *

Ыйык Меккеге баратканда ихрамга оронуп: «Алла Таала, мына мен Сенин алдыңа келдим. Мени кабыл ал!» – деп айтасың. Мына ушул сөздөрдү арапча «лабайкалап» тынымсыз айтуу менен сен өзүңдү Жаратканга жакындатасың. Ажылык учурдагы Меккедеги бүткүл көрүнүш, болгон кыймыл-аракет сенин дилиңди агартууга, жүрөгүңдү Жаратканга жакындатууга көмөктөшөт. Аруу ниетиң менен атайын ажылыкка бардыңбы, ал жерде дүйнөнүн майда-чүйдөсү жөнүндө ойлобо, кайдагы бир баш айланткан беймаза суроолорду өзүңө өзүң бере бербей, эрк кудиретинди, жүрөк ышкыңды ажылар бараткан агымга буруп жөн кой. Дилиң өзүнөн өзү агарып, Меккенин Замзам суусу, ал жердин абасы, топурагы сени өзгөчө абалга - ажылыктын касиетин туюу абалына алып келет. Жандүйнөңдө жарык

нурлар шапар тээп ойной баштайт. Бир өмүрдөгү бул улуу майрам эмей эмне?

* * *

Эмне себептен биздин Орто Азиядан ажылыкка жашы өтүп, 60-70ке кирип калган куракта барат? Меккеде Индонезиядан, Индиядан, Малазиядан, Пакистандан келген жапжаш кыз-жигиттер аябай көп жүрөт. Малайзиялык бир жигиттен: «Эмнеге мынчалык жаш куракта келдиң?» – деп сурап калсам: «Биз ажылык милдетибизди канчалык жаш кезибизде аткарып алсак, ыйманыбыз ошончолук эрте агарат. Адилет, ак жашоого шарт түзүлөт», – деди. Дагы бири: «Бизде кыздар ажыга барып келгенден кийин күйөөгө чыгат, ал эми жигиттер ошондон кийин гана үйлөнөт», – деп айтты. Кантсе да ажыга жашыраак кезде барып келген жакшы экен деп ойлоп койдум. Себеби, ажылык – саякат эмес. Ажылыктын парыздарын аткаруу үчүн адамдан зор күч-кубатты, бекем ден-соолукту, кайрат эркти талап кылат. Адам карылыкка моюн сунуп калганда ажыга баруу өтө оор түйшүк. Көпчүлүк адамдар ден-соолугуна байланыштуу ажылыктын айрым парыздарын, сүннөттөрүн, важиптерин аткаралбай калган учурларын байкадым. Ошон үчүн адам баласы күч-кубатынын барында ажылыкка камынышы керек экен.

* * *

Айрыкча Арафат тоосуна чыкканда, кийин Мина менен Муздалифа өрөөнүндө жүргөндө жолдун четинде убал болуп чачылып жаткан нандын, тамак-

аштын калдыктарын көрүп калдым. «Ажылардын кылганы ушулбу?»-деп жүрөгүм шуу дей түштү. Ичимен чыңырып онтоп ийдим. Көрсө, адам баласы ажы болуудан мурда өзүн маданияттуулукка, ыйман-ырашкерликке, эң жөнөкөй адамдык наркнасилге тарбиялаш керек экен. Жеген тамак-ашыңды тебелеп кетип жатсаң, сен кайдагы ажысың? Ысрапгерчиликке жол берип койсоң сенин ыйманың кайда? Убал-сооп эмне экенин белбесең ыйык Меккеге барып анын көчөлөрүн, тоо-ташын булгап эмне кыласың? Араптар сооп жыйнайбыз деп тамак-аштарын берип жатса, аны напсиңе карап албайсыңбы? Напсиңди тыялбасаң, ачкөздүк менен суктуктан кутулалбасаң, бул жерге сен эмнеге келдиң? Ушундай ойлор мени кыйнап туруп алды.

* * *

Биз «Замзам Кудси» деген жерде мейманканада жашадык. Ааламга атагы чыккан Замзам суусу ошол жерден чыгат экен. Эртең менен кечинде ошол булактын көзүнөн суу ичип, бети-башыбызды чайканып, Алла Тааладан жакшылыктарды тилеп турдук. Ошол эле жерде ажылыкка баргандар базар уюштурушуптур. Базарда эмне гана жок. Базарды аралап жүрүп бир нерсени билдим. Айрымдар ажылык кылуу үчүн эмес, соода-сатык иштерин жүргүзүү үчүн барышат экен. Ошончолук алыс жерге көртириликтиң артынан барбай эле чын ниетинен ыйманын тазартуу, ажылык милдетин аткаруу үчүн барса эмне болот? Көп жыл бою терип-тепчип жыйнаган бешене тер каржынын аркасынан ажылыкка баргандан кийин жакшынакай ниетин акы-

рына чейин булгабай, дүйнө иштерине аралашпай өзүн таза сактаса не деген пакизалык, аруулук болор эле. Кантсе да пенде болгондон кийин, көп нерседен оңойлук менен арыла албайт окшойбуз. Ошондой ыйык жерде да өзүбүздүн пастыгыбызды көрсөтүп коет экенбиз.

* * *

Ош шаарында студенттер менен болгон жолугушууда бирөө: «Агай, сиз ажыга барып келипсиз. Араптар бай жашайт бекен?»-деп сурап калды. Мен ошондо моминтип жооп бердим. «Ооба, араптар аябай бай жашайт экен. Алар эң оболу ыйманга бай экен. Алла Таала ыйманга бай элдерге бардык казыналарынын эшиктерин ачып коет экен. Ошондон улам болсо керек, шаркырап агып жаткан суусу жок биябан чөлдө жашашса да материалдык байлыктары толуп-ташып жатат. Меккени көчөсүндө бара жатсам кымбат баалуу эки машина сүзүшүп кетти. Бири бирине чоң эле зыян келтиргендей болду. Бирок шопурлары кызуу кандыкка алдырбады. Акырын айнектен баштарын чыгарып: «Сабыр! Сабыр!» – деп коюп гана сапарын улашты. Аларда тагдырга, жазымышка болгон ишеним күчтүү экендигин байкадым. Ар бир кырсык жөндөн жөн болбойт, бул Жараткандын эрки экендигине ишенишет турбайбы. Баары Алла Тааладан экен да. Улуу кудиретке ишенген адамдар гана жанагындай кырсыкты бири биринен көрбөй, бири бирине күнөө койбой жашайт тура. А бизде кандай? Биз бейиштин төрүндөй болгон керемет жерде жашасак да эмнегедир жардыбыз. Өз жерибиздин кадырына жетпей-

биз. Май топурак жерде жашап туруп анын баркын түшүнбөйбүз. Эң оболу биз ыйманга жардыбыз. Анткени биз Алла Таалага, тагдырга, кайып нерселерге ишенбейбиз».

* * *

Бир студент: «Агай, пайгамбар жөнүндөгү дастаныңызды ажыга барганга чейин жаздыңыз эле. Барып келип аны кайрадан оңдоп жазайын деген ниетиңиз жокпу?»-деп сурады. Кызык суроо экен. Көпкө ойлоно түштүм. Анан: «Жок, андай ниетим жок, – дедим. -Ажылык сапар жазган эмгегим туура багытта экендигин, интуициям мени алдабагандыгын ого бетер тастыктап берди. Анын бир да сабын кайрадан оңдоого колум барбайт. Бул дастан пайгамбарыбыздын өмүр жолун гана чагылдырбастан менин руханий изденүүлөрүмдү да өз кучагына камтып турат. Ошондуктан аны кайра баштан оңдоп жазууга ниетим жок. Эми бул темага кайрылсам, балким таптакыр башкача бир чыгарма жазылып калышы мүмкүн».

* * *

Ажылык сапарга жөнөгөнүмдө айылдаштарым аябай таң калды. Анткени короомдо чычкак улагым жок эле. «Каяктан жүрүп каржы жыйнады экен?»-деп көпчүлүгү күдүк ойдо болушту. Мени ажыга «Мухаммед пайгамбар» дастаным алып барды. Орозо ичи тынымсыз пайгамбарым жүргөн жерлерде болуп келсем экен деп тилек кыла бердим. Чыгарган китепти ар кайсыл адамдарга сатып бергиле деп тараткан элем. Жыл бою акчасын чогулталбай жүргөм. Ажылык сапарга адамдар жөнөй

баштаганда, Кудай жалгап, мурда колума тийбей жүргөн акчалар өзүнөн өзү топтолуп калды. Ошентип пайгамбар жөнүндөгү дастанымдын акчасына ажылык сапарга аттанып кеттим. Бул Алла Тааланын кайбынан мага көрсөткөн чексиз колдоосу деп эсептеймин.

* * *

Бир күнү бешим маалында Мамат Сабыров (анда «Агым» гезитинде иштечү), Рахим Бекбергенов (анда Мадаият минстирлигинин алдындагы эл чыгармачылык бөлүмүнүн башчысы болчу) үчөөбүз баратканбыз. Азан айтылып калды. Адамдар көчө-көчөлөрдө эле намазга жыгылышты. Жол боюндагы дүкөндөр ачык боюнча эле калыптыр. Жада калса дүкөндүн эшиктерин жаап коюшпаптыр. Бир адамдын дүкөндөн бир буюмду ала качайын, жула качайын деген ою жок. Ал жерде адамдар уурулук деген нерсени билишпейт экен. Ошон үчүн ыйман күчтүү жерде береке-пайыз болот турбайбы. Адамдарда ишеним, адилеттик болот турбайбы. Адам баласы Алла Тааладан коркуп жашайт турбайбы.

* * *

Биз менен сапарга бирге кадамжайлык Вали деген аксакал барды. Жол бою кыйналып ооруп аябай азап тартты. Меккеге барып эки-үч күн өткөндөн кийин куландай соо болуп кетти. Замзам суунун касиети таасир эттиби, Меккенин аурасы күчүнө күч коштубу, айтор айыгып кеткендигине биз абдан кубандык. Жада калса ажылык милдеттерин аткарып бүтүргөндөн кийин мурда көзү өтүп

кеткен аялына, ата-энесине умра кылууга жетишти. Умра кылуу менин арзып жүргөн максатым эле. Бул оюмду Вали аксакал да, чүйлүк улуту уйгур Турсун аксакал да колдошуп мага кошулду. Кийин алар: «Эгер сен болбосоң ата-энебиз үчүн умра кылалбай калат элек», - дешти. Мен атам Алинин уулу Эрмаматка, апам Жусуптун кызы Азбүбүгө, жубайым Тагайдын кызы Айгүлгө чын ниетимден жасаган умраларымды арнадым. Ылайым Алла Таала ошол аракеттеримди кабыл алган болсун. Байкап көрсөм ажылык сапар адамды руханий жактан гана тазартпастан ден-соолугуна да таасирин тийгизет экен. Мен муну Вали аксакалдын айыгып кеткендигинен, өзүмдүн да көңүлүм жайына түшүп, жандүйнөмдө жагымдуу ырааттуулук пайда болуп калганынан улам айтып жатам. Эгер сен Алла Тааладан тынымсыз жалынып-жалбарып бүткүл эркиң менен оңолуунун, жаңылануунун жолуна түшсөң, ар кандай илдеттерден сакайып кетүү психологиясына жакыныраак турсаң сөзсүз көксөгөн нерсеңе жетесиң. Ажылыкка барып келгенден кийин мен мына ушуну түшүндүм.

СҮКҮТ САЛУУ

* * *

Адабиятка аралашып жүрүп сүкүт салганды үйрөндүм. Сүкүт салуу менин жандүйнөмдү ыраатка кетирип, баш-аламан болгон ойлордон арылтып, «ички көзүмдүн» ачылышына, ушул көз ирмемди баалап, барктап кармап калууга жардам берди. Чаң-

тополоң түшүп, ар кайсыл нерсени бирден чарпып жүргөн акылым сүкүттүн жардамы менен бир чекитке топтолуп эркиме баш ийип калды. Сүкүт бул чыгармачылыкта жашоонун күрөө тамырын кармап калууга өбөлгө түзүп берчү улуу күч экендигине ишендим.

* * *

Жөнөкөй адамды акмакка айланткан, чыгармачыл адамды маңыз кылып койгон нерсе – маани-маңызын жакшылап түшүнүүгө чоло тийдирбей жамырап келип жаткан ойлордун агымы. Адамдын акылы өз убагында аларды аңдап элгектен өткөрүп алууга алсыз. Сүкүт гана акылды курчутуп, тазартып, уйкудан ойготуп чыгармачыл нукка салып турат. Сүкүт болгон жерде энергия бир чекитке топтолуп күтүлбөгөн ачылыштарды алып келет. Сүкүт бул түздөн түз Алла Таала менен байланыштырып турган сырдуу жол.

* * *

Эгер биз бир ишке киришсек ошого бүткүл дитибизди, кыймыл-аракетибизди аң-сезимдүү жумшап, ага астейдил кунт койсок гана жемиштүү майнап чыгат. Сүкүт салуу деген адамды алаксыткан ар кандай дейди ойлордон тыйылуу. Жандүйнөңдү экиленткен азгырыктардын чабуулунан бошонуу. Куру кыялдардан арылуу. Дүйнөнү таптаза неристе сыяктуу кабылдоо. Ар бир көз ирмем сайын жаңыланып тирилип туруу. Ансыз сүкүт жок, андай даражага жеталбайсың. Өзүңдү өзүң алдагандан эч пайда чыкпайт.

* * *

Сүкүт салуу эмне экенин түшүнүү үчүн мемиреген тыптынч көлмөнү элестетип көрүңүз. Көлмөнүн үстү күзгүдөй тептегиз. Үлп эткен жел жок. Сүкүт салган убакта адамдын акылы куду мына ошол мемиреген көлмөнүн үстүндөй абалда болушу зарыл. Көлмөгө бир таш ыргытылса жыбыраган толкундар пайда болот. Ошол ыргытылган таштар сиздин тынчыңызды алган ар кандай ойлор. Адамдын ою эч качан бир жерде турбайт. Бир ойдун артынан экинчиси жабалактап келе берет. Ошол ойлордун жолдорун кан буугандай токтото алган адам сүкүт даражасына жетишет. Айлана-чөйрөсүнө карата «ички көзү» ачылат. Жөнөкөй адам көрбөгөн дүйнөнүн баарын көрө баштайт.

* * *

Адам баласы бири бирине мамиле жасаган учурда ак көңүл, кең пейил, боорукер, мээримдүү болуш керек. Жандүйнөсү айлана-чөйрө менен гармонияда туруш керек. Андай деңгээлге жетүү үчүн жалаң гана акыл парасатынын күчү аздык кылат. Дээринен канчалык мыкты тарбия-таалим албасын чектен ашкан кандайдыр бир кырдаалда өзүн өзү колго алалбай кимдир бирөөлөргө кокустан каттуу залакасын тийгизип коюшу ыктымал. Ошондой учурда сабыр күтүп, жандүйнөсүн сүкүт абалына алып келген болсо ар кандай кырсыктан, тоодой балээден, ыңгайсыздыктан кутулат. Сүкүттүн шарапаты менен адамдын көкүрөк көзү ачылып, ар кандай кырдаалдын, окуянын, мамиленин түпкү маңызын даана, так туюуга жетишет. Мындай касиет

тирүүчүлүктөгү улуу жеңиш эмей эмне? Өзүңдү башкаруудан артык эмне бар? Балакеттин баары мына ошол сүкүт салуу ыкмасын колдонбостон, өзүбүздүн ким экендигибизди билбестен, улам оңго-солго урунуп далбактап басып жүргөнүбүздө. Балакеттин баары ай-ааламдын, жансыз-жандуунун ээси Алла Тааланын чексиз кудиретине, өлчөөсүз ыйыктыгына сүкүт салуунун ордуна азгырыктардын кулу болуп баратканыбызда.

* * *

Мен билгенден сүкүт салуунун ар кандай ыкмалары бар. Маселен, бир жерге эч кыймылсыз олтуруп сүкүт салуу. Олтурган кезде омуртка түз болуш керек. Малдаш токунуп же чөк түшүп олтурса да боло берет. Дене бопбош, эркин абалда кармалат. Тил таңдайга тийип, мурун менен гана дем алынат. Дем алуу сүкүт салуунун техникасында эң негизги ролду ойнойт. Ар бир алынган напас жөн эле аба эмес, ал энергияга, күч-кубатка айланышы зарыл. Ал акылды бир жерге токтотууга көмөк көрсөтөт. Адамдын ички энергиясы бир нукка, бир чекитке топтолот. Ошол топтолгон энергия көз ирмемде чыгылгандай жарк эткен ачылыштарга апкелет. Кээде мен мына ошондой абалда нөшөрлөп келген ыр саптарын жазууга жетишпей калам. Мурда кийин туйбаган эргүүнүн толкунуна туш болом.

* * *

Сүкүт салуунун башка бир жолдору көп. Эртең менен чыгып келаткан Күндү карап сүкүт сал. Шаркырап аккан дайранын боюнда олтуруп агымды

көпкө караса жакшы натыйжа чыгат. Менин Айды, жылдыздарды карап сүкүт салган убактарым болгон. Же бир даракты, жалбыракты көпкө кыймылсыз карап туруп сүкүт абалына жетишке да мүмкүндүк бар. Мындан башка кыргыздын залкар күүлөрүн угуу, жандүйнөгө магдыраткан бейпилдик тартуулаган музыкаларды тыңшоо адамды сүкүт абалына туш кылат. Мусулмандардын таспи тартуусу, сопулардын ыр-бийлери сүкүт салуу абалына кирүүнүн ыкмалары болуп эсептелинет.

* * *

Сүкүт салууну үйрөнүү менен, эгер акын болсоң чыгармачылык чоң эргүүнүн толкунуна туш келесиң, эгер сүрөтчү же музыкант болсоң керемет бектордун гармониясын табасың, деги сен ким болбогун Алла Таала мойнуңа жүктөгөн озуйпаны бул дүйнөдө кубаныч менен аткарып өтөсүң. Сүкүттүн касиети чаңда жаткан жериңден өйдө тургузуп, асылзаадалар олтурган такка олтургузуп коет, өмүрүңдү даңгыр жолго салат. Ушуну унутпа.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

ПОЭЗИЯ

* * *

Поэзиянын эң орчундуу касиети – ыймандай сырды жашырыбай окурманга тартуулоо. Акындын бугу, ой-санаасы, жүрөк дарти ырларында чагылып турбаса, анда андай ырлар кунарсыз, супсак. Акын өзүн жазуудан качып көмүскөдө алып жүрсө, жандүйнөсүн ашкере кылуудан качса андай акындан шектенүү керек. Өзүнө өзү шектенген жандан олуттуу бир нерсе күтүүгө болбойт. Анткени ал өзүн гана эмес, окурмандарын да сыйлабайт. Жандүйнөсүнүн жардылыгын жарыя кылып коюудан коркот. Ыймандай сыр гана акынды акын кылып турат.

* * *

Акындын башкы каарманы жеке өзү жана тагдыры. Тагдыры жок акындан дурус чыгармалар чыкпайт. Тагдырын жазбаган акындан жугумдуу ойлорду, жүрөктү селт эттирген поэтикалык эргүүлөрдү табуу кыйын. Ар бир адам өзүнө терең үңүлмөйүнчө, өзүн ар тараптан изилдемейинче, өзүн өзү сындап, өзүнө өзү баа бермейинче башкаларга тиши өтпөйт. Акын башкы каарман кылып өзүн жазуу менен өзгөлөргө назар салат, өзгөлөрдү аңдап билет, дүйнөгө, айлана-чөйрөгө ошондо гана туура көзкараш менен карап, кандайдыр бир ой айтууда этият, сараң боло баштайт. Чыгармадагы ой-

лор, идеялар акындын тагдыры менен байланыш-
паса маани-маңызы төмөндөп, кунарсыз нерсеге ай-
ланып кетет. Жөн гана жугумсуз уйкаштыктардын
тизмегин түзүп калат. Мындай ырлардын өмүрү
кыска болот. Адабиятка аралашып жүргөндөн бери
мен мына ушуну түшүндүм.

* * *

Поэзия деген керемет нерсе менин балалык ча-
гымды элестетет. Ошол учурда ар бир чөп, корум
таштар, бак-дарактар мага эпсиз чоң, өзгөчө сулуу,
сыйкырдуу сезилчү. Мен өзүмдү ошол дүйнө менен
бир бүтүн жаралганмын деп ойлочумун. Көрсө,
ошол сезим улуу поэзиянын башаты экен.

* * *

«Мен өзүм киммин?» – деген суроо башыңа кылт
эткенден баштап өзүңдү кадыресе адам катарында
туясың. Кийин бул суроо сени өмүр бою кыйнап
өтөт. Мына ушул суроого жооп издеп жатканыңда
гана жүрөгүңдө жылт эткен учкундар чачырап, ал
учкундар эгер акын болсоң поэтикалык ыр саптар-
га, сүрөтчү болсоң бир сүртүм боекторго, музыкант
болсоң шыңгыраган күүгө айланат.

* * *

Кыргыз баласы дээрлик тоолордун арасында
туулуп-өскөндүктөн дымагы бийик, мүнөзү курч, кең
пейил келет. Анын баскан жолу да, көргөн түшү да,
күнү-түн караганы да тоо. Бара-бара жайык жерге,
түздүккө түшүп, тоолук экендигин унутуп майдала-

нып баратат. Айрыкча биз, акындар, шаарга келип майдаланып кеткен жокпузбу?

* * *

Үлп эткен жел жок биябан чөлдө саябан издеп баратсаң, кайдан-жайдан сыбызгыган желаргы келип жүзүндөн аймап өтсө, кандай абалда каласың? Поэзия – мына ошол желаргы. Ансыз да жашаса болот, бирок анын леп эткен толкунуна бир ирет дуушар болгон адам аны кайра-кайра эңсей берет.

* * *

Поэзия капилеттен келип сенин тулку боюңду дүү-р эттирип кеткен сезим. Анын кайдан келип, кайда кеткендигин издеп убара болбо. Ал кайыптан келген нерсе. Бул сезимге бир жолу кабылсаң, анда жандүйнөңө аруулуктун үрөнү себилди деп бил.

* * *

Поэзия бул кумарбы деймин. Анын даамын канчалык таткан сайын ошончолук чаңкай бересиң, чаңкай бересиң. Бирок эч качан: «Болду! Ушунчасына шүгүр!» – деп айтпайсың. Медериң тойбойт, лаззат оюнундай азгырыктар оп тартып кете берет.

* * *

Бир аз көптүргү салбасаң, камырың көппөйт. Поэзия мына ошол сөз дүйнөсүнүн ичине салынган кичинекей көптүргү. Анын касиети бардык сөздөргө жан берип нурлантып күйгүзүп турат. Ал болбосо сөздөр додолонгон таштанды сыяктуу.

* * *

Устатым: «Поэтикалык ойду этияттап баккыла», – деп айтчу. Көрсө, ой багыш үчүн турмуштун токсон тогуз калбырынан өтүшүң керек экен. Жаныңды жай таптырбай кыйнап турушуң керек экен. Бейпилчиликте жыргап жашасаң, ойлоруң да уйкусоонун арасында күн көрүп жалкоо болуп калат турбайбы? Канатын күүлөп асманга учалбай мокок болуп калат турбайбы?

* * *

Акын бир эле мезгилде бир социалдык катмардын же бир муундун көйгөйүн көл-шал кылып айтып берүүгө кудуреттүү. Ошол үчүн ал өзү жашаган доордун, мезгилдин, кылымдын үнү болалат. Ар дайым эле өзүнүн көйгөйүн күүгө салган акындын философиялык жалпылоолорду табуу кыйын.

* * *

Поэзияда ар бир акындын бир-эки эле темасы бар. Ошол темаларды ар ким өз алдынча вариациялап, ар ким өзүнүн каны-жанын, түшүнүгүн, көз карашын кошот. Ошого жараша окуганыңда ырдын тематикасы чеги жок сыяктанат.

* * *

Заман алмашкан сайын эскирип кетпей турган ыларды жазган акындардын өзгөчөлүгү эмнеде? Менимче алар бийлик төбөлдөрүнө кошомат кылбай, күнүмдүк саясаттын кулу болбой, жалаң адам баласынын жеке керт башындагы көйгөйлөрдү,

анын кайгы-азабын, аруу махабатын күүгө салгандыгында. Жолунда сан миң азгырык күтүп турса да көктүк менен көшөрүп түз басканы сейрек кездешет. Ошондуктан бизде ыр жазгандар чекеден табылат. Бирок кара жанын канжыгага байлап, согуп турган жүрөгү көрүнгөн акындар саналуу гана.

* * *

Абийири таза, ыйманы ысык, айкөл жүрөктүү адамдардан жакшы акындар чыгат. Анткени, акын болуу – бул кесип эмес. Бул руханий чоң чыңалууну туюндуруп турган өзгөчө кырдаал. Күнүмдүк жашоонун кулуна айлангандар акындын жандүйнөсүндө болуп өткөн жер титирөө менен эч кандай иши жок, курсагы тойгонуна сүйүнүп жүрүшө берет.

* * *

Чыгармачылык жолун адегенде ыр жазуу менен баштаган кээ бир курдаштарым мунун азап-тозогу көп экендигин сезишкенден кийин, жеңил-желпи жанрларга өтө качышты. Акындыктын ырыскысынан баары эле даам таткысы келет, бирок анын машакатына чыдап кетүү кыйын. Анткени акындык менен мансап, акындык менен ыймансыздык бири-бирине айкалышып жуурулушпай турган нерсе. Ошондуктан мансапкорлор менен ыймансыздардын арасынан халтурщиктер чыгышы мүмкүн, бирок эзели мыкты акындар чыккан эмес.

* * *

Бассам-турсам өзүмдү өзүм күүлөп жүрөм. Антпесем бат эле күүмдөн жанып кетемби деп корком.

Күүлөнбөй калган күнүм ындыным өчүп, дүйнө суп-сак сезилип, башкалар менен болгон мамилем сууй түшөт. Күүмө келип турган маалда өзүмдү буркан-шаркан аккан дайрадай сезем.

* * *

Айрым акындар өзүбүздүн элдик оозеки чыгармачылыктан таамилданбай туруп кыргыз поэзиясында из калтырабыз деп далбактап жүрүшөт. Бирок алардын максаты ишке ашарына күмөнүм бар. Анткени өзүндүн миң жылдарды карытып келаткан башатыңды билбей туруп, эч качан алыска кеталбайсың. Батыш менен Чыгыштын адабий казыналарын терең өздөштүрбөй туруп, менменсип көкүрөк кагуу күлкүндү келтирет. Адабият – көрүнгөн адам соода кылып кете бере турген базар эмес. Ага өтө чоң даярдык, терең билим менен келип, эшигин абайлап кагыш керек. Ошондо да анын эшиги сага ачылабы, жокпу, аны бир Жараткан кудиреттин өзү гана билет.

* * *

Даярдыгы жок келип кайсыл бир боксер дүйнөнүн чемпиону боло алабы? Мурда-кийин коньки тээп машыкпай жүрүп муз үстүндө көркөм бийлөө боюнча ким биринчиликти жеңип алат? Ошо сыңарындай Кудай берген талантты тынымсыз тарбиялоо менен акын ийгиликке жетишет. Бул багытта дүйнөнү багындырган алптардын топтогон тажырыйбаларын окуп үйрөнүү, өздөштүрүү менен кандайдыр бир майнап чыгарса болот. Демек Шекспирди, Достоевскийди, Пушкинди, Ду Фуну, Басе-

ну, Абу Нувасты, Низамини билбей туруп адабиятта чыйыр салам дегениң, бери дегенде келесоолук болуп калат.

* * *

Ар бир адамдын киндик каны тамган Ата Меке-ни бар. Ошол жер ага ыйык, ааламдын так борбору болуп сезилиши керек. Эгерде туулган жеринен акындын тамыры үзүлүп кетсе, анда ал толук кандуу адам болбой калат. Анткени акынды акын кылып турган эң улуу күчтөрдүн бири-туулган жердин топурагы. Эгерде ааламда менин кичинекей Пум деген айылым болбосо ырларым тамырысыз куурап калмак.

* * *

Качан адам бир нерсеге таңыркап, биринчи жолу көрүп жаткандай астейдил таң калып же болбосо эң акыркы жолу көрүп жаткандай үзүлө түшүп элеңдеп карай билсе, ошол жерде жаркын сыр, нукура поэзия бар. Балээнин баары жүрөгүбүз өлүп, бардык нерсеге кошкөңүл карап, ишенимди жоготуп жашап калганыбызда. Материалдык байлыктын артынан сая түшүп жүрүп, бутубуздун алдында жаткан поэзияны жоготуп алганыбызда.

* * *

Бул дүйнөнүн керемет сырларын илимий ыкмалар менен да, поэтикалык жол менен да туюп сезсе болот. Эгер адам өзүнүн жашоосун эч кандай кыйынчылыктарга дуушар кылбайын десе, анда поэти-

Эсселер жана драмалар

калык жолду тандап алганы ыңгайлуу. Анткени анын жандүйнөсү ыпластыктардан, пастыктан, майдалыктан, түркөйлүктөн арылат да тазалыктын, өлбөстүктүн нугуна жакындай баштайт.

* * *

Дилиңди тазаламайынча, поэзиянын эмне экендигин түшүнбөй жүрүп өтүп кетесиң. Анткени поэзия дил менен гана туюп ала турган Жараткандын өзгөчө назик керемети. Поэзия бар жерде Алла Тааланын нуру чачырап турат. Ал кубулуш дили сокур пенделерге аян бербейт.

* * *

Өмүр бою бутунун учун карап басып, бир жолу асманды карабай жашаган адамдар да бар. Алардын жашоо философиясын өзгөртөм деп ойлобо. Жылдыздуу асман жөнүндө сөз кылам десең кутулбас кара балээге калып кетесиң. Андайлар кудуктун түбүндө жатып жалгыз гана жылдызды көргөн шоркелделер.

* * *

Поэзия – ыргак менен ойдун аралашмасынан жаралып, уйкаш аркылуу күүгө келген, ошонусу менен сезимге өзгөчө таасир эткен касиеттүү кубулуш.

* * *

Жогорку Кеңеште депутат болуп жүргөн бир жигит: «Күн сайын саясат менен жүрүп жандүйнөм аябай булганып бүтөт. Өзүмдөн өзүм жийиркенип

калам. Үйгө келгенден кийин өзүмдү өзүм тазалай-ын деген максатта бир сааттай сиздин ашыгылык ырларыңызды окуймун. Окуган сайын жүрөгүм тазаланып жатканын сезем. Ошон үчүн сизге ырахмат», – деди. Эгер саясатчылардын баары эле ошол жигиттей өздөрүн тез-тез поэзия менен тазалап турганда, мекенибиз мынчалык жабыркабайт эле. Дүйнөнүн артынан түшкөн дили сокур саясатчылардын кесепетинен жергебизден береке-пайыз да, улуу руханий поэзия да качып баратат.

* * *

Эгер жараткан Алла Таала сенин ыкласыңды оңдоп, жүрөгүңдү жибитип, көңүлүңө жакшы ниетти салбаса, анда башыңды ташка урсаң да поэзия деген улуу дүйнөдөн куржалак кала бересиң. Мындай кереметке сейрек адамдар гана дуушар болот. Ошону унутпа.

* * *

Поэзия – алтын коңгуроолуу куш сыяктуу. Ал өзү каалаган адамдын башына учуп келип конот. Эгер ошол куш сенин да башыңа келип консун десек жандүйнөңдү тынымсыз тарбияла, анын назарына илингендей, купулуна толгондой бол, Жараткандан сүкүт салып суран. Ошондо, балким, башыңа келип конуп калуусу ыктымал.

* * *

«Поэзиянын өзөгүн эмне түзөт?» – деп бирөө сурап калды. «Качан эч кимге айтпаган ымандай сырыңды ыр саптарыңа төгүп берсең, ошол гана по-

эзиянын уюткулуу өзөгүн түзөт. Ошондо сен чыныгы акынсың. Ошондо сен окурмандардын жүрөгүнө түптүз көпүрөө сала аласың. Ошондо сага башкалардын ишеними артып, сени өзүнүн жанкүйөр досундай сезе баштайт. Ошондуктан эки сап ыр жазсаң да жалган айтпа, ыйманыңды жеп алба», – деп жооп бердим.

* * *

Эгер башкаларга карата жүрөгүндө боорукерлик болбосо, анда сенин акындыгың эч нерсеге арзыбайт. Бирөөнүн көңүлүн көтөрүп, жылуу сөз сүйлөп, жыгылып кетсе колуна өйдө тартып жөлөп, кокустан азап чексе ичинден аяп турсаң сүйлөгөн сөзүңдө кубат-күч, ысык дем пайда болот. Жүрөгү оорубаган акындын сөзү кургак, туюму тайкы. Боорукерлик-акындыктын синоними.

* * *

Жүрөгүң алап-желеп учуп, кыялый дүйнөң ээ-жаа барбей толуп-ташып турбаса, анда өзүңдү акынмын деп эсептебе. Акындык – мүнөт сайын кайнар булактай кайнап, жанар тоодой атылып, ай-ааламды көз ирмемде чагылгандай чарк айланып чыкчу купуя кубулуш.

* * *

Көкүрөк кагып менменсинген акындардын тагдыры ар дайым өкүнүч менен аяктагандыгына күбө болуп жүрөм. Биринчиден, мындай касиет айланачөйрөсүндө жашагандарга жакпайт. Эртерээк

өзүмдүн оңой эмес адам экендигимди дилилдеймин деп жүрүп аябай көп энергиясын коротуп алат. Экинчиден, мындай касиет Алла Таааланын эң жаман көргөн, эң чоң күнөө деп эсептеген касиеттердин бири. Кудирети күчтүү бир сөз айтам деген акын мындай илдеттен тезирээк кутулганы оң.

* * *

Алла Тааланын амири менен бул дүйнөдөгү бардык нерсе пар-пары менен жаралган. Ар бир нерсенин карама-каршылыгы бар: от менен суу, күн менен түн, аял менен эркек, өлүм менен өмүр. Мына ушул эки уюлдун ортосундагы мейкиндикти изилдеп чыгуу поэзиянын негизги милдети.

* * *

Бір китеби жарыкка чыгып кеткенден кийин: «Кап, айтайын деген оюмду толук айталбай калыпмын», – деп өкүнгөн акындан күдөр үзбөгүлө. Өзүнүн кудирет-күчүнө ишенген, кемчилдиктерин көрө билген акындар келечекте бышып жетилген мыкты чыгармаларды жазып бералат. Андайлар жетишкен ийгиликтерине эч качан манчыркабайт. Турмушта өтө жөнөкөй, жупуну болушат.

* * *

Бйык китептерде: «Ар кимиң өзүңдүн кудугуңду каз!» – деген насаат сөз бар. Бул улуу сөз. Акын болом деген адам өзүнүн кудугун өзгөчө өжөрлүк менен казышы керек. Өмүр бою казып, бирок ал жерден таза суу чыкпай калса андан өткөн траге-

дия жок. Ошондуктан кудукту казардан алдын жер астындагы суу жакынбы, алыспы, тазабы, шорбу - алгач мына ушул илимди жакшылап өздөштүрүп албаса болбойт.

* * *

«Көч – бара бара оңолот» деп коет кыргыз. Ошонун сыңарындай мыкты акындардын поэтикалык стили жыйнактан жыйнакка өсүп олтуруп биротоло калыптанат. Акындын жүзү – анын стили. Өзүнүн стили бар акын, демек өзүнүн жүзү, орду, үнү бар акын. Ошондуктан Сүйүнбайдын, Сооронбайдын, Байдылданын, Омордун, Жолондун ысымдары жазылбаса да стилинен улам алардын ырларын дароо эле таанып турасың.

* * *

Үйдү үй кылып турган – анын эшик менен терезеси. Ошонун сыңарындай ар бир чыгарманын ичине кире турган эшиги, ичин жарык кылып турган терезеси бар. Айрым акындар ыр жазабыз дешип эле ырына эшик, терезе коюуну унутуп калышат. Эшиги жок туңгуюк, жарыгы жок караңгы үйгө ким басып кирмек эле?

* * *

«Поэзия деген эмне?» – деп сурашса мен: «Билбеймин», – деп жооп берем. Алмуздактан бери канча акын жашап өтсө, поэзия жөнүндө ошончо аныктама айтылды. Бирок эч ким аны толук түшүндүрүп бералган жок. Кыямат кайымга чейин келчү акын-

дар да жеткиликтүү кылып айтып бералбаса керек. Ошондон улам ойлоймун, бул Алла Тааланын энчисине таандык нерсе окшойт. Поэзия Алла Таала тарабынан адамга берилген өзгөчө энергетикалык сыйкырдуу күч десек, чындыкка бир аз жакындайбы деймин.

* * *

Бо-цзюй-и, Навои, Гете мамлекеттик ар кандай жогорку кызматта иштеген төбөлдөр. Бирок ырларын окусаң, карапайым адамдын көйгөйүнө жан күйгүзгөн ыр саптарына туш келесиң. Ал эми өмүр бою дервиш болуп өткөн Басенун, Жаминин, Абу Нувастын ырларында эч качан кебелбес руханий күчтөрдү даңазалаган саптар толтура. Менимче, акындар өмүрүндө эмнеге жетпесе, ошону поэзиянын бутасына айлантышып алат окшойт.

* * *

Пушкин менен Гетеге чоң таасир берген фарс акыны Хафиз Ширази кыргыз окурмандарына азырга чейин жакшы тааныш эмес. Буга бизден мурда жашап өткөн классик деп эсептелген акындарыбыз күнөөлүү. Алар дүйнөлүк адабияттын мыкты үлгүлөрүн которуунун ордуна, «учур талабына жооп берген акындарды» которуу менен алек болушкан. Саясый заказдарды аткаруу менен чектелишип, макулатуранын планын ашыкча орундатып ийишкен.

* * *

Устаттык менен шакирттик ортосундагы мамилелер кыргыз адабиятынын алкагында анчалык

терең иштелип чыккан эмес. Бул жөнүндө үлгү болорлук жөрөлгөлөр, илимий эмгектер да жокко эсе. Болсо да ага үстүртөн маани берилип келген. Эгер менден чындап кимдир бирөө: «Устатың ким?» – деп сураса дароо паланча деп айтып бералбаймын. Анткени ортодогу мамилелер толук кандуу устаттык менен шакирттикке жооп бербейт. Ал эми каймана түрүндө айта турган болсом: менин устатым – Низами. Эч кайсыл акындан Низамиден алган сабактай сабак алганым жок. Анын колунда беш жыл окудум. Беш жыл бою «Жети сулуу» дастанын котордум. Ал мага чыдамкай, аракетчил болууну, көздөгөн максаттан тайбастыкты үйрөттү.

* * *

Алыкул «Жолборс терисин жамынган баатыр» дастанын которгондон кийин акындык деңгээли аябай өсүп, өзү шакирттиктен устаттык касиетке ээ болгон. Бирок андан үйрөнгөн акындар Алыкулдан ары кеталбай, анын ар кандай вариацияларына айланып калышкан. Устаттык менен шакирттиктин ортосундагы эң оор абал мына ушул: өз жолунду табалбай арасатта каласың.

* * *

Бир жолу студенттер: «Агай, акын болуу үчүн эмне кылуу керек?» – деп сурап калышты. Мен аларга: «Эң негизгиси өжөр болуш керек. Өз билгенин бербеген көк болуш керек. Мен жазган нерсени эч кайсыл гений жазалбайт деген ишеним болуш керек», – деп айткан элем. Андан бери көп жыл өтүптүр. Мына ушул оюмдан азыр да кайтканым

жок. Өжөр болбогон адам акындыкты буякка кой,
жөнөкөй турмушун оңдоп кеталбайт.

* * *

Поэзиянын маани-маңызын жалаң бийиктик,
көпкөк асман, алыстагы жылдыздар түзбөй, эгин
эгүү үчүн айдалган шүдүгөр, чырылдаган чегиртке-
лер, жерде сойлогон курт-кумурскалар да түзө тур-
гандыгын айылга келип жашай баштагандан бери
жакшы билип калдым. Топурактын жытын билбе-
ген акын, адамдын жүрөгүнө жол таап баралбайт.

* * *

Акын күн сайын өзүнүн ички жандүйнөсүнө баш
багып, анын ичинде чырак жандырып, терезесин
ачып салкындатып, ар кандай керексиз акыр-чикир-
лерден тазалап, баш-аягын этияттап иретке келти-
рип, дүйнө-мүлкүн бир катар көздөн өткөрүп коюп
турбаса, анда ал караңгы түрмөгө айланып калат.
Сага керек учурда жан жыргаткан ак сарайдай бол-
сун. Башкаларга таасир тийгизчү чыгаан акын бо-
лом десең жандүйнөңдү хансарайдай күтө бил.

* * *

Индиянын улуу акыны Кабирдин: «Бул дүйнөнүн
ичи ыс каптаган кепеге окшош. Ким этек-жеңин
булгабай андан таза чыгып кетсе, ошол адам гана
бактылуу», – деп айткан бир ыры дайым эсимде
жүрөт. Бул дүйнөдөн напсисин булгабай чыгып
кетчү адам өтө сейрек. Мен: «Этек-жеңим булганса
да, ылайым, дилимди булгабасам экен», – деп ти-
лей берем.

* * *

Кудай Тааланын актыгын чыгармачылыгы гүлдөп турган маалда сезген Мутанабби, Руми, Саади, Кабир, Кулкожо Акмат сыяктуу улуу акындар дүйнөлүк адабиятка кайталангыс чыгармаларды калтырды. Алланын актыгын туюу көрүнгөн эле пенденин колунан келбейт. Ал үчүн бүткүл өмүрүңдү арнасаң да аздык кылат. Ошон үчүн күндөн күнгө шайтандын ырын ырдагандар көбөйүп баратат.

* * *

Поэзия Алла Тааланын улуу кереметтерине алып барчу эң кыска, багыты түз жолдун бири. Бул жолдо сен өзүңдү таза, пакиза алып жүрүшүң керек. Баш айланткан азгырыктардан алыс турушуң керек. Бул жолду Данте, Петрарка, Сайге, Басе басып өткөн. Бул жолдо Машираптин керемет ырлары жаралган. Мухаммед пайгамбарга да ыйык сүрөлөр поэтикалык ыкмада аян болгон. «Авеста» менен «Инжил», «Бхагавад-Гита» миңдеген жылдардан бери адамзатты таң калтырган поэтикалык үлгүлөр. Улуу Жаратканга жакын болоюн десең жүрөгүңдү поэзияга кеңири ач.

* * *

Мен өзүмдүн ким экендигимди билгим келет. Өзүмдүн ички «менимди» туйгум келет. Караталаш жанымдын канчалык салмагы бардыгын салмактап көргүм келет. Ошол үчүн Лао-Цзынын, Конфуцийдин эмгектерин барактаймын. Саймалуу-Таштын сүрөттөрүнө үңүлөм. Ван Гогдун, Поль Гогендин

картиналарына назар салам. Моцарттын, Бетховендин симфонияларын тыңдаймын. Деги өлөр өлгүчөм өзүмдү өзүм таанып алаар бекенмин?

* * *

Базардагы дүкөндөрдүн ичинде сатуучунун колунда барактары капкара болгон «Махабат» деген китебимди көрдүм. Китебимдин ушунчалык кор болгонуна зейиним кейиди. Китептин кадырын билбеген адамдарга ичимден нааразы болдум. «Алдагы китепти таза кармап окубайсыңарбы?» – дедим. «Кечиресиз, бирөөдөн жакында араң сурап алдым. Колдон колго өтүп көп окулгандыктан улам ушундай болуп калса керек. Мен этияттап эле окуп жатам», – деди тиги дүкөнчү. Ошондо ага бир чети ичимен ыраазы болдум. Кайрыет, акча деп жан талашкан заманда китепке кызыгып окуган адамдар да бар экен.

* * *

Латын Америкасынын жазуучулары Гарсиа Маркес, Мигель Анхел Астуриас, Рао Бастос, Хуан Рульфо, Мариа Люос тарабынан пайда болгон магиялык раелизм адабий ыкмасы кыргыз эл оозеки чыгармачылыгында эбактан бери жашап келаткандыгы мени таң калтырат. Буга бир мисал, «Кожожаш» эпосундагы Сур эчкинин, «Эр Төштүк» эпосундагы Маамыттардын образдары. Бул чыгармаларда жогоруда биз сөз кылган магиялык реализмдин элементтери толук камтылган. Демек, байыркы индеецтердин мая, кечуа, астек уруулары менен кыргыздардын байланышы эң тереңде камтылып

жаткандыгы келечектеги илимдин объектиси болушу мүмкүн.

* * *

Айрым акындар ыр окуп жатканда көздөрү жанып, жандүйнөсү нурданып, бүткүл денеси көлкүлдөп кетет. Айрымдарынын көздөрү эч нерсени туюндурбай уйку-соонун арасында калат. Мына ушундан улам кимдин ыры жүрөктөн кандай чыгып жаткандыгын билсе болот. Анткени көз – адам жанынын телевизору.

* * *

Табияты боюнча поэзия ар кандай темпераментте болушу мүмкүн. Бирде үлбүрөп соккон желаргы сыяктуу сезилсе, бирде буркан-шаркан түшкөн тоонун дайрасындай туюлат. Бирде жүрөгүндү мадыраткан сыбызгынын үнүндөй угулса, бирде жаңыңды сууруп алчу ач кыйкырыктай жаңырат. Ошондуктан анын табияты уч-кыйыры жок аалам сыяктуу.

* * *

Бул дүйнөнү шадыраңдап кабыл алган акындардын ырларына анчалык ишене бербеймин. Өтө эле оптимист болгон акындардан ичимен шектенип турам. Анткени түпкүлүгүндө поэзиянын негизги көтөргөн жүгү арман менен кусалык, өксүк менен кайгы. Негизги аткарган озуйпасы азаптан арылуу, жакшылыкты көксөө. Адамдын жандүйнөсүн кыйнаган муңдан улам поэзия жаралса керек. Кыргыз

поэзиясындагы «Карагул ботом», «Ак Саткын менен Кулмурза» сыяктуу шедеврлер буга мисал боло алат.

* * *

Поэзия менен диндин окшоштук жактары барбы? Албетте, бар. Экөө тең адамдын руханий дүйнөсүнө таасир этүүгө багытталган. Экөө тең адамдын ыйманын тазалайт, тазалыкка, ыйыктыкка үндөйт, жамандыктан тосуп турат, сулуулукту барктоого чакырат. Эң негизгиси, Алла Тааланын актыгын туюуга жол ачат. Поэзия менен диндин башаттары бипбирдей. Туюндуруу ыкмалары бири бирине жакын. Каймана айтуу, образдуулук, салыштыруулар басымдуулук кылат. Ошондуктан Курани Каримдин аяттары таптаза поэтикалык ыр саптары аркылуу Мухаммед алейхиссаламга назил болгон.

* * *

Көпчүлүк кыргыз акындарынын трагедиясы – Кудайга болгон ишеними сырткы ритуалдык жөрөлгө боюнча калгандыгында. Ички жандүйнөсү менен Алланын чексиз кудирет-күчүнө, актыгына анчалык ишеним артпагандыгында. Менин оюмча, ошонун кесепетинен улам биздин арабыздан дүйнө жүзүн таң калтырган гений акын чыкпай келатат. Генийликтин, менимче, бир гана жолу бар – ал өзүңдү Алла Тааланын кереметине баш ийдирип, актыкты таануучу жолдо ай-аалам менен биротоло жуурулушуп кетүү.

* * *

Биз Алла Таалага сөз менен сыйынабыз. Сөзүбүз ишенимдүү, уккулуктуу, образдуу болуусун каалайбыз. Алла Таала менен биздин ортобузду бириктирип турган нерсе – бул поэзиянын тили. Ошондуктан сөздү кор кылбашыбыз керек. Аны аздектеп, абайлап сүйлөшүбүз керек. Сөзүбүз тил учунан эмес, жүрөгүбүздүн тереңинен чыгышы керек. Сөзүбүз Алланын кулагына жетип турган энергия экендигин унутпайлы.

* * *

Дүйнө жүзүнүн эли Саякбай менен Сагынбайды, Барпы менен Жеңижокту жараткан улуттан эч качан күдөрүн үзбөсүн. Анткени алар өздөрүнүн бийиктигине кыргыз деген улуттун дүйнө туюмун жууруп, Алла Тааланын жардамы аркылуу жетишкен. Алардын ырында да, сөзүндө да, дилинде да ар дайым улуу Жараткандын кудирет-күчү турган.

* * *

Талант – адамга кайыбынан жалгап берилген сыйкырдуу белек. Аны этияттап көздүн карегиндей сактап жүрбөсө жоголуп кетет. Ой келди уруна берилген буюм эрте көөнөрүп, эрте жешилип керектен чыгат. Ага сабырдуулук менен мамиле жасаган жакшы. Ага түшүнүү менен мамиле кылып, кечиримдүү болуу менен ийге көндүрүү керек. Болбосо таланттын мүнөзү кырс келет. Аны сындырып алуу текейден жеңил иш. Болор болбос нерседен көңүлү чөгүп, жүрөгү муздайт. Ошон үчүн таланттын ээле-

ри табиятта өтө сейрек кездешет. Алар улуттун сыймыгы, элдин казынасы.

* * *

Акын жазып бүтүргөн ырынын кайсыл бир жерине окурмандар үчүн ачкыч коюп коюшу керек. Ачкычы жок ыр сырты кооз, бирок ичине адам киралбаган үйдү элестетет. Балким ал ачкыч бир сөздөн, бир образдан, бир ойдон же бир метафорадан турар. Аны зирек окурман өзү таап алсын. Ырдын ачкычын өзү таап алган окурман акынга авторлош болууга арзыйт. Чыныгы поэзиянын керемети мына ушунда. Ички сыйкырдуу сыры, тагдыры болбогон ырлардын ачкычы жок. Аны издеймин деп жапа чекпе.

* * *

Ар кайсыл ырдын поэтикалык таасири ошол ырдын тулкусуна сыйдырылган энергиялык күчтүн кубатына жараша болот. Ошондуктан айрым ырларды окуганда эс ала түшөсүң, айрымдары делебенди козгойт, айрымдары жандүйнөндөгү бир илдетти сакайтат. Кээ бир ырлар кусанды күчөтөт, кээ бири көз жашыңды төктүрөт. Анын баары ырдын тулкусуна сыйдырылган энергия. Ыр ошонусу менен ыр.

* * *

Билимдүү болбой туруп ыр жазуу – мылтык атууну билбей туруп кайберен атам деген дөдөйдү эске салат. Анткени чыгармачылыктын табиятын, пси-

хологиясын, философиясын изилдеген дүйнөдө нечендеген илимий, адабий мектептер, агымдар бар. Руханий изденүүлөргө багыт бере турган көк мелжиген бийик чокулар бар. Алардын баарын билбей туруп адабият айдыңында ат салышам деген адам мага караңгыда чырагданга учуп барып канатын күйгүзүп алган көпөлөктү элестетет.

* * *

Акындын башкаларга окшобогон өзгөчөлүгү окурмандын көңүлүн өзүнө буралабы же жокпу? Ал эмнеси менен өзгөлөрдөн айырмаланып турат? Жаңы сөз, жаңы ой айтууга кудирети жетишеби? Көпчүлүктүн көзүнө, элдин назарына эмнеси менен илингиси келет? Акын адабияттын эшигин каккылагандан мурда мына ушул сыяктуу суроолорго жакшылап жооп табышы керек.

* * *

Эч нерседен коркпогон, бир нерсенин өтөсүнөн чыгуу үчүн баш оту менен кирип кеткен адамды «жүрөгүндө жалы бар жигит экен» деп коет. Поэзияны да куду ошондой жүрөгүндө жалы бар адамдар жаратат. Эгер мындай касиетиң болбосо, жөн эле тиричилик өткөргөнүң дурус. Ар кандай тоскоолдуктарды жеңалбай жүрүп, ара жолдо арасатта калып кетесиң. Анткени акын адамдардын гана катаал, ташбоор сынына, тоскоолдуктарына дуушар болбостон, мезгилдин да айоосуз бороон-чапкынына туш келет. Тапталып, сенек болуп бүткөн коомдук аң-сезим менен да күрөшкө чыгасың. Коом сени эл душманындай кылып өгөйлөп алышы мүмкүн. Ошо-

го чыдамың, каруу-күчүң, эркиң жетеби? Кеп ошондо. Улуу акындардын баары өздөрү жашаган коом менен тынымсыз күрөшүп жүрүп өтүшкөн.

* * *

Чыгармачылык жолу башталганда эле жалаң сый-урматка татып, көкөлөгөн мактоо сөздөрдү уккан жаш акындардын колдоочулары таасирдүү, күчтүү болушу ыктымал. Эртелеп эркелеген акындардын тагдыры бара-бара чыйралган курчтугун жоготуп, мажирөө болуп калышат. Жаш акындар адабий чөйрөнүн элегинен өтүп элге таанылганга чейин, токсон тогуз тосмого чалынып мүдүрүлөт. Көзөнөгү чоң-чоң калбырлардан өтпөй калып, отко күймөйүнчө, суукка тоңмоюнча акындык мүнөз калыптанбайт. Ал эми акындык чапчаң мүнөз болмоюнча, мыкты ыр чыкпайт.

* * *

«Сөз оозуңдан чыкмайынча – сен ага кожоюнсуң, оозуңдан чыгып кеткенден кийин – ал сага кожоюн», – деп айтылган чыгышта накыл кеп бар. Ошонун сыңарындай колундан чыгып, жарык көрүп кеткен ырларга сен эми ээлик кыла албай каласың. Ырың жарык көргөнгө чейин камырдай ийлеп, калагандай жөнгө салып ал. Каны-жаның менен журулушкан ырдын тагдыры жаман болбойт.

* * *

Бир карасаң уйкаштыгы да, ыргагы да тим эле мизилдеген, ою шыдыр кеткен ырлардын сели биз-

дин адабиятты каптап баратат. Бирок эмнегедир жылуулугу жок, жүрөгүңө таасир этпейт. Бул эмнеси деп таң каласың. Балекеттин баары ошондой ырларда акындык касиети бар инсандын жүзү, согуп жаткан жүрөгү көрүнбөгөндүгүндө. Ошол ыр саптарга акындын тагдыры жуурулушпагандыгында. Андай ырлар инкубатордон чыккан сапсары чөжөлөрдү элестетет.

* * *

Ар бир адам ичиндеги бугун чыгарып төгүп алгысы келет. Эгер антип өз убагында бугун чыгарып албаса, тескери энергия катарында адамды илдетке чалдыктырып коюшу ыктымал. Дээринде көпчүлүк акындар ошол бугун чыгарыш үчүн көкүрөгүндөгү болгон нерсесин окурмандарга төгүп берет. Анан ошол ымандай чындыгы үчүн окурмандардын арзуусуна, ырахматына ээ болот.

* * *

Айрым акындар өздөрүнүн түркөйлүгүн жаап жашырыш үчүн түрдүү түркүн айла-амалдарга барышат. Жок жерден өздөрүнө жасалма имиж жасап алышат. Ар кандай кууланып, ойкума-кайкыма ойлорду айтып, модернисттик изденүүлөрдү башынан өткөрүп жаткандай түр көрсөтүп калышат. Бирок алардын тайыздыгы, деңгээлинин төмөндүгү, түпкүлүгүндө түркөйлүгү чыгармаларынан кашкайып көрүнүп турат.

* * *

Акын өзү жазып жаткан чыгармасындагы окуяга, кубулушка, образдарга биротоло жуурулушуп

киралдыбы же жокпу? Ага күйүп-бышып бүткүл жан-дили менен, баш оту менен берилдиби же кол учунан мамиле кылдыбы? Ал бир эле мезгилде бир канча ролду ийине жеткирип аткара алдыбы же жасакерленип койдубу? Кеп мына ушунда. Ансыз көркөм туунду окурманды өзүнө тарталбайт.

* * *

Кыргыз акындарынын бир чоң кемчилдиги бар. Муну көп жылдан бери байкап жүрөм. Алар бири бирине текебердик менен мамиле жасашып, биринин китебин бири окубайт. Ар бири эле өзүнчө классик. Ич ара маданияттуулук менен чыгармачылык жактан атаандашуунун ордуна ичкүйдүлүк, көрөлбастык, кызганчаактык сыяктуу илдеттердин сазына батып калышкан. Ошонун кесепетинен адабияттын аброю кетип бүттү. Майдалыктан, пастыктан арылган бийик маданияттуу муун келип адабияттын кадар-баркын жогору көтөрбөсө, абалыбыз оор.

* * *

Айрым бир шылуун, сөздүн куту менен кунун сезбеген, бирок капчыгы толтура чала сабат акындар замандын баш аламандыгынан пайдаланып, маниси жеңил-желпи халтура ырларды жазганга өттү. Поэзиянын ыйык озуйпасын тебелеп-тепсеп, аламан топтун табитин ээрчип кетишти. Окурмандарды ээрчитүүнүн ордуна алардын чаңында калып, руханий деградацияны жакындатуунун заманбап куралына айланышты. Эгемен жылдардын эң оор трагедиясы мына ушул кубулуш деп ойлоймун.

* * *

Көптөн бери менин жүрөгүмдү бир аялуу маселе өйөт: канткенде биз элибизди көркөм адабиятты сүйүп окуган окумал элге айлантабыз? Көркөм табитин кантип тарбиялап, кантип өстүрөбүз? Батыштан келген массалык маданияттын төөбастысында калган жаштардын көңүлүн канткенде улуттук руханий дөөлөттөргө буралабыз? Эмне берсе ылгабай «жей» берген окурмандардын да, аларды артынан ээрчитип кеталбаган акын-жазуучулардын да келечеги караңгы. Айрымдар буга өткөөл заман, тартыш заман күнөөлүү дешет. Тээ жакшы замандын маалында деле кыргыздар окуган эмес, китеп дүкөндөрдө «Манас» эпосунун баасы бир балмуздактын баасындай болсо да эч ким албай чаң басып жаткан учурлар эсимде.

* * *

Мен тааныган канча шыктуу адамдар көртириликтиң айынан чыгармачылыктын өтөсүнөн чыгалышпай бейдарек калып кетишти. Күнүмдүк азгырыктардан кутулалбаган адам башын тобокелге салып поэзия деген дүйнөгө батыл киралбайт. Поэзия — эрки бош, тез азгырылма, оңой жолду, оңой оокатты көздөгөндөрдүн шыбагасы эмес.

* * *

«Жаратуучу», «түзүүчү», «чыгармачыл» деген сөздөрдүн өтөсүнөн чыгуу зылдай оор нерсе. Мына ошондой кудирети күчтүү адамдардын эсебинен улут улут болуп, келечеги кеңейип, аброю өсүп олтурат.

Улутту алга сүрөөчү уюткулар, улутту улут кылып турган түркүктөр, коомду куруп жаткан усталар мына ошолор. Алардын шарапаты менен Алла Таала бизди руханий зилзалалардан сактап келатат.

* * *

Замандын кыйынчылыгына шылтоолоп алып-сатарлыкка, бизнес жолуна өтүп кеткен акындардан жакшы чыгарма күтүү кыйын. Анткени поэзия бул айлакерликти, экижүздүүлүктү, пайда-зиянды жактырбаган кубулуш. Бирөөнү алдап көнгөн адамдын руху жазган чыгармаларына өтүп кетпейт деп ким кепилдик бералат? Поэзия бул Ош базарында же Дордой базарында шылуундук менен шугулданчу соода эмес.

* * *

Акындар өздөрүнүн артынан адамдын татаал жандүйнөсүн чагылдырган поэтикалык из калтырып кетет. Анын мураскорлору бала-чакасы эмес, чыгармалары бүтүндөй адамзатка таандык. Ошон үчүн чыныгы чыгаан акындарга болгон талап өтө күчтүү. Алар үчүн эч качан жеңилдик болгон эмес. Пенде катары кетирген каталарын кечирбестен, аран көп жыл өтсө да айың сөз кылып айта беришет. Бирок эч ким жок жерде ырларын окуп алып ыйлаган учурлары болот.

* * *

Адам баласынын жашоосу бир гана уруш-жаңжалдан, тынымсыз карама-каршылыктардан, кай-

гы-кападан турбайт. Анын жаркырап күн кийген күнөстүү өрөөндөрү, гүлдүү шалбаалары, бейиштей болгон аралдары бар. Ошонун сыңарындай поэзия турмуштун оомалуу-төкмөлүүлүгүн чыгылдырган-дыгы менен кызык.

* * *

Окурман ырдан өзүн тапкысы келет. Жанын кыйнаган суроолорго жооп издейт. Күнүмдүк турмушунан алыстап, таптаза дүйнөлөргө саякат жасагысы келет. Ошон үчүн мен ойлоймун, поэзиянын көтөргөн жүгү, аткарган озуйпасы - адамдагы унутулуп бараткан улуу касиеттерди кайрадан ордуна келтирүү, жандүйнөсүнө канат жаратуу, сезимдерин устарадай жаркылдатып курчутуу. Андай озуйпаны аткаралбаган ыр шагыраган сөздөрдүн тизмегине айланат.

* * *

Ар кандай иштин башталышы кыйын. Мен үчүн ырдын биринчи сабын баштап алуу өзүнчө бир тозок. Көңүлдү бир жерге токтоталбай, ойлогон ойду сөз менен кынаптап алалбай, бир сөздү жээрип, экинчи сөзгө үмүт байлап олтуруп алгачкы сапты жазып алмайынча жаным жай таппайт. Бирок ошол сап жазылганга чейин жандүйнөмдө не деген күрөш жүргөнү эч кимге белгисиз. Ошол күрөш менин канча нервимди жукартып, канча чачымды агартып кеткенин жалгыз өзүм билем. Алгачкы саптын азабы ушунча болгондон кийин, андан аркысын айтпай эле койгон дурус.

ЧЫГЫШ АДАБИЯТЫ

* * *

Союз мезгилинде Күнчыгыш адабияты жогорку окуу жайларда окутулбайт эле. Балким окуу программаларын түзгөн билармандар ошондой чечип коюшса керек. Албетте, бул ошол мезгилдин эң өксүк, кейиштүү көрүнүшү. Ошол кездеги идеология чыгыш цивилизациясын канчалык тангандыгы, ага өгөй мамиле кылгандыгы мына ушунан эле байкалып турат. Чыгыш адабиятынын бай казынасын, көөнө тарыхын билбей туруп адамзат эч качан жетик билимге ээ болалбайт. Орустун Крачковский, Виноградов, Алексеев, Конрад, Бертельс сыяктуу улуу окумуштуулары чыгышты терең изилдешип, эбегейсиз чоң илимий ачылыштарды жасап кетишти. Илимдин, көркөм сөздүн жарыгы ааламга чыгыштан тарагандыгын моюнга алышты. Чыгышты окуп үйрөнүүгө жол ачылды. Миңдеген жылдар бою жашырын сыр боюнча келаткан Чыгыш дүйнө жүзүнө Күн сыяктуу жарыгын чачты.

* * *

Чыгыш адабиятына болгон кызыгуум Адабият институтунда окуп жүргөндө башталды. Мурда мага белгисиз болгон тунук дүйнөгө карай сапарга аттандым. Низаминин «Жети сулуу» дастанын хрестоматия түзүп, чыгыш акындарын которуу – ошол сапардын жемиши деп эсептеймин. Чыгыш адабиятына канчалык тереңдеп кирген сайын анын эбегейсиз бай казынасынан жүрөгүң опколжуп, эч ка-

чан жээгине сүзүп жеталбай турган мухит сыяктуу сезе бересиң.

* * *

Арап акындарын алгач Абу-ль-Фараж аль-Ис-фаханинин «Ыр китеп» деген эмгеги аркылуу тааныдым. Бул китеп мындан миң жыл мурда Багдадда жазылыштыр. Арап эли поэзияны кандай сүйүп, кандай баалагандыгын окуп, аябай таң калдым. Ошо кезде бул китептин бир нускасы миң дерхемге сатылчу экен. Андан байыркы арап адабияты боюнча керемет маалыматтарды алса болот. Имруль Кайс, Абу Нувас, Абу Таммам, Абу-ль-Атахия сыяктуу улуу акындардын эмгектери, чыгармачылык өзгөчөлүгү, турмуштук жагдайы жөнүндө адегенде ушул китептен окудум. Кийинчерээк алардын өзүмө жаккан ырларын кыргызчага котордум. Бири бирине окшобогон арап акындарынын дүйнөсүнө сүңгүп кирүү мен үчүн рухтун улуу майрамына тете болду.

* * *

«Сенин изиң тийген жерди өбөмүн, ошондуктан жинди атыгып жүрөмүн. Жерди өбөмүн, андан жыргал аламын, ошол жерге тийген сенин таманың», – деп ырдаган Кайс ибн Аль-Мулаввих бүтүндөй чыгышка «Мажнун» деген лакаб аты менен таанылган. Анын Лайлиге арналып жазылган ашыглык ырлары сүйүү лирикасынын ошол мезгилдеги туу чокусу болгон. Эки ашыктын өмүрүнө арналган Низаминин, Навоинин, Дехлевинин, Жаминин дастандары дүйнөлүк адабияттын шедеври-

не айланды. Бул чыгармаларды окубаган адам чыгыштын аруу дүйнөсүнөн оолак калган бир байкуш жандай сезилет.

* * *

Арап адабиятынын таасири исламдын өсүп-өнүгүүсү менен бүтүндөй чыгышка, кала берсе батышка да тийген. Курани Каримдин өзү поэзиянын мыкты үлгүсү экендигин ким танат? Ошон үчүн арап адабияты, маданияты менен тааныш болуу рухий көрөңгөнүн байышын шарттап келген. Тарыхый шартка байланыштуу кыргыз акын-жазуучулары араптардын рухий дүйнөсүнөн четтеп, арап поэзиясын которуу, тааныштыруу аракети болгон эмес. Арап гана эмес, бүтүндөй чыгыш дүйнөсүнөн биз оолактап кеткенбиз. Азыркы учурда арап тилин мыкты билген жаштарыбыз көбөйүүдө. Балким ошолор мындай кенемтени толтураар деген үмүтүм бар.

* * *

Аль-Мааринин ырларын көп окудум. Жашынан анын эки көзү көрбөй калат. Ошого карабай ал улуу философ, даанышман, илимдин көптөгөн тармактарын өздөштүргөн инсан болгон. 973-жылы Шамда туулуп 1057-жылы көз жумган. Анын жашап турган үйү аалымдар менен акындар зиярат кылчу ыйык жайга айланган. Замандаштары акын менен баарлашып турууну чоң бакыт деп эсептешкен. Көзү көрбөгөнү менен көкүрөк көзү ачык болуп, ааламдын сырларын, адам табиятынын өзгөчөлүгүн терең билген. Эки башка түшүнүктү, эки башка ойду бир сапка, бир ыргакка жууруу ыкмасын колдонгон.

Драматизмге, трагедияга толгон ыр саптары арбын. Кыргыздар бул акынды тааный элек.

* * *

Орто кылымдардагы фарси-тажик классиктеринин ичинен эң кейиштүү тагдырга туш болгону Рудаки. Ал саманиддердин ак сарайына чакырылып, адагенде сый-урматка бөлөнөт. Чыгармалары эл арасына кеңири таралат. Анын бир себеби, өзүнүн ырларына өзү обон чыгарып ырдайт. Тез эле акындын атак-даңкы таш жарып кетет. Ошондо падыша: «Менин кылган иштеримди даңазалап ыр жаз», – дейт. Жүрөгү каалабаган нерсени ырдоо акын үчүн трагедия эмеспи. Рудаки бул сунуштан баш тартат. Падыша ошондо акынга куру жалаа жаап эки көзүн ойдуруп, сарайдан кууп жиберет. Өмүрүндө бир миллион үч жүз миң ыр сабын жазган. Аны чыгыш акындарынын Адам атасы дешет. Поэзиясы асмандан төгүлгөн жарык нурду элестетет. Биздин күнгө ошончо ырдын ичинен миң гана ыр сабы келип жеткени өкүнүчтүү.

Фирдоуси

* * *

Фирдоусинин «Шахнамэси» Бахрам, Рустам, Искендер сыяктуу жыйырма тогуз падышанын өмүрүн камтыган чыгыштагы эбегейсиз чоң поэтикалык энциклопедия. Низаминин, Навоинин, Жаминин айрым дастандарынын сюжеттери мына ушул чыгармадан алынган. Бул дастан чыгыш дүйнөсүндөгү мухит сыяктуу. Анын алп толкунда-

ры миң жылдан бери адамзат акылын таң калтырып рухий азык берип келатат. «Чыгармачылык эрдиктин улуу үлгүсү кайсыл?» – деп кимдир бирөө менден сурап калса «Шахнамэни» көрсөтөөр элем. Бул чыгармага акындын бүткүл өмүрү арналган. Өмүрдүн текке кетпегендигин Фирдоуси, бейиши болгур, далилдеп турат.

* * *

«Шахнамэнин» кайсыл гана жеринен окубагын көөнөрбөс руханий кенчке дуушар боло бересиң. Маселен, жакшылык жөнүндө:

«Жакшылыкты көп кылсаң жаныңды үрөп,
Өлбөс болуп атагың элде жүрөт», – дейт.
Же болбосо:

«Бакытка алып барат жакшылыгың,
Күн сайын бир жакшылык ашык кылгын!» –

дейт. Мындай саптарды ар бир адам жүрөгүнө жазып алса болмок.

* * *

«Арам оюң жок болсо жүрөгүңдө, жамандыкты түк кылбайт сага бирөө». Адамды ыйманга, тазалыкка чакырууда мындан өткөн жөнөкөй да, улуу да сөз болобу? Фирдоуси дагы бир жерде ушул оюн улантып: «Арам ойдон алыс бол, кууп тургун! Ойдилиңди тазалап жууп тургун!» – деп жазат. Бүгүнкү күнү өтө заманбап туюлган дагы бир эки сабын окуп көрөлү: «Жолотпо жаныңа эч жаман ойду. Жолот-

соң – кырсык сени мээлеп койду». Мына, руханий тазалыкка чакыруунун эң мыкты үлгүсү. Мына, диний адабияттарда айтылып жүргөн кесепет мыйзамынын ачык-айкын формуласы.

* * *

Дүйнөпараздык жөнүндө жазылган Фирдоусинин момундай эки сап ырын ар дайым ичимен кайталай берем: «Ач көз болуп дүйнөгө жутунбагын, кутулбаган тооматка тутулбагын!» Бүгүнкү күндө эл-жердин көйгөйүн эстен чыгарып, байлыктын артынан чарк айланып жүргөн эргулдар ушул саптарды окуп, барына шүгүр айтса жакшы болоор эле. Бул бермет саптар мындан миң жыл мурда жазылса да биздин замандын көйгөйүн туюндуруп жатпайбы?

* * *

Акыркы учурларда кашкайган чындыкты айткандар куугунтукка туш болууда. Бийликте олтурган төбөлдөрдүн бийине түшкөндөр акыйкатты айткандарды жек көрүшүүдө. Чындыкты бурмалап сүйлөө өнөкөткө айланып баратат. Ачуу чындыктан корккондордун заманы жүрүп жаткандай. Бул жөнүндө Фирдоуси: «Чындыктын кыялы корс, кээде катаал. Алпарбайт жамандыкка а бирок ал», – деп айтып койгон. Ошондуктан чындыкты чыркыратып ыйлатпасак.

* * *

Тарыхый-тарбиялык, поэтикалык мааниси өтө чоң «Шахнамэ» дастаны кыргыз тилине которулбай калганы мени аябай өкүндүрөт. Биздин окур-

мандар кун жетпеген дүйнөлүк улуу үлгүдөн алыстап, анын жан жыргаткан керемет табын сезбей келатканына капа болуп кетем. Атаңдын көрү, өмүрдүн аздыгын карасаң, эртерээк билген болсом фарс тилин үйрөнүп ушул чыгарманы которууга өмүрдү арнамакмын. Бирок орус тилге которулганын окуп чыгып: «Бул дүйнөдө бекер жашабапмын, түбөлүктүү оттун табына жылындым», – деп каниет кылып келатам.

Ибн Сина

* * *

Китеп текчемде Ибн Синанын он томдук «Шыпа табуунун китеби» деген эмгеги, ыр жыйнактары табариктей сакталып турат. Кез-кезде барактап окуп коем. Айрым даарыгерлик кеңештерине муюп, күнүмдүк турмушумда колдонууга аракеттенем. Азыркы кездеги ондогон илимий институттардын жасаган ишин бир өзү моюнуна алып, орто кылымдарда фанатизм күчөгөн мезгилде эбегейсиз эрдик жасаган кудиретине таң калам. Менин көзүмө ал титан болуп элестейт. Батыш караңгылыктын сазына батып уктап жатканда, медицина илимин миң жыл алдыга жылдырганы өзгөчө керемет эмей эмне? Бүгүндөй батыш XII кылымдан XVII кылымга чейин Ибн Синаны окуп, көзү ачылып келди. Бул – көп нерсени айтып турган өжөр факт.

* * *

Билармандардын айтуусунда Ибн Сина он эки илимдин тармагында иштеп, ар бир тармакта мурда эч ким жасабаган чоң ачылыштарды жасап, ар

бирине өзүнүн энтамгасын басып кеткен. Не деген талант, не деген кудирет! Тажикстанда 1980-жылы даанышмандын миң жылдыгына арналган эстелик коюлган. Ал он эки кырдуу бийик устун. Өтө символикалуу. Эстеликтин алдында зыярат кылгандардын аягы суюлбайт. Улуу даанышмандын рухуна таазим кылып алоолонгон кыпкызыл гүл койгонум али да эсимде.

* * *

Туш тараптан ач карышкырдай тооруган түркөй заманда падышалардан, фанатизмге сугарылган дин кызматкерлеринен куугунтукту аябай жеген. Анан туруктуу бир жерде жашабай, ара-чолодо ар кандай жерде жашап жүрүп салмагы ат көтөргүс эмгектерди жазып калтырганына акылың жетпейт. Алла Таала тарабынан берилген улуу дараметти текке кетирбей, чыгармачылыкка баш оту менен кирип, кыязы, өзүнүн баасын өзү билген окшойт. Бул төмөнкү ыр саптарынан даана байкалып турбайбы: « Ант кыламын: дөө-шаа болгон паашалар жашаса да жыргап, куунап жомокто, ааламдагы менмин деген амирлер бай болсо да өмүрү өтүп конокто, – мендей улуу бакытка алар жеткен жок. Дүйнөдө эми мендей дервиш болбойт го».

* * *

Адам канчалык көп окуп көп билсе да өзүнө канааттанбай, дүйнөнүн түгөнбөс сыр-кенчинен куржалак калып жаткандай сезүү керек экендигин Ибн Сина кийинки муундарга ишаараттап кеткен. Акындын бир рубайси буга күбө:

Мааниси көп сөздөр деңиз, дүр-дүйнө.
Аларды окуп үйрөнгөнмүн мурда эле.
Бирок аалам сырына көз жүгүртсөм
Мен окшоймун кат тааныбас дөдөйгө.

Эгер Ибн Сина өзүн дөдөйгө окшоймун деп айт-
са, анда биз кимбиз?

* * *

Канчалык куру жалаага, куугунтукка кабыл-
са да Ибн Сина чындыгында ислам маданиятынын
түптөлүшүнө зор салымын кошкон. Ал Курани Ка-
римди жатка билген. Арап тилинин грамматикасы
боюнча эмгек жазган. Ыймандын тазалыгы жөнүндө
керемет ыр саптары бар: «Өлөрүмдө качам десек
кейиштен, жакшы иш калтыр, бой тартпагын эч
иштен. Күнөөм жууп оңдоп алам кийин деп ойлобо-
гун, убакыт жок жетишкен».

Омор Хаям

* * *

Дүйнөдө Омор Хаямдай таанымал акын жок
болсо керек. Анын рубайлери кыргыз тилине эле
ар кайсыл акындар тарабынан бир нече жолу кото-
рулду. Мунун өзү акынга болгон кызыгуу биздин
элдин арасында жогору экендигин кабарлайт. Мын-
чалык зор кызыгуунун себеби эмнеде? Биринчиден,
акын түбөлүктүү темаларды өтө так, кыска, терең
чагылдыргандыгында. Экинчиден, көпчүлүк руба-
илерде ичимдикке, шарапка байланыштуу ойлор-
дун айтылгандыгында. Үчүнчүдөн, андагы ой-сана-

алар бүгүнкү күндөгү адамдын жандүйнөсү менен үндөшүп тургандыгында.

* * *

Акындын төрт саптан турган ырлары убагында обонго салынып ырдалчу экен. Обондуу ырларды эске тутуу жеңил эмеспи. Ошондуктан эл арасына бат тарайт. Илимпоздордун арасында эки ача пикир бар. Кээ бири бизге жеткен эки миңдей рубаинин баары Омор Хаямга таандык десе, кээ бири жүзгө жакынын ага таандык кылат. Кеп анда эмес. Кеп акындын феноменинде. Ал эч качан атайын ыр жазайын деп жазган эмес. Оюна ыр саптары келгенде шыр жазып таштап койгон. Шагирттери артынан топтоп жүргөн. Бул рубаилер акындын бир дем-илеби, бир ой учкуну, көңүлдүн бир күкүм үзүмү сыяктуу. Көз ирмемдик эргүүдөн пайда болгон туюм сыяктуу. Бул – Алла Тааланын берген керемети.

* * *

Өмүр таржымалы жөнүндө көп чыгарма окудум. Ар кандай маалыматтар колумда турат. Ал ислам динин, шариаттын жол-жоболорун бекем туткан. Курани Каримди жатка билген. Аны тапсирлей алган жогору билимдүү аалым болгон. Диний фанатизмге башы малынып калган чөйрөгө каршылык көрсөтүү максатында бу дүйнөнүн жыргалчылыгы, жашоонун керемети жөнүндө жазып, каймана маанидеги салыштырууларды, метафораларды кеңири колдонгон. Ыр саптарындагы «мусалла», «шарап», «майсара» кадимки жүзүмдүн ширеси, иче турган суусундук. Биздин түшүнүгүбүздөгү арак же

вино эмес. Ушул өңүттөн алып караганда ал ичимдикти даңктаган эмес, жер үстүндөгү Алла Таала жараткан өмүр кереметин, миң бир сырга кубулган жашоонун жыргалын, сулуулугун, кооздугун, баалуулугун ырдаган акын болуп чыга келет.

* * *

Мен кээде Омор Хаямдын рубаилерин диний-философиялык, сопучулук агымдын көз карашына байланыштырып окуймун. Анда мас болуунун өзгөчө бир абалы жөнүндө айтылат. Тирүүлүктүн шаршарасына дуушар кылган Алла Тааланын кереметине, нур-ааламына, токсон тогуз сыпатына үңүлүп, зикир айтып мас болуу, Алланы эстеп эстен тануу, анын берген насип-ырыскыларына чексиз ыраазычылык билдирүү мусулман адамынын башына келген өзгөчө абал эмей эмне? Акын мастык, ичимдик жөнүндө жазганда каймана түрүндө жогорудагындай абал тууралуу айткандай сезилет. Анткени ал өмүрүндө оозуна биздин түшүнүктөгү аракты алып көргөн эмес.

* * *

Омор Хаям ушул көз ирмемдин, мына бу кубанычка толуп турган жашоо агымынын, өмүрдүн күрдөөлдүү мезгилинин акыны.

«Көз ирмемде өмүр өтөт шуулдап,
шол ирмемди жашай билгин сен куунак».
«Көз ирмемди улуу бакыт деп сезгин.
Өткөн өттү, келечектен коркпогун».

«Эртең эмне болорлугун ким билет,
бүгүн шапар тепкин арзуу айлында».
«Эртеңкиге ишенбе, жаша бүгүн.
Өзүң менен өзүң бол дайым адам».

«Бүгүнкүндү ойноп-куунап жашап ал, устун болуп калалбайсың дүйнөгө». Өмүрдүн кереметин туюп сезген, тирүүлүктүн маңызын терең түшүнгөн, жашоону жан-дили менен сүйгөн улуу даанышман акын гана мына ушундай ырдай алат.

* * *

Ал ааламдын чексиздигин, түбөлүктүүлүгүн ырдаган, космостук түшүнүктүн акыны.

«Келип кетчү бу төгөрөк ааламдын
Кайда башы, аягы жок, таң калдым.
Чындыгыны эч ким айтып бералбайт:
Кайда кеттим, кайдан, кантип жаралдым?»,

«Кушбак болгун, бүтпөйт кайгы акыры.
Ай-жылдыздар сапар улап жатыры.
Турпагымдан кыш жасалып эртеге
Үй салынат, көтөрүлөт чатыры»,

«Алмуздактан бери күн, түн бар эле.
Ай-жылдыздар айланышчу баары эле.
Топуракка абайлап кой кадамды,
Бул топурак кара көз бир жар эле».

Бул ыр саптарда ой, эмоция, метафора бийик чегине жетип, чексиздикти алаканга салып көрсөтүп турат. Бир сапка бир романдын мааниси сыят де-

ген түшүнүк мына ушул Омор Хаямдын рубаилери-не таандык.

* * *

1079-жылы Омор Хаям тарабынан түзүлгөн күн календары өзүнүн тактыгы менен ааламдын окумуштууларын таң калтырып келатат. Ал өзүн акын эмес, илимпоз катары сезген. Ондон ашуун илимий эмгектери бизге келип жетти. Таланттуу астроном, улуу математик катары азыр да аброю өтө бийик. Энциклопедиялык билимге ээ болгон. Ошентсе да бир рубаисинде: «Сыр калбады бул ааламда түйүндүү, илим алдым берип бүткүл дилимди. Жетимиш эки жыл ойлонуп түшүндүм: эч нерсени билбегеним билинди», – деп жазат. Улуу жөнөкөйлүк!

Низами Гянджави

* * *

Низами – менин адабий устаттарымдын бири. Анткени анын өмүр жолун, чыгармачылыгын окуп үйрөнүүгө, чыгармаларын которууга өмүрүмдүн эң жемиштүү учурларын короттум. Нечендеген бактылуу күндөрүмдү аны менен баарлашып, дидарлашып, сыр төгүшүп өткөрдүм. Кандайдыр бир азын-оолак ийгиликтерге жетишкен болсом, ага ушул устатымдын чоң таасири бар деп эсептеймин. Көзүмдүн тирүүсүндө муну моюнга алып коюу менин инсандык парзым. Эң негизгиси анын чыгармаларын которуу менен котормочулук мектептен өттүм. Сөз менен иштөөнү үйрөндүм. Акын үчүн мындан ашкан пайдалуу мектеп болбойт.

* * *

Ал чыгыштагы улуу акындардын башатында турат. Чыгыштын керемет поэзиясына үлгү болуп берүү озуйпасы ага таандык. Анткени ал биринчи жолу «Бешилтикти» («Хамсаны») жазган. Ага чейин мындай төгөрөгү төп келген, көлөмү, тематикасы жагынан бай, масштабдуулугу жагынан бийик турган поэтикалык дастандар жазылган эмес эле. Эпикалык ой жүгүртүү, эпикалык дүйнөтүм, эпикалык сюжет анын «Хосроу менен Ширин», «Лайли менен Мажнун», «Искендер-намэ», «Жети сулуу» сыяктуу дастандарын көркүнө чыгарып турат. Эгер акын алардын бирин эле жазып койгондо, дүйнөлүк адабияттын классиги болуп кала бермек.

* * *

Орошон таланттын ээси Низами арап, фарс, грек адабиятын, философиясын, тарыхын мыкты билген. Кытайдын, Индиянын, Түрктүн байыркы адабияты, элдик оозеки чыгармачылыгы, мифологиясы менен кеңири тааныш болгон. Анын каармандары ар түрдүү улуттун өкүлдөрү. Орто кылымда жашап бүткүл дүйнөлүк деңгээлде ой жүгүрткөндүгү, бүгүнкү ааламдашуу маселесинин башатында тургандыгы кимди да болсун таң калтырбай койбойт. Ошо себептен анын чыгармаларынан немец акыны Гете, англис драматургу Шекспир таасирленген. Чыгыштын генийлери Навои, Жами, Хосроу таасирленип өз чыгармаларын жазган. Адабият дүйнөсүндө жол көрсөткүч маяка айланган.

* * *

Эмне себептен мен анын «Жети сулуу» дастанын котордум? Биринчиден, бул чыгарманын композициясы, сюжети, тематикасы өтө татаал жана кызыктуу. Экинчиден, тарбиялык мааниси өтө чоң, үчүнчүдөн, адилет падышанын образы биздин заман үчүн абдан керектүү, үлгү болорлук касиетке ээ. Төртүнчүдөн, достук, сүйүү темасы бийик деңгээлде берилген. Бешинчиден, дастан абдан жеңил, кызыгуу менен окулат. Айта берсе которууга себеп болгон касиеттери оголе көп. Эң негизги максат - кыргыз адабиятынын кенчине айлансын деген аруу тилек. Ал канчалык ишке ашкандыгын кийинчерээк мезгил өзү баасын берер.

* * *

«Искендер-намэ» дастанында кыргыздардын өлкөсү жөнүндө керемет ыр саптарын жазган. Бүт дүйнөнү багындырып келе жаткан Искендер жашоо шарты, коомдук түзүлүшү бейиш сыяктуу, чындык менен адилеттик өкүм сүргөн, жалган айтууну, уурулукту, өзүмчүлүктү таптакыр билбеген өлкөгө туш келет. Бул өлкөдө үйлөрдүн эшиги кулптанбайт, багы тосулбайт, малы ээн-эркин жайылып жүрөт, койчусу да жок. Анда жашагандар бирдей укукка ээ, бирини бири жек көрбөйт, жамандабайт, кемсинтпейт. Көкө Теңирге – жалгыз Кудайга гана сыйынат, анын эркине баш ийет. Чыгарманын негизги идеясы – Искендер мына ушул өлкөгө туш келгендиги, ушул жерде мурда кылган иштерине тообо келтирип сапардан артына кайткандыгы. Низами кыргыздарды кандай баалагандыгын мына ушул

эпизоддон эле билсе болот. Акын – кыргыздарды дүйнөдөгү эң адилет, эң бактылуу, эң улуу эл деп бекер баа бербесе керек.

* * *

Низаминин аялы Аппак биздин жердешибиз, таластык кыргыз-кыпчактын кызы экендигин көпчүлүгү билбесе керек. Дербенттин ханы акын тартуулаган «Сырдын кенчи» аттуу дастанды окуп чыккандан кийин, Аппакты тартуу кылган. Аны күндүктөн бошотуп, коомдогу айың сөздөргө кулак салбай, нике кыйдырып үйлөнөт. Бактылуу турмуштан Мухаммед аттуу бала төрөлөт. Аппак көз жумгандан кийин ага арнап «Лайли менен Мажнун» дастанын жазат. Ак сүйүүсүнө ошентип өлбөс-өспөс эстелик тургузат. Мына ушул үчүн эле биз, кыргыздар, улуту азербайжан болгон улуу акынды аздектеп, чыгармаларын туу тутуп окусак дейм...

* * *

Азербайжандын Гянжабад шаарында Низаминин күмбөзү бар. Акынга таазим кылгандар азырга чейин күн сайын келип турат. Кызык жери, тогуз кылымдан бери бир нече жолку жер титирөөлөрдөн шаар кыйрап калса да күмбөзгө эч кандай доо кеткен эмес. Акын мусулман дининин улуу аалымы болгондугу, Кудайдын кулчулугун бекем кармаган, шариаттын жолдорун аздектеп туткан инсан экендиги маалым. Ар чыгармасында Алла Таалага, пайгамбарыбызга керемет ыр саптарын арнаган. Жер титирөөлөрдө күмбөзүнө доо кетпей аман сакталып калгандыгы, улуу акын дайым Жараткан Эгемдин

колдоосунда экендигин балким далилдеп тургандыр. Эмнеси болсо да бул кандайдыр бир кудиреттүү сырдын жышаанын туюндурат.

* * *

«Гянжабаддан Ала-Тоого көчүрдүм, өлбөс улуу дарактын бир бүчүрүн», – деп жазган элем «Жети сулууну» которуп бүтүп. Ошол көчүрүп келген бүчүрүм, ылайым, тамыр жайып өсүп кетсе экен. Көралбастыктан, суук көздөн алыс болсо экен деп тилеймин. Аны беш жыл бою котордум эле, он беш жыл бою заман бузулуп кетип үстөлүмдө жатты. Которо баштаганда беш-алты жаштагы балдарым чоңоюп, сүрөөнчү болуп беришти. «Бүчүр өсүп дарак болот» деген ошол. Кантсе да устатымдын руху ыраазы болсун.

Жалалидин Руми

* * *

Чыгыштын улуу акыны Руминин калтырган адабий мурасы эбегейсиз чоң. Анын алты китептен турган «Меснависи» (эки саптык) отуз бир миң ыр сабын түзөт. Ал эми жыйырма бир китептен турган «Дивани кабири» (Улуу диван) кырк төрт миң ыр сабын өзүнө камтыйт. Булардан сырткары акындын төрт миң саптан ашуун философиялык, лирикалык рубайлери бизге келип жеткен. Эң кызыгы, ал ырларын өз колу менен жазган эмес. Оозунан нөшөрдөй төгүлүп турган ырларды шагирттери дароо кагазга түшүргөн. Жети кылымдан бери адамзатты таң калтырып келаткан алп акындын поэзия-

сын жүрөк менен сезип туймайынча акыл менен түшүнүү алсыздык кылат. Анткени анын поэзиясына ааламдын сырлары жашырылган.

* * *

Руми 1244-жылы Шамшидин Мухаммед деген дервиш менен жолугушат. Ошондон баштап анын дүйнөгө болгон көз карашы таптакыр өзгөрөт. Эки ортодогу достук – ажырагыс руханий байланышка өсүп жетет. Ал өзгөчө бир абалга дуушарланат. Ошондо биринчи жолу шагирттери кызганып, Шамшидинди шаардан кууп ийишет. Досунун жоголуп кеткендигине кайгырып, тынымсыз издөө салат. Акыры аны кайтарып алат. Экинчи жолу шагирттери эч кимге айтпай Шамшидинди өлтүрүп, денесин кудукка таштап коюшат. Досунун кайда кеткенин билбей, көз жашын көлдөтүп, оозунан ыр саптары нөшөр болуп куюлган акынга айланат. Жоголуп кеткен рухий устаты Руминин жүрөгүнөн ырдын булагын ачат. Өлүп калганын билбей, издөөсүн уланта берет. Дүйнөлүк адабияттын тарыхында мындай улуу достук сезимди жолуктура албадым.

* * *

Мындай бир икая бар. Бир жолу кимдир бирөө көчөдөн Румиге жолугуп: «Мен Шамшидинди көрдүм», – дейт. Ошондо ал үстүндөгү кийимин чечип бейтааныш адамга кармата берет. Жанында бараткан шагирти: «Муну бекер кылдыңыз да. Ал сизди жөн эле алдап койбодубу!?» – десе, байкуш акын оор үшкүрүнүп алып: «Мен кийимимди ошо

жалган айткандыгы үчүн бердим. Эгер чын айтканда жанымды берет элем», – дептир. Көкүрөк дарты ушунчалык күчтүү болгондуктан, ырларынын баарын Шамшидиндин аты менен жаза баштайт.

* * *

«Дивани кабир» китебине кирген эки миң жети-миш үч казалы жалаң уламыш, болумуш, каймана икаялардан турат. Мына ушул ыкманы колдонуу менен адамгерчиликтин, ыймандын эң татаал түшүнүктөрүн жеткиликтүү, образдуу, поэтикалуу кылып окурмандарга сунуштайт. Диний-философиялык сопучулук агымдын жол-жобосун, маани-маңызын көркөм сөз каражаттары менен түшүндүрөт. Ар бир казалы кайталангыс, ар бири поэтикалык шедевр. Чыгыштын улуу акыны Абдурахман Жами: «Устаттын бейиттери менен казалдары фарс тилиндеги Курани Карим», – деп бекеринен айтпаса керек.

* * *

«Меснави» эмне жөнүндө? Мында баары бар. Он сегиз миң ааламдын сыры, бүткүл адамзаттын табияты бири бири менен эриш-аркак жуурулган. Дүйнөнүн чексиздиги, ошол дүйнөдөн орун алган адамдын улуулугу чагылдырылган. Адам улуу болуу менен бирге алсыз, майда экендиги көрсөтүлгөн. Бул китеп өлүм-өмүр, ак-кара, сүйүү-жек көрүү, ыйман-ыймансыздык жөнүндө. Мындай көлөмдөгү чыгармалар кайсыл бир элде кылымдар бою жаралса, бул бир улуу генийдин буркан-шаркан түшкөн дем-илебинен, төкмөлүк касиетинен пайда болгон. Андагы чыгармалар адамды даңазалаган керемет

симфония. Адам жанына канат бүтүргөн полифониялуулук менен контрапункт ыкмалары акылга сыйбайт.

* * *

Анча-мынча нерсеге таң калбаган Гете акындын ырларын окуп, талантына таазим эткен экен. Ал эми Гегель Руминин көз караштарына суктанып таасирленгени маалым. Индиянын XX кылымдагы улуу акыны Икбал аны устатым деп эсептеген. Түрктүн акындары Юнус Эмре менен Назым Хикмет Руминин поэзиясына сугарылып өсүп чыгышкандыгын эч качан жашырган эмес. Чыгыш менен Батыштын руханий дүйнөсүнө уютку болуп берген мындай феномендер миң жылда бир жаралышы күмөн.

* * *

Кыргыз окурмандары анын чыгармалары менен кеңири тааныш эмес. Бир кезде ыраматылык Турсуналы Бостонкулов казалдарын которуп жүргөнүн билет элем. Ал котормолордун тагдыры көзү өтүп кеткенден кийин эмне болду, мага белгисиз. Ал эми Кубанычбек Басылбековдун котормолору аз нускада Ирандан чыккан, бирок кеңири эл катмарына жетпей калды. Өткөн жылы Түркия элчилиги тарабынан акындын өмүрүн, чыгармачылыгын үгүттөө максатында жарыяланган конкурстун негизинде бир нече макалалар жаштардын «Шоола» журналына чыкты. Бул саамалыктын негизинде окурмандар азын-оолак түшүнүк алып калды. Акындын чыгармалары качандыр бир кезде кыргыз

тилине толук которулат деген үмүттө жашап келем. Түрк дүйнөсүнүн улуу генийи ар бир кыргыздын үйүндө окулуп турса, анда элибиздин руху не деген бийиктикке, не деген тазылыкка жетээр эле.

Саади

* * *

Саадини замандаштары «Чыгыштын булбулу» деп аташкан. Анткени анын казалдары өтө ыргактуу, музыкалуу келгендиктен калк арасында обонго салынып ырдалып кеңири таралган. Ыры ырдалбаган бир дагы оюн-зоок, элдик майрамдар өткөн эмес. Казалдарынын негизги темасы эки ашыктын сүйүүсү. Оттуу сезимдерди шурудай тизген көркөмдүгү, кынтыгы жок чеберчилиги акынды эң бийик даражага көтөрүп турат. Анын кырк жашка чейинки жазган казалдары «Куллият» деген жыйнагына топтолгон. Бул китеп махабатка арналган улуу эстелик. «Азабым көрүп кош көңүл эгер карасаң, – анда мен кантип жандүйнөм жырдап жай табам? Күзгүдөн сулуу жүзүңдү тиктеп көрөсүң, түшүңгүн бирок ашыктар шорго кайнаган...» – деп ырдап ашыктардын жарчысына айланып кеткен.

* * *

«Гүлүстан» деген китебин окуган адам чачылган берметтей акылдын казынасына дуушар болот. Китеп сегиз бөлүктөн турат. Тарбиялык маанисине чек жок. Акын эл арасында кеңири таралган аңыздарды, кызыктуу окуяларды, болумуштарды, шакабаларды мисалга келтирүү менен ар кандай тур-

муштук кырдаалдарды чагылдырып, аягында поэтикалык ыр саптар аркылуу насаат-тыянак чыгарат. Дүйнөнүн миң кырдуу сырын билген, ою терең, акылы тунук, жүрөгү айкөл даанышмандын образы көз алдыңа тартылат. Чыгарма абдан жөнөкөй, түшүнүктүү, образдуу жазылгандыктан жети кылымдан бери улуу касиетин жоготпой эл арасында сүймөнчүк менен окулуп келатат. Поэзия менен кара сөз айкалышкан, турмуштук мол тажырыйба жуурулушкан бул эмгектин куну жок. Окуган сайын окутуң келе берет.

* * *

Орто кылымдарда акындар, өнөр адамдары, аалымдар кайсыл бир падышанын ак сарайына чакырылып, бийликтин кызматын кылып, падышанын камкордугуна алынып чыгармаларын жазышкан. Саади адегенде аксарайга барып сый-урматка татыган. Кийинчерээк бийликтин ирип-чирип баратканын көрүп, кызмат кылуудан өз ыктыяры менен баш тарткан. Эркиндикти көздөп жер кыдырып, саякаттап кеткен. Ар кандай аалымдар, падышалар, акындар менен маектешкен. Ошол үчүн ал: «Адам эки өмүрдү жашап өтүшү керек. Биринчисинде изденип, ката кетирип, тажырыйба топтоп, экинчисинде топтогон тажырыйбасын ишке ашырып өз турмушунда колдоно билиши зарыл», – деп айткан. Акын мына ушул айткан сөздөрүнүн өтөсүнөн чыкты. Анын жемиши «Гүлүстан» менен «Бустан» чыгармалары.

* * *

Өмүрүнүн акырында жазган бир керемет рубаи-си бар. Сексен сегизге кирген акын мынтип ырдап жатпайбы: «Арзууларга жеталбастан дем кысталып бууктум. Айтып анан эс алайын эми дагы бир азга. Атагөрү, «Жетет!» – дешип тургузушуп жиберди, өмүр деген дасторкондун олтура элек жанына...» Жашоонун көз ирмемдик экендигин, адам канча жашаса да өмүргө тойбостугун, эми гана тирүүчүлүктүн ырахатын сезип, ага жеткенде үзүрүн көрбөй кеткендигин өтө образдуу, таамай берген.

* * *

Кайсыл заманда болбосун шылуун, алдым-жуттум, өзүмчүл, талантсыз акындар айла-амал менен жол таап кетери бышык. Мансап адамдарына кошомат кылып, көкөлөтүп мактайт. Оокат тиричилигин оңдоп, бардар жашашат. Саади да ошондой күн тийген жердин чубагы болгондордон запкы тарткандыгы маалым. Бир рубаисинде алар жөнүндө момунтип ырдайт: «Эй, былжырак! Махабатты акың барбы ырдоого? Өмүр бою жаздыңбы сен ыргактуу эки сап? Көрдүңбү улуу ойлору бар сөздүн пири Саадини... Пашаларды ырдабады - ыры жалгыз махабат».

Хафиз

* * *

Курани Каримди кырааты менен жатка айткан адамды «хафиз» дешет. Орто кылымдарда мусулман дүйнөсүндө бул өтө ардактуу өнөр болгон. Ан-

дайлар эл арасында чоң урмат-сыйга жетишкен. Акын Шамсидин Мухаммед Шираз шаарындагы бай үй бүлөдө туулуп, атасы өлгөндөн кийин жакырланып кетип оокат-тиричилик өткөрүү үчүн хафиздик өнөргө башын байлайт. Керемет коңур үнү, феноменалдык эстутуму менен турмушун өткөрөт. Ошентип ага «хафиз» деген лакаб ат жармашат. Көзү тирүүсүндө атак-даңкы бүткүл чыгышка кеңири тарап, поэзия күйөрмандарынын пирине айланат.

* * *

Эл арасында Хафиз жөнүндө эң көп айтылган аңыздардын бири момундай. Акын бир казалында: «Түрк кызынын бир көз караш, калы үчүн Самарканды, Бухараны тартуу кылам белекке», – деп жазат. Казал тез эле элге тарап кетет. Бир күнү аны Темирлан угуп калат. Аябай жинденет. Акынды Ак сарайга чакыртат. «Сен кайдагы бир түрктүн кызы үчүн менин шаарларымды тартуу кылууга кандай акың бар?» – деп урушат. Ошондо Хафиз: «Кечирип коюңуз, падышам! Ошон үчүн мен мына бул ахывалга туш келип калдым да», – деп жамачылуу эски дервиштик кийимдерин көрсөтүптүр. Темирлан өз убагында айтылган тамашалуу мындай сөзгө аябай күлөт. Ага кайра баш-аяк сарпай кийгизип: «Мыкты казалдарды ушинтип жаза бер», – деп сыйлап узаткан экен.

* * *

Акындын казалдары жалаң сүйүүгө арналган. Сүйүүнүн улуулугун, сыйкырын даңгазалаган. «Хафиз кайра тирилет да айрып салат кепинин, Жан

жагымдан ысык желдей басып өтсө ынагым», – дейт. Же: «Ортодо сүйүү болбосо, алган аялың менен жашоо бул – түрмө. Сүйүүсүз Хафиз өмүрдөн тойду, көңүлү чөгүп, жүрөгү көйдө» – дейт. Бизге келип жеткен беш жүз казалынын баары махабат деген уч-кыйры жок, эч кандай сөз кудиретине баш ийбеген, акыл менен туюлбаган ааламдын сырына багышталган. Анын казалдарын которуу өтө кыйын. Ошентсе да аракет кылып ар кайсыл жылдарда бир нече казалын которгон элем. Анын бири момундай:

«Жүрөгүң таштан, күмүштөн сырғаң шыңгырап
Тынчымды алды, эс-акыл баарын кетти уурдап.

Атилес кийген түрк кызы ойноок, периште -
Жамалың айдай, демиңде - ышкы, тил-бычак.

Ашыктык сезим аябай мени кайнатты,
Кайнаган сымал көзөдө шарап тырсылдап.

Кемзелиң болуп кучактап алсам, канеке,
Көйнөгүң болсом, кумарым жыргап бир канат.

Көмүлүп жерге сөөгүм сөпөт болсо да
Өлүмдү жеңем, сүйүүнүн оту зор кубат.

Ишеним менен өмүрүм кетти, апкетти,
Апкетти аппак мамагы, чачы жер чубап.

Илептен өпсөң, илептен өпсөң, оо Хафиз,
Ошондо жаның сакаят, шондо сакаят...»

* * *

Пушкиндин сүйүү лирикаларында Хафиздин таасири күчтүү. Толук томдугун барактап чыксаң айрым ырларын жүрөгү менен которгондугун көрөсүң. Ал эми экинчи бир орустун классиги Сергей Есенин түздөн түз Хафиз менен Саадинин таасири менен «Персия кайрыктарын» жараткандыгы белгилүү. Улуу акындар кайсыл заманда жашабасын руханий байланыштары күчөп, бири бирине тартылып турушкандыгын байкап келатам.

* * *

Кыргыздын башка акындары жөнүндө кепилдик бералбаймын, бирок мага чыгыштын Хафиз сыяктуу улуу акындарынын таасири көбүрөөк тийди. Менин 1995-жылы жазылган «Махабат саптары» деген ыр түрмөгүмдө ошол улуу устаттарымдын демилеби, руханий колдоосу сезилип турат. Ошолор менен баарлашып, ошолордун дүйнөсүн сезгеним үчүн аябай бактылуумун. Алар суу ичкен булактан суу ичкен сыяктуу сыймыктанам. Көңүлүм чөгүп турганда тартынбай кеңеш сураймын, көкүрөк киримди жууп кетирем. Ошондуктан алар мен үчүн өлбөстүктүн, аруулуктун символу.

Жами

* * *

Жаминин өмүрү – чыгармачылыкка баш сайып кызмат кылуунун өзгөчө үлгүсү. Эл арасында аброю канчалык бийик болгонуна карабай, бийлик төбөлдөрүнүн азгырыктуу сунуштарына муюп кал-

бай жөнөкөй дервиш катарында жашап, кичинекей тамаркасын иштетип турмушун өткөргөн. Бүткүл кудирет-күчүн поэзияга арнаган. Ошондуктан артынан эбегейсиз чоң адабий мурас калтырып кеткен. Акындын «Жаштыктын алгы сөзү», «Тизилген мончоктордун ортосу» «Өмүрдүн аягы» деген китептери чеберчиликтин туу чокусу сыяктуу сезилет. Жами илимдин бардык тармактары боюнча көөнөрбөс эмгектерин жазып калтырган. Анын артынан ээрчиген миңдеген шагирттери болгон. Акын менен пикир алышууну эңсеген аалымдар үйүнө байма-бай келип турган. Үйүнүн эшиги эч качан жабылган эмес. Ошондой болсо да улуу дастандарды жазууга кантип убакыт тапты экен деп таң кала берем.

* * *

Жами жашында Кожо Акрар деген аалымга шагирт түшөт. Накшбандия сопучулук агымына кошулат. Дин илимдерин мыкты үйрөнөт. Жаш кезинен феноменалдуу эстутуму болгондуктан, аалымдык даражасы жогорку деңгээлге жетет. Пайгамбарлардын өмүрүн терең өздөштүрүп, кийин Сулайман пайгамбар, Жусуп пайгамбар, Искендер Зулкарнайн жөнүндө поэтикалык дастандарын жазат. Жаминин өзгөчөлүгү Низами баштаган «Хамсаны» андан ары улантып «Жетилтик» жазгандыгында. Алар «Алтын чынар», «Соломон менен Абсел», «Изгилерге белек», «Ыймандуулардын тасписи», «Жусуп менен Зулайка», «Лайли менен Мажнун», «Искендердин акыл китеби». Бул дастандардын көркөмдүгү, сюжети, композициясы, поэтикалык ою жогорку чеберчиликке жеткен. Ар бири жаркыраган чолпон жылдызы сыяктуу.

* * *

Навои менен Жаминин ортосундагы мамиле өзүнчө чоң тема. Алар замандаш гана болбой бири бирине устат-шагирт, кыйышпас дос болушкан. Чыгармаларын адегенде бири бирине окушуп, пикир алышып турушкан. Навои бир мамлекеттин увазири болгондуктан ар дайым Жамиден кабар алып, турмуш-тиричилигине жакындан жардамдашкан. Жаминин көзү өткөндөн кийин анын өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө эң биринчилерден болуп эмгек жазган. Мурастарын элге жеткирүүдө жакындан көмөк көрсөткөн. Эки улуу акындын каттарын окусаң бири бирине болгон урмат-сыйдын тереңдигин, дил-жүрөктөрүнүн тазалыгын, замандын көйгөйүн, мезгилдин айкелин даана байкайсың.

* * *

Акындын чыгармаларында көркөм сөзгө маани берген ыр саптар оголе көп. Алар чыгармачыл адамдар үчүн өзгөчө бир мектептин ролун аткарат. Маселен, «Абада учуп жүрөт сөздөр саны жок, кудум эле бермет мончок, көзмончок. Сөздүн пири оңдоп койсо бир тамга, бермет сымал жарк-журк этет ал кайра. Тээ башында бүдөмүк ой капилет, жаңы маани, туюмдарды апкелет», – дейт «Изгилерге белек» аттуу дастанында.

* * *

Жеке адамдын аруу, асыл касиеттерин ырдап, адамга болгон ишенимдин күчүн көкөлөткөн. Адамга ыйбаа менен, урмат менен, сүйүү менен мамиле

кылууга чакырган. Адам табиятында байкалбай, сезилбей көмүскөдө уктап жаткан улуулук, сулуулук сезимдерин ойготууну акындык озуйпам деп билген. Мындан ашкан бийик озуйпа да болбосо керек.

* * *

Махабат темасы Жаминин казалдарынын күрөө тамыры. Бул түбөлүктүү темага кайрылбаган чыгышта бир дагы акын болбосо керек. Ага кайрылбаган, махабатка мас болбогон акынды чыгышта акын деп да эсептеген эмес. Махабат менен акындык бири бирин толуктап, маанисин кеңейтип, тирүүлүктө бири бирине аброй алып келип турган түшүнүктөр.

«Көөдөндү мобу тытууга деле даярмын,
Жүрөктө сенсиз сөз болсо кууп тыярмын.

Өзүңсүз учуп жүргөн бир майда чаң элем.
Жамалың мени жаркытты, жарык нур алдым.

Түш сымал чубап көзүмдөн өтөт ажарың,
Махабат туйган тагдырга шүгүр кыламын.

Кийимим-көчө, жалтылдайт көз жаш берметтер.
Түгөнбөйт кору – тепкилеп чачып турамын.

Ишенем, көктө жашаган элдер ыйлашат,
Арз-муңум жетип боору ооруйт мага Кудайым.

Сен айттың: «Жами, күчүгүм болгун! Чынжыр ал!»
Күчүгүң болбой ким болом анан, ынагым?»

Кулкожо Акмат Яссави

* * *

Кулкожо Акмат бабабыздын таберик хикметтерин кыргыз тилине которуу (китеп 2008-жылы «Бийиктик» басмасынан жарыкка чыкты) менин өмүрүмдөгү эң жооптуу, эң олуттуу окуя болду. «Мына ушул ишти аткар!» – деп Алла Таала дилиме салгандыгы үчүн өзүмдү пенделердин арасында жүргөн бактылуу жандай сезем. Себеби анын ысмы чыгыш дүйнөтаанымында тогуз кылымдан бери өтө чоң урмат-сый менен айтылып келатса да кыргыз окурмандарына толук жетпей жүргөндүгү бушайман кылчу. Илимпоздор ал жөнүндө сөз кылганда үстүртөн сөз кылып жаткандай туюлчу. Ошондуктан мен бул ишти жан дилим менен колго алдым. Билген адамга бул менин даабатым, улуттук ар-намыс үчүн жасаган атуулдук милдетим, улуу бабабызга кылган таазимим.

* * *

Акындын хикметтери жалпы түрк маданиятына таандык. Азыр ага түрктөр да, өзбектер да, казактар да ээлик кылып, өздөрүнө менчиктештирип жүрүшөт. Акын жашап өткөн тарыхый кырдаалды эске алмайынча, ошол замандын өсүп-өнүгүү, дүйнөтуюм көз карашы менен тааныш болмоюнча, бүгүн ар кимибиз улуу даанышманды биздики деп талаша бергенибиз жакшы эмес. Анын калтырган мурастарына этият мамиле жасап, окуп үйрөнүп, рухий жарыгына жылынып, ошондон күч-кубат алып, улуу башат деп сезип жашаганыбызда гана

ал баарыбызга бирдей кенчке, дөөлөткө айланат. Ошондо биз да дүйнөлүк цивилизациянын өсүп-өнүгүүсүнө салым кошкон эл болуп чыга келебиз. Түрк дүйнөсүнүн келечеги, менимче, бөлүнүп-жарылууда эмес. Тескерисинче, улуу башаттардын негизинде кайрадан биригип биримдикке, ынтымакка, кандаштыкка, туугандыкка умтулууда.

* * *

Акмат Яссави жөнүндө сөз жүргөндө диний-философиялык сопучулук агымын айтпаса болбойт. Пайгамбарыбыздын хадистеринде бу тууралуу кеңири маалыматтар бар. Сопучулук өзүнчө ыйык жол катарында пайда болгондугун мурда жашап өткөн Хасан Басирийдин, Зунун Мисирийдин, Муруф Керкинин, Ибрагим Адхамдын, Баязет Бистаминин, Жунайид Багдадинин, Мансур аль Халлаждын өмүрлөрү айгинелеп турат. Алардын ысымдарын Кулкожо Акмат хикметтеринде урмат-сый менен айтып жазган. Ал бул ыйык жолду устаты Арыстанбабадан алган жана сопучулукту илимдин деңгээлине жеткирген. Анын амалияты менен усулятын так, даана көрсөтүп кеңири катмарга тараткан.

* * *

Улуу даанышман бабабыздын пикири боюнча сопучулукта төрт баскыч бар. Алар шарикат, тарикат, марифат, акыйкат деп аталат. Өз учурунда ар бир баскыч он мерчемден турат. Аларды окуп үйрөнүп эле калбай амал кылып, өмүрүн сайып жашоо сопучулукка моюн сунган мусулмандын милдети. Бул оңой-олтоң, жеңил-желпи ишке аша кой-

бойт. Сөзсүз жол көрсөткөн устатты пир деп билип, ага колун бериш керек. Хикметтерде шагирт менен устаттын ортосундагы руханий байланыштар жөнүндө өтө көп айтылган. Төрт баскычта көрсөтүлгөн жол-жоболорду Яссави поэтикалык тереңдикте, өзгөчө ыргакта кеңири чагылдырган. Бул ырлар жөнөкөй эле насаат сөздөр эмес. Аларда акындын ишеним-туйгусу, тажырыйбасы, жандүйнөсүнүн чексиз байлыгы орун алган.

* * *

Кулкожо Акмат өзүнүн 147-хикметинде:

«Тоготушпай аалымдар түрк тилини паска урат,
Билимдүүдөн эшитсең көңүлүңдү кубантат.

Аят, хадис мааниси түрк тилинде дал келет,
Маанисине жеткендер улуу башын жерге ийет», –

деп түрк тилин даңгазалаган. Ошол учурда илимдин, адабияттын тили арап, фарс тилдери деп эсептелген. Яссавинин келиши менен түрк тилине жол ачылып, ушул тилде хикметтерин жазып, шагирттери да сопучулукка үндөгөн даабаттарын түрк тилинде жүргүзүшкөн. Түрк тили поэзиянын тили болууга арзый турганын Кулкожо Акматтан кийин Навои далилдеди. Алардын мындай эрдиктери үчүн биз, азыркы урпактар, чексиз ыраазычылык айтып таазим кылышыбыз керек.

Навои

* * *

Навои жөнүндө маалыматтар оголе көп. Анын бүткүл чыгармачылыгы, өмүр жолу ийне-жибине чейин иликтенип бүткөн. 1963-1968-жылдары өзбек тилинде биринчи жолу анын он беш томдугу жарык көргөн. Анын ысмы чыгыш жылдыздары Низами, Дехлеви, Жами менен бир катарда турат. Акын арап, фарс тилдерин мыкты билсе да негизги чыгармаларын түрк тилинде жазган. «Баянымды баштадым мен түрк тилде, дүр-дүйнөнү жеткиралдым шул үндө», – деп ырдаган.

* * *

Дүйнөлүк адабияттын тарыхынан жолуктурбаган кереметти Навоинин өмүрүн окуп жолуктурдум. Ал кандай керемет дешиңиз мүмкүн. Керемет - Навои «Хамсасын» алты айдын ичинде жазып бүтүргөндүгүндө. Бул акылга сыйбай турган иш. «Хамса» элүү төрт миң ыр сабынан турат. Мындай сыйкырдуу ийгилик оргуштап кайнаган улуу талантын, генийлик кудиретке ээ болгон инсандын гана колунан келет. Өмүр бою жыйнаган тажырыйбасы, алган билими, чыгармачылык даярдыгы, күүгө келип чыңалган эргүүсү, тарыхта жолукпаган эрдикти жасоого ыңгайлуу шарт түзүп берди. Аны өз учурунда жемиштүү пайдалануу, ар кимдин эле колунан келе бербейт. Ошону сезип туйган адам гана бактылуу.

* * *

Навоинин экинчи бир эрдиги төрт китептен турган «Ойлордун казынасы» деген эмгек. Алар «Балалыктын сыйкырлары», «Жаштыктын сейрек учуру», «Орто жаштын укмуштары», «Карылыктын пайдалуу кеңештери» деп аталат. Бул төрт китеп кырк беш миң ыр сабынан ашык. Чыгышта белгилүү болгон бардык поэтикалык жанрларда жазылган. «Хамсадан» кийинки бул төрт китеп акындын бүткүл өмүр жолун, дүйнөтүюмун, философиясын өз кучагына камтыган поэтикалык улуу шедевр.

* * *

Акын «Хамсаны» жазып бүтүп Хусейин Байкарага тартуулайт. Ошондо падыша: «Экөөбүздүн көптөн бери чечилбей келаткан бир талашыбыз бар эле. Ошону бүгүн чечип аламы», – дейт. Анан Навоиден: «Устат деген эмне, шагирт деген эмне? – деп сурайт. «Устат эмнени кааласа, шагирт ошону каалайт», – дейт акын. Анда Байкара: «Эгер сиз шагирт болсоңуз, анда менин каалаган нерсемди аткарасыз», – дейт да Алишерди ак боз атка мингизип тизгининен жетелейт. Ошентип падыша чыгыш элдеринин жөрөлгөсү боюнча өзүнүн шагирт экендигин билдирет.

* * *

Навои чыгыш акындарынын ичинен увазирдик кызматты аткарган мамлекеттик деңгээлдеги адам эле. Хусейин Байкаранын оң колу, коомдук ишмер

катары кеңири таанылган. Бирок өмүрүнүн эң акырында жазылган «Сүйгөн жүрөк» деген эмгегинде бийлик жөнүндө төмөнкүдөй ойлорду айтып кетиптир. «Падышадан алыс бол, хан сарайга жакындаба. Эң жакшысы – ал жерден беже кач. Жөнөкөй адамдар үчүн күнөө болуп эсептелген нерсе – падыша үчүн чоң ийгилик катарында сезилет. Ошон үчүн ага кызмат кылам деген адамдын эшпектен айырмасы жок. Адам өзүн жеп кете турган арыстанды өстүрөбү? Же сакайып кетем деп ууну ичип алабы? Падышага кызмат кылам деп жан талашкан адам өмүр жибин үзүп алган адамга барабар. . . Анын күлкүсү чагылганга окшош. Жарк эткен жарыгынан эч пайда жок, бирок денеңди күл кылып күйгүзүп кетет». Өмүр бою бийликтин туу чокусунда жүргөн акындын бул сөздөрү тегин жерден жазылбаса керек. Мындай ачуу чындыкты өмүрүнүн акырында айтканын кара. Адамды ойго сала турган сөздөр.

Бабур

* * *

Нерунун кызы Индира Гандиге жазган каттарын окуп олтуруп, Бабур жөнүндө көп маалыматтарга туш болдум. Бул каттарды ал түрмөдөн жазган экен. Бабур Улуу Могол империясын түзүп Индиянын тарыхый өсүп-өнүгүүсүнө, маданиятынын калыптанышына чоң таасирин тийгизген экен. Нибиреси Жахангир Тажы Махалды салдырып дүйнөнү таң калтырган кереметке айландырыптыр. Урпактары төрт жүз жыл Индияны бийлеп, натыйжада түрк элдеринин руханий таасиринен өзгөчө бир ма-

данияттын жуурулушмасы пайда болуптур. Мырза Галиб сыяктуу улуу акын да түрк бутагынан өсүп чыгыптыр. Бабурдун Индияда калтырган изи бүгүнкү күнгө чейин жоголбой келатат.

* * *

Менимче түрк маданияты менен ынды, урду маданиятынын ортосундагы байланыштар терең изилденбей ак барак боюнча келатат. Байыркы түрктөр Индияга Кемалай аркылуу асма көпүрөлөр менен өтүшүп, ал жакта жалгыз Кудай-теңирге сыйынууну жайылтышканы тарыхта маалым. Байыркы түрктөрдөн бир нече падышалар чыгып, узак убакыт бийлик жүргүзүшкөндүгү санскрит тилиндеги адабияттарда жазылып калтырылган. Ал эми атактуу Гаутама Будда Сакья Муни деген ат менен белгилүү. Бул «сак адамы» же болбосо «түрк адамы» деген эле түшүнүктү берет. Насили түрк экендиги өзүнөн өзү көрүнүп турат. «Арийлер» деген сөз санскрит тилине түрк тили аркылуу өтүп кеткен «аруулар» же болбосо «таза кандуулар» деген сөз. Миңдеген түрк сөздөрүнүн санскритке өтүп кетиши байыркы түрктөрдүн таасиринен улам деп түшүнүү керек. Бабурдун Индияга келиши менен байыркы байланыштар кайрадан чыңдалып, Индия адабият менен маданияттын очогуна айланган. Бул илимде изилденбей келаткан тармак.

* * *

Индияда «кыргыз» этнонимине байланышкан жүздөгөн түшүнүктөр, жер-суу аттары бар экендигин ал жакка сапарга барып келген кыргыз атуул-

дары айтышууда. Мунун себеби эмнеде деген суроо туулат. Анын себептерин ким «Бабур-намэни» окуп чыкса дароо түшүнөт. Анткени ал жакка Бабур менен кошо көптөгөн кыргыздын эр азамат жигиттери кеткен. Ошолордун урпактары Индияда калып, ошондон улам кыргыздын издери табылууда. Буга таң калуунун кажети жок, анын эң жакын кеңешчилери, айрым аскер башчылары кыргыздардан болгон.

* * *

Бабурдун адабий мурастары биздин күнгө толук жетип келген жок. Анын Мавераннахрда, Ооганстанда жазылган ырларынын кол жазмалары Париждин китепканаларында, ал эми Индияда жазылган ырларынын кол жазмалары Рампур Наваба китепканасында сакталып турат. Биринчи жолу ырлары орусча 1917-жылы Петроградда жарык көргөн. Ошондон тартып орусча, өзбекче көп жолу ырлары өзүнчө китеп болуп чыкты. «Бабур-намэни» Т. Козубеков кыргыз тилине которуп жарыкка чыгарган. Ырлары али толук которула элек.

* * *

Кыргыз санжырачылары Бабурдун түпкү теги кыргыздын мундуз уруусунан чыккан деп жүрүшөт. Мундуздун кыпчак аялынан Замин, Шердар деген эки уулу болгон. Шердардан Бектенаалы, андан Айдараалы, андан Үсөнаалы, андан Өмүр туулган. Бабур ошол Өмүршаанын баласы. Бабур Индияга кеткенде оулия, улуту кыргыз Кожокеленди кеңешчи кылып кошо алып кеткен. Аскер башчылары-

нын бири Кадамжай районундагы Майдан айылында жашаган ичкиликтердин бек найман уруусунан чыккан Чырак баатыр болгон. Жалпы элге мындай маалыматтар анчалык жетпей, түпкү бабаларыбыздын тарыхы дыккаттык менен изилденбей келаткандыгы мени көбүрөөк өкүндүрөт.

Кабир

* * *

Биринчи жолу Кабир менен Бхагаван Ошо Ражништин «Бермет чачылалар» деген китебинен окуп тааныштым. Дароо эле Кабирдин ырлары мени арбап алды. Ырларын кайра-кайра окуудан тажабай, жандүйнөмө жарык берген сыйкырдуу күчтү тапкандай болдум. Мурда сезип туйбаган, акыл парасатым жетпеген ойлордун толкунуна кабылдым. Ошондон баштап Кабирдин адабий мурастарын издеп окуу менин көмүскө кумарыма айланды.

* * *

Кабир Алла Таала менен пенденин ортосунда эч кандай ортомчулуктун кереги жок деп айткан. Адам өзүнүн жандүйнөсүнүн эрки менен, таат-ибадат менен, чексиз аракетин менен Алла Таалага түздөн түз байланышка чыга алат. Адамдын түпкү максаты жараткан Алла Тааланы сүйүү, ага жүрөк ышкысын, ашыктык арзуусун арноо. Бул үчүн алган билимиң, тек-жаатың, жашаган өмүрүң, байлыгың, жетишкен ийгилигиң эч кандай жардамга келбейт. Эгер сен Алла Тааланы сүйбөсөң, анда шариаттын жол-жоболорун тутканың бекер кеп. Аны махабат

деңизинде сүзүп, ашыктык жол менен гана таанууга болот. Кабир өзүнүн бүткүл өмүрү менен, жазган ырлары менен жогорудагы айтылган сөздөрүн далилдеп кеткен.

* * *

Ырлары 1604-жылы «Алгачкы китеп» деген ат менен жарык көргөн. Бара-бара окурмандар сүйүп окуган китепке айланган. Бул чыгарма Алла Тааланы таануунун поэтикалык улуу үлгүсү катарында өз күчүн жоготпой келатат. Бир ырында окурмандарга мынтип кайрылат:

«Менин өлкөм билбейт кайгы, капаны.
Чакырамын ага ханды, кулду да.
Кимдин жаны кыйналса эгер азаптан,
Келсин мында – жай табылат баарына.
Мында жер жок, асман да жок, Ай да жок,
Жылдыздар жок, учуп жүргөн аба жок.
Ишенимдин күтөт жалаң жылдызы!
Кеттик Кабир баскан жолдо, эй конок!»

* * *

Кабир Бенарес шаарынын бир четинде, жепирейген үйдө жашачу экен. Кийим тигип, ошону күн сайын соодалап күн көрчү экен. Бир күнү хандык даражага жеткен бир шагирти келип: «Устат, мен сизди хан сарайга көчүрүп кетейин. Жакшы шарт түзүп берейин. Канчага чейин кийим тигип кыйналып жашайсыз?» – дейт. Анда Кабир: «Жок, сарайыңа баралбаймын. Менин тик-

кен кийимдеримди күткөндөр көп. Мени жөн кой. Мен Алла Таала менен ушул үйүмдө эле жолугушуп жүрө берейин», – деп макул болбой коет. Ошентип өмүрүнүн акырына чейин жепирейген үйдө жашап өтөт.

* * *

Ырлары музыкалдуу болгондуктан обонго салынып эл арасына кеңири тарайт. Чыркыраган чындыкты, ыймандын тазалыгын, жалгыз Кудайга сыйынууну даңгазалап, дин кызматкерлеринин арасындагы ыймансыздыкты, эки жүздүүлүктү, каразгөйлүктү ашкерелеп ырдагандыгы үчүн аны мусулмандардын да, индустардын да дин өкүлдөрү эки тараптан куугунтукка алышат. Бир жолу Бенарес шаарынын султаны аны жиниккен пилдерге тебелетип өлтүрүүгө өкүм чыгарат. Шагирттеринин жардамы менен араң качып кутулат.

* * *

Кабирдин ырларын которууга аракеттенип жүрөм. Бирок азырга чейин бул аракетимден жакшыраак майнап чыкпай келатат. Ошондой болсо да айрым рубаилерин сунуштап көрөйүн.

Башкаларды паска уруп жек көрбө,
Бой кербегин мыктымын деп бир өзүм.
Эч ким билбейт кайда калат табытың,
Кайсы жолдо, кайсы жерде өлөсүң.

* * *

«Меники» же «мен» дегениң чоң азап.
Тез арада сен алардан кутул бат.
«Меники» – бул бутуңдагы кишениң,
«Мен» дегениң мойнуңдагы сыйыртмак.

* * *

Дүйнө – кепе, анын ичи ыс болгон.
Ким үмүттүн жолу менен ал жерден
Чыгып кетсе этек-жеңин булгабай
Ошол адам эң бактылуу дээр элем.

* * *

Килем толгон сарайыңа мактанба,
Дүйнөм көп деп чиренбегин тим эле.
Эртең эле бир чуңкурда жатасың,
Көрдүн үстү айланат көк шиберге.

* * *

Не иш кылсаң бүтүр аны тезирээк.
Азыр бүтүр... Бүтүргөнүң өбөлгө.
Сен антпесең бышып бүтүп убакыт
Келип түшөт топ деп капыс төбөңө.

* * *

Кабирди окуп, которуп жүрүп өзүм үчүн бир
омоктуу олжо таап алгандай болдум. Жазган чы-
гармаларыма башкача көз караш менен карай баш-
тадым. Өзүмдү өзүм издөөгө өттүм. Натыйжада

«Алтер эго» деген 50 ырдан турган ыр түрмөгүм жазылды. Ошон үчүн Кабирдин дүйнөсүнө жолукканыма, аны менен баарлашканыма ыраазымын. Эгер тагдыр мени Кабирге туш кылбаса не деген кереметтерди туйбай кур-жалак калмакмын. Ушуну да шүгүр.

Ли Бо

* * *

Ли Бо – кытай элинин улуу акыны. Анын толук чыгармалары көзү тирүүсүндө жыйырма китептен турган деген божомол бар. Чыгармасы кошулбаган бир дагы поэтикалык антология жок. Он төрт кылымдан бери анын ысмынан «улуу» деген эпитет түшпөй келатат. Мунун сыры эмнеде? Биринчи кезекте – талант дараметинде. Зор эргүүнүн ээси болуп поэтикалык ойлору ээ-жаа билбегендигинде. Экинчиден өзү туюп сезген, өзү аралашкан, ички туюму, көкүрөк көзү көрүп турган дүйнөнү гана ырдагандыгында. Ай-аалам менен жуурулушуп кеткендигинде. Мына ушул касиеттери үчүн жакшы көрөм. Он төрт кылым мурда жашаса да менден эч нерсе жашырбай көкүрөк дартын, жансырын төгүп бергендиги үчүн жакын сезем.

* * *

Айрым мааламаттарга караганда Ли Бо 701-жылы азыркы Чүй боорунда төрөлгөн деген кеп бар. Ал жаш кезинен зирек, таланттуу өсөт. Он жашында ыр жаза баштаган. Алгачкы ырларын окуп көргөн бир акын: «Буга Кудай өлчөөсүз, өзгөчө, ол-

чойгон талант бериптир. Дагы бир аз окуй түшсө аны Сыма Сян менен салыштырса болчудай», – деп айткан экен. Дагы бир акын Ли Бону: «Кайсыл бир күнөөң үчүн асмандан жерге куулган өлбөс-өчпөс генийге окшойсуң», – деп айтыптыр. Ырларын сүйүп окуган падыша аны Ак сарайга чакырып Стилистердин академиясына башчы кылып коет. Ал эч ким менен эсептешпеген, өзү каалаган гана нерсени жасаган, эркин ой жүгүрткөн адам болгон. Ошондуктан бийлик чөйрөсүн жактырбай, үч жылдан кийин элди аралап кетет. Дервиш сыяктуу өмүр сүрөт.

* * *

Ду Фу менен эң жакын достук мамиледе болгон. Эки гений замандаш, пикирлеш, санаалаш жашаган. Бири бирине чыгармачылык дем-кубат берген. Башкалардын паам-парасаты жетпеген бийик поэзия жөнүндө дидарлашып чер жазышкан. Экөө тең өздөрүнүн акындык тагдырына бекем ишенишкен. Бири бирине арналган ырлар буга күбө.

* * *

Ли Бонун доорунда падышага каршы Ан Лушандын көтөрүлүшү чыгып, саясат менен анчалык иши жок акындын тагдырына чоң кесепетин тийгизген. Ал падышанан инисине жардам берем деп коюп колго түшөт да өлүм жазасына тартылат. Кийин өлүм жазасы сүргүнгө алмаштырылат. Сүргүнгө бараткан жерден кечирим берилип, кайтарылат. Кайсыл заманда болбосун бийликтен запкы тарткан акындар көп болгон. Ли Бо да мындай запкы-

дан кур калган эмес. Азыркы күндө ошол падышалар Ли Бонун шарапаты менен тарыхта белгилүү болуп жүрүшөт.

* * *

Акын 762-жылы дүйнөдөн кайткан. Ал мас болуп калып көлчүктө жаткан Айды кучактап алам деп өлгөн деген имиштер айтылып жүрөт. Анын Ли Ян-Бин деген жакын тууганы болгон. Ырларын ошо киши сактап жүргөн. Акындын көзү өткөндөн кийин жарыкка чыгарган. Биздин күндөргө чейин эбегейсиз көп мурастан бар болгону тогуз жүз ыры жетип келген. Замандаштарынын көптөгөн эскерүүлөрү бар. Ырларына жазылган түшүндүрмөлөр өзүнчө бир китепкананы түзөт.

* * *

Акындын «Аккан суу» деген ырын кыргызчага которсом момундай болуп калды:

Күздөгү Айды
Агызып барат аккан суу.
Түштүктө көлдө
Жымжырттык эч бир чек билбейт.
Бинапша мага
Айткысы келет кайгы-сыр...
Менин да жаным
Агарса экен деп тилейт.

Ал эми «Чокудагы буткана» деген ыры мындайча которулду.

Буткана ээн...
 Түнөдүм ошо жайда мен.
 Колумду созсом
 Жылдызга тийем шыңгыр – от.
 Сүйлөштөн корком:
 Асманда жашагандарды
 Сөз менен тынчын
 Алууга менин акым жок!

* * *

Ли Бо менин эң жакын тууганымдай. Бүткүл
 каны-жиним, рух турпатым менен кыргыз болсом
 да поэзиясынан жандүйнөмдү жарытып турган жа-
 рык нурларды сезем, жүрөгүм ысып ага жан дилим
 менен жакындашам. Түркөй, таш боор, жалган
 сүйлөгөн кыргызга караганда, көкүрөгүндөгү сок-
 кон жүрөгү көрүнүп турган, улуту кытай Ли Бо мага
 боордош бир тууганымдай туюлат. Экөөбүздү бөлүп
 турган улуттук, мезгилдик чек-өлчөм жок сыяктуу.

* * *

Кыргыздын кыйынымын деп жүргөн бирөө
 менен сүйлөшүп жатат элем. Бир кезде: «Кой, ай-
 ланайын, Ли Босуз эле күнүм өтүп келген. Аны ай-
 тып менин башымды оорутпа», – десе болобу. Эмне
 дешимди билбей туруп калдым. Мына ушундай көз
 карашы, дүйнөсү тар адамдарга да Алла Таала
 ырыскы-олжо берип коет экен. Өзү чынчалактай
 болуп туруп, дөөгө таш атканын кара.

Ду Фу

* * *

Өз заманынын ачуу чындыгын, жан кыйнаган көйгөйүн, азап-шорун эч кимден тайманбай ырдоо чыныгы акындын парзы эмеспи. Ду Фу мына ушундай касиети менен дүйнөлүк поэзиянын классиги болду. Анын баскан жолу эрдиктин, акыйкаттыктын символу. Ал чыгармасы менен бийлик төбөлдөрүнө кашкайган чындыкты бетке айткан. Коомдогу айыкпас илдеттерди көзгө сайып көрсөткөн. Кыйналып-кысталган карапайым элдин мүдөөсү менен жашаган. Мындай акындардын көзү өтсө да жүрөгүнүн күүсү ырларынан согуп тура берет. Жеке керт башынан өткөн окуялардын баары элдин тарыхы менен жуурулушуп, бир бүтүн болуп биригип кеткен. Ошон үчүн ал улуттун, улут аркылуу адамзаттын үнүнө айланган.

* * *

Акындын «Фэнсянга бараткан учурда» деген бир ырында бүгүнкү биз жашап жаткан заман менен байланышы бар экендигин баамдадым. Кайран акын төбөлдөрдүн ач көздүгүн, мансапкорлугун, дүйнөпараздыгын таамай сүрөттөп бериптир.

«Бүт өмүр бою салыктан башым кутулган,
Урушка мени жиберген эмес баргын деп.
Ошентсе дагы мен көргөн азап шу болсо,
Жөнөкөй элдин абалы оор миң ирет», –

деп ырдаган. Дагы бир ырында: «Менин кайгым миң жылдар бою өлчөнбөйт», – деген. Мына

ушундай ойлору үчүн аны өзүмдүн замандашым, устатым деп сезем. Анткени куду бүгүн менин элим Ду Фунун заманында жашаган элдей ач көз, дүйнөпараз, экижүздүү төбөлдөрдүн запкысынан кутулбай кыйналууда. Бийлик менен элдин ортосундагы ажырым барган сайын аңырайып чоңоюп баратат. Паракорлордун армиясы көбөйгөндөн көбөйүүдө. Кичинекей өлкөмдү рухий жактан ачка калган келемиштер четинен кемирип жатат. Ошондуктан Ду Фуну оулия акын дегим келет.

* * *

Тан мамлекети ичинен ирип, акырын руханий таянычтары кыйрап, өзүнөн өзү жок болоорун акын алдын ала билген экен. Бийликти ээлеген мансапкорлор жеп-ичкенден, талап-тоногондон, уурулук жасоодон, саткынчылыктан, оюн-шооктон башка эч нерсени ойлобой калгандыгына аябай зейини кейиген. Түндүктө жашаган түрк уруулары менен болгон тынымсыз согуш мамлекеттин алы-күчүн курутуп акыры кыйроого дуушар кыларын сезген. Согуштан пайда издеген төбөлдөрдү жек көргөн. «Аскер арабалары» деген ырын окусаң, ошол замандын ачуу чындыгы көз алдыңа даана тартылат.

* * *

Акын 759-жылы Чендуга келип, шаардын четине кичинекей үй салып, он жылдай жашайт. 770-жылы көз жумат. Өмүрүнүн акырында жазган ырлары жеке адамдын башына келген драматизмге толтура. Ар бир сабынан улуу даанышмандык, боорукердик сезилет.

Сайге

* * *

Япониянын улуу акыны Сайге студент кезимден жакшы көргөн акындарымдын бири. Танкалары өтө жөнөкөй, жупуну сөздөр, образдар менен жазылгандыгына карабай, тулкусуна адамдын жандүйнөсүн солк эттирип кете турган туюмдарды, сезимдерди сыйдырып алган. Бир шилтем, бир сүртүм, бир дем-илеп менен түбөлүктүү дүйнөнүн жышаанын көз алдыңа тартат. Мурда сезип-туйбаган, маани берип баамдабаган, капилеттен бурканшаркан түшкөн маанайга туш келесиң. Поэзиянын керемети мына ушунда эмеспи.

* * *

Сайге – бир сырдын, азгырыктын акыны. Бизди курчап турган ай-ааламдын сыйкырдуу табиятын өздөштүрүп, анын ичи-койнуна кирип жуурулушуп кеткен алхимик акын. Ал билинип-билинбеген, назарга анча илинбеген нерседен сулуулукту, улуулукту, түбөлүктүүлүктү таба билген акын. Мындай касиетти Жараткан ар кимге эле насип кыла берген эмес.

* * *

Сайге – кайноолулардын, кыргоолдордун, күкүктүн, мажрүм талдын, бышыкчылык төгүлгөн күздүн акыны.

Жазгы туман.

Кайда, кайсы тарапка

Кыргоол учуп кетти экен?

Уя салган талаасы
Күйүп калды өрттөнүп...

* * *

Оо, күкүк, сенин үнүң
Көп нерсе айткан эле
Түн ичинде.
Качандыр бир кездерде
Унута алаар бекем аларды мен.

* * *

Туптунук булак агат
Жол четинде.
Саябандуу мажрүм тал.
Көз ирмем токтоюн деп ойлойм.
Турамын көпкө жылбай...

* * *

Ал 1118-жылы аскер кызматындагы ак сөөктүн үйүндө төрөлгөн. Жашында жакшы билим алып, императордун ак сарайында кызмат өтөгөн. Жыйырма эки жашында үй-бүлөсүн, кызматын таштап, чачын алдырып бутканага кечил болуп кетет. Ошол кезде мындай жорук руханий эркиндикке жетүү үчүн жасалган чечкиндүү кадам эле. Өзүнүн чыныгы аты Сато Норикие, кийинчерээк Сайге деген лакаб ат алат. Сайге - Батышка бараткан адам деген түшүнүктү берет. Ал бутканадан бутканага кыдырып, эл-жер аралап, саякаттап жүрүп ыр жазган.

Басе

* * *

Басенун ырлары дүйнөлүк поэзиянын тарыхында өзгөчө орунду ээлейт. Маанисин, образдык системасын түшүнүү үчүн акын жашаган доорду, андагы поэтикалык мектептердин чоо-жайын, дзень буддизмдин философиясын жакшылап өздөштүрүү зарыл. Ансыз Басе сыртынан жөнөкөй көрүнүп, окурмандарга руханий гүлазык тартуулабай калышы ыктымал. Үч саптан турган хоккулары жапан адамынын сырткы, ички дүйнө менен болгон сыйкырдуу байланыштарын сүрөттөйт. Андагы ар бир сап терең мааниге ээ. Чеберчиликтин туу чокусуна кырк жашында араң жеткен.

* * *

Акындын өмүрү жалаң поэзияга арналган. Айланасына ыр жандуу жаштарды топтоп, аларга поэзиянын татаал сырларын үйрөткөн. Дервиш сыяктуу улам жер которуп жашап жүрүп, жандүйнөсү табият менен жуурулушуп кеткен. «Чыныгы акын эч нерсеге алаксыбай, эч кимге баш ийбей эркин жашашы керек», – деп айткан. Жакында анын жол дептерлерин таап алып окудум. Проза менен поэзия аралашкан не деген дүйнө! Чыгармачылыктын татаал сырларын, чыгармачылыктын философиясы менен психологиясын окусам, түшүнсөм деген адам мына ушул беш китептен турган жолдептеркүндөлүгүн сөзсүз окусун. Анткени ал акын жашаган доорго кабылып, ички дүйнөсү менен кадыресе баарлашат, даанышмандын кайгы-кубанычын, арзуу-тилегин угат.

* * *

1680-жылы ал момундай бир хокку жазган:

Бутакта жалбыраксыз
Олтурат карга жалгыз.
Күзгү күүгүм.

Окуп көрсөң өтө жөнөкөй, жупуну. Ырда ашыкча эч нерсе жок сыяктанат. Бирок бир гана образ менен күздүн сүрөтүн тартууга жетишкен. Леп этип соккон шамал сезилбей, табигат бир чекитте катып калгандай туюлат. Ошол сүрөткө абайлап назар салып көрсөң, ырдын терең мааниси ачылат. Ыр бир гана карганын жалгыздыгы эмес, акындын бул өмүрдөгү керт башынын жалгыздыгы жөнүндөгү ойго алып келет. Окурман үчүн акын кеңири кыял чабытын ишаараттайт.

* * *

Басенун поэтикасында сатори (акыйкатка жетүү), саби (күнүмдүктөн арылуу), каруми (жеңилдик) сыяктуу эстетикалык принциптер ар тараптан иштелип чыгып, улуу поэзияны жаратууга жардам берген.

* * *

Поэтикалык жаңы ачылыштарга умтулуу, жалаң турмуш чындыгын чагылдыруу – акындын табигый муктаждыгына айланган. Бул муктаждык азыркы күндөгү акындарды да алдыга сүрөп келатат. Салттык поэзияны чанбай, аны жаңы мазмуун

менен, заманавий образдар менен бийикке көтөрүүдө Басе чоң эмгек сиңирген.

* * *

Акындын Сампу деген шагирти көлдүн жээгинен бир үй тартуулайт. Үйдүн жанында пальма дарагы өсчү экен. Ошонон улам ал өзүнө Басе деген лакаб атты алып калыптыр. Басе -пальма деген түшүнүктү берет.

* * *

Үч саптан турган хокку жанрындагы ырларды кыргызчага которуу өтө оор. Кыргыздын көп акындары аракеттенип көрүштү. А турсун өзүнчө ыр жыйнак болуп да чыкты. Бизде Басену туурап үч саптыктарды жазып жүргөндөр да бар. Кыскасы, акындын чыгармачылыгы менен кыргыздар азын-оолак тааныш. Басенун тажрыйбасын үйрөнгөн акын көп сөздүүлүктөн, чаржайыт ойлордон, олдоксон, урду-кетти образдардан оолактап, чыгармачылыкка этият, аяр, аздектеп мамиле жасай баштайт. Анын мурастарына кызыгдар болгондор табияттын таң калтырган сырларына туштугат.

* * *

Далай жылдардан бери Басенун азгырыгына арбалып келе жаткан адаммын. Кээде колуман келер келбесин билбей эле которгон учурларым болду. Бирок купулума толбой, эч кимге көрсөтпөй сактап жүрдүм. «Чыгыш эл адабияты» деген жыйнакка айрымдарын жарыялаганым ырас. Алар негизинен момундай:

* * *

Мажрүм тал мемиреп уктап жатат.
Шагындагы булбул мага
Анын жаны сезилет.

* * *

Гүлдөр эбак соолуган.
Уруктары чачылып
Жерге түшөт көз жаштай.

* * *

Күн бою тынбай ырдап,
Таптакыр ырга тойбойт
Жазда торгой.

* * *

Асмандын тең жарымын
Ээлеген кара булут.
Ал күтүп турат, балким, чагылганды.

* * *

Жазгы түн өтүп кетти.
Аппак таң алча болуп
Деңиздей гүлдөп турат.

* * *

Апапак чачым түштү.
Жаздыгым жакта менин
Саратан тынбай сайрайт.

БАТЫШ АДАБИЯТЫ

Шекспир

* * *

Шекспир десе – дүйнөнүн эң бийик чокусу Эверести элестетем. Ал ошондой бийик чоку. Ага жетүү көрүнгөн эле адамдын колунан келе бербейт: анткени ал түбөлүктүүлүктүн, өлбөстүктүн символу. Шекспир деген «сезим пири» дегендей туюлат. Шекспир деген «ырдын пири» дегендей туюлат.

* * *

Драматургдун чыгармачылыгы бүткүл дүйнөнү өз кучагына камтыйт. Антика доорунан өз заманына чейинки мезгил бүтүндөй бир дүйнө болуп жашайт. Мындай чен-өлчөмдү билбеген чабыт генийлерге мүнөздүү. Бардык коомду, доорду, социалдык катмарларды бирдей чеңгелдеп турат. Мындай алп талант ага чейин болгон эмес.

* * *

Шекспирди толугураак билүү үчүн драмаларын окуп тим болбой, сахнага коюлган спектаклдерин да көрүү керек. Ар бир таланттуу режиссер кайсыл гана өлкөдө жашабасын, сахнага өзүнүн туюп сезген Шекспирин алып чыгат. Драмалары сахнага коюлган сайын мурда байкалбаган маани-маңызы ачылып, кайрадан жаңыланып, өзгөрүп, көмүскөдө калган кырлары жарк этип чыга келет. Ошондуктан XVI кылымда жашаган драматургду биз өзүбүздүн замандашыбыз катарында кабыл алабыз. Анын гениалдуулугу мына ушунда.

* * *

Эмнегедир Шекспирдин каармандары оң же терс болуп бөлүнбөйт. Алар кадимки турмуштагы тирүү пенделер сыяктуу. Мына ошол пендеге таандык бардак сапаттары менен бизге баалуу. Адамдын ички дүйнөсүн, психологиясын, түпкүрдө катылып жаткан жашырын сезимдерин терең казган андай драматург өтө сейрек. Мен анын каармандарын бүгүнкү турмушта кадам сайын жолуктуруп келем. Бүгүндө бизде Лир, Гамлет, Отелло, Макбет сыяктуулар сыртынан башка кийимдерди кийип кадимкидей жашап жатышат. Адам табиятын изилдөөдө, көркөм чагылдырууда Шекспир мезгил менен мейкиндикти жеңип өткөндөй туюлат.

* * *

Ал конфликт түзүүнүн чебер устаты. Идеялардын, көз караштардын, кулк-мүнөздөрдүн, социалдык катмарлардын кырчылдаган күрөштөрү, кыл чайнашкан талаш-тартыштары окурмандарды жипсиз өзүнө байлап алат. Жадакалса анын жазган сонеттери да жалаң конфликте негизделген. Анткени жашоонун өзү, көнүмдүк турмушубуз түбөлүк чечилбей келаткан карама-каршылыктардан турат эмеспи. Бул – карандай чындык. Мына ушул жөнөкөй нерсени өмүр бою түшүнбөй жүрүп өтүп кеткен акындар канча. Ошон үчүн мен кээде Шекспирди карама-каршылыктын генийи деп коем.

* * *

Эмне себептен кайра-кайра Шекспирди окуй бергиң келет? Эмне себептен бир эле трагедиясын бир

нече жолу көрсөң да жаңыдан көрүп жаткандай толкунданып жүрөгүң алеп-желеп болот? Биринчиден, катардагы жөнөкөй бир каармандан рухуңа жарык нур берген улуулукту, айкөлдүктү, боорукерликти көрөсүң. Король Лирдин маскарапозун эле алалы. Бүт баарынан ажыраган падышага көңүл жубаткан сөздөрдү айтып, өзү андан алда канча бийик тургандыгын, дүйнөнүн оомал-төкмөл экендигин терең сезген философтой туюлат. Экинчиден, бийликтин туу чокусуна жеткен адамдардын майдалыгын, алсыздыгын, ичи тардыгын, карөзгөйлүгүн өтө таамай жана таасын сүрөттөйт. Адамдын табиятын аңдап билүүдө чыгармалары аркылуу бизге чоң мүмкүнчүлүктөрдү берет. Ошон үчүн анын чыгармаларын окуудан, спектаклдерин көрүүдөн эч тажабайсың.

* * *

Драмтург катарында Шекспирден чоң сабак алдым. Анткени, ыр менен драма жазуу зылдай кыйын иш. Драма жазып жатканымда көз алдымда дайым анын элеси турчу. Мага кандайдыр бир рухий колдоо көрсөтүп жаткандай сезилээр эле. Ар бир сабыма, ар бир кадамыма үңүлүп карагандай туюлчу. Драмалык чыгармаларымдагы трагедиялык мотивдер кайсыл бир өлчөмдө Шекспирдин таасиринен улам болсо керек. Азыр да томдуктарын колума алып барактагандан эч эринбеймин.

Сервантес

* * *

Сервантестин «Дон Кихотун» төртүнчү классымда окуп чыккам. Мага дүйнөдө андан өткөн керемет жок болуп сезилген. Үйдө ушул китеп менен жашап, жатканда башыма коюп жатаар элем. Дон Кихот менен Санчо Пансанын түгөнбөс окуяларын кээде түшүмдө көрчүмүн. Алар ошондо менин эң жакын адамдарым эле. Балалыгым ошолор менен бирге өткөндүгүнө сыймыктанам. Кайсыл бир өлчөмдө жандүйнөмдү калыптандырууга көмөк көрсөткөндөй болду. Азырга чейин менде донкихоттук сапаттар жашап жүргөндөй туюлат.

* * *

Бир ырымда «Сервантести серванттарга алмашты» деген ыр сабым бар. Бул азыркы күндө кеңири кулач жайып кеткен мещандык турмуш жөнүндө. Руханий жардылык үстөмдүк кылып бараткандыгы жөнүндө. Дилин, жүрөгүн материалдык дүйнөгө сатып жибергендик жөнүндө. Барган сайын адамдар Сервантестей рухтун дөө-шааларын, түбөлүк жашоонун символдорун танып буюмдун, өлүү дүйнөнүн кулуна айланып кетүүдө. Мен кээде күнүмдүк көйгөйлөрдөн кутулуу үчүн, өзүмдүн акактай таза балалыгыма кайрадан баруу үчүн «Дон Кихотту» барактаймын.

* * *

«Дон Кихот» рыцардык романдарга карата жазылган пародия. Бирок ошол пародияда канчалык

кудирет-күч, жанар тоодой энергия, турмушка болгон сүйүү, ээ-жаа бербеген кыял чабыттары жатат. Көп эле сүйүү романдарын окудум, бирок тобостук Дулсиняга болгон Дон Кихоттун сүйүүсүндөй сүйүү эч жерден кездешпейт. Бул романды пародия эмес, махабат жөнүндөгү улуу дастан десе болот.

* * *

Адамда буркан-шаркан түшкөн кыял чабыттары болбосо жашоосу супсак, кунарсыз өтөт. Кыялы жок адам – канаты жок перенде сыктуу. Кыялы жок адам каалаган максат-мүдөөсүнө жеталбайт. Кыялкеч адамдар гана күтүлбөгөн ачылыштарды, таң калтырган ийгиликтерди жаратат. Сервантес адамзатка кыялкеч болууну үйрөттү. Анын улуулугу мына ушунда.

* * *

Испан тилинде жазылган чыгармалардын ичинен дүйнө жүзүндө эң көп окулганы «Дон Кихот» романы экен. Азырга чейин анын сырын илимпоздор аныктай албай баш катырып келатышат. Менимче, анын бир гана сыры бар. Ал сыр – автор каарманын жаны-дили менен сүйгөндүгүндө.

* * *

«Дон Кихотту» окубаган адамга боорум ооруйт. Канчалаган аруу дүйнөдөн, тунуктуктан, тереңдиктен, бийиктиктен куру калды. Боорукерлик эмне экендигин, кыялкечтик эмне экендигин жакшылап түшүнбөй калды. Кумарланып каткырып, жыргап

күлбөй калды. Сервантестин улуу дайрасынан суу ичпей кыйгач өтүп кетти. Ошого боорум ооруйт.

* * *

Дон Кихот – дүйнөдөгү апендилердин апендиси. Апендичилик – бул улуу философия. Көрпенделер байкабаган жашоонун маани-маңызын көңтөрүп салган улуу күч. Көздөрү май басып калгандарды маскаралаган ачуу чындык. Жүрөгү тазалар, дээринен акылмандар, даргөйү кендер, жакшылык издегендер, жашоону сүйгөндөр гана апенди болушат.

* * *

Сервантестен улам бир нерсени сездим: адабият тарбиялагыч гана күчкө ээ болбой, ал эң улуу тазалагыч күчкө да ээ экен. Романдын тулкусуна жуурулган каткырык-күлкү сага жугуп, өзүнүн айлампасына алып кирип кетет. Жыргап күлө баштайсың. Ал күлкү жандүйнөңдүн зер-зеберине жетип, караңгы катмарларында катылып жаткан тескери энергияларды сыртка сууруп чыгып, сени акырын тазалай баштайт. Күлкү сенин үзүл-кесил болгон өлөсө ойлорундан кутултуп, аруулантып коет. «Күлкү – өмүрдүн мүлкү» деген макалдын төркүнүнө Сервантести окусаң чындап жетесиң. Жашоонун улуулугун, кымбаттыгын туюу үчүн өмүр бою күлүп жүрүп өткүң келет. Кытайдагы үч күлкүчү жөнүндөгү уламыш эске түшөт...

Данте

* * *

Данте «Ажайып комедия» деген чыгармасында символикалык образдарды ушунчалык көп колдонгон. Ошонон улам жыйырманчы кылымда пайда болгон символизм адабий агымынын башаты мына ушул Данте деген бийик чокудан башталганбы деп ойлоймун. Көркөмдук каражаттарда негизги ыкмалардын бири – символ. Данте бул ыкманы ашкере жогорку чеберчиликке жеткире алган. Чыгармадагы «Тозок», «Кылкөпүрө», «Бейиш» сыяктуу бөлүмдөр да бүтүндөй жашоонун символдоштурулган керемет образдарынан турат. Поэзияда каймана маанилерди катмарлаштырып сүрөттөө ыкмасы да Дантеден кийин күчөй баштаган сыяктуу. Данте мына ушундай өзгөчөлүгү менен Чыгыштын улуу акындарына жакындап кетет.

* * *

Акындын жанар тоодой атылган эргүүсүнө Беатриче деген айымдын тийгизген таасири күчтүү. Дантенин акыл-эсин оодарып, бүтүндөй өмүрүнө жарык чачкан мындай периштеге башымды ийип таазим кылам. Ал болбосо алгачкы жарык көргөн «Жаңы ырлар» деген керемет китеп да, «Ажайып комедия» да жаралбай калмак. Акындын көркөм дүйнөсү көмүскөдө кетмек. Тирүүлүктүн жашырын сырларын туюуда, айлана-чөйрөдөгү ак-караны баамдап сезүүдө, бул жашоодо адамдык ыйык озуипаны аткара билүүдө аялзаттын таасири кандай экендигин Данте чыгармалары менен айкын далилдеди. Ба-

рып-келип жашоонун философиясын сүйүү деген керемет туюм түзө тургандыгын акын ачык-айкын айтып койду. Биз, окурмандар, ошон үчүн Беатричеге таазим кылабыз.

* * *

«Акынды акын кылган – анын тагдыры», – деген кеп бар эмеспи. Дантенин тагдыры да өтө кейиштүү. Ал туулуп өскөн Флоренция шаарынан куулуп, көп жылдарын Италиянын ар кайсыл шаарларында, Францияда өткөрөт. Мекенине кайтып келалбай кусалыгын, арыз-арманын, көкүрөк дартын чыгармага чыгарат. «Ажайып комедия» мына ошондой саргарган сагынычтан, көкүрөк дарттын туундусунан пайда болгон. Эң кейиштүүсү, көзү тирүүсүндө китебинин жарыкка чыккандыгын көрбөй калат. Жада калса сөөгү да өзү туулган жерге коюлган эмес. Көз жумарында Флоренцияга кайтып барсам деп эңсеген экен. Ай-ааламды колуна мыкчып турган кайран Данте!

* * *

Эмне себептен чыгармага «Комедия» деген ат берилген? Орто кылымдарда башталышы азап, кайгы, коркунуч менен башталып, аягы жакшылык, көтөрүңкү маанай менен бүткөн чыгармаларды комедия деп коюшчу экен. Бул чыгарма жарыкка чыккандан кийин окурмандар ага аябай суктанышып, чыгармага «ажайып» деген эпитетти кошушкан. Башкача айтканда урпактар бул чыгарманы аздектеп, ага Алла Тааланын нуру тийип турат де-

шип ыйык туунду катарында көрүшкөн. Көркөм чыгармага карата берилген мындан улуу баа болбосо керек.

* * *

Чыгармадагы башкы каарман Вергилий адамзатты жакшылыктарга алып барчу жерде жашаган даанышман, ал эми Беатриче жандүйнөнү тазалап чыныгы актыкка жеткирүүчү Алла Тааланын аруу акылмандыгын алып жүргөн каарман катарында сүрөттөлөт. Адам баласы тиги дүйнөгө барып качан өзүнүн кетирген күнөөлөрүн моюнуна алганда, башкача айтканда тозоктун азабын тартып биротоло тазаланганда, күнөөлөрүнөн жуулганда гана бейишке барып кирет. Чыгарманы окуган адам Дантенин жан чыдагыс тогуз катар тозогунан өтөт. Руханий жактан тазаланууга жол алат, бул жашоодо эмнени кылып, эмнени кылбаш керек экендигин билет. Бул чыгарма рухий тазалануунун улуу башаты.

* * *

Дантенин чыгармаларында чыгыштын улуу даанышмандары Ибн Синанын, Беруниин таасири байкалат. Жылдыздар илимин эң мыкты өздөштүргөндүгү сезилип турат. Чыныгы акын болуш үчүн сөз өнөрүн гана өздөштүрбөстөн, ааламдын чексиз сырларын билишиң керек экен. Бир тынымга жаның жай албашы керек экен. Дантеден ушуну үйрөндүм.

Уолт Уитмен

* * *

Улуу Пушкин: «Сүйүү кары-жашты ылгабайт», – деп айткандай поэзия да кары-жашты ылгабайт экен. Американын XIX кылымда жашап өткөн акыны Уолт Уитмен кырктан өткөндөн кийин ыр жазып, дүйнөлүк классикке айланган. Анын «Жашыл жалбырактар» деген ыр китеби жарык көрөр менен окурмандардын оозун ачырып салган. Ага чейин эч ким колдонбогон поэтикалык стиль менен, ээ-жаа бербеген космостук, ааламдык түшүнүк менен, акылга сыйбаган алаамат метафоралар менен адабиятка алп дайрадай агып кирген. Ошол үчүн Уитмен чексиздиктин, мейкиндиктин, улуу ойлордун, ээ-жаа бербеген фантазиянын акыны деп эсептелинет.

* * *

Уитмен биринчи жолу акындык «мендин» масштабдуулугуна жетишип, турмуштун миң кырдуу катмарына басым жасап, ырларын кара сөздөн айырмасыз жазган. Айрымдары аларды прозадагы ыр дешсе, айрымдары поэзиянын прозасы деп айтышкан. Акын ырга айлантпаган бул ааламда эч нерсе калган эмес. Батыш менен Чыгыш, Түндүк менен Түштүк анын поэзиясына жуурулушуп кеткен.

* * *

Акын «Жашыл жалбырактар» деген ыр китебин улам жаңы ырлар менен толуктап кайра-кайра чыгара берген. Ушул китеп анын дүйнө туюмун,

философиясын, көз караштарын, адамдык нарк-на-
силини толук көрсөтүп турган керемет эмгек. Ушул
китеп дүйнөлүк поэзияга жаңыча өң-түс, мурда жо-
лукпаган жаңыча пафос, жаңы ыргак, жаңыча те-
маларды алып кирди. Дүйнөлүк поэзия башкача жа-
рык нур менен толукталды. Поэзияда жаңы бир доор
башталды.

* * *

Уитменди Сүйүнбай Эралиев кыргызча сүйлөттү.
Аны окуганымда мен эне тилимдин байлыгына, ий-
кемдүүлүгүнө, кудирет күчүнө аябай таң калгам.
Татаал туюмдарды түшүндүрүп бералган эне тилим-
дин түбөлүктүүлүгүнө ишенгем. Эралиевдин котор-
мочулук талантына тан бергем. Ошондон баштап
Уитмен мага кыргыз акынындай туюлуп келатат.
Аны терең өздөштүрүп алуу – келечектин ишиби деп
ойлоймун. Анткени көпчүлүк окурмандардын тиши
Уитмен сыяктуу дөө-шааларга анчалык өтө бербейт.

* * *

Мындай бир парадокс бар: эмнегедир улуу адам-
дар өздөрүнүн замандаштарына анчалык жага бер-
бейт. Алардын оюн, жандүйнөсүн түшүнүүгө ара-
кеттенбейт. Уитмен да өз учурунда америкалыктарга
жаккан эмес. Аны өгөйлөшкөн, сын тагышкан, кем-
синтип кордогон учурлар да болгон. Ошого карабай
XX кылымдын башында ал европалыктарга кумир
болуп таанылган. Өз өлкөсүнүн сыртында аябаган-
дай чоң атак-абройго жетишкен. Ыйык китептерде:
«Өз өлкөсүндө пайгамбарлар болбойт» деген сөздүн
чындыгын Уитмендин тагдырынан байкаса болот.

Жеймс Жойс

* * *

Дүйнөлүк адабияттын тарыхында чыгармалары жогорку математиканын сабактарындай татаалдашкан жазуучу Жеймс менен институтта окуп жүргөнүмдө тааныштым. Адегенде ага анча тишим өтпөдү. Ошого карабай көшөрүп улам-улам окуй бердим. «Эмнеге эле досторум ага тамшанып шилекейлери куюлат?» – деп ойлодум. Жойстун чыгармаларын иликтеген адабий, илимий эмгектерди таап окудум. Анын ыкмасын түшүнүүгө аракет жасадым. Ошондо гана «аң-сезим агымынын» сырлары ачыла баштады. «Сүрөтчүнүн жаш кездеги портрети» менен «Күн автопортретин тартып бүтө элек» деген эки чыгарманы салыштырып көрдүм. Ошондо Кубат Жусубалиевдин адабий башаты кайда жаткандыгын баамдадым.

* * *

Жойс дүйнөнүн миң сырдуу катмарын көркөм чыгармада чагылдырууга бел байлаган. Бир көз ирмемде адамдын оюна эмнелер келсе ошонун баарын чагылдырып, чыгарма улам татаалданып кете берген. Эң негизгиси адам чексиз, терең, сырдуу жан экендигин, эч кандай аныктамага, далилдөөгө баш ийбеген феномендигин айта алган.

* * *

«Аң-сезим агымы» («поток сознания») адабий ыкмасы Ульям Фолькнердин «Шум и ярость», Лев Толстойдун «Согуш жана тынчтык» романдарын-

да анча-мынча кездешет. Бирок алар Жойс сыяктуу аны биротоло өзүнүн менчик ыкмасына айландырышкан эмес. Дүйнөлүк адабиятта «Улисс» сыяктуу татаал роман кездешпейт. Бир күндө анын бир эле барагын окуп чыксаң жетиштүү. Калган убактыңды анда катылган сырларды табууга корото бер. Мына сага адабияттагы анык жогорку математика.

* * *

Жыйырманчы кылымда жашап өткөн жазуучуларга Жойстун тийгизген таасири күчтүү. Виржиния Вульф Жойстон өсүп чыкты. Умберто Эко Жойс жыттанат. Кыскасы батыштагы интеллектуалдык адабиятка болгон мода Жойстон башталат.

Лорка

* * *

Гарсия Федерико Лорка испан поэзиясынын жыйырманчы кылымдагы эң табышмактуу, эң сырдуу, эң музыкалдуу акыны. Анын поэзиясында чек билбеген фантазия, таң калаарлык салыштыруулар, күтүлбөгөн эмоциялар ээн-эркин жашайт. Лорка элдик поэзиянын кыртышынан өнүп чыгып бүткүл европалык жогорку деңгээлге жеткен. Поэзия сүйүүчүлөрүнүн кумирине айланган.

* * *

Чыныгы поэзиядан, элдин жүрөгүн ойготуп жандүйнөсүнө канат берген поэзиядан тирандар өрттөн корккондой коркуп, аны жок кылууга, үнүн

өчүрүүгө тынымсыз аракеттенишип келет. Ошон үчүн Испаниянын фашисттик режими жүрөгү лакылдап соккон Лорканы мыкачылык менен атып өлтүрүшкөн. Бирок анын поэзиясын, акыйкатчыл тунук үнүн өлтүрө алышкан эмес. Поэзия менен фашизм деген түшүнүк эч качан элдешпес душман экендигин Лорканын өлүмү далилдеп кетти.

* * *

Лорканын драматургиясы өз кучагына өмүр менен өлүмдү, сүйүү менен жек көрүүнү, караңгы менен жарыкты камтыган керемет конфликттерден, улуу поэзиядан турат. Ал драма менен кошо жаппа, көчмө театр менен эл арасын кошо кыдырып ырахат алган. Анын «Кандуу той», «Дон Бернардо Альбанын үйү», «Иерма» сыктуу драмалары классикага айланып дүйнөнүн көпчүлүк театрларында коюлууда.

* * *

Биринчи жолу Лорканын поэзиясы менен Мичуринск шаарында окуп жүргөнүмдө таанышкан элем. Ошондон бери ал менин сүйүктүү акыныма айланды. Ал жөнүндө кандай китеп чыкпасын, кандай макала жарык көрбөсүн жата калып окуймун. Томдуктары китеп текчемдин көрүнүктүү жеринде турат. Айрым бир анын макалаларын кыргызча которуп гезитке чыгардым. Тилекке каршы акындын поэзиясы кыргыз тилине жакшылап которулбай келе жатат. Менимче, аны которуу үчүн кыргыздардын арасында Лорка сындуу таланттуу акын

Эсселер жана драмалар

төрөлүшү зарыл. Анын шыңгырап турган метафораларын, ыр саптарындагы эмоционалдык чыңалууларды кыргызча сүйлөтүү тозоктун тозогу.

* * *

Лорканы жөнөкөй адам катары же феноменалдык акын катары түшүнүү үчүн замандаштарын жакшылап окуп үйрөнүш керек. Ал Рафаэль Альберти, Пабло Неруда сыяктуу акындар менен чыгармачылык, турмуштук алакада болуп, бири биринин калыптануусуна өз ара түздөн түз таасирлерин тийгизишкен. Өз заманынын көйгөйү менен жашап, оорусу менен оорушкан. Лорка эрте өлүп калбаганда Неруда сыяктуу Нобель сыйлыгын алмак. Анткени Неруда досу Лорканын ырын пир туткан. Төш чөнтөгүнө салып жүрүп окуган.

* * *

Эгер жүрөгүм картайбасын десең, жаштыгымды жоготпой алып жүрөйүн десең, жылдыз менен, жылдызкурт менен сүйлөшкүң келсе анда убакыт таап Лорканы оку. Лорка менен дидарлашып сүйлөш, аны менен жан бирге дос бол. Ошондо жарык дүйнөгө келгениң үчүн эч качан өкүттө калбайсың.

Гарсия Маркес

* * *

XX кылымда дүйнөлүк адабиятта «сыйкырдуу реализм» деген термин пайда болду. Аны Латын Америкасынын жазуучулары алып келтирди. Бул

термин Маркестин, Рульфонун, Астуриастын, Карпентьердин чыгармаларынан улам айтыла баштады. Булардын ичинен эң атактуусу Габриэль Гарсия Маркес. Терминдин орусчасы «магический реализм», «магия» деген сөз. Бул сырдуу, сыйкырдуу, кереметтүү деген мааниге жакын. Чын-чынында эзотерикалык термин. Маркес өзүнүн сыйкырдуу реализмин жергиликтүү элдерге: ацтектердин, майлардын, кечуалардын апыртмалуу, сыйкырдуу жомокторуна, болумуштарына алып барып такайт.

* * *

«Жүз жыл жалгыздыкта» деген романында адамды айласыз ишендире турган апыртмалар ушунчалык көп. Окуп жатып реалдуулук менен кыялый дүйнөнүн айырмасын билбей каласың. Кайсыл жерде чыныгы турмуш, кайсыл жерде фантастика башталганын сезбей окуяга баш-отуң менен кирип кетесиң. «Жазуучунун милдети, – деп айтат Маркес, – эмне кылсаң ошону кыл, бирок окурмандарыңды ишендире алсаң – утук сеники». Биз романды окуп жатып ак шейшепке оронуп учуп кеткен Ремедиоско, миң жыл жашап келаткан Мелкиядеске, таптакыр акылын, эстутумун жоготуп койгон Макондонун элине, чочко куйруктуу төрөлгөн балага кадимкидей ишенебиз. Чыгарма мына ушунусу менен улуу болсо керек деп ойлоймун.

* * *

Маркестин чыгармачылык өнөрканасын ачып көрсөткөн бир нече маектерин кыргызча которуп

жарыяладым. Ал чыгармачылык жөнүндө бири бирине дал келбеген карама-каршылыктуу ой-пикирлерди айта берет. Кечеги айткан оюнан бүгүн танып кетиши мүмкүн. «Адам тынымсыз өзгөрүп, өсүп, жаңыланып турган феномен, – деп айтат ал. – Эски пикирлерин догмадай кайталап жашаган, өзүн өзү танууга күчү жетпеген жазуучу өсө•албайт». Мындай азык берүүчү идиректүү ойлорду болочокто жазуучу болом дегендер эске алып койгону жакшы.

* * *

«Дүйнөлүк адабиятты, анын ичинен «Инжилди», Гомерди, Еврипидди, Софоклду, Шекспирди, Достоевскийди жакшы өздөштүрүп билбеген адам жазуучу болом деп ойлобой эле койсун. Анткени ал чабак урууну билбей туруп, көлдүн бир четинен аркы четине сүзүп өтөм деген дөдөйдү эске салат», – деп айткан Маркестин акылман сөзү бар. Бул ойду дайым кайталап шагирттериме айта берем. Адабияттын тааалдыгы, оордугу жөнүндө мындан таамай айтылган сөз жок. Мен «Инжилден» кийин Кураны Каримди кошуп коер элем. Анткени ыйманы жок, Жараткандын улуу касиеттерин тааныбаган адамдан эч качан жакшы жазуучу же акын чыкпайт.

* * *

Латын Америкасынын XX кылымдагы адабияты эмне үчүн таң каларлык секирик жасады? Бул суроо көпчүлүктүн бүйүрүн кызытып келатат. Ар кандай жооптор айтылды. Бул маселеге арналып

толгон токой илимий эмгектер жазылды. Мындай секириктин ток этер жери бул: Латын Америкасынын аймагында бир нече маданияттын, атап айтсак жергиликтүү элдердин, Европанын, Африканын маданияттары болуп көрбөгөндөй бири бири менен өтмө катар жуурулушуп кеткендигинде. Ошондой эле байыркы мифологиялык аң-сезим менен кошо илимий-техникалык жактан жетишкен коом бирдей чөйрөдө, бирдей алкакта жашап жаткандыгында. Мейкин менен мезгилдер жиктелишип кеткендигинде. Маркестин адабияттагы феноменин мына ушул өңүттөн карап түшүнсө болот.

* * *

Маркести мен биринчи жолу Адабият институтунда окуп жүргөндө уктум. Китептерин таап окуй баштадым. Ошондон бери ал менин сүйүктүү жазуучума айланды. Мен аны эң жакын насаатчым, кыйналган учурда жакын кеңешчим катарында көрөм. Кандай чыгармаларды көбүрөөк окуу керектигин мага үйрөттү. Латын Америкасынын улуу акындары Рубен Дарионун, Сесар Вальехонун, Пабло Неруданын чыгармаларына мен Маркес аркылуу келдим.

* * *

Улуу Айтматов кайсыл бир маегинде: «Эгер мен Маркестин чыгармаларын мурдараак окуганымда, өз чыгармаларымды башкача жазмак элем», – деп айткан болчу. Мен бул эки жазуучунун ортосунда кандайдыр бир карапайым окурман туйбаган сый-

кырдуу байланыштар бардыгына ишенем. Мына ушул байланыштарды болочоктогу адабиятчылар изилдеп чыкса жакшы болоор эле. Анткени улуу жазуучулардын бири бирине тийгизген таасирлери эч кандай чек өлчөмдү, географиялык түшүнүктөрдү билбейт. Маркес менен Фолькнердин, Маркес менен Кафканын, Маркес менен Достоевскийдин байланыштары жөнүндө көп жазылды. Бирок Айтматов менен болгон байланыш жөнүндө эч ким ооз ача элек.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

Сүйүнбай Эралиев

* * *

Оо кайсыл бир жылдары Сүйүнбай Эралиевдин «Кызыл багымдат» деген ырлар жыйнагын Жазуучулар Союзунун залында талкуулап жатканбыз. Ошо кезде жаңы чыккан китептер тез-тез талкууланып, ар ким өз пикирин тайманбай айтчу. Мен дагы өз оюмду айтайын деп жыйында сөз сурадым. Ыр жыйнакка кирген ырлар жөнүндө, көркөмдүгү, тематикасы, стилдик өзгөчөлүгү, эң негизгиси поэтикалык ойду ийине жеткирип бергендигин мисалдар менен айттым. Акырында: «Эралиевди коркпой эле бүгүнкү күндөгү кыргыз поэзиясынын генийи деп айтсак жарашат. Качанга чейин сөздү жымсалдап жашырабыз? Качан улууну улуу, генийди гений деп айтабыз?» – деп трибунадан түшүп кеттим. Кээ бири бул сөзүмдү жактырышпады, кээ бири: «Бала кур-

чтук кылып койду», – дешти. Акын өзү эмне деп ойлоп калды, ага анча маани бербедим. Менин туюмда акындын көпчүлүк ырлары чулу алтын сыяктуу. Аларда кайталанбас ыргак, терең дүйнө жатат. Сөздөрү шыңгырап турат. Мага мына ошону су менен кызык. Эралиев абройлуу, кадыр-барктуу адам эле, ага кошомат кылып жагынайын, же бир колдоосун алайын деген менде майда мүдөө жок болчу. Балким пенде катарында мага ал киши анчалык деле жакпас. Кеп анда эмес. Кеп анын адамды таң калтырган поэзиясында, ай-ааламды ыр сапта-рына жууруп койгондугунда.

* * *

Эралиев кыргыз адабиятында жалгыз бирөө. Анын мектебинен чыккан чыгаан шакирттери жокко эсе. Аны тууроого да таптакыр болбойт. Анын чыгармачылык жолун кайталаймын дегендердин шору катат. Анткени анын стили аттын кашкасындай болуп тээ алыстан байкалып турат. Балким бул Эралиевдин бешенесине жазылган тагдырдын шыбагасыдыр.

* * *

Акын болом дегендер, сөзсүз Эралиевдин көркөм дүйнөсүн аралап чыкса жакшы болоор эле. Ансыз поэзия деген кандай керемет экендигин туйбай ара жолдо калып кетиши ыктымал. Поэзиядагы тереңдик кантип жаралышын аңдабай калышы мүмкүн. Көркөм сөздүн улуу кудиретин билбей, жашап өткөн өмүрүн кунарсыз кылып алышы ажап эмес.

* * *

«Ак Мөөр» дастанын окубаган кыргыз чоң руханий дөөлөттөн кечигип калды деп сезем. Балким мындай чыгарма бир кылымда бир эле жаралат. Анын тулкусуна кыргыздын дүйнө туюму, тарых-таржымалы, сулуулук жөнүндөгү түшүнүгү чөгөрүлгөн.

* * *

Поэзиясы эч кандай эрежеге, чек-өлчөмгө, аныктамага сыйбаган американын улуу акыны Уолт Уитменди кыргызчага которгондугу үчүн эле биз Эралиевге терең ыраазылык билдирсек болот. Анткени аны которуу башка эч кимдин колуна келбейт болчу. Мен муну поэтикалык чоң эрдик деп эсептеймин. Эралиев Уитмен аркылуу кыргыз поэзиясынын мейкиндигин эбегейиз бийиктикке алып чыкты.

* * *

Кээде мен китеп текчемден Эралиевдин томдуктарын кантип алып окуп калгандыгымды өзүм билбей калам. Кандайдыр бир руханий муктаждык мени ушул жолго түртүп турса керек. Аң-сезимдин тээ түптүрүндө жаткан сыйкырдуу күч, көмүскө туюм менин эркимди жетелесе керек. Эралиев сыяктуу устаттардын көркөм дүйнөсү менен кыргыздар көбүрөөк баарлашса, келечеги солк этпеген улуу элдердин катарына тезирээк кошулаар элек.

* * *

Эралиев кыргыз поэзиясынын кыртышына ак ыр формасын алып кирген лектөрдүн катарында турат.

Айрыкча ак ыр формасында жазылган поэмалары аны бийик деңгээлге көтөрүп салды. Аларды окуган сайын улам ажарына чыгып, көмүскөдө катылган сырлары ачылып, улам тереңдеп баратканын сезесиң. Алар куду бүгүн жазылгандай, жаңы эле акындын калеминен жаралгандай, дем-илеби, жылуу табы келип тургандай таасир калтырат. Акынды акын кылган мына ушул касиеттер эмеспи.

Сооронбай Жусуев

* * *

Кыргыз адабиятынын тарыхында Жусуев керемет лирикалары, поэмалары, дастандары менен түбөлүк каларына эч кандай шек жок. Анын ырларын адабиятка аралашкандан бери окуп келатам. Жаш кезимде «Түрмөк булуттар» деген ыр жыйнагы ар дайым жаздыгымдын астында турчу. Москвада окуп калганымда бир нече ырларыма баш сөз жазып, батасын берип, гезитке жарыялаган. Мурда жолугушпай туруп, мага жасаган мындай жылуу мамилеси үчүн ыраазы болгонмун.

* * *

Ал устаттык касиетке ээ болгон көкүрөгү кең, дили таза, жүрөгү ак акын. Бир жолу мага Жолон Мамытов: «Мен адамдар менен мамиле кылууну, иш кагаздарын иретке салууну, чыгармага болгон жоопкерчиликти, кол жазманын үстүнөн көшпөрө олтуруп иштөөнү Сокемден үйрөнгөнмүн», – деп айткан эле. Классикке айланып калган Жолондой акындарга устат болгон Сокем оңой адам эмес.

* * *

«Курманжан датка» романы анын зоболосун асманга көтөрүп, биротоло кыргыз адабиятынын төрүнө чыгарып койду. Акындын талант дарамети канчалык экендигин билгиси келген адам мына ушул романды кайра-кайра окуса жетиштүү болот. Романдын тарыхый катмары ишенимдүү, реалдуу сүрөттөлгөн. Лирикалык чегинүүлөрү акындын орошон талантынан кабар берип турат.

* * *

Сокемдин ырлары музыкалдуулугу, ойлордун ырааттуулугу, логикасынын ачыктыгы, поэтикалык сөздүн жугумдуулугу, кыт куйгандай даана уйкаштыктары менен айырмаланып, окуган адамга дароо эле: «Мен Жусуевдин стилимин!» – деп жар салат. Анын энтамгасы заматта байкалат. Акындын өзгөчөлүгү, чыгаандыгы мына ушунда эмеспи. Өзүнүн стили жок акын - өзүнүн жүзү жок, өзүнүн үнү жок акын деп бекер айтылбаса керек.

* * *

Менин оюмча, ал акын гана эмес, адамгерчилик сапаттары өтө бийик турган инсан. Кудайга шүгүр, элибиздин арасында кадыр-баркы, аброю өтө бийик турат. Кайда жүрбөсүн аны сый-урмат коштоп жүрөт. Анын адамгерчилигине, акындык талантына шек келтирген адамды жолуктура элекмин. Кимдир бирөөлөрдүн көңүлүн ооруткан жаман сөз оозунан чыкканын укпадым.

* * *

Акындын даргөйүнүн кеңдигине бир мисал. Кыргыздын таланттуу акындары Шайлообектин, Анасбектин, Кыялбектин, Атакулдун ыр жыйнактарын окугандан кийин газеталарга ой-пикирин билдирип, сүйүнүчүн койнуна каталбай жар салгандыгын эл жакшы билет. Жаштарга карата жасалган аталык, устаттык камкордугу даана байкалат. Ошол эле кезде бул анын айкөлдүгүн, кең пейилдигин, даргөйүнүн кеңдигин айгинелейт. Мындай касиетти башкалардан анча көрөлбадым.

* * *

Акындын ырларына обон чыгарбаган обончуларды табуу кыйын. Кээ бир ырларына беш-алты обон жазылган. Улуу Рыспай менен мамилеси, чыгармачылык байланышы өзгөчө экендигин айтпаса болбойт. Ага арнап Сокем чоң поэма жазды. Обондуу ырларын ырдабаган кыргыз жок болсо керек. Нукура элдик акын экендиги ушундан да байкалып турбайбы.

* * *

Шекспирдин «Гамлет» деген трагедиясы өтө оор, татаал жазылган чыгарма. Акын аны кыргыз тилине которуп, Ош драма театрына койдурду. Мен ошол спектаклди көрүп олтуруп кыргыз тилинин кереметине, байлыгына, көркөмдүгүнө аябай суктанганмын. Шекспирди кыргызча сүйлөткөн чеберчилигине тан бергенмин. Анын калеминен дүйнөлүк акындардын далай чыгармалары которулуп

кыргыздын руханий байлыгына айланды. Кыргыз окурмандарынын ой жүгүртүүсүн, дүйнө таанымын, маалымат алкагын кеңейтти. Мындай үзүрдүү эмгегин кыргыз эсинен чыгарбайт го деп ойлоймун.

Турар Кожомбердиев

* * *

Кыргыз адабиятына күргүштөп аккан дайрадай болуп тез кошулду. Башкалар сыяктуу башынан шагирттик доорду өткөргөн жок. Студент кезде жазгандары кадимки дасыккан акындардан кем калбай, окурмандардын жүрөгүн өзүнө тартып турду. Чала өлүк ыр саптарын эмес, поэзиянын биротоло жетилип бышкан түшүмүн бере баштады. Турардын артыкчылыгы мына ушунда.

* * *

Анын башатын балалык чагынан издеш керек. Суусамырдын бийик жайлоосунда жүргөн кезде бажырайган жылдыздар түндүктөн жакын көрүнүп турганда, түндүктөн чыккан түтүндү шамал «ап» этип жула качканын байкаганда ал акын болгон. Балалыктын ээ-жаа бербес кыялдары аны акындыкка даярдаган.

* * *

«Көлчүктөгү Ай» деген алгачкы жыйнагы аны балдар адабиятынын классигине айлантты. Ага чейин балдар үчүн бийик поэтикалык эргүү менен ыр жазган акындар жок эле. Анткени Турар дүйнөнү балдардын көзү менен карап, балдардын сөзү менен

сүйлөдү. Балдарга арналган ырларынан тазалык, байоо сезим, аруу дүйнө байкалып турат.

* * *

«От өчпөгөн коломто» аттуу ыр жыйнагы менен ал өзүнө өлбөс-өчпөс эстелик коюп алды. Акындын бүткүл дарамети китептин ар бир барагынан көрүнүп турат. Турардын бийиктигин туям деген, тереңдигин сезем деген адам ушул китепти окуп табына жылына берсин. Бул китеп адамдын көкүрөгүн көккө учуруп, таптаза, тунук дүйнөгө алып чыгат. Көңүлүңдү сергитип, дилиңди тазартат...

* * *

Акындын метафоралары ушунчалык табигый, ошол эле кезде кайталангыс. Ойго келгис салыштыруулар кыт куйгандай жуурулушуп кеткен. Ар бир акынды башкалардан өзгөчөлөнтүп, аброюн бийиктетип турган касиеттердин бири мына ошол ырларынын тулкусуна жуурулушуп калган метафоралардын молдугу.

* * *

«Кыргызсан маданияты» гезитинде иштеген учурда Турар менен көп баарлаштым. Бир имараттын ичинде турчубуз. Чыгармачылык өнөрдүн табияты, анын сырлары жөнүндө сырдашчубуз. Акыркы жылдары жазган ырларына анчалык көңүлү толбостугун айтчу. «Акындык – бул жаштыктын эмоциясы, жаштыктын күч-кубаты. Ошону колдон келсе жоготпоого тырышуу керек экен, – деп кал-

чу. – Менин ырларымда бойго сыйбаган күч-кубатымдын энергиясы көп. Мен өзүмдү көбүрөөк чыгармаларыма берип коюпмун. Ошол энергияны туш келди чача бербей үнөмдөп пайдалансам жакшы болмок. Сен ошпо жаштык энергияңды үнөмдөөнү үйрөн», – деп кеңеш берчү. «Ошол күчүн, үнөмдөбөгөнү үчүн Турар Турар болду да», – деп ойлочумун.

Омор Султанов

* * *

Кыргыз поэзиясында өзүнүн өзгөчө үнү бар чыгаан акындардын бири. Чыгармачылыгы жөнүндө эртеби, кечпи чоң сөз болорлугуна ишенем. Анткени акындык күч-кубаты ырларынын тулкусуна бир окуганда дароо эле байкала койбойт. Султановдун ырларын улам-улам окуп, көзүңдү көндүрүп, образдык системасы, дүйнөсү менен таанышып чыгып, андан кийин гана акындын чыныгы табиятын туя баштайсың.

* * *

Акындын «Отузунчу станция» менен «Аэропорамасы» жарыкка чыгары менен адабиятта жаңы дем-илеп пайда болду. Жаңыча изденүү эмне экендигин окурмандар акырын сезе баштады. Мурда жолукпаган бейтааныш салыштыруулар кадыресе жашоого мүмкүндүк алды. Адабиятка келечектүү акындын келаткандыгын айгинеледи.

* * *

«Сен жөнүндө поэма» аттуу сүйүү ырларынан турган чоң түрмөгү келечекте терең изилдене турган мухит. Анын шарпасын тыңшап эс алуу үчүн, жээгиндеги ысык кумга күйүп оонап жатыш үчүн, толгон-токой ички кайрыктарын угуу үчүн кыргыздын далай мууну кайрылат го деп ойлоймун. Анткени ага кайрылган адам кур-жалак калбайт. Сөзсүз өзүнүн жүрөгүнө жол табууга багыт алат. Өмүр бою жашап жүрүп өзүнүн жүрөгүнө бир жолу үңүлбөгөн пенделер канча?

* * *

Омор Султановду устат катарында сыйлап, урматтаган бир топ акындар өсүп чыкты. Айрыкча өткөн кылымдын сексенинчи жылдарында жазуучулар союзунун алдында атайын адабий ийрим уюштурулуп, анын жетекчиси Султановдун айланасынан жаштар кетчү эмес. Ал кандай кеңпейил, камкор адам экендигин мына ушул мисал көрсөтүп турбайбы? Бүгүнкү күндө устатына чаң жугузбай коргоп турган анын далай шагирттерин билем.

* * *

«Чарчоонун жүзүнчү ыры» акындын жайытын, тематикасын аябай кеңейтти. Акын бул ырлар түрмөгүндө кыргыз поэзиясынын алкагынан чыгып, жаңы бийиктикти багындырууга жетишти. Адегенде бул ырларды чанган адабиятчылар бир топ болду. «Султанов өз деңгээлинен түшүп кетти», – депшип чуу салышты. Бул ырлардын тереңдигине,

образдарынын миң кырдуулугуна, психологизмди ийине жеткире ишенимдүү иштегендигине, поэтикалык кайталангыс туюмдарды бере билгендигине аябай таң калам. Мындай акын кыргызда сейрек жолугат.

Жолон Мамытов

* * *

Жокем «Отту сүйөм» деген алгачкы ыр жыйнагын мага белеке берип жатып чыгармачылыгыма ак жол каалап: «Поэзияны сыйлаган агаң Жолон», - деп жазган болчу. Колтамгасынын астында «6-июнь 1970-жыл, Төлөйкөн» деп турат. Мына ошол жылдан бери поэзияны сыйлаган агамды мен да терең сыйлап келатам. Андан бери не деген суулар акты. Не деген заман алмашты. Бирок ошондогу Жокемден алган таасирлер менин жүрөгүмдү азырга чейин жылытып келатат.

* * *

Москвадагы Адабият институтунда окуп калышыма чоң таасирин тийгизди. Мен ошо кезде Монголияда аскердик кызмат өтөйт элем. Жокем Москвада окучу. Мен ага жаңы жазган ырларымды жөнөтүп турчумун. Каттарыма жооп жазган сайын: «Мен окуган Адабият институтуна сөзсүз келип оку», - дей берчү. Мына ушул сөздөр жүрөгүмө бекем уюп калган экен, акыры жүрүп Жокемдин тилегин ишке ашырдым. Мына ушул агалык насаат сөзү үчүн ага чоң ыраазымын.

* * *

Мындан көп жылдар мурун «Кыргыз туусу» гезитине Мамытов жөнүндө эки беттик чоң макала жазып бергем. Анын ырлары жөнүндө менин ой-пикирлерим «Кыргызстан маданияты» гезитине чыккан. Бирок а киши жөнүндө канча жазбайын, бир нерсеси жетпегендей туюла берет. Анткени Жокем өзүнүн чыгармачылыгы, коомдук ишмердиги, айлана-чөйрөгө жасаган мамилеси менен чагылгандай жарк эткен из калтырып кетти. Арадан жылдар өткөн сайын ал мурдагынан да бараандуу, ого бетер олуттуу, улам терең, улам бийик боло берет. Анткени ал бийик тоо сыяктуу. Бийик тоолор алыстан даана көрүнөт эмеспи.

* * *

Жокем менен 1980-1984-жылдары «Кыргызстан маданияты» гезитинде бирге иштеп калдым. Ошондо бирге жүрүп анын адамдык кулк-мүнөзүн, ишке болгон мамилесин жакындан билдим. Бир бөлмөдө олтуруп чыгармачылык жөнүндө узак-узак баарлаштым. Кубанган, кайгырган күндөрүнө күбө болдум. Мага биртууган инисиндей мамиле кылганын көрүп ичимен сыймыктанчумун. Тагдыр бизди бирге иштетип койгонуна жетиналбай ичимен сүйүнчүмүн. Айрым бир күмөн санаган ойлорун айтып мени менен кеңешип калчу. Мен, кыскасы, Жокем менен замандаш, таламдаш, калемдеш болгонум үчүн бактылуумун.

Анатай Өмүрканов

* * *

«Мөлтүр сезим» деген ыр китеби менен кыргыз поэзиясына келип кошулуп, тынымсыз изденүүнүн натыйжасында адабияттагы өз ордун бекем аныктады. Окурмандарды таң калтырган лирикалык маанай жүрүп олтуруп, акырында мекенсүйөр публицистикалык курч поэзияга өсүп жетти. Кыргызга өз үнү, өз стили бар чыгаан акын болуп таанылды. Анатайдын ырларын башкалар менен эч качан алмаштыра албайсың. Бул акындык бийик сапат эмей эмне?

* * *

Мекенсүйөр замана көйгөйүн ырдаган саптарында акындын лакылдап соккон жүрөгү көрүнүп турат. Элдин жүрөгүндө айтылбаган жашырын, көмүскөдөгү ачуу сөздөр канаттуу, курч поэтикалык ыр саптарга айланып кетиши акындын мыкты эрдиги гана эмес, жашоодогу тутунган адамдык ыйык парзы.

* * *

Акын кайсыл бир автордук кечесинде энесине арналган бир нече ырын окуган. Энеси да ошол кечеде болчу. Акындын энесине кылган аруу таазимине башымды ийип, ошондо өз энемди эстеп алып буркурап ыйлагам. Көкүрөгүмдү жибитип, көз жашымды төктүргөн акынга ошондо ичимен ыраазы болгом.

* * *

Кыргыз радирсунан бир күндө жок дегенде
Өмүркановдун ырларына жазылган эки обон сөзсүз
жаңырып турат. Акындын поэзиясындагы ыраат-
туулук, музыкалуулук жөнүндө илимпоздор кеңи-
ри сөз кылууга арзыйт.

* * *

Акындын тандалмаларын окуп чыксаң акынга
гана таандык өзүнчө бир чоң материкке туш боло-
суң. Ал материк не деген керемет дүйнө. Анда баа-
ры бар: асманы да, жылдызы да, кайгысы да, куба-
нычы да. Эгер окурман даргөйүн кең кылса кат-
марланган дүйнөлөр улам-улам ачыла берет.

Курбаналы Сабыров

* * *

Курбаналы аке жашоону өтө сүйгөн, жүрөгү
жалбырттап турган акын эле. Жеке турмушунда да,
чыгармачылыгында да жолдуу болуп келаткан. Кан-
дай ой, кандай санаа, кандай кесепет анын жүрөгүнө
кол салып, өмүрүнө доо кетиргени чечилбеген та-
бышмак боюнча калды. Бул жөнүндө жазылган
ырларында эч кандай ачкыч жок. Биз билбегенибиз
менен ал сырдын төркүнү Алла Таалага маалым.

* * *

Кыргыз тарыхында элдин курамы оң канат, сол
канат, ичкилик болуп үчкө бөлүнөт. Мына ошол
ичкилик урууларынын ичинен биринчи болуп Жа-

зуучулар союзуна өткөн мына ушул Курбаналы аке болчу. Ага чейин Баткен чөлкөмүнөн акын-жазуучулар эмнегедир чыкпай келген. Балким чыкса да колдоо болбой келсе керек. Сабыровдун ырларында ичкиликтердин дүйнө туюму, тилдик өзгөчөлүктөрү даана байкалат. Ырлары өрүкзардуу өрөөндүн кереметин чагылдырып турат.

* * *

Ырларын окусаң назик, жумшак маанай сезилет. Жөнөкөй турмуш куруп, жерде тиричилик өткөргөн адамдын ой-кыялы, сезим туйгусу, аруу тилеги акындын негизги тематикасы. Бир караганда көзгө анча байкалбаган сөздөр акындын поэтикалык элегинен өткөндөн кийин учкул ойлордун, аруу сезимдердин уюлуна айланып кетет. Мындай кудирет чоң акындардын шыбагасына таандык.

* * *

Акындын тийгизген таасиринен улам Лейлек жергесинде Турабай Жороев, Нууман Сайдуллаев, Атакул Жакыпов, Айдаралы Жапаров, Абдилат Дооров сыктуу акын-жазуучулар пайда болду. Азыр алар адабиятта кадыресе ат салышып жүрүшөт. Акындын көзү өткөндөн кийин мына ошол инилери анын атак-даңкын жогору көтөрүштү.

* * *

Ар бир акындын көзү өткөндөн кийин артында эмгектерин жерге калтырбай көтөрө турган жанкүйөрлөрү калса жакшы экен. Маселен, Курба-

налы акемдин жубайы Гүлчөкан жеңе чыгармаларын көздүн карегиндей сактап, аларга аяр мамиле жасап бир нече жолу басмадан кайра чыгарды. Бир кызы атасынын жолун жолдоп акын болду. Жердештери бир орто мектепке атын коюп алышты. Өмүрү кыска болгону менен, экинчи өмүрүн эл менен бирге жашап келатат.

Сагын Акматбекова

* * *

Сагын Акматбекова кыргыз поэзиясына өзүнүн акындык жандүйнөсүн жаап-жашырбастан алып кирди. Окурманга ыймандай сырын төгүп берди. Биринчи жолу кыргыз окурмандары аялдын жашырын ой-кыялына, каалоо-максатына күбө болду. Аялзатынын сырдуу психологиясы эмне экендигин түшүндү. Сагын ошонусу менен жаңы поэтикалык дүйнөнү пайда кылды. Окурмандар ойдо жок сезимдерге кабылып, дүйнөнүн дагы бир ачылбаган кереметин туюуга жетишти.

* * *

Акматбекованын ырларында күтүлбөгөн салыштыруулар, метафоралар, бүдөмүк, сырдуу туюмдар, армандуу эскерүүлөр, миң кырдуу сөзүмдөр толтура. Бир саптарда көмүскө маанилер мол, окуган сайын биринин артынан бири кылтайып баш бага берет. Жылт эткен образдан, элестен ыр жаратуу акындын сүймөнчүк ыкмасы.

* * *

Акындын чыгармаларына дүйнөлүк адабияттын тийгизген таасири бир топ. Ырларындагы психологизм – мага Ахматова менен Цветаеваны элестетет. Ал эми сырдуу туюмдар ага япон поэзиясынан, айрыкча Сайге менен Басёдон келген деп ойлойм. Кантсе да акындын жүрөгү өтө сезгич сейсмикалык жүрөк экендиги, ошондой жүрөккө дүйнөлүк адабияттын эң мыкты үлгүлөрү таасир эткендиги, ага тунук акыл-ой, тынымсыз изденүү биротоло жуурулушуп кеткендиги сейрек жолукчу көрүнүш.

* * *

Сагындын поэтикалык дүйнөсүн ачам деген илимпоз анын башатын кыргыз классиктеринен гана эмес, япон адабиятынын классиктери Мурасаки менен Сей-Сенагондан баштап издеши керек. Батыш адабияты менен Чыгыш адабиятынын мыкты кошулмасы жүрүп олтуруп, кыргыз адабиятында «Сагын Акматбекова» деген керемет феноменди пайда кылды. Сагын даам таткан түпкү адабий башаттарды билбегендер туурап жазабыз дешип, анын чанында калышты.

* * *

Сагыныч менен кусалык, жүрөктү өрттөгөн өксүк, бир дүрт этип алыстап кеткен аруу сезимдер, унутулуп бараткан жолугушуулар, үзүлбөгөн үмүттөр, көкүрөктө уялаган ишеним акындын сүйгөн темасы. Ошол эле кезде ал ырлар анын жашап өткөн тагдыры. Ошон үчүн Сагындын ырлары

адамды өзүнө тартат, кубандырат, өксүтөт, ыйлатат. Бирок эч убакга кош көңүл калтырбайт.

* * *

Сагын дегенде Сафо эсиме келет. Ошол эле кезде Габриэль Мистралды ойлоймун. Ырларында кандайдыр бир Эмили Дикинсон менен үндөштүк бардай сезилет. Жо-жок! Сагын жалаң Акматбекованын поэзиясын туюндурат.

Табылды Муканов

Табылды кыргыз поэзиясынын мыйзамдарына сыйбаган, дүйнөлүк адабияттын алкагында ой жүгүрткөн, өзүнчө поэтикалык стили, өзүнө таандык үнү бар акын эле. Ал Уолт Уитмендин, Назим Хикметтин, Пабло Неруданын булагынан суу ичкен, метафора менен ой жүгүрткөн, жандүйнөсүн биртоло поэзияга берип койгон жан эле. Бирок анын баарын кеч түшүнүп олтурабыз. Мына ушунусу өкүнүчтүү.

* * *

Сыртынан эч нерсени тоготпос, дөөдөй көрүнгөнү менен жандүйнөсү өтө назик, сезимтал, бала кыял эле. Руханий дүйнөдө мына ошонун өзү опол тоодой улуу эмгектерди жаратууга түрткү берсе, ал эми материалдык дүйнөдө аны басмырлап, жүрөгүн канатып, акыры өмүрүн кыйып тынды. Назик, таза жүрөгү жашоодогу эки жүздүүлүккө, карезгөйлүккө, жалганчылыкка түтпөдү, канчалык аракет кылганы менен чыдабады. Маяковский да, Есенин да, Цветаева да ошентип чыдаган эмес.

* * *

1983-жылы Табылды өткөндө жаназасын эл менен кошо окушуп, топурак салган элем. Ошондо Алым Токтомушев, Кубанычбек Адамалиев менен бирге мүрзөсүнүн жанында олтуруп, аябай өксүп ыйлаганбыз. Чоң таланттан кол жууп калгандыгыбызды сезгенбиз. Сөзсүз Табылды эртеби-кечпи өзүнүн чыныгы баасын алаарына ишенгенбиз. Мына бүгүн Табылдын поэзиясы жөнүндө айтпай туруп, кыргыз адабиятына толук баа берүүгө балбойт. Анткени ал бурулуш жолдорго коюлган белги сыяктуу. Аны эч ким буйтап өтө албайт.

* * *

«Жандүйнө» тоptomун окуп жатам... Көзү өткөндөн кийин чыккан мыкты тоptom. Баш сөзүн Кадыркул Даутов жазган. Сынчы агабыз Табылдыга адилет баа берип, анын акындык даражасын калыстык менен туу чокуга көтөргөн. Аттиң, ушундай жылуу сөздү Табылды көзү тирүүсүндө укканда, эч качан өз өмүрүн кыйбайт болчу. Жашоонун, тирүүлүктүн парадоксу мына ушунда.

* * *

Эң алгач экөөбүз типографияда тааныштык, ал «Мугалимдер газетасына», мен «Кыргызстан маданиятына» дежур экенбиз. Таанышкандан кийин: «Эгемберди сенсиңби, ырыңа назар салып жүрөм. Эми, баатыр, борбордон алган билиминди бош кетирбей, жакшылап жаз. Анткени биздин акындардын көпчүлүгү билимсиз», – деп айткан сөзү эсимде

калыптыр. Ошондон кийин жолуккан сайын дүйнөлүк адабият, өзүбүздүн жазуучулук чарбабыз жөнүндө сүйлөшүп жүрдүк. Чыгармачылыкка олуттуу мамиле жасап, ырларын көбүнчө ичинде күүлөп аны бир дем менен жазчу. Бардык нерседен ырды ыйык деп сезчү. Кыргыз акындарынан жакшы көргөнү Эралиев менен Рамис Рыскулов болчу.

* * *

Табылды Мукановдун чыгармачылыгы жөнүндө Аида Эгембердиева кандидаттык диссертация коргоптур деп угуп аябай сүйүндүм. Буйруса, Табылдын эми экинчи өмүрү даңгыраган чоң жолго түшөт экен. Ушул сапарың түбөлүктүү болсун, Табыке!

Тургунбай Эргешов

Тургунбай Эргешов 1960–70-жылдары басма сөзгө жарыяланган ырлары менен өзүнүн акындык жүзүн көрсөткөн эле. Ошол учурда жалпы хордон анын үнү айырмаланып турчу. Ырларындагы өзгөчө курч саптар окурман катары мени өзүнө тартчу. Тубаса таланттуу акын экендигин адабий чөйрөдө айтып жүрүшчү. Алгачкы чыккан ырлары менен эле элдин назарына илинүү оңой-олтоң иш эмес.

* * *

Көзү тирүүсүндө бир дагы ыр китеби чыкпады. Буга, биринчиден, акындыктын жолун, тагдырын башкача түшүнүп алып ичимдиктин артынан кеткендиги тескери таасирин тийгизсе, экинчиден, ошол

учурда басмада иштеген ичи тар, көрөлбас, талант-туунун жолун тоскон ортозаар акын сөрөйлөрдүн кесепетинен болду окшойт. Бир нече китептери басмаларда саргайып кезек күтүп жатып, акыры ың-жыңсыз жок болду. Бирок ошол бут тоскондордун ысмы адабияттан орун албай, Тургунбай Эргешов жыл өткөн сайын бараандуу болуп келатат.

* * *

1993-жылы «Өлбөгөн жанга жаз келет» деген 3 басма табак көлөмүндөгү ыр китеби биринчи жолу жарык көрдү. Бул китепти чыгарууда жердештери Курбаналы Сарысейитов, Абдырасул Көкөш уулу, Маркабай Ааматов көмөк көрсөтүшкөн. Ошондон он жылдан кийин «Бийиктик» басмасынан «Бул-булдардын тукуму аз» аттуу ыр китеби чыкты. Бирок бул эки китеп тең акындын толук чыгармачылык кудуретин ачып көрсөтпөсө керек. Качан гана Т. Эргешовдун ар бир ыр сабын, ал турсун замандаштарынын эскерүүлөрүн, каттарын топтоп толук жыйнак кылып чыгарсак максаттуу болот. Ошондо көзү тирүүсүндө татыктуу баасын албаган акындын жүзү толук ар тараптуу ачылаары бышык.

* * *

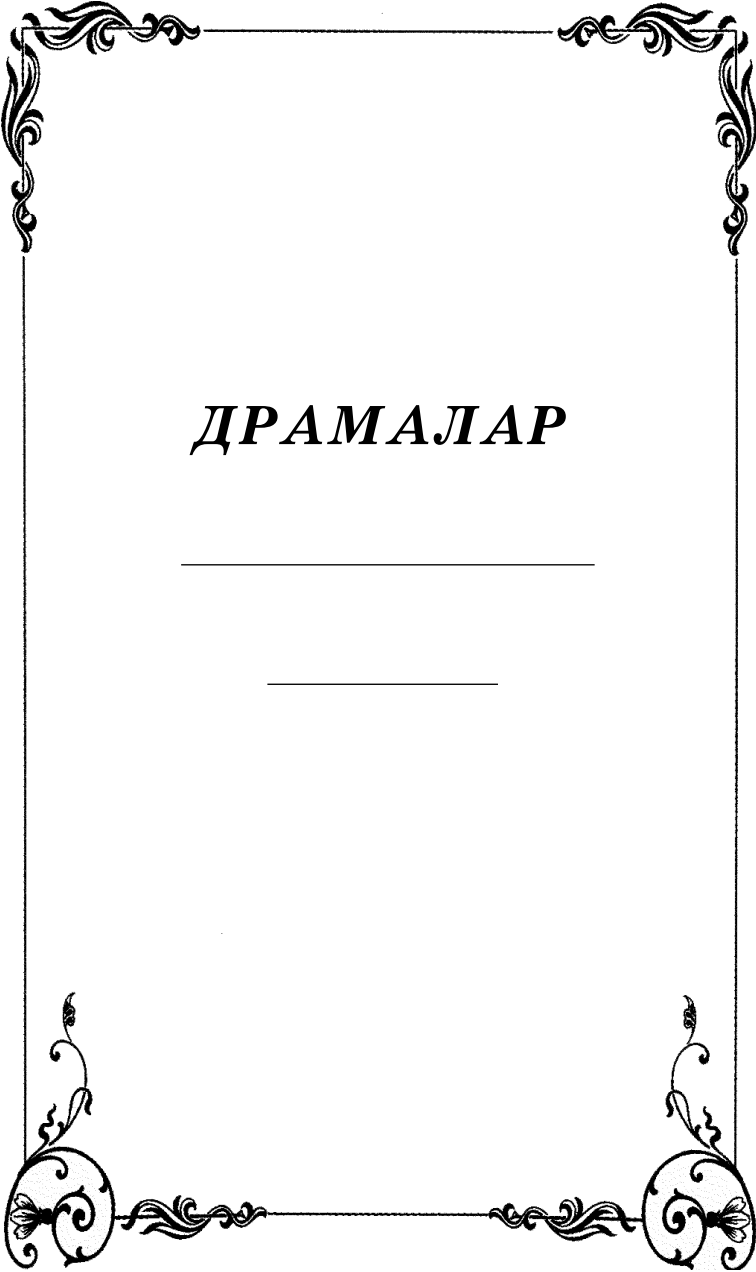
Эргешовдун поэзиясында жасалмалуулук жокко эсе. Ыр саптары жөнөкөй, нукура элдик тилде, элдик ой-жүгүртүүнүн негизинде түзүлгөн. Салыштыруулары турмушка жакын. Ойлору элпек. Көп ырларында кайгылуу маанай өкүм сүрөт. Айрымдары жаны көзгө көрүнгөн учурда жазылгандай.

Эми бышып жетилип ыр жаза турган мезгилинде айыкпас оорунун кесепетинен айласыз көз жумуп бараткансып, ичинен кейиген учурлар бар. Акындын адабий мурастары ата журтту, эли-жерди сүйүүгө үндөйт. Эң негизгиси адам болуп, ыймандуу жашоого чакырат.

* * *

Тургунбай Эргешов калтырган из акыры жүрүп олтуруп кыргыз адабиятына келип кошулгандыгы поэзия күйөрмандарын сөзсүз сүйүндүрөт. Кудай Таала Эргешовдун бешенесине мына ушундай тагдырды жазган экен, көз жумгандан кийин отуз жыл өтүп кайра кадыресе адабиятыбызга аралаша баштады. Мунун өзү чыныгы алтын чаңда калбайт деген сөз.

ДРАМАЛАР

*Апам Жусунтун кызы
Азбүбүгө арнаймын.*

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

КАТЫШУУЧУЛАР:

ТУЯК – акын, мурдагы аты Дыйканбай
ТУЙГУН – анын багып алган баласы
ЖАҢЫЛ МЫРЗА – кыргыздын баатыр кызы
НУКУРА – Жаңыл Мырзанын апасы
АНАР – келин
АЗБҮБҮ – кемпир
ЭЛДИЯР – Жаңылды сүйгөн жигит
ДОЛГУР – калмактын ханы
ДОЛГАН – анын вазири
АРЫ – мерген
ЭЛЧИ – калмактын элчиси
КАЛЕНДЕР
НОЙГУТБЕК – уруу башчысы
НИЯЗАЛЫ – Азбүбүнүн кичүү баласы

Мындан тышкары чабармандар, көптөгөн жигиттер, аялдар, уруу башчылары катышат.

ПРОЛОГ

Ээн талаа. Жол боюнда өскөн жалгыз түп дарак.

ТУЯК

Чарчадыңбы?

Алалы көлөкөгө баш пааналап.

Жарыктык, туулган жердин абасындай

Аба жок. Бираз, уулум, эс алалы.

Күн табы кайтсын, анан жолубузду
акырын уланталы...

ТУЙГУН

Саябандуу

Ким тиккен бул даракты, Ай- талаада
жапжалгыз өсүп турат куурабастан...

Жарып чыгып кара ташты...

Суу ичет кайсыл арыктан?

ТУЯК

Ай чунак. Ой-тоону сүйлөй бербей
кел бери, олтур мобу саябанга!

(Жаңылдын элеси Туякка көрүнөт.
Даракка кайрылат).

Алдыңа таазим кылып келейин деп
алыстан арзып келдим, амансыңбы?
Көргүчө көздөн учтуң миң мертебе,
көрүүгө зар какшадым карааныңды.

ТУЙГУН

Атаке, дарак дагы сөз билеби?

Калп эле тамашалап...

ТУЯК

Билбей эмне?

Элиңдин кайгы-азабы, кубанычы

Бүт сиңип калган мунун сөңгөгүнө.

А көрөк төкпөй -чачпай угуп алгын
алдагы шуулдаган ыргактарды.

ТУЙГУН

Кайсы ыргак? Түк эч нерсе угулбайт го!

ТУЯК

Тыңшачы мобу күүнү,

Жүрөктү зыркыраткан не деген күү?

Капырай, мунун тулку кара муңдан
жарылып калган окшойт! Ыргагында
купуя азаттыктын ыры ырдалат,
сен аны дилиң коюп жакшы тыңда.

ТУЙГУН

(Өзүнчө)

Атакем тууган жерин көрүп алып,
адашып акылынан баратабы?

Эреркеп кетти бекен? Карыганда
же кыйнап койду бекен жол азабы?

(Туякка)

Атаке, мынча неге аңыз кылып
айтасыз бул жөнүндө?

Атаке, андан көрө баягында
аягы бүтпөй калган жомогуң айт.

Жомогуң уккан сайын жырдап калам...

Атаке, баштайсыңбы?

ТУЯК

Тагдыр жүгүн көтөрүп келдик элге
 эсен-аман. Жашыңдан мусаапырлык эмне
 экенин жүрөгүң туйду сенин. Эми минтип
 кубаныч көкүрөккө батпай толкуп,
 бут койдук туулган жердин тууруна...
 Ээ, уулум. Мунун баары узун тарых.
 Колуман каруу качты...Беттин нуру
 билинбей өчүп барат.Шамшардай курч
 курагым эми келбейт, түшкө кирбейт.
 Жоголду кандан туйлап аккан эргүү,
 ырларым күкүктөнбөйт, безеленбейт.
 Мына эми чач агарып, токтоо тартып
 азабын тартып келем өткөндөрдүн.
 Бүт сайып өмүрүмдү, жалгыз гана
 Жаңылды ырга коштум...
 Жер деген түтөт тура! Кара жердин
 бооруна кимдер гана жашынбады.
 Кылымдар сиңип кетти катмарына,
 бетине кандай мөөр басылбады...
 Тайгак жол тагдыры бар сенин элиң
 жыгылды. Мүдүрүлдү. Турду кайра.
 Бир үйдөн экинчи үй тамызгы алып,
 очокто оту күйдү тоодо, сайда.

ТУЙГУН

Баатыр кыздын тагдырын айтып берчи,
 Эмне болду?

ТУЯК

Болуптур уулум, анда эмесе тыңда!

БИРИНЧИ КӨРҮНҮШ

1. ХАН ӨРГӨӨДӨ

Жаңыл мырза өзүнүн хан өргөөсүндө жалгыз.
Таң атып келе жатат.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

(Өзүнчө)

Шүгүрчүлүк! Кашкайып таң атыптыр.
Жышааны бул да болсо жакшылыктын.
Жарыктык, торгой сайрайт безеленип
Өмүрдө мындай үндү эң аз уктум...
Капырай, ар коктунун намысы үчүн,
бир-бирин чаап алуу, не деген кеп?
Не деген күч экенин өзү билбей
жүргөн эл максатына кантип жетет?!
(Сырттан Анар кирет).

АНАР

Ханышам, жакшы жатып жай турдуңбу?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Ырахмат. Бүгүн Күндүн ачык тийип,
жадырап турганын көр. Бул да болсо
пейилдин тазалыгы, актыгы го...

АНАР

Эжеке, чабармандар келди кайтып.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Бир азга сабыр кылсын... Энемди
айтып койчу. Акылдашаар бир сөзүм бар.

АНАР

Жарайт эже!

(Кетет)

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кыргызды бириктирип бийлик кылуу
оор жүк экендигин неге мурда
сезбей келдим?

Кайсы уруу мени колдоп, кайсынысы
жолуман бөгөт болуп каршы чыгат?

(Нукура кирет)

Энеке. Ырас келип калбадыңбы?

НУКУРА

Жаңылтай. Эмне болду?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Жайынча эле.

Келиптир чабармандар, айткан сөзүн
кунт коюп ук. Эне, сенин жүрөгүңө
ишенем – билип турат ак караны.

НУКУРА

Бийликти колуңа алып, өз жаныңды
кыйнадың көпөлөгүм. Эли - журтуң
билсе экен сен көтөргөн бул жабырды...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Энеке. Эми гана элим тынчып,
жыйылды баш- аягы. Чек арабыз
дагы эле бекем чепке айлана элек.
Өзүмдү ойлончу күн али алыс...

(Сырттан Анар кирет)
Киришсин чабармандар!
Түгөл келсин!
(Анар кайра чыгып төрт чабарманды
ээрчитип кирет.)
Кандай иш аткардыңар, журт ичинде
кандай сөз болуп жатат? Мал аманбы?
Эл аманбы? Жолуктуңар, кана, кимге?

ЭЛДИЯР

Ханышам, мен
Алайга барып кайттым.
Дөөлөс, найман, кыпчак: «Кесе, табак
май болуп жайыт кеңип, жыргадык», – дейт.
Ылайым бек болсун дейт бул ынтымак.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Келишмек болуштубу курултайга?

ЭЛДИЯР

Аттарын байлайт биздин босогого
Кечке калбай...

ЭКИНЧИ ЧАБАРМАН

Түшкө жуук бул жерде болот Кулжа,
Тогуз-Торо.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Сары өзөн Чүйгө кана, кимиң бардың?

НОЙГУТ

Мен бардым. Курултайга келет, бирок
Нааразы эли сизге, Түлкү баатыр

Таралып кеткен экен болуп жомок.
Жалпы элдин тагдыры үчүн жакшы кабар
алпарып, жаным аман калып калды.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

(Өзүнчө)

Оо, Кудай, бүтпөйт окшойт өмүр бою,
өткөндүн каргашалуу сабактары.

(Чабарманга)

Баатырдын күмбөзүнө бата кылып,
мал союп, эл чакырып эскердинчи?

НОЙГУТ

Аткардым сизге берген убадамды.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Турабы балбал таштан эстелиги?

НОЙГУТ

Ханышам, турат күнү бүгүнкүдөй...
Күмбөздүн айланасын эл тазалап,
Ызаттап, түлөө берип турат экен.
Өсүптүр бейитине чынар дарак...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Баатырдын жаткан жери жайлуу болсун!
А сенин кандай жакшы кабарың бар?

ТӨРТҮНЧҮ ЧАБАРМАН

Бардым мен саруу менен кушчуларга,
бел ашып Кетмен- Төбө жерин көрдүм.
Келишет сиз чакырган курултайга,
Жибермек болду бийин, түмөндөрүн!..

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Ырахмат, чабармандар! Ханыңардын
кызматын адилет, ак аткардыңар.
Баргыла, кымыз ичип эс алгыла,
баарыңар сый белекке татыдыңар.
(Чабармандар чыгып кетишет)

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Энеке, эмне дейсиң? Кыргыз журту
кызыңды колдоп жатат.

НУКУРА

Билбеймин, жаман жатып алыпмынбы,
болбосо бир сыр мага келдиби аян?
Ойгонуп түн ичинде, көз ирмебей
акыры таң атырдым... Укчу, балам!
А балким сага жетпей жатса керек.
Көбөйдү эл ичинде ушак- айың.
Акыры бир балекек болот окшойт.
Кабыргам капшырылат уккан сайын...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Капырай, мен билбеген кайдагы сөз,
Бейкүнөө жүрөгүңө бүлүк салды?

НУКУРА

Азыр мен чакыртайын өзүң уккун
аралап элди жүргөн календерди.
Кудайдын бир момуну экен.
Угуп кой календердин айткан сөзүн.
Эй, календер! (Сырттан календер кирет.)
Жанагы айтканыңды кайталачы...

КАЛЕНДЕР

Кулагым угат, бирок көрбөйт көзүм.
 Ханыша, өлтүр мейли, тилимди кес.
 Орго сал, эгер менде болсо күнөө.
 Абайлан – чырайыңдан кесир болот,
 Көзүм бар көрүп турган жүрөгүмдө...
 Сулуулук адамга кош канат берет,
 Учурат оболотуп, бирок кээде
 Тыптыйпыл бүлүндүргүч күчкө айланат,
 Жоготот ынтымакты элде- жерде...
 Сенде ошол күч бар экен, бийлигиңди
 Апкетет селдей болуп эгер ташса,
 Жабышат кара балээ журтубузга,
 Айланат бейпил өмүр ыйга, жашка...
 Курултай чакырыпсың мунуң жакшы,
 Эң алгач бекем түптө хан ордону.
 Учалбайт, жалгыз канат, Жаңыл Мырза,
 Өткөрбө кейиш менен хандык доорду.
 Сөзүм жок менин башка. Дилимдеги
 сөзүмдү айттым сага. Аман калгын!
(Кете баштайт)

НУКУРА

Бир нерсе дебейсиңби, не турасың?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Сый болуп, даам таткын, календерим!
(Календер чыгып кетет. Сырттан Анар кирет)

АНАР

Ханышам, Долгур хандан, калмактардан
 Элчи келип суранып жатат сизге.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кирсин де!

(Элчини ээрчитип Нойгутбек кирет)

ЭЛЧИ

Кыргыздын айдай пери, ханышасы,
Долгур хан берип ийди сизге дилде...

(Жаңылдын алдына коёт)

НОЙГУТ

Ханыша, кайнаса каны бизге кошулбаган
элдешпес душманыбыз тээ байыртан
элчисин жибергени жакшы жышаан!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Не деген сунушу бар мунун мага!

ЭЛЧИ

Байлыгы ханыбыздын ченеми жок,
Чеги жок жерибиздин, күчүбүздүн.
Бардыгын алдыңарга тартуу кылат,-
Көрсөм дейт пери сыңдуу жүзүңүздү.
Эки элди түбөлүккө баш коштуруп,
достошуп, болсок биз дейт алыш- бериш.
Суранат колуңузду!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кемсинтүү – мындай сунуш менен келиш!

ЭЛЧИ

А ырас, буга чейин арабызда
көп жолу пикир келбей, болду чатак.
Тыялы кан төгүлгөн кармашууну.

НОЙГУТ

Оңтойлуу мындай учур келбейт кайра..

ЭЛЧИ

Бир кочуш чачыранды элинди ойло!
Ханышам, сөзүңдү бер! Күн мурунтан
Долгур хан даярданып жатат тойго.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Көзгө илбей тебелечү намыс-арды
кайдагы келесоо хан? Деги качан
биз ага кол куушуруп бердик эле?!
Алжыган акылынан кара мастан!
Эй, жигиттер!
(*Сырттан эки жигит кирет*)
Мына бул пейли бузук, кара мүртөз
Элчинин башын алып таштагыла!
Ханына жуучу түшүп келгенин көр.
Дымагын айлантайын кара ташка!

НУКУРА

Элчинин жазыгы жок. Мурда - кийин
ага эч ким кол көтөргөн эмес, кызым.

НОЙГУТ

Бул жорук жакшы нерсе алып келбейт.

НУКУРА

Сабыр кыл, өкүмүңдү кайра бузгун!!!

ЭЛЧИ

Эки элдин ортосунда жакшылыктын
үрөнүн себейин деп келдим эле...
Мен катуу адашыпмын.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Элимди көз каранды
кылууга такатым жок менин деле...

НУКУРА

Түзбөгүн жаман кырдаал. Жаштык кылып
душмандын чырагына от тамызба!
Кыргыздын оң- солунан келген элге
астыртан акыл салгын.

АНАР

Ханыша!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Мунуңузга макулмун! Элчиге бу
Үч күндөн кийин айтам анык.
Агаче сыйлагыла, мейман болсун
Өзүнчө ак өргөөгө жатып алып.

ЭЛЧИ

Ханыша, чоң ырахмат!
(Нойгут элчини ээрчитип чыгып кетет)

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Биз кимбиз? Максат эмне? Күрөш эмне?
Чечебиз бүгүнкү улуу курултайда.
Бар эне, меймандардын жолунан тос,
баш-көз бол, кабыл алгын баркы менен.

НУКУРА

Букара адамдардын ой пикирин
Көңүлгө түйгөн жакшы. Алар сага

жамандык ойлобойт түк.
(Нукура кетет)

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кыргыздын асабасын бийик кармап
Көтөрчү мезгил келди. Ойгон элим!
Тепсетпе намысыңды, алып салгын
көрсөтпөй күндү тоскон көздүн челин!
Долгурхан тапкан экен алчу аялды,
ал менин аттай албайт астанамды.

2. КЫРГЫЗ АЙЫЛЫ. КӨЧӨ.

НОЙГУТ

(Өзүнчө)

Үч күнгө мөөнөт берди. Үч күн бою
Ныксырап кымыз ичип жатайынбы?
Кокустан Долгур менен ымалашып,
элдешип алса Жаңыл, капкачанкы
ой-максат күлдөй болуп чачылбайбы?!
А баса каны кызып шашылгандан:
«Элчини өлтүргүн!» деп буйрук берип,
Мен эмне кыларымды Жаңыл Мырза
өзү эле айтпадыбы? Эми келип
мен эмне ойлономун?

(бир жигит кирет)

Сага мен ишенемин... Сендей жигит
турганда менин бактым опол тоодой.
Буюруса түмөнбашчы, вазир кылам!
Аткаргын буйругумду түк ойлонбой.

ЖИГИТ

Айтыңыз ! Отко, сууга даярмын мен!

НОЙГУТ

Эң бир күлүк ат минип калмактарга
бергин кабар. Элчинди өлтүрүп салды
дегин Жаңыл Мырза. Нойгут жиберди де.
Жолдо турган көрүнбө жасоолдорго.
Шертти бузба!

ЖИГИТ

Аткарам эки кылбай айтканыңды!

НОЙГУТ

Ошенткин! Буйдаланба! Кеч калбагын!
(Жигит кетет)
Ишке ашса эгер менин ушул оюм,
Чүкөмдүн айкүр келип түшкөндүгү!
(Кетет. Элдияр менен Анар келет)

ЭЛДИЯР

Үмүтүм жалгыз сенде.
Жардам бергин
Айласын тапчы, бийкеч.

АНАР

Азгырыгың мынча күчтүү неге?
Болду жетет!

ЭЛДИЯР

Бул сезим тынчтык бербей жан дүйнөмдү
жалбырттап ээлеп алды. Көлгө айланды.

Чайпалып жээктен эми төгүлөмбү?
 Сарсанаа, Кусалуу ой тамыр жайып,
 мыжыгып мени кыйнап бүтмөй болду.
 Көз арттым ханышага! Күнөөм эмне?
 Мен кайдан билдим сүйүү өрт коёрун,
 көтөрүп көк бөрүдөй ыргытарын,
 саларын оттон музга , муздан отко.
 Шашылба, бир аз токто! Балким Жаңыл
 өзүнө жигит издээр даражалуу,
 мансаптуу, кадыр- барктуу. Бирок эч ким
 менчелик сууруп бербес кара жанын!

АНАР

Ою бүт ханышамдын эл тагдыры,
 Башка сөз кирбейт азыр кулагына.

ЭЛДИЯР

Мен тарап болосуңбу? Сөзүң берчи,
 Капыстан мен тууралуу сураганда.
 Курултай өтөөр менен оюн-зоок
 башталат . Мага дагы келет кезек.
 Буюруса өнөрдү бир көргөзөмүн.
 Ойлобо жан экен деп терген тезек.
 Анан сен ханышандын кулагына
 акырын шыбырап кой, жетет ошо.
 Актаймын кызматыңды. Билегиңе
 билерик салам алтын иш оңолсо...

АНАР

Сезимтал, таза жүрөк, колуң ачык
 берешен жан окшойсуң, алтын сөйкө

камдай бер ханышага. Бирок байка,
алгыр куш боломун деп болбо күйкө...
(Кетишет).

3. ХАН ӨРГӨӨ, КУРУЛТАЙ ӨТҮП ЖАТАТ

Ортодо Жаңыл Мырза, жанында уруу башчылары, бийлер, Нукура, Дыйканбай, обочороок Элди-яр, анан топтолгон эл.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Келгендей болдук эми бир бүтүмгө
күзгөчө жигиттерди, жоо-жаракты,
камдайлы жол азыгын. Капшытта
турган кезде митаам душман
тынчтык жок кыргыз элге. Болоор-болбос
нерсе үчүн араздашуу-күчүбүздү
жоготот... Унуталы мунун баарын!
Санаалаш, коңшулаш элдер менен
чыңдайлы ымаланы. Найман, кыпчак,
Түштүктөн өзбек элин тууган кылып,
кыз берип, кыз алышып мекен чебин
темирге айлантишсын. Улуу жүзгө
Кушчулар колун берсин. Уйгурларга
эртенден калбай элчи жиберели!
Ордолуу калкыбызды ойго-тоого
Туш келди чачып албай, кийин келчү
ойлойлу урпактардын тагдыр - күнүн!

ДЫЙКАНБАЙ

Кыргызды бир урууга айландырчу
жол барбы? Издөө керек ошол жолду.

Болбосо ар өрөөндүн ырын ырдап,
сөөктү талашкан ит сыяктанып
бөлүнүп Чүйгө, Көлгө же Таласка
бытырап тарап кеткен оңбу?

Уят, анык уят.

Жаңылдын күнү-түнү ойлогону
ушул ой. Ишке кантип ашаар экен?
Бирөөлөр аны бузбай турса экен...

АЗБҮБҮ

Көп көрдүм журт бийлеген адамдарды,
бизгече далайлары келип кеткен.
Ооматы турган кезде көзү бүтүп,
калайык калк куураган, жапа чеккен.
Жетиндик окшойт ханга эми мына...
Жаңылга эл бүт жанын берип.
Көтөрөт өтө бийик асабадай.

НОЙГУТ

Ханыша! Өз оюмда каламын мен.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Өзүң бил! Бирок элдин түпкүлүгүн
ойлобой текебердик иш жасаба.

НОЙГУТ

Элдешүү керек болчу калмак менен.
Күчүбүз топтоло элек азыр биздин...
Колдо жок азык - түлүк, курал-жарак.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Деги айтчы, көкүрөктө намыс барбы?
Кантип мен душманыма моюн сунам,

Чыдаймын кордугуна ? Арт жагымда
ордолуу кыргыз турса, Долгур хандын
от жагып очогуна кантип жүрөм?

НОЙГУТ

Мүшкүл иш түшкөн кезде эл башына
эр жигит оттон чыгып отко түшөт.
Ойлонуу керек болчу эл тагдырын...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Силерден хандыкты мен талашпадым
же бурчтан жолуңарга бут тосподум.
Үгүттөп элди артыман эрчитпедим,
барбадым кыңыр ишке...
Нойгутбек эми келип: «Эл тагдырын
ойлонуу керек болчу», – дейт туурадан.
Ачык айт, арам оюң болсо ичинде, –
мен эмине Долгур ханга тиейинби?
Тагымды берейинби сага өткөрүп?

НОЙГУТ

Ханыша! Тагыңды эч ким талашкан жок.
Ырбатпай баштан келген чыр-чатакты
бүтүрүп койсо болмок...

АНАР

(Оюн-зоок башталат.)

Ханышам, тээтиги жигитти тааныйсыңбы?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кайсынысын?

АНАР

Четтеги ойлуу турган.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Элдиярбы? Баягында ууга барган.

Эмне болду?

АНАР

Өлгөнчө ашыкмын дейт.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кимге?

АНАР

Сизге...

(Жаңыл Мырза унчукпай Элдиярды ойлуу карап калат. Экөө кайра элге келип кошулат. Сырттан эки жигит чуркап кирет)

БИРИНЧИ ЖИГИТ

Жоо тийди элибизге! Жоо келатат!

Соо койбой жан адамды кырып келет!

ЭКИНЧИ ЖИГИТ

Жылкыны айдап кетти! Анык өлүм!

Айылдын чети өрттөндү!

ЭЛДИЯР

Тосуу керек!

Тезинен жоо жарагын колго алгыла!

НОЙГУТ

Мынаке көктүгүндүн натыйжасы:

ортодо эл кырылып, үй өрттөлүп

журтубуз кызыл уук болмой болду.
Ушундай болорлугун билген элем.
Көр эми тагдырыңан, Жаңыл Мырза!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Душмандын атын угуп, жүрөк өлүп
калдыбы? Эч убакта душманыңан
жакшылык күтпө. Эгер колдон келсе
тамырын кыя чапкын! Баш көтөрүп
кайрадан сыр көрсөтөт түк өлбөсө!

НУКУРА

(Өзүнчө)

Азабым, көргүлүгүм ушул тура!
Не кылам? Табам кандай айла-амалын?
Бул шойкум түшүмө да аян болуп
кирди эле. Алдын албай буйдаландым,
жорудум жакшылыкка...Эми мына
ай-аалам чак-чалакей, астын-үстүн!
Кандай күн түшөт башка? Эл не болот?
Калабы жалгыз-жарым боору бүтүн?
Куралып кокту-колот, ойдон - сайдан
эми эле бир нук алып агыларда
бөгөлдү, нук бузулду... атың өчкүр
Долгур хан көзүн атып Жаңылыма!
Менин бүт карманаарым, тутунарым,
жалгызым, сары изиңе чөп түшпөсүн!
Сынбасын канаттарың!Энең сенин
боздобой карыганда күнүң көрсүн!

ДЫЙКАНБАЙ

Бир-бириңе кол салып
Не табасың адамзат!

Минте берсең туюкка
 Камаласың адамзат?
 Алтын нуру төгүлгөн
 Күн жетпейби адамзат?
 Жылдыздары жайнаган
 Түн жетпейби адамзат?
 Ичиң тарып, пейлинди
 Не бузасың адамзат?
 Түркүк болуп дүйнөгө
 Турасыңбы адамзат?
 Бир-бириңди айоосуз
 Олжолойсуң адамзат?
 Эртең эмне болорун
 Болжобойсуң адамзат...

ДОЛГУР ХАН

Жигиттер! Өрттөгүлө кыргыз журтун!
 Таптакыр чыкпас болсун эс-көөнүнөн!
 Балдары чоңойгондо: «Калмак келет!
 Ыйлаба, келатат!» деп үшүн алсын!
 Экинчи баш көтөрбөс болсун бизге.
 Кыргыздын жүрөгү эле Жаңыл Мырза...
 Энесин өлтүргүлө! Карып калган
 Кемпирден же кылчалык чыкпайт пайда!
 Айоосуз талагыла дүйнө-мүлкүн,
 Олжолуу болуп кайтуу дагы пайда?!
(Жигиттер Жаңылды алып кетет)

ДОЛГАН

(Туткун алып келет)
 Долгурхан! Дагы бирөө түштү колго!

ДОЛГУР ХАН

Биз муну туткун кылып не кылабыз?
Атынын куйругуна байлап туруп
камчыдан шыбап-шыбап жибергиле!

НОЙГУТ

Айланайын, Долгур хан, Жаным соога!
Өлтүрө көрбө мени! Нойгут деген
уруунун башчысымын. Атым Нойгут!
Пиримдей сыйынамын. Баштан эле
жүрчүмүн өзүңө мен ылымсанап.
Элчинди өлтүргөндө сага кабар
тымызын жибергенмин. Аял дагы
ойлоп көр, хан болчубу? Анын иши
байыртан казан кармап, бала багуу.

ДОЛГУР ХАН

Андай болсо, өз элине
барсын аман-эсен, мындан ары
биз менен байланышын үзбөй жүрсүн!
Унутпа сага берген алдагы өмүр-
аманат! Качан болсо кайрып алам!
Эстегин эртели кеч Долгур ханды!
Долгур хан кээде жоомарт, кээде жаман!

НОЙГУТ

Кыргызымды
Саттымбы душманыма? Жок, антпедим!
Күйгүздүм мен өзүмдүн жылдызымды...
Аялдан алтын баштуу, алтын чачтуу
артык дейт бака баштуу эркек адам.

ЭЛДИЯР

Оо, элим! Туткун болуп
душмандын тузагына түштү Жаңыл.
Айт, элим, көрдүң беле мындай жорук!
Жоготтук күркүрөгөн нугубузду,
биз эми ултан кейпин жамынабыз.
Аза күт, аман калган бир кочуш эл,
кайрадан журт түптөлүп, жаңырабы?

АЗБҮБҮ

Элдияр, айланайын! Жаңыл Мырза
аттанып кеткен болчу, уулдарым
көрүнбөйт... Кайда жүрөт?... Аман бекен?
Бошошуп бара жатат муундарым...
Не болду? Ай-талаада өлүштүбү?
Чала жан жатышабы жер кучактап?
Жаңылдын же тагдырын бөлүштүбү!
Кеттиби жолго түшүп жанын сактап?
Алар неге көрүнбөйт, айткылачы, араңарда!
Сыздатып сай - сөөгүмдү, жүрөгүмдү
көзмончок уулдарым калды кайда?...

ЭКИНЧИ КӨРҮНҮШ

4. ДОЛГУР ХАНДЫН АЙЫЛЫ

Жаңыл Мырза менен Долгур.

ДОЛГУР

Ойлогун абалыңды ... Ханыша деп
жатамын жүрөгүмдү тартуу кылып.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Мен сени көргөн сайын денем муздайт,
жыландай туюласың.

ДОЛГУР

Чачың жулуп,
Көнбөсөң карматамын кара казан.
Кааласаң абийириңди төгүп туруп,
күң кылам... Бир кулума эрге берем.
Моюнуңа салам чыкпас моюнтурук...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Мен деген ханышамын...

ДОЛГУР

Туткунумсуң!
Унуткун качанкы бир даражаңды...
Кааласаң берем бүткүл дүйнө-мүлктү,
баарын ал!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Жоомарт болсоң бер ажалды!
Жок мага, кереги жок жарык күндүн

Өчүрдүң күйүп турган жарыгымды,
элимди бөлдүң менден...

ДОЛГУР

Эми сен

Бул жерге жаюу керек тамырыңды.
Сабыр кыл. Ойлон дагы. Эгер көнсөң
кайрадан баякындай ханышасың...
Элимдин эркесисиң!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Жерге кирсин!

Элинди тумоо каптап, каргыш алсын!
Сүйлөгөн ар бир сөзүң түрү суук,
тосток көз бакалардын чардаганы.
Бака баш, арам ойлуу! Чөө кейпин
кийинип эмне келдиң? Жогол ары!
Сөзүңдөн былжыраган бүттүм тажап...
Тезирээк дарыңа ас! Не турасың?!

ДОЛГУР

Ким айтат ханыша деп... Абийири жок!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Өлтүрсөң кулак тынчып кутуласың!

ДОЛГУР

Байкушум. Тыбырчылап так секирип
кай жакка качмак элең! Жүгөн салып
көндүрөм акыр бир күн, шашылбагын!
Ошондо азоолугуң эстен чыгып
эркиме баш ийесиң!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Андан көрө же өлүп,
же бир кулга тийген жакшы...

ДОЛГУР

Кудай Таала өң-түс берип,
салганбы көөдөнүңө муздак ташты.
Хан туруп, бардык бийлик колдо туруп
мен сени ийе албадым! Же өлүмгө
таптакыр кыя албадым. Көзүң көрсөм
сыйкырдуу бир күч кирет жүрөгүмө.
Байландым сага жипсиз. Мындай сезим
бугаче кайда жаткан, түгөт алгыр?
Күзүндө колго тийдиң өмүрүмдүн,
кар баскан муздак айыл жакын калды.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Бир бутуң көрдө туруп неге мага
мынчалык чыρμοок сымал жабышасың?
Каржайып өлөрүңдү ойлобостон
тооруйсуң кыргыздын жаш ханышасын...

ДОЛГУР

Келе кой, келчи менин кучагыма!
Сеп алсын карыганда жаным менин...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Тарп чокуган окшойсуң түлөп
бүткөн жооруларга!
Үзүп кой күдөрүңдү! Сенин барып
жатканча төшөгүңө, көр түбүндө
түбөлүк тыштынч уйку тапкан артык!

ДОЛГУР

Өзүң бил! Кеңешип көр жаның менен...
Шашылган шайтан менен дос болуптур.
Жолуң бар тандай турган жалгыз гана,
мейлиге, ага чейин оштонуп тур!
Көп көрдүм аялдарды, капастагы
жолборстой боюн уруп темирлерге
акыры эркке көнгөн. Бугуң тарап,
көктүгүң мокоп бүтөт сенин деле
(кетет).

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кутулдум да бир жолу жан алгычтан!
Бул кыйноо түбөлүккө созулабы?
Бүтөбү же эртеге? Оо, Жараткан!
Неге сен мени мынча жараладың?!
(Ниязалы келет)

НИЯЗАЛЫ

Эжеке, эжекебай!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Боорум менин!
Жыттанат кыргыз жыты!
Жүдөпсүң! Эмне кеп бар? Качан келдиң?
Барбы аман, кагылайын, кыргыз журтум?

НИЯЗАЛЫ

Эл аман, бирок көргөн күнү курсун!
Сиз колго түшкөндө эле тайган ырыс.
Калмактын ала көөдөн жигиттери
Эн баш...күндө жаңжал, күндө уруш...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Зил болуп көкүрөгү алтын энем,
Жүрөбү аман эсен?

НИЯЗАЛЫ

Эжекебай!
Айтууга тилим барбайт. Эмне десем?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Коркпой айт? Эмне болду?

НИЯЗАЛЫ

Көз жумган сиз туткунга түшкөндө эле...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Энекем! Ак сүтүндү актабадым, –
жетпедиң эңсеген ой, тилегиңе!
Көрдүңбү акыркы ирет эмне деди?
«Жаңыл» деп үмүттөнүп издедиби?
Не болду эң акыркы мурас кеби?

НИЯЗАЛЫ

Элди бүт жыйнап туруп мыкаачылар
Жанына жакындатпай жан адамды,
(Тик турат төбө чачым аны эстесем)
даргага энеңизди асып салды...
Ошентип турду үч күн, үч түн бою.
Акыры үч-төрт жигит түн жамынып
каадасыз кара жерге көмүп койду...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Энеке, кечир мени! Кантип адам
мынчалык айбандыкка даап барат?

Жүрөгүм! Чыда, жүрөк, канталаган...

(Ниязалы суу берет)

Түбүң түш бир кем дүйнө!

Эч нерсе эмес... Баякы Жаңыл кайда?...

Байкушум, энем менин! Өчүп калган

ойготтуң сезимдерди, иничегим!

Аман бол, кайда жүрсөң... Барагой кагылайын!

(Өзүнчө)

Энекемде бар эле кайсы күнөө? Мени төрөп,

чоңойтуп койгондугу болбосо эле...

Эмнеге ак ийилет, чындык өлөт?

Же байкабай катаны, биз адамдар жасадыкпы?!

Жок. Болбойт кол куушуруп отурганым,

ыплас, көр дүйнөнү көрүп туруп.

Не болот адамзаттын түпкүлүгү
жиберсе теңсиздикти өнүктүрүп?!

5. ДОЛГУР ХАНДЫН АЙЫЛЫ

Атасына аш берип жаткан учур.

ДАЛГАН

Калайык уктуңарбы? Жүрөгүндө

оту бар мерген болсо чыксын бери!

Кандырсын тамашага моокумдарын

айтылуу Долгур хандын түмөн элин.

АЛИ МЕРГЕН

Оо, ханым! Да бир ирет ырайым кыл!

Өлгүчө тагдыр менен кармашайын.

Эгерде чындап бакыт баштан тайса,

айла жок...

ДОЛГУР

Жетишет! Тойдум сенин өнөрүңө!
Колуңа жаа кармабай таяк карма!
Аз калыптыр ансыз деле өлөрүңө...

ДОЛГАН

Болду эми. Башка мерген калбай калды.
Көнсөңүз эгер, ханым, туткундагы
Жаңылды ушул жерге алдыралы!

ДОЛГУР

Мерген деп аңыз кылып айтышчу эле ...
Көк неме эгер айтсам келээр беле...

ДОЛГАН

Канткенде эки болсун буйругуңуз!
Тамаша керек мобу келген элге.

ДОЛГУР

Мейлиге, алып келгиле!

ДОЛГАН

Эй, жигиттер!
Хан буйруп жатат дегин. Жаңыл Мырза тезинен
жетип келсин мына мында!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кел депсиң, мына алдыңа келип калдым,
Буйрукту аткарбоого чамам барбы?

ДОЛГУР

Ал ырас, чакырганым. Таарынычың
жазылбай келе жатат... Өнөрүңдү

Көрсөтүп бергин элге келген мобу,
сенчелик мерген жок дейт бул өрөөндө.

(Элге)

Эгерде тийбей калса аткан жебе,
анда бул өз азабын өзү тартсын!
Байлатып азоо аттын куйругуна,
талаага камчы басып жибергиле!

ДОЛГУР

Шашылба! Апкаарыба! Шарт боюнча,
бар сенде ата турган эки жебе.
Ойлогун алдындагы чоң бакытты,
өлүмгө эки кадам – жаңылышсаң.
Алдагы лакылдаган жүрөгүң бас,
Мындайда жүрөк күчтүү керек таштан...

ДОЛГАН

Калайык, ырасында,
Ким көргөн мындай айкөл ханды мурда?
Өлүмдөн алып калды колун тосуп,
мөөрөйдү жеңип ал деп Жаңыл Мырза.
Мына эми дүйнө кенен, жашоо кызык!
Өзүң бил, тагдыр жебең өз колунда...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Калтырап эмне болду Жаңыл сага,
Жебеңди кандай шайтан буруп кетти?
Кандай күч шыбырады кулагыма,
жыйнайын бир саамга намыс, эркти.
Апаке, апакебай жардамга кел,
намыс бер, чыйралт мени, ишеним бер!

НУКУРАНЫН АРБАГЫ

Медерим, эмне болду? Чакырыпсың...
келдим мен болоюн деп сага демөөр.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Башыма азап түшүп, жан кыйналып
турганда сени эстедим.

НУКУРАНЫН АРБАГЫ

Айланайын,
мынчалык каргыш тийди кайдан сага,
эмне үчүн татаал тагдыр тандап алдың?!
Жакшылык жасоо үчүн келдиң эле,
кай жерден кыя бастың Кудай жолун?
Талаштың качан анын алтын тагын,
же чалчыкка түшүрдүңбү зоболосун?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Апаке, турам азыр бычак мизде,
баягы ак батаңды аябагын!

НУКУРАНЫН АРБАГЫ

Токтоо бол! Аткан жебең сая кетпейт!
мөөрөйгө боз жоргонду кайрып алгын!
(Жаанын огу жамбыга тийет)

ДОЛГУР

Сеники башкы байге – он миң жылкы!
Жетеби кудуретиң эсептөөгө?
Урмат да, сый да сага, даңк да сага,
чачыңдан эми бир тал түшпөйт жерге.
Бирөөнүн тийбейт колу мен турганда.

Көрдүк биз өнөрүңдү, мындай өнөр
жолукса керек сейрек бул жалганда!

ДОЛГАН

Калайык! Ким Жаңылга кол тийгизсе,
тартылат ошол замат башы өлүмгө!

ДОЛГУР

Жаңылды кадыр-барктап, сый көрсөтүп,
улуктар, кана төргө өткөргүлө!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Башка менин өтүнүчүм!
Байгенин кереги жок, жерге кирсин!
Бергиле мага жалгыз боз жоргону,
бир жолу жаным жыргап күлүк минсин!

ДОЛГУР

Боз жорго, Кудай алсын, сеники эле.
Аны да апкелгиле!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Чоң рахмат!
Мен эми ыраазымын, ханым сизге!
Айкөлдүк, акылмандык жаткан тура
байкалбай көкүрөктө, дилиңизде!

ДОЛГУР

Журтума оюн-зоок, өнөрүңдү
көргөздүң. Анык баатыр, эр экенсиң!
Бир хандын бактысына жарай турган
периште кейпин кийген жан экенсиң...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Хандардын аялдарга айтып көнгөн
кайталап жылма сөзүн, дымагыңыз
бир топ бар. Эл-журтту көзгө илбей
жоголуп баратабы чыдамыңыз?!

ДОЛГУР

(Өзүнчө)

Көп көрдүм тооруп муну, бирок дагы
ашпады иш жүзүнө айла-амалым.
Көзү не? Турпаты не? Мындай жанды
чыгарган колдон адам оңбой калды...
Бул жолу өмүрүмдү майрам кылып,
алдына жүрөгүмдү таштасамбы?
Кечсемби бак-дөөлөттөн, атак-даңктан?
Жалбырттап жигит болуп жашарсамбы?
Картайган чакта аял кучагына
тизени жылытууга эмне жетсин?
Жытына жаш аялдын кумар болуу
не бакыт! Хандык деген куруп кетсин!
(Элге)

Калайык, уккун баарың! Жар чакырам:
Жаңылды эрке, барктуу токол кылам!
Ак өргөө көтөргүлө обочороок,
түр килем төшөгүлө жолуна улам!

ДОЛГАН

Сыны да, сыпаты да дубанда жок,
Үнү не жаныбардын кишенеген!
Боз жорго келди мына даяр болуп,
мен аны не кылайын? Буйру ханым!

ДОЛГУР

Тилиңди көп куурубай, жубарымбек,
Жаңылга туура тарткын!
Мына, Жаңыл!

ДОЛГАН

Апкелдим үртүк жаап, жасалгалап...
Мына бу булдурсунду колуңа алгын!
Ханыбыз зыйнат кылып берди сага,
ок жетпес канаты бар жаныбарды...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

(Өзүнчө)

Жаңылга жетип алуу оңой эмес,
Эми анын учкул-закым канаты бар...

(ханга)

Оо, ханым, ач көзүңдү! Кыргызды сен
түбөлүк тукум курут кылдым дебе!
Алдыда жолугушуу... Даярдангын!
Ошондо колго түшсөм токол кылгын,
ушул сага берген антым!

ДОЛГУР

Шуркуя, качмак болду, жигиттер! Кармагыла
тоскула жолун бөгөп, чамдагыла!

ҮНДӨР

– Карма! Карма!
– Ким кууп жетер экен?

ҮЧҮНЧҮ КӨРҮНҮШ

6. ЭЭН ТАЛАА. АЗБҮБҮ ЖАЛГЫЗ

АЗБҮБҮ

Кашайып калдым, кантейин
Ким жоктойт мени ыр кошуп?
Ким салат ыйлап топурак,
Арбагым менен коштошуп?
Түбүң түш дүйнө, түгөнгүр!
Балдарым кайда чырактай?
Капилет күнгө туш келип
Калдыбы агып сымаптай?
Бейишке кантип чыгамын?
Ыйманым кантип агарат?
(Анар келет)

АНАР

Оо, Кудай! Эмне деген кордук мобу?
Ажырап акыл-эстен калган бейим?
Өзүнө өзү кошок кошкону не?
(Азбүбүгө)
Азбү эне, амансызбы?

АЗБҮБҮ

Сен кимсиң? Кайдан келдиң? Анарсыңбы?

АНАР

Энеке, мунуң эмне?
Энеке, жетип турам ай-күнүмө.
А бирок эмнегедир корком абдан...
Коркомун... Кантип төрөйм? Түбүң түшкүр,

Күндөн күнгө кыйындап барат заман?
Бир акыл- кеңеш берчи, эмне кылам?

АЗБҮБҮ

Адырдагы шилбинин
Гүлү кандай болчу эле?
Карып болгон кемпирдин
Үнү кандай болчу эле?
Адырдагы шилбинин
Гүлү аппак көрүнөт.
Карып болгон кемпирдин
Үнүнөн арман төгүлөт...

АНАР

(Өзүнчө)

Оо, бейбак! Кайран энем! Азап-шорго
чыдабай калган экен... Не кылайын?
Карышкыр тиши тийген койдой болуп
негедир чочуп турам.. Кудай жалгап
көз жарып алсам экен аман-эсен...

АЗБҮБҮ

(Анын сөзүн укпайт, өзү менен өзү)

Туйгундай кылып учуруп
Тосо албадым баламды.
Топурагы салынбай
Топондой тозуп каламбы?

АНАР

(Өзүнчө)

Сыздатат сай-сөөгүмдү муң, арманы...
Мурдакы нарк-каада жок, шарапат жок,

Сөөлөт жок, азыптыр бүт ыраң- башы,
калыптыр байкуш кемпир жалгыз боздоп...

АЗБҮБҮ

(Өзүнчө)

Жараткан, эгер мени өгөйлөсөң,
анда не эне болдум, бала бердиң?
Тул кылып, туубас кылып койбойсуңбу,
азгырган бул жалганга неге келдим?
Тируулук от жакты не делебеме,
неге мен Күндү көрдүм, Айды көрдүм?!
Энелик эмне экенин билбей эле,
төрөлбөй жатып неге мүрт өлбөдүм?
Оо, дүйнө! Каргыш тийип кетсин сага!
Желмогуздай жуттуңго далай жанды...
Кан какшатып мынча не туруп алдың,
Биздин элде өчөшкөн өчүң барбы?
(«Жаңыл келатат» деген үндөр угулат)
«Жаңыл» дейт... Кантсе дагы жакшы кабар...
(кетешет)

7. КЫРГЫЗ АЙЫЛЫ. ЖАҢЫЛДЫ ТОСУУ

БИРИНЧИ ЖИГИТ

Жаңыл келе жатат! Жаңыл...

ЭЛДИЯР

Айланайын калайык!

Күн бар экен көрө турган Жаңылды.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Амансыңбы, тууган элим!

ДЫЙКАНБАЙ

Оо, эл, сүйүнчү бер! Ак сарбашыл!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Келгеним жок корголоого өмүрдү.

Кол курайын... Өчүбүздү алайын,

Кыргыз каны суудай акты, төгүлдү...

АЗБҮБҮ

Айланайын, араң көрдүк сени биз,

эми кайра эстетпечи өлүмдү.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Көйкашкадай күтүрөгөн жигиттер

аялдардын этегинен чыккыла!

Же каныңар коюу тартып калганбы?

АЗБҮБҮ

Шашпа, кызым!

НОЙГУТ

Жаңыл Мырза, куш келипсиң элиңе!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кара күчкө азыр каршы турбасак,

кылымдарга калбайт, кыргыз, ың-жыңың,

Кызыңарды булгап кетип баратса,

неге ойгонбойт жүрөгүңдө ачуу кек?

Азаттык деп келдим мына сабылып,

ордолуу калк башын өйдө кылсын деп...

ДЫЙКАНБАЙ

Кеңешип иш кылалы...

Келели бир бүтүмгө...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Узартпайлы!

ЭЛДИЯР

Мүңкүрөп күн карабас кул эмеспиз,

биздин да намысыбыз, арыбыз бар.

Адамбыз баш көтөргөн. Сендеги ой

биздин да туйлап жатат каныбызда...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Күчүбүз бар кебелбес да урагыс,

анда неге кол куушуруп турабыз?

АНАР

Эжекебай, Анармын мен, күйөөм бар,

бузулбайбы биздин салган уябыз?

Ая мени, ай-күн жетип бойкатмын,

көргүм келбейт баякындай ыр-чырды.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Ошондой де!

АНАР

Көз жаш араң кургады...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

А мен келип, алган экем тынчыңды...

ДЫЙКАНБАЙ

Жаңылым, мүдөөсү элдин тынчтык гана!
Ким аны күтпөйт, ага кол узатпайт?

АНАР

Унутуп калсаң кайра эсиңе сал,
бир кезде сен тукурган жигиттер алп
душманга тийебиз деп дүрбөп чыгып,
казатта кырчын бойдон өлдү сулап...

ДЫЙКАНБАЙ

Күчүбүз акты, Жаңыл, агын суудай,
кайрадан башталууга негиз керек.
Элибиз бир кочуш дан. Же чууртуп
жаткан жок бардык аял эгиз төрөп...

НОЙГУТ

Кой, Жаңыл, кайра баштан чатак баштап
чачылба, алсыраба! Андан көрө
ай туяк бээ соёлу, өзүңө кел,
биз сага көтөрөлү аппак өргөө.

ДЫЙКАНБАЙ

Машакаттуу жолду эми тандабайлы.
Ойлон кызым.
Элдештик не болсо да калмак менен.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Ишенбе! Билем анын ким экенин,
калп эле ооз жүзүндө алдап келген.
Эч качан элдешпейт ал. Дили бузук...

НОЙГУТ

Кой, Жаңыл! Убалына калба элдин
эс алгын! Биздин айткан сөзүбүз ук!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Мен үчүн жыргал турмуш даярдапсың.
Селкинчек, шапар тээп айлуу түндө,
унутуп желкедеги боз тырмакты,
жашоону ким каалабайт тирүүсүндө...
Жигиттер, курал-жарак камдагыла!
Тууган жер асманы үчүн, жылдызы үчүн
коёлу башыбызды кан майданда...
(Эл арасында жымжырттык)
Кана, сен, мени менен барасыңбы?

БИРИНЧИ ЖИГИТ

Билбейм...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

А сенчи?

ЭКИНЧИ ЖИГИТ

Мен эмне жоготупмун ал тарапта.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

А балким сен барарсың? Сөөлөтүндөн
кара дөө корко турган...

НОЙГУТ

Сен мурда өктөм элең, ханыша элең,
эми антип кекетпегин... Мезгил башка...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Неге элим унчукпайсың?! Жакшылыкта,
жамандык күндө мени колдоп келген
акыйкат сөзүң кана?!

ЭЛДИЯР

Айтса, айтпаса төгүнбү?
Жаңыл туура үндөп турат.
Мынаке, мен даярмын кармашууга!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Дагы ким?

ҮНДӨР

– Мени дагы кошуп алгын!
– Жоо-жарагым белең, мына!
– Коёлу башыбызды журт алдында!

АНАР

Түктөйгөн жүзү кара! Жигиттерди
күйпөлөктөп, мынча неге азгырасың?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Бүргөдөй суу жүрөктүү бүжүрөгөн
эринди мага неге кызганасың?
А көрөк курсактагы наристеңдин
тагдырын ойлогонуң жакшы эмеспи.
Синдимдей көрүп сени жүргөн элем.
Ушулбу айтар сөзүң акыл-эстүү?

АНАР

Казаттан кайтпай калган азаматтар,
сен үчүн аз болдубу? Эми мен да

тул болуп, кара кийип калайынбы?
Жок, Жаңыл, карап сүйлө ыйманыңа!
Мен эмне бала туубай, адам көчүн
улантчу милдетимден качайынбы?
Жулайымбы кусадан чачтарымды,
эрсиз муздак төшөктө жатайынбы?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Эгерде сен төрөгөн балдар менен,
уланса адам көчү, кокуй, анда
уланбай калганы оң бүгүн эле...
Ачиткың жок турбайбы супураңда...

АНАР

Мен сага күйөөмдү бере албаймын.
Колу ачык аялды изде башка жактан.
Душманды жалгыз өзүң жеңип алып
баатырсын, менменсип анан мактан.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Энеке, айтчы мобу балдарыңа,
эл-журтту азап-шордон куткаралы.
Бастырбай касиеттүү жерди-сууну,
сүрөлү биротоло куттан ары...

АЗБҮБҮ

Кашайып калдым кантейин
Ким жоктойт мени ыр кошуп?
Ким салат ыйлап топурак,
Арбагым менен коштошуп?
Түбүң түш дүйнө, түгөнгүр!
Балдарым кайда чырактай?

Капилет күнгө туш келип
Калдыбы агып сымайтай?
Бейишке кантип чыгамын,
Ыйманым кантип агарат?

НОЙГУТ

Жылкыңа карап ышкыр, көтөрө албас
көтөрбө оор жүктү алсыз адам!
Душмандар өзү келип кол салбаса,
биз эмне кечиппизби жаныбыздан?
Туткунда өлбөй тирүү калганыңа
шүгүр деп Жаратканга, Жаңыл Мырза,
күйөөгө тийип алсаң сооп сага!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Башына тебетейин кийип жүргөн
жигиттин сөзү эмес бул. Аппак жоолук
салынсаң куп жарашмак. Эркектердин
катындай үлдүрөшү кандай жорук?!

НОЙГУТ

Кой, Жаңыл! Көрбөйсүңбү, эл чарчады
кармаштан, курал-жарак, ый-азаптан.
Сен келип сапырылмак болду баары...
Жараттар эми гана сакаюуда,
уктоодо балдар коркпой түштөрүнөн.
Эмне экен бийлик кылса душман бизге?
Беребиз сураганын жок дебестен:
салыгын алып турат, малын малдай.
Жаныбыз тынч... Чабуул жок баягыдай.
Сен элдин эркине кой, Жаңыл Мырза!
Ашырба да бир балээ башыбызга...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Алдейлеп күн-түн баккан ишеничим
колуман түшүп кетип ташка тийип
сынарын күттүм беле, элим, сенден
мүңкүрөп, муун куруп, башымды ийип?
Кайдагы эркиндикти самадыңар,
уу тырмак желкеңерге батып турса?
Оюңар, кыймылыңар көз каранды.
Кулдукка не көндүңөр машыктырса?!
Көкүрөк кенен жайып, баш көтөрүп,
бакылдап өтө албасак көчө менен,-
кайдагы бейкуттука маарып калдың
чыга албай чынжыр жиптин жетегинен?...

ДЫЙКАНБАЙ

Таштагын, эми бизди, кагылайын!
Кет, Жаңыл! Тууган жерге таарынбагын!
Сен чындап сүйөм десең кыянаттык
кылба элге! Башка мекен таап алгын...

НОЙГУТ

Душмандар изиң менен кууп келип,
кайрадан үй өрттөнөт, жер өрттөнөт,
Жазыксыз адамдардын башы кетип,
жазыксыз бешиктеги балдар өлөт.

АНАР

Эр жеткен жигиттерди кулга айланып,
колуна, буттарына кишен салып
апкетсе не кылабыз?

НОЙГУТ

Биротоло

уучубуз кур калбайлы Кудай алып...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Каралдым туулган эл!

Канатым, бутагым сен!

Өрттөбөй өзөгүңдү, жардамың бер!

(Топтолгон эл тарай баштайт)

Оо, элим! Биздин жикти бөлүп салчу

ала жип арабызга түштү кайдан?

Тескери басып кетпей токтогула!

Канаке, кыйын күндө тийчү пайдаң?...

ДЫЙКАНБАЙ

Бир сени деп тулгабыз жемирилет,

от өчөт коломтодон биротоло...

Жапалак үкү ээлейт журтубузду,

Кой, кызым! Сен элиңе капа болбо!

Карачы, Күн баталек уясына!

Калбастан убалына элдин мобу

Кетип кал, Жаңыл Мырза!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Силерден кантип безем? Кайда барам?

Акылга сыйбайт такыр мындай сунуш.

Башымды калкалоочу башка жер жок,

Кетирдим, айтчы элим, кандай кылмыш?

ДЫЙКАНБАЙ

Каралдым, кагылайын сөзүмдү уккун!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Бу кандай чыккынчылык!

НОЙГУТ

Жаңыл Мырза

Бул – өкүм! Өкүмүн эл бузбайт эзел.

ДЫЙКАНБАЙ

Өзүң бил, эл мүдөөсүн айттык сага.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Айтыңыз, акылыңыз жайындабы?

Жаңылдын тамырынан кармайын деп
калп эле кууланбаңыз...

ЭЛДИЯР

Оо, калайык!

Жаңылды кууп ийүү не деген кеп?

Чыгарба мындай катаал өкүмүңдү!

Кордобо баатырыңды, кесир болот.

Душмандар айбатынан коркуп турат,
болбосо эртең эле кетет тоноп...

Ким эми элибизди бириктирет,
сай-сайга чачып ийбей улут кылат?
Кайрадан Нойгутбектер төрөлүшөт,
Өз элин сатат, тукум курут кылат...

ДЫЙКАНБАЙ

Элдияр, мындай сөздүн пайдасы жок,
кармаба, кеч кирелек жолун тапсын!

НОЙГУТ

Кырылып жок болбостон ойдо-кырда,
эртеңки күндүн камын ойлогула!
Тийбесин пайдасы да, залакасы,
айылдан апыл-тапыл кетип калсын!
Жоголсун! Боор ооруп коёт имиш!
Үксүбөй кайда барса ошондо барсын...
Кет, Жаңыл! Кайчылашпайт биздин жолдор,
бир адам босогосун аттатпасын!

ДЫЙКАНБАЙ

Калайык үйгө тарап кеткин эми,
бу түндү аман-эсен өткөрөлү.

ЭЛДИЯР

Бул өкүм – чыккынчылык! Укпа, Жаңыл!
Оо, элим! Адашпагын акылыңдан...
Урпактар эзели түк кечиришпейт,
айрылба өзөгүңдөн, жакыныңдан...
(Кетишет. Жаңыл менен Элдияр калат)

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Элдияр, сен да мобу адамзаттын,
абийрин жерге төккөн кул-кутандын
тукуму, уругусуң...келдиң неге?
Неге сен шүмүрөйүп туруп калдың?

ЭЛДИЯР

Мен сага ашык болдум, Жаңыл Мырза!
Түшүмө кирип чыктың далай ирет.
Көзүңдү бир көрүүгө кусаланып,
Кудайдан келеринди жүргөм тилеп...

Алдыңа басып келдим өмүр бою,
 ак тилек багып жүрүп. Эгер көнсөң
 кетели кулак уккус ээн жакка.
 Кулкунтай уясынан оокат кылып,
 дүйнөгө баш уралы ыйык, таза...
 Кеч баарын! Ыргытып ий. Чачып ийгин!
 Чачыңдын бир талына арзыбаган
 опосуз бу дүйнөгө күйүп-жанба!
 Кутулгун жүрөктү эзген сар - санаадан.
 Ал сага эч ырахмат алып келбейт,
 уу сыңар дүүлүктүрүп тарайт канга...
 Колуңду сунчу мага!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Тарт колуңду! Бул сөзүңдү
 айт барып суюк аяк аялдарга.

ЭЛДИЯР

Тийбегин намысыма! Сүйүү үчүн,
 кордобо күнөөсү жок жүрөгүмдү.
 Булгаба, ыргытпагын таштандыга
 баладай менин таза тилегимди...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

(Өзүнчө)

Жигит-ай? Неге келдиң? Унутулган
 жараны кайра козгоп, кайра баштан
 Жаңылды жалбырттаган ойго салдың.
 Мен деле сүйгөм... анын азап-шорун
 тартканмын... Канаты бар сезимдерге
 жолуккам... Билем сүйүү эмне экенин.
 Ал мени көккө учурган көгүчкөндөй,

сезгенмин алаамат бир ысык демин.
Алдырып кур намыска Түлкү Баатыр,
өмүрүн өзүм кыйдым. Ошол күндөн
жылдызым маңдайыман качкан, тайган.
Эр сүйүү тагдырыма буйрубаган,
азгырба эми мени жигит-шайтан!
(Элдиярга)

Душманга аттануудан тайсалактап,
суу жүрөк, катын алгың келген экен!
Жол болсун...

ЭЛДИЯР

Токто, Жаңыл! Бүтүмүңдү, чыгарба!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Жогол, көзгө көрүнбөстөн!

ЭЛДИЯР

Бул бүтүм – кызуу кандык! Кол узатпай,
текебер басып кетүү адамдыктын
парзы эмес, так секирбе азоо аттай...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Сөз бүттү. Кылыч кындан кур бекерге
билесиң суурулбасын....

ЭЛДИЯР

Шашылбагын!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Сен эми шылдың кылбай, башка түшкөн
азапты ыратпастан жогол!

ЭЛДИЯР

Оо, түбү түгөт болгон куру намыс!
Абийириңди бетке тутуп не кыласың!
Алдыда окторулган өмүр – дайра,
ар жакка өтүү кыйын .
Алп толкундар аёо билбей
жапшырат тулку бойду кара жарга.
Көн менин сунушума Жаңыл Мырза,
Шашылба тунгуюкка!

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Жүрөгүңө
мен үчүн бара турган жолдор туюк.
Сезимим ташка тийип, бүткөн муюп,
тытылган көкүрөгүм. Кой, жолобо!

ЭЛДИЯР

Антпегин! Биздин бакыт жолун тоскон
жибек боо куш сыяктуу конот колго.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Мен сенин балдарыңды чоңойтууга,
от жагып очогуңа аш берүүгө,
асемдеп, атың жасап мингизүүгө
кечигип калдым, жигит, күнөөлөбө.
Шамшардай өткүр кезде жерге чөкпө,
кыргыздын кыздары көп жылдызы өрт,
Чолпондой жанган бирин тандап алгын,
ал сага Чолпон уул төрөп берет.
Ал уулуң өткүр болот, өжөр болот,
башыңа кут жылдызы келип конот.
Тазалап туулган жерин душмандардан
бейпилдүү, берекелүү күн орнотот...

ЭЛДИЯР

Кай жакка барсаң мейли, көлөкөдөй
 бөлүнбөй сени менен бир жүрөйүн.
 Сүйөйүн колтугундан чарчап калсаң,
 жолуңдан таш терейин...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Чоң күнөөнү
 мойнуңа илип алып, бактысы жок,
 аялды ээрчип кетсең, мындан ашкан
 дүйнөдө кылмыш барбы?
 Эгер сен сүйсөң мени – Жаңылыңды,
 чачпагын сезиминди, болсун таза.
 Жоготпой жүрөктөгү жалыныңды
 бур элдин кайгысына, азабына...
 А мени не кыласың? Мен бир бейбак
 аялмын ажыраган баардыгынан.
(Жаңыл Мырза жалгыз калат)
 Кош, киндик каным төгүлгөн жер,
 алпештеп чоңойтконуң үчүн сага
 ырахмат миң мертебе! Аман калгын!
 Жашагын кылымдардан кылымдарга...
 Кубаныч, кайгы бердиң, үмүт бердиң,
 сагыныч бердиң башка жан сезбеген.
 Өлгүчө түшкө кирип эңсетээрсиң,
 мен сени кантип таштап... кантип безем?
 Тоолорум, жашыл өрөөн, адырларым
 силерди сүйөр элем, неге куудуң!?
 Не куудуң таза абаңа, жылуу сөзгө,
 бир кочуш топуракка зарыктырып?
(кетет)

ТӨРТҮНЧҮ КӨРҮНҮШ

8. КЫРГЫЗ АЙЫЛЫ. ДОЛГУРДУН ЖАҢЫЛДЫ КУУП КЕЛИШИ.

Элдин арасында ызы-чуу, балдардын ыйлаганы,
Долгур хан ортодо. Алдында Дыйканбайды Долгур-
дун жигиттери чөгөлөтүп турат.

ДОЛГУР

Билесиң! Кайда каттың туткунумду?
Таппасаң сакалыңды бирден жулам...

ДОЛГАН

Бир билсе ушул билет деп айтышты...

ДОЛГУР

Унчукпайт, сөз чыкпайт го бул айвандан...
Көрөмүн сөз чыкпасын.
(кийимин чечишет)

Камчыдан катуу шыба! Дагы катуу...
Жетишет! Кана, айтчы, кайда каттың?

ДЫЙКАНБАЙ

Жараткан, ырас гана табалаттың!
Бул дагы аздык кылат, сооп мага!

ДОЛГАН

Эмне дейт? Сооп дейби!
Мына дагы!

ДОЛГУР

(Токтот деп ишаарат кылат)

Жаңылды таап берсең, жаныңды аман
калтырам! Сыйлап турам мындан ары...
Ырчы дейт сени адамдар, мени ырдасаң,
тунасың бак дөөлөткө, маакулсуңбу?

ДЫЙКАНБАЙ

Бир кызды кууп келип бүткүл элди
кыйнадың, сен дагы ырга татыйсыңбы?

ДОЛГУР

Хандарга каршы сүйлөө адатта жок
нерсе эле... Акыным, чоң жаңылыштың!
Сендейлер күйпөлөктөп, мактап ырдап,
жолдорун издечү эле жагыныштын...

ДЫЙКАНБАЙ

Абийрин, арын саткан адам дагы
акынбы? Ал бир байкуш жамакчы да.

ДОЛГАН

Оо, ханым! Дымагын көр... Башкача ырдап
жибермек эгер койсо муну ачка...

ДОЛГУР

Жетишет! Айтасыңбы, айтпайсыңбы?
Көзүңө коргошунду куйдурамын,
Жаныңды сууруп алам...

ДЫЙКАНБАЙ

Эмне кылсаң ошо кыл, кантейин
көрөйүн бешенеге буйруганын...
Кыргызым толот бир күнү баралына,

Төрөлөт эл башкарчу жигиттери.
Тоо болуп турат элдин намысына
сынбастан кабыргасы, жиликтери.

ДОЛГУР

Ээритип коргошундан алып келгиле,
сынайын бул акындын эрки бегин!
(Эл ызы-чуу боло тцшөт)
Нойгутбек кайда жүрөт, апкелгиле!
Эмнеге жолубуздан тосуп чыкпайт?

ЭЛДИЯР

Мен билем кайда экенин Жаңыл Мырза.
(Эки жигит аны Долгурдун алдына алып келип
чөгөлөтөт)

ДОЛГУР

Кана, айтчы кайда Жаңыл?

ЭЛДИЯР

Жаңыл деген
мына бу кыргыздардын жүрөгүндө.
Акырын Күнгө барып кирип кетти...
Күн беттеп айгай салып жөнөгүлө!

ДОЛГУР

Бул жигит акылынан адашканбы?
Дөөрүбөй ачыгын айт, кана Жаңыл?

ЭЛДИЯР

Ыплас дүйнө менен кош айтышып,
жылдызга айландырды кара жанын!

ДОЛГУР

Тазабы, келесообу? Бул ким өзү?

ЭЛДИЯР

Жакшылап карап алгын, издегениң
катылуу жүрөгүмдө. Аны эч кимге
бербеймин. Өзү мага табыштаган...

Аны мен сүйүп өтөм өмүр бою.

Жаңылды не кыласың? Жаңыл – жалган,
Жомок ал... жомокту да чын көрөбү?

Ал бир сыр, туюк сезим, кыял гана...

Илгери бир ханыша болгон экен...

Улантып айтайынбы?

ДОЛГУР

Жигиттер!

Өлөрчө сабагыла. Балким анан
эсине келер деймин....

(байлап сабашат)

ЭЛДИЯР

Чын айтам!

Жок Жаңыл! Ал силерге туюк, жалган!

ДОЛГУР

Ургула чанач кылып, көгөрбөгөн
соо жери түк калбасын! Ыйманын жеп
кечөө эле мен сүйлөшкөн Жаңылды бу
жалган дейт... Сыр жашырат... Ушул билет...

АНАР
(Чыңырат)
Элдияр!!!

ЭЛДИЯР
(Өзүнчө)
Жаңылым, сүттөй аппак сүйүүм менин!
Сен үчүн өлүп калсам сооп болот...
Коркпо сен, жүрөктүн эң тереңинде
жатасың. Эч ким сага даай албайт.
Душмандын колу тийбейт чачтарыңа...

ДОЛГУР
Капырай, не деген жан! Кана, бол, айт!

ДОЛГАН
Эсинен танды окшойт.

ДОЛГУР
Жетишет! Эске келээр...

ДОЛГАН
(Анарды жетелеп келет)
Балким, мобу аял билип жүрбөсүн
туткундун кайда экенин.

АНАР
Билбейм...

ДОЛГУР
Не билесиң?

АНАР

Аялдардын жумушу үйдө эмеспи...

ДОЛГАН

Ушул келин соо эмес...

ДОЛГУР

Андай болсо кыйнагыла!

*(Эки жигит чачы саксайган Анарды
жерге жыгышат, сабашат)*

БИР ЖИГИТ

Ал менин келинчегим, боюнда бар,

Кан ичкич, мыкачылар тийбегиле!

(Анарга болушат)

ДОЛГУР

Жаман ит кабанак дейт. Үрдүрбөстөн

үнүн өчүргүлө...

(Эки жигит аны өлтүрөт.

Анар чачын жулуп ыйлайт)

АНАР

Оо, Жараткан!

Адамды маскаралап не кылганың...

ДОЛГУР

Сен үчүн эриң мына жанын берди,

шүгүр де өзүң мына аман калдың!

*(Сырттан бир жигит Нойгутбекти
ээрчитип кирет)*

Канаке, Жаңыл Мырза, жашырдыңбы?

Мен сага бул өмүрдү аманат деп,
бергенди унуттуңбу? Тапкын азыр!

НОЙГУТ
Келген жок, Жаңыл Мырза!

ДОЛГУР
Келбедиби?

НОЙГУТ
Келбедиби, ишенбесең элден сура...

ДОЛГУР
Ишенип, сага бекер, жаңылыпмын,
Арзыбай калдың эми өмүр-сыйга!

НОЙГУТ
Оо, төрөм!

ДОЛГУР
Былжыраба, ыйманың жеп!
*(Долгур Нойгутбекти сайып өлтүрөт. Сырттан
бир калмактын жигити чуркап келет)*

ДОЛГАН
Долгур хан! Жаңыл мырза бул айылдан
кетиптир! Кууган экен элдин өзү!
Календер айтып келди, жолугуптур,
А бирок көрбөйт экен эки көзү...

ДОЛГУР
Ал кана? Кайда жүрөт!

ДОЛГАН

Мына ханым!

(Календерди ээрчитип кирет)

ДОЛГУР

Жаңылдын жолукканы анык, чынбы?

КАЛЕНДЕР

Көчөдө бирөө кетип баратыптыр,
сурасам Жаңылмын дейт... Таанып турду...
Чарчаптыр. Курсагы да ачкан экен,
нанымды бир сындырым бөлүп жедим.
Кетти анан, мен да чыктым өз жолума...
Билгеним ушул гана...

ДОЛГУР

Күлүктөрдүн күлүгүн тандап туруп,
тез куугула!
Жетели алыс узап кете электе.

АНАР

Күткөнүм ушул беле? Мыкаачылар!
Оп тартсын силерди да тозок жалын...
Кечиргин, Жаңыл мырза! Кечир мени!
Кеч болуп калды бирок, айла-амал жок.
Түшүндүм, бүгүн сенин жүрөгүңдү.
Аялдык кылбай мурда сезсем болмок.
Арман дүйнө!

ДЫЙКАНБАЙ

(Жалгыз)

Оо, Жараткан! Эл ичинде мен эми
кантип жүрөм тирүү басып?

Дыйканбай деген атты адам укса,
эмне дейт? Эл көзүнө уят болом...
Атымды өзгөртөйүн мындан ары
дүйнөнү кезип жүргөн Туяк болом.
Ошентем, эл билбесин кеткенимди,
капилет жалгыз-жарым туйбай калсын.
Дыйканбай бизди таштап кетиптир деп
эл-журтум ичтен кейип кыйналбасын...
Жаңылды дастан кылам, ошол дастан,
эл үчүн кенге айланып кетээр мүмкүн!

(Көшөгө)

9. ЭЭН ТАЛАА

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Чарчадым... талыгышып бүттү денем...
Боюман качып барат кубат-күчүм.
Угулбайт иттин үнү алды жактан.
Көрүнбөйт үй карааны...
Чыккан түтүн...
Булуттар туруп алды салаңдаган,
аркырап шамал согуп турса кана!
Кандай үп! Көйнөгүмдү тытып ийсем,
жалынды басар беле муздак аба...
Киммин мен? Кай тарапка бара жатам?
Оо, Кудай, өзүмдү өзүм тааныбаймын.
Саксайган кара чачым не төгүлөт?
Кай жерде түшүп калды менин бактым?
Не таптым? Бул өмүрдө жеттим неге?
Кай жерде жаза бастым турмуш жолун?
Кара таш,

Айтчы мага тунжурабай,
 сага окшоп менде деле болгон мекен.
 Болк этпей жаткам сендей түптүү болуп,
 сенден оор, бараандуу өмүр күткөм...
 Оо, жаны жок! Таптакыр унчукпайсың...
 Билем сенин унчукпай жатканыңды,
 муздаксың...түшүнбөйсүң адам жанын,
 Баары бир, кечпи сага, аткан таңбы!
 Жатасың жол боюнда мен көтөргөн
 тагдырдын кылдай жүгү колго кирбей.
 Көпөлөк!
 Кайдан мында учуп келдиң?
 Айтышчу көпөлөк деп адам жанын.
 Сен жаны болуп жүрбө энекемдин?
 Канатыңдан мен сенин кагылайын...
 Көйнөгүң гүлдүү мынча... учуп-конуп
 азгырып, арбап мени жатасыңбы?
 Чыйрыгып үшүп кеттим, эжекебай,
 калкалап канатыңа катасыңбы?!
 Мен дагы учам сендей, кел экөөбүз
 бололу ажырагыс эже-синди.
 Мен сага жомок айтам. А сен мага
 ыр ырдап, жеңил бийлеп бересиңби?
 Мерез асман!
 Баарына сен күнөөлүүсүң!
 Сен гана! Бир сен гана! Билем аны...
 Көөдөнгө салдың оттуу чагылганды.
 Ажыдаардай канымды соргон да сен!
 Билесиңби, шыбырап кулагыма
 бешикте жатканымда тынчымды алып,
 азгырып кеткениңди? Эми мына
 алыссың кол узатам колго конбой.

Турасың мисирейип табаң канып...
талатып ажылдаган иттериңе.
Мынчалык азап тартпай, катардагы
бактылуу аял болуп калбаймынбы?
Жүрбөймүнбү бир үйдүн ээси болуп,
булаңдап көйнөк кийип жибек, шайы...
Эмчектен дирилдетип сүт тамызган
наристем болсо кана жок дегенде?!
Бек кысып кучагыма... күйүп жанып...
Аттиң ай! Эне болуп сүйбөйт белем...

БАЛАНЫН ҮНҮ

Айлан көчөк, ай көчөк,
Айга чейин дөңгөлөйт...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Үнүңдөн кагылайын! Кайдан бул үн
жаңырды кулагыма? Кайдасың сен?

БАЛАНЫН ҮНҮ

Күн желеден ат кылып
Күнгө чейин барамын...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Сен кимдин баласысың? Үнүң мукам
булбулдун үнүнө окшош кубулжуган...

БАЛАНЫН ҮНҮ

Бир адам эркелетип, жыттай элек,
Кудай бак, мен Теңирдин баласымын...

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кел, мага бала болгун!

БАЛАНЫН ҮНҮ

А сен кимсиң?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Мен сенин апаң болом...

БАЛАНЫН ҮНҮ

Жоголуп кайда жүрдүң, апакебай!

Кечиктиң мынча неге?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Элди-жерди душмандан

сактаймын деп жүрдүм көпкө.

БАЛАНЫН ҮНҮ

Эми кетпейсиңби башка жакка?

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Каралдым, сагындыңбы? Эми такыр

экөөбүз бөлүнбөйбүз...

БАЛАНЫН ҮНҮ

Апам бар! Апам мына! Апакебай !

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Апаң сенден айлансын...

БАЛАНЫН ҮНҮ

Айлан көчөк ай көчөк ,

Айга чейин дөңгөлөйт...

(Баланын үнү алыстап жоголот)

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Каралдым кайда кеттиң? Ырда дагы...
 Капырай... түш көрдүмбү... эмне болду?
 Денеме жабыштыбы кумурскалар,
 кармадыбы калчылдатып безгек оору?
 Бугаче жылчыгы жок жаткан сезим
 ойгонуп неге кыйнайт көкүрөктү?
 Кеч эми ... тумчугуп кал...өлүп калган...
 жоголгун кумга түшүп, көлгө чөккүн!
 Кара тон кийген адам жолукту эле...
 Шайтанбы, соо адамбы, жан алгычпы?
 Астейдил жол көрсөтүп ишенимдүү
 айтты эле: «Жетесиң деп жылуу жайга»...
 Жылуу жай, жылуу мекен эми кайда?
 Тунгуюк... кайда барам... Чагылгандар,
 чартылдап жанып өткүн маңдайымдан.
 Сок шамал!
 Жылан болуп ышкыр мейли,
 оопасыз дүйнө-жолго айда улам.
 Сен кимсиң?
 Тааныш мага жүзүң, өңүң!
 Оо, курган! Көлөкөдөй ээрчип алып.
 келипсиң...Мен бир кезде кумду куйган
 көздөрүң баягындай жанып турат...
 Жо-ок, жеңүү кыйын мени! Кашык каным
 калганча кармашамын сени менен!
(Жаңыл Мырза даракка айланып кетет.)

Көшөгө

ЭПИЛОГ

ТУЯК

Туткундан качып келип Жаңыл Мырза
кол жыйнап душман карай аттанаарда
канатын, шагын кесип, элден кууп
жиберген кара мүртөз атаң мына...

ТУЙГУН

Ишенбейм, өзүңө өзүң жалаа жаппа!
Жан адам көтөралбас оор жүктү
мынча жыл кантип каттың?
Неге дүйнө айланкөчөк болуп барат?
Мен сени казына деп жүрсөм бүтпөс
ичинде канча былык жаткан тура.
Неге айттың? Кыялымда жашап жүргөн
дүйнөнү быт-чыт кылып талкаладың...
Кур калдым коңгуроолуу үмүттөрдөн...
Оо, дүйнө! Эмне кылып салдың бизди?!

ТУЯК

Келеринде, дүнүйө,
Көл мелтирөп толгондой.
Кетеринде, дүнүйө,
Көзүңдү чукуп ойгондой.
Келеринде, дүнүйө,
Сууну арыкка бургандай,
Төрүңдө жолборс тургандай.
Кетеринде, дүнүйө,
Арыктын суусун бургандай,
Төрүңдөн жолборс куугандай.

ТУЙГУН

Оо, дүнүйө! Эмне кылып салдың бизди?
Чаң жолдо кай тарапка жетеледиң?
Кай жактан башат алдым, кайда барам?
Акылдуу нерсе болсоң айтып бергин?

ТУЯК

Келериңде, дүнүйө,
Абадан алтын куйгандай.
Сарайыңдын ичинде
Сандаган пулуң тургандай.
Кетериңде, дүнүйө,
Төөнү чымын куугандай,
Келтирип салган сарайың,
Чалдыбар болуп тургандай...

ТУЙГУН

Кетемин ...
Кетем элге! Кетем сенден!
Жаңылга уйку бербей кумарланткан
эркиндик издейм эми ... Алай-дүлөй,
сымаптай колго турбай аккан заман!

(Аягы)

АК САТКЫН МЕНЕН КУЛМУРЗА

(Поэтикалык драма)

Катышуучулар:

Ак Саткын – Ноокаттан чыккан сулуу кыз

Кулмурза – Ак Саткынга ашык болгон жигит

Иманалы – Ак Саткындын атасы

Алмагүл – апасы

Күрүчбек – Ак Саткындын агасы

Сырга – анын аялы

Узакбай – Ак Саткындын кудалашкан күйөөсү

Гүлжигит – Кулмурзанын досу

Назипа – Ак Саткындын курбусу

Кыздар-жигиттер, эркек-аялдар ж. б.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

I. ТОЙДО

Ак Саткындын тою болуп жаткан учур. Селкинчек. Оюн-зоокко келген кыздар Ак Саткындын тегерегинде.

НАЗИПА

Мындай той көптөн бери кыз тарапта
болбогон дешет элдер. Сатыш, эми
бактыңа ыраазы бол...

АК САТКЫН

Койчу курбум!

НАЗИПА

Суктанып олтурбайбы курбу теңиң.

1-КЫЗ

Жездебиз сын- сыпыттуу жигит экен.

2-КЫЗ

Алдында мингеничи!

3-КЫЗ

Кулагерби?

НАЗИПА

Жездеңер жакшы жигит.

Ак Саткындын көзүнүн агы менен
тең айланып өлмөй болду.

Күзгөчө чыдай албай, төгүп-чачып
баштады, көрдүңөргө кызуу тойду.
Ылайым барган жерде багы ачылсын!

1-КЫЗ

Үйүндө өчпөй күйүп турсун чырак.

2-КЫЗ

Кимдики эмки кезек?

3-КЫЗ

Ак Саткындыкы.

АК САТКЫН

Койгула! Мен теппеймин! Баш айланып,
кокустан селкинчектен кетем кулап...

1-КЫЗ

Жарабайт, мунуң, бийкеч.

2-КЫЗ

Тезирээк бол.

НАЗИПА

Ак Саткын, сени гана күтүп калдык.

АК САТКЫН

Көшөрүп болбойсуңар... Айтпадымбы,
коркомун селкинчектен.
Айла канча...

3-КЫЗ

Анчалык назданып не?

СЫРГА

Кана, күүлө!

НАЗИПА

Кыздар-ай селкинчекти күүлөгүлө!

АК САТКЫН

Капырай... болду мага тийбегиле!

1-КЫЗ

Карасаң, канат күүлөп бара жаткан
ак куудай, тулку бою...

СЫРГА

Көп караба,
көз тиет биздин кызга.

НАЗИПА

Ырда, Саткын!
Байыртан келе жаткан шартты бузба...

АК САТКЫН

Башым-ий!
Айланайын жеңекебай,
бүт аалам айланкөчөк учуп барат.
Кошулуп жер дагы учат.

2-КЫЗ

Жер караба!

3-КЫЗ

Башыңды бийик көтөр, кара асманды!

АК САТКЫН

Мен азыр селкинчектен учуп кетем,
тезирээк токтоткула!

НАЗИПА

Ырдабасаң,
күүлөйбүз дагы бийик, дагы ылдам...

СЫРГА

Кудайга карасаңчы, башы айланды.

АК САТКЫН

Тезирээк токтоткула!

СЫРГА

Ооду шайы,
Акырын токтоткула.

АК САТКЫН

Жеңекебай!

СЫРГА

Түшө бер эми коркпой, Саткын айым.

1-КЫЗ

Үлбүрөп үйдөн чыкпайт. Андан көрө
чыйралса боло, ушинтип арабызда.

2-КЫЗ

Той шаани ыр болчу эле...

3-КЫЗ

Ай, кыздар-ай!

Ырдап кал, арабызда Саткын барда.

АК САТКЫН

Назипа баштап берсин «жар-жар» ырын.

НАЗИПА

Көңүлүм жар айтууга чаппай турат.

1-КЫЗ

Болобу, ушундай да курбу-курдаш?

НАЗИПА

Жолуңуз жеңекебай сиздин улуу.

СЫРГА

Күйөө бала атына,
Жабдык чапкан жар-жар ай.
Ак Саткындай перини,
кайдан таптың жар-жар ай.
Эки кашы карлыгач,
канатындай жар-жар ай.
Илеби ширин кокондун,
наватындай жар-жар ай.

КЫЗДАР

Ыйлаба кыз, ыйлаба,
той сеники жар-жар ай.
Көтөралбас куйругун
кой сеники жар-жар ай.
Тойлор тойго уланып,
өтө берсин жар-жар ай.
Ак өргөөгө колукту
көчө берсин жар-жар ай,
(Узакбай жигиттери менен кыздардын жаны-
на келет)

1-ЖИГИТ

Баракелде кыздар!

1-КЫЗ

Жол болсун жигиттер!

2-ЖИГИТ

Пашайы кийген боюңуз,
Маарек болсун тоюңуз...

2-КЫЗ

Эзелтен калган салт экен,
өлөң айтып коюңуз.

2-ЖИГИТ

Айылынды аралап коен качат о-ой,
Коенуңду кубалап кардым ачат о-ой.
Ач калганда тойгузган койдун эти о-ой,
Суусаганда кандырган кыздын бети о-ой.
Кыя-кыя жолдордо кыргыздар бар о-ой,
Иманали дегендин гүл кызы бар о-ой.
Өткөн-кеткен адамдын көзү ошондо о-ой,
Маңдайында сары алтын жылдызы бар о-ой .

3-ЖИГИТ

Дайым менин мингеним сурча кунан,
Козу агыттым көгөндүн бурчагынан.
Өз күйгөнүм өзүмө жетпейт бекен
Сиз күйгүзүп барасыз бир жагынан.

1-ЖИГИТ

Дайым менин мингеним тору тайым,
Торгой көрсө талпынат турумтайым.

Турумтайдын тууру кайың жыгач,
Кандай пенде кызысың кашың кыйгач?

2-ЖИГИТ

Шунча кыздын ичинде атың Саткын,
Айдай болгон чырайды кайдан таптың?
Жигиттерди умсунтуп коёт экен,
Жерге тийип чубалган кара чачың...

КЫЗДАР

Өлөң айткан жигиттин,
көздөрүнөн жар-жар ай,
Алоолонгон табы бар
сөздөрүнөн жар-жар ай.
Кыздар жар-жар айтабыз,
бирдей болуп жар-жар ай.
Талаадагы ачылган,
гүлдөй болуп жар-жар ай...

СЫРГА

Сатыштай, көңүлүң ач көпөлөгүм!
Ойлонуп соолутпачы гүлдөй өңдү.

АК САТКЫН

Жеңеке, азгырбачы, көңүл жылыр
эч нерсе издебеймин дүйнөдөн бу.

СЫРГА (өзүнчө)

Үлпүлдөп тоо желиндей жеңил эле,
байкуш кыз сарсанаага жеңилди ээ.
Көңүлү сүйбөгөнгө кетип барат

Так калып сакайбаган жүрөгүндө.
Колумдан эмне келет? Калпыс тагдыр,
артынан карыш чыкпай ээрчип алды.
Узакбай айдап келип бүт өткөрдү
эсептеп күтүрөгөн сансыз малды...

(Ак Саткынга)

Кой чөпкө, той сеники өтүп жаткан.
Кызыке, шайыр болгун! Узакбайга
барганча, ойноп-күлүп, жыргап алгын...

АК САТКЫН

Аттиң - ай! Жатсам кана муздак жайда.
Көрбөсөм чыккан Күндү, тийген Айды,
укпасам ырды дагы, күлкүнү да.

СЫРГА

Узактын башкалардан эмнеси кем,
бир элдин мыкты уулу, түркүгү да.

1-КЫЗ

Саткындын өңү чөптөй...

2-КЫЗ

Сүйбөйт дешет.
Оңойбу, сүйбөй тийип- баксыз болуу...

1-КЫЗ

Атасы тунуп калды малга, пулга.

2-КЫЗ

Түгөнсүн ошол байлык! Кыздын шору...

3-КЫЗ

Көңүлү чөккөн менен Ак Саткындын
бой десе бою сонун. Кудай андан
эч нерсе аябаптыр.

4-КЫЗ

Кызык кээде,
жалтанам көзүңө түз карагандан.
Атасы чириген бай. Агалары-
эл сурап эртели кеч ат үстүндө.

3-КЫЗ

Узакбай марытатко өмүр бою,
кийгени күндө жибек, күндө күрмө...

НАЗИПА

Ай, кыздар-ай! Бир, экиден шыбырашпай,
келгиле, кайра оюнду уланталы!

1-КЫЗ

Курбулар. Мен тебейин!

2-КЫЗ

Ырдап тепкин!

1-КЫЗ

Кыл аркандан селкинчек,
кыз бала тепсин эркиндеп.
Боз аркандан селкинчек,
бото көз тепсин эркиндеп.
Андай теппей, мындай теп.
Селкинчегим селкилдейт,
Беш көкүл чачым желпилдейт.

КЫЗДАР

Жибек жоолук үлпүнчөк.
Жигит-кыздар чогулуп,
тебе турган селкинчек.
Тээп өткүн келинчек.
Кызыл жоолук үлпүнчөк,
Кыз-келиндер чогулуп,
тебе турган селкинчек.
Тээп өткүн келинчек.

ЖИГИТТЕР

Кызыл жоолук дүрдөй жан
Кыз-келиндер гүлдөй жан.
Жашыл жоолук дүрдөй жан.
жаңы чыккан гүлдөй жан.

КЫЗДАР

Ак Саткындан келинчек,
андай теппей мындай теп.
Узакбайдан селкинчек,
бурбай тепкин келинчек.
Ойноп-ойноп алгыла,
ойрон калат дүнүйө.
Күлүп-күлүп алгыла,
Күмүрөн калат дүнүйө...
(оюн улана берет)

АК САТКЫН

Дидарлаш, кыйбас жеңем сен элең го!
Даттанып кимге барам? Арманымды
ким угат? Же бир жолу жаратканды,
ичимен жек көрдүмбү, каргадымбы?

СЫРГА

Кызыке, туюк суроо койбо мага!
Мен киммин! Өтчү беле менин сөзүм.
Узакбай кырдач мурун, шыңга бойлуу,
карачы, алоолонуп турган көзүн!

АК САТКЫН

Ал көздөн кайда өзүмдү алып качсам?
Канткенде сарсанаадан кутуламын?
Жүрөккө уу тырмагын малып жаткан,
ойлорго кантип чыдайт курган жаным?

СЫРГА

Мынчалык мөгдөй бербе! Жакшылыктан
кол үзбө! Жаша аруу үмүт менен.
Кулак түр жылдыздардын шыбырына,
торгойдун ырларын ук эрикпеген...
Той кызып, жаштар бийлеп, ырдап жатат.
Кызыке, кыр көрсөтпө! Унут баарын.

АК САТКЫН

Бардыгын унутканга болот, бирок
канткенде, көңүл кушун унутамын?
Сүйбөймүн Узакбайды, мал, пул алып
эне-атам мени ушинтип курутабы?
Котур таш катып алып колтугуна,
байкатпай жүрүшүптүр...амал барбы?

СЫРГА

Сатыштай! Эмне күнөө эне-атаңда?
Суйкайып бойго жеттиң...
Күйөө бала

мунжу эмес. Сокур эмес– мырза жигит.
Таарынба бешенеңе, тагдырыңа...

АК САТКЫН (өзүнчө)

Жараткан, неге тайкы тагдыр бердиң?
Кордодуң неге күлгүн убагымды?
Неге сен сурайылдай сулуу кылдың
же сенден чырайды мен сурадымбы?
Жүргөндө кыздар менен шапар тээп
капилет көз тийдиби? Кимдир бирөө
бактыма, жаштыгыма кызгандыбы?
Байкатпай кеттиби же менден күнөө?
А менде кайдан, кантип күнөө болсун!
Күнөөлүү жарык дүйнө, бийик асман...
Тепседи үмүтүмдү чалчыктарга.
Жолумду торуп алды кайдан басам.
Жылдызым өчтү менин...Оо, ал жылдыз,
канчалык нурдуу эле, сулуу эле!
Жаралап менин аппак жүрөгүмдү
кайрылбай көңүл кушум кеттиң неге?
Сыртыман далай жигит мени сүйүп,
канчасы сөз айттырды үмүт менен.
Чарчадым күтө берип, түбүң түшкүр,
күткөнүм Узакбайбы, айтчы эгем?

НАЗИПА

Кыздар-ай! Кимге бу той жакпай калды?
Уй мүйүз тартып бийлеп, ырдагыла!

1-КЫЗ

Ойнойлу жоолук таштап.

2-КЫЗ

Кел, баштайлы!

НАЗИПА

Мынаке, шайы жоолук! Кармагыла...

2.КӨЧӨ

Авансцена

ИМАНАЛЫ

Бейкутта жатат дечи Алай тарап.
Жакшы экен. Жол азабы кыйнады го.
Четки үйдө эс алгыла!

ГҮЛЖИГИТ

Чарчап эмне!
Тамаша көрүү үчүн келдик тойго.

ИМАНАЛЫ

Эр жигит таекесин жазбай тартат.
Мунуңа баракелде! Досуң дагы
өзүңдөй жигит окшойт...

ГҮЛЖИГИТ

Ошон үчүн
атайын аны тойго кошуп алдым.

ИМАНАЛЫ

Ким болот ата-тегиң, иничегим?

КУЛМУРЗА

Атакем хан Тейиттен. Апам дөөлөс.

ИМАНАЛЫ

Жакшы экен. Тууган элбиз. Болоор-болбос
арада чыр бар эле. Кол үзүлбөс...

А баса, баягында каңды менен
болду дейт каттуу кармаш. Эл аманбы?

КУЛМУРЗА

Басылды жаңы гана.

ГҮЛЖИГИТ

Элибиздин

эки жыл бейпилдигин, жанын алды,

Жыйындык эми гана баш-аякты.

Тынч эмес азыр деле... Ар бир колот
талашат кур намысын...

ИМАНАЛЫ

Ушунусун

ким билет, качан коёт бир кочуш эл?

Сен мурда келдиң беле?

КУЛМУРЗА

Ооба, келгем...

Жанагы чыр чыга элек мезгил эле...

ИМАНАЛЫ

Азамат! Андай болсо эң жакшы экен,
силерди кармабайын, жөнөгүлө!

Эми эле башталды той. Бүткөнчөктү
экөөбүз кенен-кесир таанышабыз.

Өнөрүң болсо көрсөт, уялбагын,

Жигитке оңой эмес намыс алыш...

КУЛМУРЗА

Адамды таң калтырчу өнөрүм жок.

ИМАНАЛЫ

Жигитте жетимиш эки өнөр болот.

ИМАНАЛЫ

Кыргыз эл – уюткулуу байыркы эл.

Катпагын, өнөрүңдү, кагылайын.

Баргыла оюн- зоокко кошулгула,

Көрөйүн а мен мейман, тойдун камын...

(Кетет.)

КУЛМУРЗА

Негедир жүрөксүнөм. Таекеңе

мактадың бекер эле.

ГҮЛЖИГИТ

А биз мурда,

таптакыр ойнобогон оюн бекен?

Жүр кеттик! Ыкшоолукту ташта, Мырза!

КУЛМУРЗА

Бүгүнчө байкоо салып, чама-чагын

көрөлү. Мынча досум кайда шаштың?

ГҮЛЖИГИТ

Ноокаттын аңыз болгон сулууларын,

суктанып карайлы деп жатам бачым.

Оо, алар калтар сындуу, олоң чачтуу,

белдери тал чыбыктай ичке келет.

Туяктын кушу түшүп ырдаганын

сен деле азыноолак уксаң керек?

КУЛМУРЗА

Сыртынан көп кыз сүйдүм. Мени дагы
жактырды далайлары. Бирок Айдай
жибек жоо, коңгуроолуу куштай учту.
Күйөөлөп каңдыларга бир баралбай.
Эми андай жолукпайт ко тагдырыма.
Жолукса эмне деймин? Билбейм аны.
Караңгы үңкүр сымал көкүрөгүм,
чок өчүп, коломтонун табы калды.
Айтпагын сулууларды. Кудай Таала
эми андай азабынан ары кылсын!
Ашыглык жөнүндө кеп салба мага,
укпасын жүрөк аны, жаны тынсын!

ГҮЛЖИГИТ

Акетай, кечир мени! Кыз жөнүндө
сөз айтсам, кызыл тилим күрмөлбөсүн!
Ойноп кет, каалагандай. Эл коргогон
күч-кубат көкүрөктө түгөнбөсүн...

КУЛМУРЗА

Таарынба! Тыйбайсыңбы тамашанды!
Бир ирет чокту кармап алган жанмын.
Мен неге акыл сурап, кеңешпедим,
от менен ойногондон бир аз алдын?
Ачышып күйгөн жарам бүттү дагы,
ордунда тагы калды. Жаш баладай
ойлопмун: ашыглык-бу назик нерсе.
Чынында темир тикен, чок баскандай
нерсе экен. Болду, баарын унутамын.
Асманым эми менин болот ачык...
Деми урат ысык чөлдүн... Исфайрамдай
толкуймун, аман болсом, ашып-ташып...

ГҮЛЖИГИТ

Дымагың шундай болсо, анда биздин
жолубуз шыдыр тура... Кантсе дагы
адепти, каада-салтты карманалы.

КУЛМУРЗА

А менин периштем бар. Суук көздөн
калкалап тосуп турат...

ГҮЛЖИГИТ

Бүттү анда.
Кетпесин биз барганча оюн тарап,
ылдам бас!

КУЛМУРЗА

Пайда барбы шашылганда?
Таежең оюн эмес, күйөөнү ойлоп,
түндөсү уктай албай, той бүтөөрүн
астейдил тилеп жатса керек деймин.
Басууга күчү жетпей көкүрөгүн...

ГҮЛЖИГИТ

Ким билет? Мен көргөндө саамай чачы
төгүлгөн, ойноо, тентек кыз эле бир.
Жаштыктын табы менен шакта бышкан
мөмөдөй бойго жетип эзилгендир...

КУЛМУРЗА

Сыртынан ашык болуп жүргөндөйсүң,
тим эле шилекейиң куюлат да.

ГҮЛЖИГИТ

Эркекмин деген адам сугун артып,
кыя өтпөйт... түшпө сен да кыяматка.

Ичимен жактырамын... Жашырып не?
Арадан каттоо болбой алыстадык.

КУЛМУРЗА

Тээ мурда келгенибиз эсиңдеби?
Неге анда жакыныраак таанышпадым?

ГҮЛЖИГИТ

Кундуздун тоюндабы? Жапжаш эле.
Мына эми бойго жетип, ким бирөөгө
жар болуп кетип жатат...

КУЛМУРЗА

Ошол үчүн
дайрадай буркан-шаркан түшөт дүйнө!
(Өзүнчө)
Дартына ашыглыктын чалынбаган
бар бекен, жалгыз-жарым бул дүйнөдө?
Бар болсо, ким болду экен? Анын кандай
ой-санаа жашап жүрөт жүрөгүндө?
(Гүлжигитке)

Жаштыкта ырга, бийге эмне жетсин?
Эл-журтка өнөрдү бир көргөзөлү.
Чок салып таежеңдин жүрөгүнө
бармагын бир тиштетип жөнөтөлү.
Мындайда өткүр дагы, өжөр дагы
тайманбас мүнөз күтүп алуу керек.
Түшүнө кирип сулуу, шок кыздардын,
уктатпай алоолонуп жануу керек.
(Кетишет)

3. АК САТКЫНДЫН ТОЮ. ОЮН-ЗООК УЛАНУУДА

НАЗИПА

Жеңеке, күйөө менен тойго келген
жигиттер бой тартышып турат неге?

СЫРГА

Кайдасың күйөө бала?

УЗАКБАЙ

Кашыңызда
турам го, көрбөйсүзбү мени, жеңе!

СЫРГА

Маанайың мынча чөгөт? Ак Саткынды
таңуулап жатабызбы? Айтчы анык.

УЗАКБАЙ

Жок, жеңе. Кантип эле... Жоодур көзүн
көргөндө көңүл сүйүп, болгом ашык.
Канча ирет журт аралап, эл аралап,
Саткынды тандаганмын...Мындай бакыт
колума конгонуна ыраазымын...

СЫРГА

Кызыбыз өз үйүндө. Жүрбө шашып.
Ырдачы, өнөрүңдү сынайын бир,
Көрөйүн чуркай турган арышыңды...

НАЗИПА

Кана, аяш! Ак Саткындай пери кызга,
сизге окшош күйөө бала жарашабы?

УЗАКБАЙ (ырдайт)

Эй-эй белестеги ыргалган,

бетегедей маиним.

Беш уруу элдин ичинде,

белгилүү болду дайының.

Кулпурган чачың кундуздай,

Көздөрүң чолпон жылдыздай.

Көңүлдү көккө эргитип,

Күлгөнүң, Сатыш, нур кыздай.

Жарыя кылып эл-журтка,

жар бололу, Ак Саткын.

Аманат өтчү дүйнөдө

бар бололу, Ак Саткын.

ГҮЛЖИГИТ

Бир гана өнөрүм бар. Күрөшөмүн.

Эгерде Узакбайдын жигиттери

тайманбай чыкчы болсо, даярмын мен.

УЗАКБАЙ

Ким чыгат бул жигитке?

1-ЖИГИТ

Ушугабы?

Мына мен. Күрөшөмүн кумар менен.

СЫРГА

Гүлжигит, этият бол! Кебетеси

дөөпөрөс адам окшойт. Майып кылып

койбосун бир жериңди...

ГҮЛЖИГИТ

Коркпо, жеңе!

кыздардын алаар бири айыктырып...

(Экөө күрөшөт. Гүлжигит жыгылат)

УЗАКБАЙ

Балбандар дагы Алайдан келген беле?

СЫРГА

Ой , бөлө! Дене-башың соо элеби?

ГҮЛЖИГИТ

Соо эле...

1-КЫЗ.

Баракелде, жездеке!

2-КЫЗ

Каада кылып,

Жездебиздин кулагынан чоёлу!

НАЗИПА

Кана, кеттик.

(Кыздар Узакбайдын кулагынан чоюшат)

УЗАКБАЙ

Болду, жетет...

СЫРГА

Дагы калса кызыкеге коёлу.

НАЗИПА

Жеңе, эми бий оюнун баштайлы...

СЫРГА

Айла канча, тыйып болбос жаштарды,
Ай, Гүлжигит! Бийлегиле силер да,
Чакыргыла боюн тарткан кыздарды.
(Бий бийленип, алым сабак ырдалат)

КЫЗДАР

Кызгалдактай жайнаган,
кыздар оюн салабыз.
Жигиттерди күйгүзүп,
кызыл оттой жанабыз.

ЖИГИТТЕР

Селкилердин колуна,
секин кармап алабыз.
Түн уйкудан ойготуп,
Сарсанаага салабыз.

КЫЗДАР

Жоодуратып көзүңдү,
көп караба, жигит-ай!
Сүйгөнүм бар, жол карап
акмалаба, жигит-ай!

ЖИГИТТЕР

Биз болбосок өмүрдүн,
кызыгы жок, кыздар-ай!
Тамылжыган бетиндин,
кызылы жок, кыздар-ай!

БААРЫ

Жаштык кумар бар чакта,
кел ойнойлу, жаштар-ай!

Бийлеп, ырдап, шанданып,
той тойлойлу, жаштар-ай!

СЫРГА

Атайын Чоң Алайдан ат арытып,
тоюна кызыкенин неге келдиң?
Гүлжигит, кошулсаңчы оюн-зоокко.

АК САТКЫН

Уят иш болду, бөлө.

КУЛМУРЗА

Жеңгенге мен чыгайын.

УЗАКБАЙ

Койчу деги!

1-ЖИГИТ

Кааласа чыксын мейли, жолун тоспо!

2-ЖИГИТ

Намыскөй жигит окшойт. Тынчтангыла!

СЫРГА

Узакбай, тойго келген меймандарды,
жигитиң аяп койсун. Уят кылба!

КУЛМУРЗА

Күрөштө аёо болбойт. Кимдир бирөө
жеңилет шарт боюнча... Келе, балбан!

УЗАКБАЙ

Кой десе, болбой койдуң! Өзүңөн көр...
От чыгат тилинен да, таманынан.
(2-жигит менен Кулмурза күрөшөт)

АК САТКЫН (Сыргага)

Жеңсе экен мейман жигит.

СЫРГА

Ай, ким билет?

АК САТКЫН (өзүнчө)

Капырай! Ошол экен!

СЫРГА (Ак Саткынга)

Байкадыңбы?

Карачы, эки көзү сенде турат...

АК САТКЫН (Сыргага)

Чын эле... бир нерсени айтайынбы?

Эки жыл мурда келген айлыбызга...

Ошондо көзүм түшкөн.

СЫРГА

Кайдан жүрүп?

АК САТКЫН

Кундуздун тою болчу. Ошондо ырдап,
менин жаш жүрөгүмө салган бүлүк.

(Кулмурза жыгат)

ҮНДӨР:

– Баракелде!

– Мөрөй сенде!

– Азаматсың!

КУЛМУРЗА

Болду го күрөш - оюн.

УЗАКБАЙ

Муну кара!

Токтой тур! Дагы мөрөй талашабыз.

КУЛМУРЗА

Ии, өзүң чыгасыңбы күйөө бала?

УЗАКБАЙ

Антпесем кызыбайт го тамашабыз.

СЫРГА

Күйөө бала, уялсаңчы!

НАЗИПА

Кайран, аяш!

Өз тоюн кызытпаса болбой калды.

АК САТКЫН

Бетим -ий! Жоготпосо болду жеңе,
алдагы күйөө сөрөй намыс - арды...
(*Экөө күрөшөт. Узакбай жыгылат*)
Анаке айтпадымбы? Түгөт алгыр!

УЗАКБАЙ

Күрөштөн жеңдиң жигит, баракелде!
Кел эми алым-сабак айтышалы.
Оозуңда сөзүң барбы?

АК САТКЫН

Айтышкыла!

КУЛМУРЗА

Сынбасын, тою түшкөн кыздын шагы,
Гүлжигит, келе берчи комузумду.
(*Комузду алып кычкөйт*)

УЗАКБАЙ

Эй-эй! Алайдан келген жигитим,
аты-жөнүң, тегин ким?
Тамырың кармап көрөйүн
мааниси барбы кебиндин?
Ала көөдөн жансыңбы?
Айтышууга барсыңбы?
Чуркай албас алыска,
таманы жука тайсыңбы?

КУЛМУРЗА

Чү деген жерден бузайын,
сөздөрүңдүн турагын.
Тоюңа келип турабыз,
сезилбей жердин узагы...
Жеңилсе дагы күрөштөн,
чарчабай улам тирешкен
ала-көөдөн мактанчаак
жан эмесмин бир өскөн.
Таралган Алай-кыргызга,
атым бар менин Кулмурза.
Айтышам десең мен мына.

УЗАКБАЙ

Кебетең сенин башкача,
кембагал болгон түрүң бар.
Көп оорутпай башымды,

кемегеден күлүмдү ал.
Кызыл чок жигит ээрчитип,
кыйлага кеткен даңазам.
Шоруң кайнап капилет
окулбасын жаназаң...

КУЛМУРЗА

Мукам, мукам тил безеп.
булбулдар сайрайт көктөмдө.
Буурадай болуп чамынып,
оозуңду бекер көптүрбө!
Карайган селди тоскондой,
аска-тоо турат артымда.
Жорулар учуп калбасын,
жаш күйөөнүн тарпында.

УЗАКБАЙ

Жүрөгү коркпос, кебелбес,
Дымактуу жигит окшойсуң
Жардамга келген досуңа
күйүмдүү жигит окшойсуң,
Айтылган сөзгө терчигип,
калбасын кара оюңда.
Көңүлүң ачып, ойноп кет,
Ак Саткын, Узак тоюнда.

КУЛМУРЗА

Кызый-кызый ырдасам.
Кызыл тилим сайраган.
Кыздары сонун Ноокаттын
кызгалдак болуп жайнаган.

Торгойу элем Алайдын,
толгонуп келдим бул жерге.
Толкуган жаштык курактын
турамын өткүр мизинде.
Жолборс сындуу жигиттер,
жийденин шагын ийип ал.
Жийде жыттуу кыздардын,
чыкчытынан сүйүп ал.
Арыстан сындуу жигиттер,
алманын шагын ийип ал.
Алмадай жыттуу кыздардын,
алкымынан сүйүп ал...

1-ЖИГИТ

Ырчы деп ушуну айт! Жигит өлбө!

2-ЖИГИТ

Жаагын жанып турган өрт экен го.

НАЗИПА

Оо, аяш! Жеңилдинби моюнга ал!

УЗАКБАЙ

Тү-ү-ата! Сымап экен кирбес колго...

АК САТКЫН (*Назипага*)

Алайдан бөлөм менен келген жигит-
өрт экен, шайыр экен...

НАЗИПА

Кулмурзабы?

Ырдаса ыры сонун. Көзүн албай,
арбалып калды окшойт кыздын баары.

АК САТКЫН (өзүнчө).

Ушул болчу өмүр бою күткөнүм,
оо, Жараткан, ырайым кыл, суранам!
Сыр бербестен кыйгач карап өтпөгүн,
кыйгач өтсөң соолуймун да, кубарам...
Кара мени, каалаганча карай бер,
жүрөк сүйүп, мен да сени караймын.
Сүйчү болсоң керемет бир дүйнөдөй
ачыламын... Сырдашууга жараймын...

НАЗИПА

Эмне деп күбүрөйсүң,
айтчы, курбум?

АК САТКЫН

Жөн эле... Эске түшүп бир окуя,
күбүрөп жатам ичтен.

НАЗИПА

Сатыш, сенде,
кантсе да мен билбеген туюк сыр бар.

АК САТКЫН

Сыр болсун кайдан менде, койчу нары.

НАЗИПА

Анчалык жашырбачы!

АК САТКЫН

Күү угалы...

НАЗИПА

Атайын тойдун көркү болуу үчүн
апкелген экен Кудай Кулмурзаны.

СЫРГА

Ай жигит, тойго келген кыз - келинге,
ырдай түш дагы бир аз.

ГҮЛЖИГИТ

Эрги досум!
Төгүлүп берчи жолдо төгүлгөндөй,
оозуңан ырдын балы шорголосун...

КУЛМУРЗА

Дабан ашып, кыр ашып,
Атайын келдим Алайдан.
Көңүлүң болсо көз ымда,
көп эле мынча муңайбай.
Алыскы тоодон ышкырган,
уларың барбы, кызбала.
Ышкы отумду тутанткан
кумарың барбы кыз бала.
Алоолоп күйгөн арчанын
жалыны белең кыз бала.
Дүкүлдөп соккон жүрөктүн
жарымы белең кыз бала...

СЫРГА

Жигиттин жигити экен, баракелде!

КҮРҮЧБЕК

Алайда кыз жок бекен, шүмшүк десе!

СЫРГА

Той деген элдин тою. Ичиң тарып,
жок жерден сен мейманга андай дебе.

КҮРҮЧБЕК

Бас, катын, жаагыңды! Же болбосо...

СЫРГА

Мейманда эмне күнөө?

КҮРҮЧБЕК

Жалжактабай,

жат элде жүргөндүгүн билүү керек.

Тим эле бой көтөрөт мырзасынып...

СЫРГА

Кой, апей! Чыр чыгарба, эл бөлүнөт.

КҮРҮЧБЕК

Көп көргөм, мындай мырза жигиттерди,

сыртынан сылык-сыпаа, ичи былык.

СЫРГА

Жакында атам баскан чыр-чатагың,

калдыбы ушунча тез унутулуп?

Же сага тийиштиби? Тааныбаган

адамга, мынча неге жиниң келет?

КҮРҮЧБЕК

Соо эмес мунун түрү... жамандыкты

сезип турам....

СЫРГА

Тээтигинде иниң келет.

Жүр кеттик...

КУРҮЧБЕК

Келгени жакшы болду,
бар эле айтчу сөзүм, табыштайын.
Саткындан карыш жылба, балээ басып,
каныңды суудай кылып агызбайын...
(Кетишет)

КУЛМУРЗА

Гүлжигит, таежеңдин өңүн кара,
ичинен жактырбайтко Узакбайды.

ГҮЛЖИГИТ

Бешене, бактысынан...

КУЛМУРЗА

Сабыры суз.
Сүйбөсө сүйбөймүн деп түз айтпайбы.

ГҮЛЖИГИТ

Сен ага не кейийсиң? Качан, кайдан,
кыз бала күлүп, жайнап тийген эрге?

КУЛМУРЗА

Шегим бар, ошентсе да...

ГҮЛЖИГИТ

Таежемдин маанайы суздугуна маани бербө...

КУЛМУРЗА

Жаштыктын жалын оту эбак өчүп
бүткөн деп адашыпмын, жаңылыпмын.
Карачы, кош кареги күйүп турат.

Жүзүнөн күн чубактап, агылат нур.
Сездинби өзү менен айлананы
бир сырдуу күүгө салып термейт улам.
бир кочуш шурулардын арасында
Апаппак бермет экен...

ГҮЛЖИГИТ

Айтчы, тууган!
Акырын сөз айттырып көрөйүнбү?

КУЛМУРЗА

Сөз эмне, анын кандай мааниси бар?
Сөз менен туюндуруу эң бир азап.
Бир көрүп алоолонду дилде кумар.
Досум- ай! Сени менен келдим неге,
туш болдум кайдагы бир алааматка?

ГҮЛЖИГИТ

Кетейин алаксытып эл көңүлүн.
байкатпай сөз салып көр...

КУЛМУРЗА

Ошондой да болобу? Баракелде, акылыңа!
Кулмурза, максатыңдан эми тайба!

ГҮЛЖИГИТ

Кеч эмес, никеси жок! Жолуң болсо,
кетебиз түн жамынып Алайга да.

КУЛМУРЗА

А көрөк сырга толгон чырайлуу кыз,
ачылып сүйлөшүүгө ынайбы, ыя?!

ГҮЛЖИГИТ

Өзүң бил. *(Элге.)* Биз тарапта кызык оюн
көп болот. Кана кимге үйрөтөйүн,
келгиле мында...

(Кулмурзага) Досум, сени,
Ноокатта багың ачып, гүлдөтөйүн...
(Эл оюнга аралашып кетет)

КУЛМУРЗА *(Өзүнчө)*

Не десем? Кантип турсам? Сөз учугун
баштасам кайсы жерден? Сөзгө чоркок
жан элем. Мындай кезде сөз табылбайт...

Жүрөгүм неге апкаарып, неге коркот?
Өмүрүм буга чейин жашап келген,
кетеби бир теңгеге арзыбастан?

Эмне дейт эли-журтум тою түшкөн
кыз менен баарлашып, чыр чыгарсам?

Алайга алып кетем өзүм менен
деп азыр айтсамбы шыдыр эле.

Чочутуп коёмбу анда? Сөйкө салып
койбодум, Узакбайдан мурун неге?

Курусун жүрөксүздүк! Бешенемде
бакытым бажырайып карап турса,
өзүмдү колума албай буйдалам не!
Ушундай мажессиңби, айтчы, Мырза?

(Ак Саткынга)

Маанайың неге чөгөт, карындашым?

АК САТКЫН

Маанайды көтөрүүгө жарайсыңбы?

Колуңан келсе сура, болбосо жок.

КУЛМУРЗА

Бир ирет жалт деп сырдуу карашыңды
көрдүм мен. Андай отко жолукпагам.
Ал үчүн айыптагын көздөрүмдү.

АК САТКЫН

Кой жигит! Буга чейин түк укпаган,
айтпагын мага мындай сөздөрүңдү...

КУЛМУРЗА

Жомокто аңыз болгон периштенин
кудайы сенсиң десем угаар белең?

АК САТКЫН

Капырай, тою түшкөн кызга дагы
даайбы сөз айтууга улан деген?

КУЛМУРЗА

Даабай эмне? Кызгалдактай илебиңден,
Чоп этип өөп алсам... (*Өөп алат*)

АК САТКЫН

Уялсаңчы!
Бетим-ий! Зөөкүр өскөн немесиңби?
Эл не дейт, эки жакты карасаңчы!

КУЛМУРЗА

Не десе опол десин! Тынчы кеткен
жүрөктүн демин бир аз басып алдым.
Бейишке чыктым окшойт. Дене бойдо,
кайриет, чуркап калды ысык жалын.

АК САТКЫН

Шоктугуң ашып-ташып кетти, Мырза!
Ырдаган дымагыңдай бар экенсиң.
Биринчи жигит өптү, күнөө кылдым,
Кудай-ай!

КУЛМУРЗА

Бул күнөөнү Кудай кечсин!

АК САТКЫН

Кууланба калп эле сен. Далай кыздын
бетинен мени өпкөндөй өпкөндүрсүң?

КУЛМУРЗА

Гүлдөр көп, бирок менин жүрөгүмө
башкача жашоо берип, жалгыз өстүң .
Агарттың асманымды.... Үмүт күйдү...
Жоголуп кара булут, жалгыз чыгат.
Миң түркүн күүнү угамын...
(*Сырга келет*)

СЫРГА

Сатыштай, кайда жүрдүң? Энекемдин
сөзү бар окшойт сенде, келсин деди.
(*Ак Саткын кетет*)

КУЛМУРЗА

Жеңеке, жан окшойсуң асыл, аруу...
Жардам бер. Эт жүрөгүм эңшерилди...

СЫРГА

Жол болсун, мейман жигит! Кызыкеге
жакындап, кепке салба! Күбүрөшпө!

Жылдыздуу бала экенсиң... Этят бол,
үстүнөн күн көрүнбөс орго түшпө...
Мурдараак кай жакта элең? Той үстүндө
абийириң төгүп алба, алек болбо?
Бар анын намыска бек агалары,
салбасын жаш башыңды кайгы, шорго.

КУЛМУРЗА

Айланайын, жеңекебай!

СЫРГА

Сен эми шамалга айт күйүтүңдү...

КУЛМУРЗА

Тагдырым, көрөр күнүм кош колуңда,
Айла тап!
Периштеге жолуктургун....

СЫРГА

Соосуңбу? Кантип тепсеп каада-салтты,
апкелем сага бирөө колуктусун?
Бул сөзүң калсын, кокуй, ушул жерде,
укпасын менден башка жалгыз-жарым.
Үйүңө аман - соо кет...

КУЛМУРЗА

Оо, Кудурет!
Сен неге мени мынча жазаладың!

СЫРГА

Неси кем алда сенден Узакбайдын?
Сатышты жандай сүйөт.

КУЛМУРЗА

Жок, сүйбөйт!

Сезип турам...Эмне үчүн биз тарапта,
төрөлүп калган эмес мындай чүрөк?
Капырай, табияттын мерестигин!

СЫРГА

Кой, чөкпө! Сендей шайыр жигитке мен
ылайык башка кызды таап берем.

КУЛМУРЗА

Не азап? Жеңе, мобу жүрөк деген,
бир гана Ак Саткын деп согуп турат.

СЫРГА

Не кылсам? Бир балээге жолуктумбу?
Эмне дейт кыздын өзү?

КУЛМУРЗА

Сүйөт мени...

СЫРГА

Бетим-ий, бул сөзүңдү коюп турчу...
(*Сырга кетет*)

КУЛМУРЗА (*өзүнчө*)

Ашыглыктын күчү кандай, капырай!
Жан дүйнөмдү аруу кылып таштады.
Көкүрөккө отту бүрктү, шиледи...
Кайда менин бейпил күнүм баштагы?
Алай-дүлөй куюн болду капыстан.
Кайда качам, кайда башым катамын?

Жан чыдагыс эпкинине туш болуп
улам алыс учуп кетип жатамын...
Кайда барам, кандай күнгө кабылдым,
көз карашы куйкалады жүрөктү.
Кыз баланын сырдуу тике карашы,
жашоо күндү узартуучу мүрөкпү?
(Гүлжигит келет)
Тирүүлүктө унутпасмын мунуңду,
кыяматтык досчулукка жарадың...

ГҮЛЖИГИТ

Жайнап турат эмнегедир жамалың.
Не дейт Саткын? Анын кандай көңүлү?...

КУМУРЗА

Ак Саткынга үйлөнбөсөм эгер мен,
кечтим анда бул дүйнөдөн...

ГҮЛЖИГИТ

Чийинден
Чыкпа досум! Эл эмне дейт? Уят иш!
Жаш башыңды антип, досум, кыйнаба.
Кыз деген не? Ал шайтан бир, табылат.

КУЛМУРЗА

Ак Саткындай кыз жолукпайт өмүрдө,
сүйлөй бербе бабырап...

ГҮЛЖИГИТ

Биз сый конок.
Үйгө барып, жүр эми, эс алалы...

КУЛМУРЗА

Кантип жатам тынч алып?

ГҮЛЖИГИТ

Оо, капырай! Тамаша экен десем мен,
ойлобопмун тереңдейт деп мынчалык...

ИМАНАЛЫ *(Сахнанын артынан)*

Гүлжигит, кайдасыңар?

ГҮЛЖИГИТ

Баратабыз!

Кулмурза эсиңе кел! Эли-журттун
тыйылды чыр-чатагы. Кайра ырбап
кетпесин... бул сөзүмдү эске туткун!

КУЛМУРЗА

Сыр бербей, жоктугумду билиндирбей
тура тур! Мен артыңан барып калам...

ГҮЛЖИГИТ

Ойлонгун! Күчүбүз аз...

КУЛМУРЗА

А күчтү биз,
Сурайбыз Умай-эне, кайыптардан...

ГҮЛЖИГИТ

Мейлиге! Этят бол! Бөтөн жердин,
түнү да, ити дагы душман сага.
Ашыглык жолунда бүт темир тикен,
сен аны байкабастан тепсеп баспа!

4. КЕЧИНДЕ

АК САТКЫН

Негедир дене боюм дир-дир этет.
Жүрөгүм желедеги кулун сымак,
жулунат, алеп-желеп. Балким Мырза
койгондур тамашалап, бизди сынап.
Болбосо не кечикти?

СЫРГА

Эл көзүнө
Чалдыкпай келейин деп жатса керек,
токтоо бол, кыз намысын колдон бербе!
Сөз айтсаң акыл менен айткын ченеп...
Сезимди ичиңе кат! Жада калса,
сол көзүң, оң көзүңө душман болот.
Шек бербе жан адамга. Бирөө билсе,
теримди ташка жайып, көзүмдү оёт.

АК САТКЫН

Жеңеке, коркуп жатам. Эмне кылсам?
Бакытым колго тийбей чачылабы?

СЫРГА

Тагдырың, жолуң катаал. Алды жактан
эмнелер күтөт сени?

АК САТКЫН

Башымдагы
Бак учуп, сөпөт болуп калат бекем?

СЫРГА

Чыйралгын, келечегин Кудай билет!
Жылчыксыз кара түндү, үлбүрөгөн

ак шоола бир жеринен чыгат жиреп...
Ылайым тамыр чачып, бутак жайып,
телчигип кетсе болду махабатың!

АК САТКЫН

Эмнеге бул дүйнөдө баары сендей
боорукер болбойт, жеңе? Жетпейт башым...

СЫРГА

Сатыштай, сендей ууз, жаш кезимде,
мен дагы бир жигитке жетпей калгам.
Көл кылып көздүн жашын Күрүчбекке
келгенмин. Айта берсе бүтпөйт арман...
Жылыбайт төшөгүбүз. Көкүрөктө
дагы эле ошол ууз сүйүү, ошол кезим.
Канчалык өзүмдү өзүм бассам дагы,
жок болуп кетпейт экен ыйык сезим...
Анаке, келе жатат... Мырзаң менен
жалгыз кал. Султан бойду теңешкиле.

АК САТКЫН

Жеңеке. Жан адамга оозуң ачпа!
Жеңеке, көргөнүң жок сен эч нерсе!
(Сырга кетет)

Көзүңдө алоолонгон ысык жалын,
эритип жибербесе болду мени.
Капырай! Эми кантип баш ийдирем,
оолуккан жүрөгүмдү?
(Кулмурза келет)

КУЛМУРЗА

Саткын, сени,
күттүрүп койдум окшойт...

АК САТКЫН

Жигит күткөн

дүйнөдө эң бир оор жумуш экен!

Мурда мен билбептирмин.... Эгер билсем...

КУЛМУРЗА

Көзүңөн секет кетем...

АК САТКЫН

...келбес элем!

Тобокел бардыгына.

КУЛМУРЗА

Жүрөк сырың,

көзүңөн бажырайып көрүнүүдө.

Сен эми чочулаба!

АК САТКЫН

Баш айланып,

Негедир астын-үстүн болду дүйнө.

КУЛМУРЗА

Сен менин Кудай кошкон жарым болгун!

Кааласаң бүгүн түндө алып кетем.

Бербеймин Узакбайга, ишен мага!

АК САТКЫН

Ал үчүн кудуретин жетет бекен?

Атакем калың алып, той берүүдө...

Сен неге мурда мени карабадың?

Кайрадан келеби деп күтө бердим,

Же жуучу жиберүүгө жарабадың?
Көкүрөк, көзүм ачып сүйгөн элем...
Бул сүйүү бакыткабы, ажалгабы?
А бүгүн сени көрүп, муңга толгон
жандүйнөм дүрт деп күйүп ажарланды.
Уйкудан ойгонгондой. Эгер билсең,
суктанып айланамды карай бердим...
Үмүтүм үзүлгөндө биротоло,
сен неге айлыбызга кайра келдиң!..

КУЛМУРЗА

Мен сени көргөн кезде ырдай албай,
байланып калды тилим. Мурда мындай
абалга туш келбегем. Кирпиктериң
тепчилди жүрөгүмө жебе- нурдай...

АК САТКЫН

Ойлондуң анан дагы не жөнүндө?

КУЛМУРЗА

Армандуу, маанайы суз неме экен,
меники болсо дедим.

АК САТКЫН

Мен ойлодум:
«Кечигип, аттиң, неге келишти экен?»
Жек көрөм Узакбайды. Көңүл сүйбөй,
акыры тагдырыма көндүм эле.
Кайрылбай жоголду деп, сага деген
сүйүүмдү күлдөбөгө көмдүм эле.

КУЛМУРЗА

Жолуктук кеч болсо да, эми бизди
кайсы күч ажыратат? Муңайымдуу
сен антип карабачы...

АК САТКЫН

Боору таш деп,
жек көрүп калдым эле Кудайымды.
Мени эми кечиреби? Кечирсе экен...

КУЛМУРЗА

Менимче кечирет го, эгерде сен,
кетирсең кайгы-муңду көздөрүңдөн.
Бул көздөр канатсызга канат берип,
жансызга жан киргизет көз ирмемде.
Мелт эткен эки жылдыз... ысык табы,
тим эле куйкалады жүрөгүмдү...

АК САТКЫН

Өзүмдү кармай албай, сыйкырланган
эркиңе ийип барам.... Мынча таттуу
сөздөрдү ким үйрөттү?

КУЛМУРЗА

Сүйүү оту!
Ал отту кара көздүү сулуу жакты.

АК САТКЫН

Капырай! Жылчыгы жок кара туман
сүрүлбөй, күндү көрбөй, өмүр-күнүм
өтөр деп адашыпмын. Аалам жарк деп,
ажары эми ачылды түмөн-түркүн.

Мунчалык мукам, шыңгыр булак үнүн
укпагам, келсем дагы далай ирет.
Купуя бир сыр айтып тоонун жели,
тымызын жүрөк күүлөп ээликтирет.

КУЛМУРЗА

Көз жарган сезимдерди туткундаба,
асманда учсун бийик канат күүлөп.
Жылдыздар уяласын кучагында,
мен үчүн ыйык жан жок сенден бөлөк.

АК САТКЫН

Атакем дүйнөпараз. Узакбайдын
кызыкты кызыл дилде байлыгына.
Камалдым темир торго. Байлык деген,
карабайт экен адам ыйманына.
Бйладым жатып алып төшөгүмдө,
жакшылыктан кол жуудум, үмүт үздүм.
Эгерде сен келбесең... Той бүткөнчө
бычырап ташка сынмак өмүр-күзгүм.

КУЛМУРЗА

Антпечи! Аппак колдор, аппак билек,
түнөрүп аккан дайра-кара чачың,
Көздөрүң оттой жанган топуракка
кандайча жуурулушат?!

АК САТКЫН

Кудай алсын!

КУЛМУРЗА

Жок, жаным! Тирүүлүктөн күдөр үзбө!
Кайыптан учуп келген пери-кушум –

өзүңсүң... Бир көз караш дүйнө мага!
Өлгүчө азык болуп жетет ушу.

АК САТКЫН

Сен неге, окторулган дайра болуп,
Кирбедиң неге түтөп мурунураак?
Көчүрүп Ак Саткынды аппак нарда,
алмаксың атаганат, атаганат!
Көтөрүп аппак өргөө, ат ойнотуп,
ыр ырдап алыстагы айылыңа,
барчыным, апкетмексиң...

КУЛМУРЗА

Алып кетем!
Өкүнбө, кеч болду деп арман кылба!
Ырыстуу, ыкыбалдуу келин болуп
киресиң сен үйүмө.... Энем сенин
башыңдан суу айлантат. Бата тилеп:
«Балага жык толсун деп эшик-төрүң!»

АК САТКЫН

Тилеги энекеңдин келсе кана!
Ар баскан кадамыңды абайлап бас.
Көп биздин душманыбыз акмалаган,
жат элде жөлөк болоор досторуң аз.

КУЛМУРЗА

Ошондо сен, жомоктон учуп кирген
перидей жоолугунду үлпүлдөтүп,
төрүмдө отурасың... Чоң Алайга,
Оо, анда чоң той берем дүңгүрөтүп...

АК САТКЫН

Узакбай жерге кирсин,
туйтунган бүгүнкү той, бактысына.
Ал эми агам бизди билген болсо,
катыгүн, жөн койбойт го чачты сылап...

КУЛМУРЗА

Экөөбүз бир бүтүнбүз. Көралбастын
кудурет эки көзүн чукуп алсын!

АК САТКЫН

Оозунан отту бүрккөн ажыдаар ал,
оп тартса ошол замат жутуласың...

КУЛМУРЗА

Ашыглык экөөбүздүн куралыбыз,
чебибиз жоо еталгыс түмөндөгөн.
Башкалар эмне десе ошол десин...

АК САТКЫН

Чын айтам, коркпосом да башкалардан,
коркомун андан жаман. Эгер билсе,
өлтүрөт, Мырза, сени.

КУЛМУРЗА

Аруу сүйүү,
Өлүмдөн сактап калат...

АК САТКЫН

Ошентсе да
илинбе бөтөн көзгө, жарык күнүм.
Өмүрүм соолуйт, өчөт сен болбосоң,
арзыбайт бир теңгеге, мүлдө дүйнө.

КУЛМУРЗА

Жетпесем өлгөн жакшы, элди бузаар
шерменде аталганча тирүүлөргө!

АК САТКЫН

Саткындын кара жаны тартуу сага,
тагдырым кош колуңда...

КУЛМУРЗА

Ууз, таза
Оо, менин махабатым!

АК САТКЫН

Жигит болсоң,
бекем бол! Алдап кетпе! Шертти бузба!
Ойлобо жеңил мүнөз кыз экен деп...

КУЛМУРЗА

Сүйүүңө арзыбасмын-курман жаным!
Мен сага, чын көңүлдөн азгырылдым,
табыңа күйүп кеттим, туралбадым.
Жаркыным асман күбө, жер да күбө.
Ант берем: биздин сүйүү түбөлүктүү!

АК САТКЫН

Не болот эртеңки күн? Ушул антты
Бек сактап көкүрөккө жүрөлүчү!
Бар эми, шек албасын агаларым,
сени да издебесин... Бир чоң элдин-
мейманысың тойго келген.

КАЛМУРЗА

Билем аны.

Качууга кайсыл жерден жолугалы?

АК САТКЫН

Бизде бүт элдин көзү... Айталбаймын.

КУЛМУРЗА

Ырайым берсин деймин сендей кызга.

Шашылба! Колуң тартпа! Боюң тартпа!

АК САТКЫН

Оо, Кудай! Уят эми... Жаным, Мырза!

(Сырттан Сырганын үнү чыгат)

СЫРГА

Сатышжан!

АК САТКЫН

Кайдагы үн? Жеңекемби?

Кетейин... Эл туйбасын, арыстаным!

Мынаке баратамын...

(Кетет)

КУЛМУРЗА

Бакытты мен мерес бир нерсе десем,
пейли кең, чалкып жаткан көл турбайбы?

Мен анын илеп-демдин сезип жатам,
шарпылдайт кулагымда толкундары.

Түшүмбү же өңүмбү? Мындай күндү
башынан кандай адам өткөрдү экен?

Сүйүү – бул чагылгандын оту тура,
чарт этип тийген жерин өрттөп кеткен...

(Ак Саткын кайра келет)

Кайрадан келеби деп күтүп тургам,
алтыным, ажырашуу азап болду.

АК САТКЫН

Бир сөздү айтамын деп унутупмун.

КУЛМУРЗА

Унуткун үйгө карай кетээр жолду...

АК САТКЫН

Кыз оюн бүгүн түндө улантылат.
Эртеңге калтырбайлы! Айла таап
кел, менин сепке кетчү ак өргөөмө.

КУЛМУРЗА

Кулмурзаң сага барбай кайда барат?

АК САТКЫН

Келерде сагызгандай сак болуп кел,
калбасын бирөө жарым шекшип, көрүп.

КУЛМУРЗА

Күт мени, келем сага...

АК САТКЫН

Келбей койсоң,
Күтүүдөн Ак Саткының калат өлүп...
(Сырганын үнү чыгат)

СЫРГА

Секетим. Келчи бачым!

АК САТКЫН

Баратамын.

СЫРГА

Бол тез-тез! Шашылууда куда тарап.

АК САТКЫН

Жакшы кал көрүшкөнчө!

КУЛМУРЗА

Күткүн, жаным!

АК САТКЫН

Узакбайды оо, качан Кудай алат?

КУЛМУРЗА

Табабыз бир айласын. Капаланба!

АК САТКЫН

Унутуп кала көрбө!

КУЛМУРЗА

Кандай адам

унутат кыз баланын карай көзүн?

Унутса унут кылып коёт өзүн...

(Ак Саткын кетет)

КУЛМУРЗА (өзүнчө)

Ашыглык, кудуретин кандай сенин?

Жетеби көтөрүүгө менин күчүм?

Жан дүйнөм тең келеби ооматыңа?

Торуңа капилеттен келип түштүм....

Бйгарып ай-ааламдын тең жарымын,
бийлеттиң жылаңаяк чок үстүндө.
Шаңшыган бүркүт элем асмандагы,
колуна салып бердиң мүнүшкөрдүн.
Атылып тээ түпкүрдөн жанар тоодой,
сел болуп ташып келдиң жазындагы.
Катылган сырың кайда? Ак Саткындын
жылдыздуу маңдайына жазылганбы?
Болбосо кош булактай чачындабы,
мас кылган назик, сылык сөзүндөбү?
Сууданбы? Абаданбы? Жылдызданбы?
Жер каймак, Адам ата өзүнөнбү?

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

I. ИМАНАЛЫНЫН ҮЙҮ

Ак Саткын менен Сырга.

СЫРГА

Агаң менен Узакбай күбүрөшүп,
деги эле сөзү бүтпөйт. Жамандыктын
болоорун сезип жатам...

АК САТКЫН

Кантсем экен?

Колуман төгүлөбү эми бактым?

Акыл берчи?

СЫРГА

Энем менен акылдашкын.

Сен үчүн кыянаттык ишке барбас.

АК САТКЫН

Ким билет? Бирок бүтпөй койду такыр,
күн-түнү өзүм менен болгон кармаш.

Канчалык акыл топтоп ойлонсом да
акыры жүрөгүмө башым ийдим.

Тагдырым Кулмурза экен. Айтчы жеңе,
анан мен Узакбайга кантип тийем?

СЫРГА

Эненин боору жумшак. Өз перзентин
азапка колу менен түртө койбойт.

А балким атакеңди ийге салып көндүрөөр...

АК САТКЫН

Жок, атакем өлсө болбойт.

Мал - мүлкү өрүш толуп жатса дагы,
туягы күндөн күнгө көбөйсө дейт.

Не деген жазымыш бу? Канатыңды
сындырып, зар какшатып көкөй кесет.

СЫРГА

Күнөөгө мен да баттым! Кейибеймин!

Кулмурза жүрөгү ак, асыл жигит,
сыйлайт да барктай билет кадырыңды...

АК САТКЫН

Мен аны ушунчалык калдым сүйүп.

Калп айтсам төбөдөгү асман урсун,

билбепмин чын сүйүүнүн эмне экенин.
Ысыгы илебинин азыр дагы
куйкалап, өрттөп жатат, сезем демин!

СЫРГА

Миң өлчөө керек муну акыл менен.
Кызыке! Жеңил ойго жеңилбегин!

АК САТКЫН

Өзүмдүн башыма өзүм ээ болбосом,
анда мен жарыктыкка эмне келдим?
Жулкунат неге жүрөк ээ-жаа бербей?...

СЫРГА

Сен үчүн эки эл каршы жаатташып,
ортодо ойрон болот, элге убал!

АК САТКЫН

Башыма не күн түштү? Чырагданга
жулунган көпөлөктүн кейпин кийдим...

СЫРГА

Эркинди талашып көр, мөгдөбөстөн
жылоону алдырбагын, кайынсиндим.

АК САТКЫН

Мен эмне, күң бекенмин сатылгандай,
өзүмдүн бак-таалайым талашамын.
Башкага буюм болсом, сүйгөнүмдүн
көзүнө ай перимин, ханышамын!
(Сырттан Алмагүл кирет)

АЛМАГҮЛ

Ханышам! Энең сенден секет кетсин.

АК САТКЫН

Энеке, эгер мени кызым десең,
бейкүнөө кордобогун. Сөзүмдү уккун!
Мал-мүлкүн кайтарып бер Узакбайдын,
Көңүлдөш жигитим бар...

АЛМАГҮЛ

Аны унуткун!
Той бүтүп калбадыбы? Апей, ботом!
Укпасын атаң муну...

АК САТКЫН

Напсин тыйсын!
Эркиме койсун мени. Же болбосо...

АЛМАГҮЛ

Эмне дейсиң?

АК САТКЫН

Азыр эле нике кыйсын!
Көчүрүп алып кетсин күйөө балаң.
Үйүңдө эркеледим. Мага берген
Тузуңа ыраазы бол!

АЛМАГҮЛ

Бетсиз десе!
Батадан кайткан оңбойт. Сообу деги?

СЫРГА

Калп айтат...

АЛМАГҮЛ

Үнүңдү өчүр! Шашпа муну.
Көкүрөк күчүгүм деп жетиналбай,
тоюна чачсам баарын...

АК САТКЫН

Энекебай! Бооруң таш!

АЛМАГҮЛ

Бу не деген кыял-жорук?
Бар Сырга, кайнатаңды чакыр бери!
Бейбактын тынганы оң, кетсе кетсин...

АК САТКЫН (өзүнчө)

Бүттү эми, Мырза менен түн жамынып,
Алайга кетем качып... Анык чечтим.
Кыйылып калмак болду биротоло
абийир деп, каада-салт деп кырчын кезим.
Бейтааныш дүйнө мени тосуп алгын,
не болсо ошол болсун келечегим. (Энесине.)
Балам деп көңүлүмдү сурабастан
үстүмөн тонду бычып, тагдырымды
чечтиңер каалагандай, Узакбайдын
дүйнөсүн алып жырғап, марыдыңбы?

СЫРГА

Сатышжан! Ботом сага эмне болду?
Акылың жайындабы?

АК САТКЫН

Септин камын,
Жеңеке, көрө бергин! (Шыбырап) Бир ой келди

Айтамын кийинчерээк, таарынбагын.
(*Сырга кетет. Сырттан атасы кирет*)

АЛМАГҮЛ
Атасы!

ИМАНАЛЫ
Эмне болду?

АЛМАГҮЛ
Мобу кызың,
Узакбайга тийбейм деп чыр баштады.
Кантебиз?

ИМАНАЛЫ
Бас катын, жаагынды!
Кыздын да сөзү сөзбү? Курдаштары
күйөөгө кетти небак. Элге-журтка
шерменде кыласыңбы карыганда.
Той кызып өтүп жатат. Узакбайдай
жигиттин этегине сыйын кайра.
Бети жок. бойго жетип калса дагы,
эселек кыздардын сөзүн сүйлөйт.

АЛМАГҮЛ
Бул кызың барган жерде баксыз болот,
кызыбайт турмуштары, оту күйбөйт...

ИМАНАЛЫ
Сүйбөсө сүйүп кетет. Кейип эмне?
Батадан кайтуу ата салтында жок.
А балким, мунун бары, катын, сенин
тарбия-таалимиңден!?

АЛМАГҮЛ

Байым, бирок...

ИМАНАЛЫ

Болду эми, былжыраба, жинге тийбе!

АК САТКЫН

Билемин, сөзүңөрдөн кайтпайсыңар.
Силерге убал-сообум.... Эмне кылам?
Акыры Кудай Таала сөзүмдү угар...

АЛМАГҮЛ

Ак Саткын, кагылайын. Барар жерге
кабагың бүркөбөстөн, ак жолтой бар.

ИМАНАЛЫ

Жүз атка байге сайдым. Мындай тойду
биз мурда көрбөдүк дейт элдин баары.
Ырдады Молдо Нияз, Туяк ырчы,
уккандар оозун ачып, муюп калды...

АЛМАГҮЛ

Эч нерсе аябадык. Себиң үчүн
Кокондун базарынан баары келди.

ИМАНАЛЫ

Кераяк! Бактың сенин тоодой экен!
Таппайсың жер кыдырып мындай эрди.

АК САТКЫН (өзүнчө).

Катыгун, жыргап калган экем анда,
туйтунуп эрге дагы, дүйнөгө да.
(Алмагүлгө)

Барайын ак өргөөмө. Ооруп турам
чыйрыгып дене-башым, тийбе мага!

АЛМАГҮЛ

Шамалдап калсаң керек. Жылуу- жумшак
жата көр... Оюн-зоокко аралашпа!

АК САТКЫН

Тынчымды албагыла!

ИМАНАЛЫ

Бар, барагой!

(Ак Саткын кетет)

Кызыңдын пейли бүгүн такыр башка.
Болсо экен жакшылыкка...

АЛМАГҮЛ

Оюндан от
чыгат деп бекер айтпайт. Кой, абышка!
Тойду бу эртең эле бүтүрөлү.
Тезирээк орун-очок тапсын Саткын.
Башкага көңүл кушун түшүргөндөй...

ИМАНАЛЫ

Ошондой де!

АЛМАГҮЛ

Ооба, абышка! Шекшип калдым.

ИМАНАЛЫ

Каяктан шайдоот мүнөз пайда болду?
Жүрчү эле маанайы суз. Чунак кызың,
шойкомдуу бир балекет баштабасын...

АЛМАГҮЛ

Сыргага табыштадым... карап турсун!

ИМАНАЛЫ

Чочулап алда неден Күрүчбек да:

«Саткынды тез кайнына жөнөткүн!» - дейт.

АЛМАГҮЛ

Абийирди сактоо кыйын!

ИМАНАЛЫ

Күйөө бала

Билбесин, билип калса жүрөк кирдейт...

2.КӨЧӨ

Күрүчбек менен Узакбай

КҮРҮЧБЕК

Жүрөгүм бир нерсени сезген эле...

Адебин берүү керек. Кызыталак,
шерменде кылат окшойт, баарыбызды.

УЗАКБАЙ

Жакшы эмес. Карындашың, чанат неге?

Акмалап жүргөн менин жигиттерим,
далдоодо жолукканын дагы көрдү.

КҮРҮЧБЕК

Тү-ү ата! Мейман болуп келип алып,
тебелейт неге мынча биздин төрдү?

Кайсы акмак көзүн артат тою түшкөн
колуктуга? Шиши толгон кандай неме?

УЗАКБАЙ

Эгерде бул иш дагы ырбай берсе,
оңолбойт түпкүлүгү: кан төгүлөт.
Доо кетет уруундун намысына,
калыңды кайрып алам.Андан бөлөк
кыз эмне, жок калыппы? Пулуң болсо...
Үйүмө барбай жатып, карындашың
ойсоке мүнөз күтсө, кийин кантет?
Сүйсөм да чыдап буга туралбасмын...
Кантип мен баш көтөрөм? Колундагы
олжону алдырды деп шылдың кылып,
артыман эл күлбөйбү? Ак Саткындын
жоругу жанга баткан чыккынчылык!

КҮРҮЧБЕК

Болбогон кеп.
Көрсөтөм чоң энесин Үч-Коргондон
Күрүчбек ким экенин шондо билет.

УЗАКБАЙ

Кайнага, тоюбузду аман-эсен
өткөрүп алалычы.
Ырбатпай чыр- чатакты азырынча
сабырдуу туруу керек...Андан көрө
Тезирээк апкетейин Ак Саткынды,
Никени кыйдыралы бүгүн түндө.

КҮРҮЧБЕК

Ким менен жоолашам дейт, кызыталак,
элин бир чаппасамбы? Жигиттердин
кандары коюу тартып бара жатат,
кызытып төктүрөйүн арам терин...

УЗАКБАЙ

Көгөрүп, намыс десе таштай каткан
көкжалдар бизде деле толуп атат.
Ойлогом. Мырза менен дос болсом деп,
не болуп кетээр экен кодуласак.
Сабырдуу бололучу. Ансыз деле,
Дүрт этип от кетүүгө баары белен.
Кыянат ишке барбас, эгер барса,
оо, аны жуба албайт го каны менен.

ИМАНАЛЫ

Күрүчбек, издеп сени жүрдүм эле!
Жеткиргин конокторду жай-жайына.
Оюнду жаштарга кой!

КҮРҮЧБЕК

Анча-мынча
сүйлөшчү сөз бар эле Узакбайда...
(Кетет)

ИМАНАЛЫ

Кудайдын буйругу экен. Ата сөзүн
кызыбыз эки кылбай, көндү мына.
Көзүмдүн карегиндей сактап жүргөн
жан эле...

УЗАКБАЙ

Эркелиги бар го кыйла...

ИМАНАЛЫ

Али жаш, бара-бара көнүп кетет,
турмушка бүйрө болуп, ажатыңды
ачууга жарайт, андан кам санаба!

УЗАКБАЙ

Ырахмат, менин эки канатымды
асманга күүлөдүңүз. Насип буйруп,
мынаке, тууган дагы болуп калдык.

ИМАНАЛЫ

Көгөрсүн көшөгөңөр!

УЗАКБАЙ

Эми, ата,
жанагы... ырым-салтын узатпайлык.
Калбаса керек менде аласаңыз.

ИМАНАЛЫ

Жакшылык иштин бүтүп кеткени оң.
Чыйрыгып калган экен суук тийип...

УЗАКБАЙ

Мал-мүлкүм аябадым өрүш толгон,
баш алып жатпаймынбы? Кызыңыздын
пейли эле бузулбаса,
дүйнө-мүлк жерге кирсин...

ИМАНАЛЫ

Өчүрбөстөн,
Сактасын сенин куттуу коломтоңду.
Ээ, балам! Саткыныма жакшылардын
далайы жуучу салды. Сенден өткөн,
канаке, ойлоп көрчү. Кимиси бар?

УЗАКБАЙ

Ишенем сөзүңүзгө чын жүрөктөн.

ИМАНАЛЫ

Тилегиң кабыл келсин!

УЗАКБАЙ

Айта турган

Дагы бир сөз бар сизге. Өз молдомду
ээрчитип ала келгем, андан ашкан
адам жок шарияттын жолун билген.

ИМАНАЛЫ

Бизден да чыгат эле андай молдо.

УЗАКБАЙ

Атаке, бул сунушка капа болбо!
Никени бүгүн эле кыйдыралы.
Эртең ал алыс сапар чыгат жолго.
Катнаама келген экен Букарадан
тезинен жетсин деген. Ошон үчүн
көргөзсүн кудуреттүү дуба күчүн.

ИМАНАЛЫ

Мейлиге андай болсо, шашылалы!
Айтайын апасына. Жеңесине
Саткынды даярдашсын...

УЗАКБАЙ

Тогуз кара

Берели, молдонун ак батасына,
тойго көп чабылбаңыз. Кетип жаткан
чыгымдын тең жарымын төлөйүн мен.

ИМАНАЛЫ

Кой антпе!

УЗАКБАЙ

Чын эле.

ИМАНАЛЫ

Андай болсо,

Тоспоюн сени максат, тилегиңден.

УЗАКБАЙ

Мен сизди өз атамдай урматтайын.

ИМАНАЛЫ

Ырахмат аның үчүн.

УЗАКБАЙ

Өзүңүздүн

Уулуңуздай көрүңүз, эми мени.

ИМАНАЛЫ

Аман бол! Бүтүрөлү сөзүбүздү,

Меймандар мени күтүп калышпасын.

УЗАКБАЙ (өзүнчө)

Кучагым Ак Саткынга качан толот?

Айланды неге мынча курган башым?

Бугаче аял затын көрбөдүмбү,

өзүмдү колго алайын, токто жүрөк.

Бармагын калат тиштеп көзүн арткан,

никеси кыйылса эле баары бүтмөк.

(Кетишет. Гүлжигит менен Кулмурза кирет)

КУЛМУРЗА

Гүлжигит, бактысы жок төрөлгөн бир

жан элем?

ГҮЛЖИГИТ

Не болду, айтчы мындай...

КУЛМУРЗА

Узакбай Ак Саткынга нике кыйып
алыптыр, той бүткөнчө карап турбай.
Жеңеси айтып келди.

ГҮЛЖИГИТ

Эч айла жок.

Башыңа түшкөн азап оор экен.

КУЛМУРЗА

Кандайча айла табам, айтчы досум,
камалдым туюк жарга, эми кантем?

ГҮЛЖИГИТ

Никелүү кызды алган салтта барбы?

КУЛМУРЗА

Бүгүндөн калчу болсок,
кол жубабыз Ак Саткындан.

ГҮЛЖИГИТ

Мынча дегдеп
калыпсың... өжөр адам максатка бай!

КУЛМУРЗА

Чыгабыз түндө жолго.... Күлүктөрдү
даярда. Куткаралы, башыбызды алып качып,
Алайдын тоолоруна.

ГҮЛЖИГИТ

Тутулсак не болобуз? Жүрбө шашып!

КУЛМУРЗА

Алты сан аман туруп бакытымды,
канткенде Узакбайга берип коём?
Жигиттин иши эмес бу?

ГҮЛЖИГИТ

Нике түшкөн
Кызды алсаң эл чабылат. Терең ойлон.

КУЛМУРЗА

Ойлонуп олтурууга убакыт жок.
Ушул түн чечип берет түйүндөрдү!
Саткынды алып кетип сүйүнөмбү,
болбосо шагым сынып күбүлөмбү?!
Жан досум, өлүмгө да даярмын мен,
оңой жол буюрбаптыр тагдырыма.
Тобокел! Чегинүүгө болбойт эми,
эмнелер күтүп жатат алды жакта?

ГҮЛЖИГИТ

Шыбак жыт, суусу мөлтүр, асманы ачык,
туулуп өскөн жерди, элинди ойло!

КУЛМУРЗА

Саткынды таштап коюп кетип калуу-
тозоктун чок ортосу, тосчу болбо...

ГҮЛЖИГИТ

Карыган атаң менен энеңди эсте!
Эл-журттун ынтымагы жоголбосун!

КУЛМУРЗА

Эстетип эне-атамды, Алайды айтып,
акыркы азгырганың ушул болсун.
Сөз бүттү...

ГҮЛЖИГИТ

Кечикпей кел, кармалбагын,
күтөйүн Жетим - Тоонун этегинен.

КУЛМУРЗА

Кеттим мен. Күтүп калды жароокерим,
буйруса, Ай чыга элек жетип келем.

3. АК САТКЫНДЫН ӨРГӨӨСҮ

АК САТКЫН (*өзүнчө*)

Тезирээк келчи, Мырза, күттүрбөстөн,
азапка салбай менин жүрөгүмдү.
Коюу түн калкаласын бөтөн көздөн,
көзүңдү оттой күйгөн көрөмүнбү?
Ушул түн жылдызы көп көшөгөдөй,
наристе сүйүүбүзгө болсун күбө.
Келчи бат. Кучагыңа кысчы мени!
Ойноюн дилгир, өткүр колдорунда,
нөшөрдөй аягыңа төгүлөйүн.
Никелүү болгонумду унутайын,
мен сага эң бир аяр көрүнөйүн,
магдырап мас болоюн... чачым сылап,
эркелет, Күнүм дегин, Айым дегин,
Сөздөрүң табылбаган даба мага...
Оо, Мырза, шайтан айдап кайдан келдиң?
... Кечиктиң неге мынча? Ак Саткынды

алмашып башка кызга, унуттуңбу?
Же менден баш тарттыңбы? Агаларым
жолуңдан тосуп алып куруттубу?
Жок, жок! Митаам ойлор ары кетчи!
Келет ал, келээрине ишенемин!
Нурдантат жан дүйнөмдү. Көздөрүнөн,
кумардуу сүйүү отун түшүнөмүн...
Жок ал күч Узакбайда... Болсо дагы
сүйө албайт, канаты жок сүйүүсүнүн.
Сүйүүнү малга, пулга сатып алам
деп ойлойт...
... Кандайдыр шоокум чыгат... Келди бейм?
Келди окшойт... Жүрөк , сени кантем эми?
Жигитке сыр алдырбай кармана көр,
жараткан, кечир өзүң бул күнөөмү?

КУЛМУРЗА (кирет)
Апей, ким? Мырзасыңбы?

КУЛМУРЗА
Чочубагын.

АК САТКЫН
Артыңан акмалаган адам жокпу?

КУЛМУРЗА
Кайдагы адам болсун?

АК САТКЫН
Мынчалык не
Кечиктиң, арыстаным?

КУЛМУРЗА

Сүйүү оту

Апкелди жол көрсөтүп. Айтчы, Саткын,
Никелүү жар болдуңбу Узакбайга?

АК САТКЫН

Кантейин... не кыл дейсиң?

КУЛМУРЗА

Биротоло

Жолубуз тосулдубу? Сөзүң кайда-
«Мен сени күтөм» – деген?

АК САТКЫН

Узакбайдын

Жарымын никелешкен. Эмне болду?

КУЛМУРЗА

Буздунбу же шертиңди?

АК САТКЫН

Кара сууга,

жөн гана никебизди кыйып койду...

Эмне экен нике кыйса? Ошо менен

тагдырлар чиеленип калат бекен?

Мен сага акмын мына, күтүп жатам...

Айт, Мырза! Кана, кандай ой бар сенде?

КУЛМУРЗА

Сатышым! Аман болсо алтын башым,
бербеймин Узакбайга.

АК САТКЫН

А мен дагы

барбаймын ! Алып кеткин Алайыңа!

КУЛМУРЗА

Мен келдим ошол үчүн... баары белең.

АК САТКЫН

Акыры мээрим төгүп,

угуптур арманымды Алла Таала...

КУЛМУРЗА

Алтыным!

АК САТКЫН

Мырзам менин!

КУЛМУРЗА

Толгон Айым!

Кел бери! Келчи менин кучагыма...

АК САТКЫН

Акырын.... Апей, менин кабыргамды

сындырып коёсуңбу? Аясаңчы!

Кулмурза, курчтугунду кыла көрбө!

КУЛМУРЗА

Азыткы гүлдөй жыттуу кара чачың...

Жоготтум акылымды... жарык дүйнөм!

Ырыскы, ыкыбалым...

АК САТКЫН

Элге-журтка
Шерменде кыла көрбө!

КУЛМУРЗА

Азыр... Жаным...

АК САТКЫН

Өрттөдүң... койчу, Мырза... Маха-ба-тым!
(*Тыным*)

Мас болуп магдырабай,
Кулмурза козгол! Кокуй, таң атыптыр!

КУЛМУРЗА

Кандырчы кумарымды, ырайым кыл!..

АК САТКЫН

Жол алыс. Дабан ашып кетүү керек...
Антпесек кырчын талдай кыйылабыз.
Кыйырга сөз болобуз...

КУЛМУРЗА

Колдой көр деп,
Экөөбүз көк Теңирге сыйынабыз,
Кетебиз канат байлап, эч ким бизге
жеталбайт... Жолго чыкчу аттар белең.
Тыңшачы көкүрөктү.
Үн чыгат «Саткын» деген.

АК САТКЫН

Айтпасаң да баарын сезем...
Мен эми Кудай кошкон аялыңмын.
Узакбай колун мага тийгизген жок.

А бирок ырайымсыз көздөрү анын,
кадалды көздөрүмө. Калдым мокоп.
Май баскан көз карашы жийиркентип,
эстесем дене боюм дүр дей түшөт.
Сен болбосоң, жалп этип өчөт белем.

КУЛМУРЗА

Гүлжигит тынчы кетип бизди күтүп,
жол карап жатса керек... Эми дагы
өптүрчү көздөрүңдөн...

АК САТКЫН

Миң жолу өп...

КУЛМУРЗА

Бузбагын өмүр бою убадаңды.
Сени мен комузума түгөй кылып,
сактайын жүрөгүмдүн тереңинде.

АК САТКЫН

Мен сенин комузуңмун... назик карма,
Кылдарды күүгө салбай тере бербей...

КУЛМУРЗА

Ашыглык күүсүн мурда ойнобогом,
бүт дүйнө ушул күүгө толуп барат.
Жылдыздар жылаажындай шыңгыр этет,
нурданып алдыбызда жол чубалат...

АК САТКЫН

Чаңкай түш... Гүлдүү көйнөк көпөлөктөр...
Анан биз... Тээ алыста апшак тоолор...

Экөөбүз жылаң аяк.... Кызгалдактар...
Чуркайбыз тийип-тийбей колдор колго...
(*Сырттан шыбырт чыгат*)
Оо, Кудай! Кудай сакта!

КУЛМУРЗА
Эмне болду?

АК САТКЫН
Тезирээк амал таап качып чыккын!
Бирөөлөр кобурашат босогодо...

КУЛМУРЗА
Кап, ата... Кечигиппиз ... Болдук туткун!
(*Күрүчбек менен Узакбай кирет*)
Мынаке, айтпадымбы? Оо, шерменде!

КҮРҮЧБЕК
Жаш кызды жүрдүң тооруп,
акыры колго түштүң, арсыз акмак.

УЗАКБАЙ
Шуркуя! Бу не деген кылык-жорук!

КУЛМУРЗА
Ак Саткын сүйөт мени, а мен аны!
Узакбай, жол бөгөбө! Тоскоол болбо!

КҮРҮЧБЕК
Түкүрдүм сүйүүңөргө!

АК САТКЫН
Кулмурзага
акетай, кол тийгизбе! Мени кордо!

КУРҮЧБЕК

Бети жок, жогол ары!

АК САТКЫН

Айланайын
акетай, ырайым кыл! Күнөө менде...

КУЛМУРЗА

Ак Саткын сүттөй таза...

КУРҮЧБЕК

Бас, үнүңдү!

УЗАКБАЙ

Жараткан! Жети өмүрүм жерге кирди...

КУРҮЧБЕК

Атанын салтын бузган бузукулар
жок болсун... Бул кордукка чыдайт кимдер?

АК САТКЫН

Коё бер Кулмурзаны!

УЗАКБАЙ

Тарт тилиңди!

АК САТКЫН

Асылба! Тийбейм сага, жообум бер!

КУЛМУРЗА

Бүр ачкан биздин асыл сүйүүбүздү
арамдык кордой албайт.

КҮРҮЧБЕК
Шүмшүк десе!

КУЛМУРЗА
Эч качан тумчуктуруп өлтүралбайт,
кыялбайт тамырын түк!

КҮРҮЧБЕК
Мына эмесе!
(Кулмурзаны байлап сабашат)

КУЛМУРЗА
Канкорлор!

АК САТКЫН
Мыкаачылар!

КҮРҮЧБЕК
Абийири жок!

АК САТКЫН
Жакшылык көрбөй өткүн өмүрүңдө!
Тийгизбе Кулмурзага суук колду!

КУЛМУРЗА
Жалынба буларга сен! Чөгө көрбө!

АК САТКЫН
Өлүгүндү көрөйүн! Бактым кыйдың...

УЗАКБАЙ

(Күрүчбекке эсинен танган Кулмурзаны көрсөтүп).

Сен муну эч адамга көргөзбөстөн,
таштагын алып барып Жетим-Тоого.
Жетишет, мындан ары кол тийгизбе,
эсине келген кезде түшсүн жолго.
Кан төкпө... Элдин кетип ымаласы,
Кесирдүү адам үчүн жоолашпасын.
Тууган эл бирин бири чаап алып,
бирине бири терең ор казбасын...

КҮРҮЧБЕК

Бүт элге шерменде да
Кылды бу кызыталак! Калкалаба!
Мен муну койдой гана мууздап туруп,
иттерге ыргытайын...

УЗАКБАЙ

Тантыраба!
Бир элбиз.
Элдин бекер ыркы кетип,
башталат түгөнбөгөн чабышуулар.
Кесири бир акмактын миңге тийип,
бейкүнөө адамдардын бели сынаар.

КҮРҮЧБЕК

Сенин да абийириңди жерге төктү?
Булгады уруубузду. Өйдө карап
биз эми жүрөбүзбү, жүрбөйбүзбү?

АК САТКЫН

Тийбегиле!

УЗАКБАЙ
Шуркуя!

КҮРҮЧБЕК
Болду, жалап!

АК САТКЫН
(*Жерде жаткан Кулмурзаны кучактап*)
Мыкаачылар! Кулмурза, өйдө болчу.
Таныптыр эс- учунан ... Шорум катты!

КҮРҮЧБЕК (*Саткынга*)
Сен бизди сызга алып келип отургуздуң,
мына бул кара чаар жылан чакты.
Кадырлуу бүткүл ата-тегибизди
калтырды чоң уятка. Ошол үчүн
күнөөлүүсүң...

АК САТКЫН
Анда, неге турасыңар!

КҮРҮЧБЕК
Кайрадан бетин тырмап көшөрүшүн...
Шерменде! «Күнөө кылдым, кечиргин!» – деп,
жалынып-жалбарбастан турганын көр!

АК САТКЫН
Күнөөм жок башым ийчү сага келип....

КҮРҮЧБЕК
Ийбесең ийдиребиз!
Мен муну эл-журттун арасында,

Чыгарып биротоло шермендесин,
өзгөчө жазалайын. Аял заты
бети жок шуркуяга теңелбесин...
*(Узакбай менен Күрүчбек Кулмурзаны сүйрөп
чыгып кетишет. Ак Саткын жалгыз калат)*

4. КӨЧӨ

Алыста жаштардын оюн-зоогу. Бетине көө
сүртүлүп, чачы саксайган Ак Саткын. Эки жигит
колунан жетелеп алган.

1-КЫЗ

Бетим-ий! Бу не жорук?

НАЗИПА

Кандай кордук?

Ак Саткын, эмне күнөө жасап койдун?

2-КЫЗ

Оюнга чакыралы дедик эле,
тааныбайт жүзүндү адам. Эмне болду?

1-АЯЛ

Кудай-ай! Ушундайга барабы адам?

Айдай кыз эминеге окшоп калган...

2-КЫЗ

Жүрөгүм алкымыма тыгылууда...

Чачтарын кара, жерге салаалаган...

ЖЕТЕЛЕГЕН ЖИГИТ

Никеси кыйылганда, күйөөсүнүн
көзүнө чөп салыптыр....

НАЗИПА

Калп айтпа!

Ак Саткын андай ишке кантип барды?

1-АЯЛ

Жүрөгү сүйүп турса... кылмыш эмне?

Жаш башын тобокелге салса керек.

*(Ак Саткын эс-учун жоготкон адамдай басып
жүрөт)*

КҮРҮЧБЕК

Кимде ким каада-салтты тепсеп салып,
күнөөгө батса эгер Ак Саткындай
абийири айран болуп төгүлөт да,
жүзүнө көө сүртүлөт, мына ушундай...
Ал көөнү адам жууп кетиралбайт.

(Алмагүл келет)

АЛМАГҮЛ

Күрүчбек, не кордодуң Саткынымды?
Чүрөгүм, келе бери! Жүзүңдү аарчып
коёюн... айтчы элге актыгыңды!

(Ак Саткын унчукпайт)

Катыгүн! Тил- оозунан калган тура!
Эс-учун жоготуптур.... Эмне кылам?
Берметим, балканактай балжуураным,
сүйлөчү...

КҮРҮЧБЕК

Тили калган күрмөлбөстөн!
Кызыңа жакын басып жолобогун!

АЛМАГҮЛ

Боору жок, тажаал кылып кайдан сени
төрөдүм? Не кыйнадың жалгыз кызды?
Саткыным, айланайын...Мен-энеңмин!
Коё бер, мыкаачылар кызымды бу!
(*Сырттан теңселе басып Кулмурза кирет*)

КҮРҮЧБЕК

Кирбептир эсине түк мобу акмак,
сенделип кетип калбай, неге келдиң?

КУЛМУРЗА

Ак Саткын! Жүзүң эмне? Оо, катыгүн!

АК САТКЫН (*чочун*)

Кул-мур-за!

КУЛМУРЗА

Жарык шоолам, күнүм менин!
Тийгизди кимдер сага суук колун?

АК САТКЫН

Саткынды жалгыз таштап, о дүйнөгө,
өзү эле кеттиби деп чочулагам.
Калтырба мени жалгыз, мобу турган
элдерге- биз экөөбүз чоочун адам...
Билишпейт алар биздин дүйнөбүздү,
максаты, жашаганы майда-барат.

Коркушат, сестенишет.... Ошондуктан,
сүйүүнүн кош канатын кесип салат.
Алтыным, ырас эле келбедиңби?

КУЛМУРЗА

Сен турсаң кайда барам?

АК САТКЫН

Ата-энеңе,
Баа жеткис кун болоюн. Өлтүр мени!
Бек карма канжарыңды.
Колуңан өлгүм келет, өчүр күндү!
Токтоткун жүрөктү эми, кереги жок.

АЛМАГҮЛ

Калайык! Не турасың нес болгондой?
Оо, шумдук! Кызымды азыр союп коёт...

АК САТКЫН

Калтырба мени тирүү сокур, дүлөй
опаасыз дүйнөгө сен! Менден
мурун өлүүгө ашыкпагын!

КҮРҮЧБЕК

Оо, бети жок!
Өлгүсү келген экен! Шашпай тургун!
Сениби? Атын таппай, биттеп калган,
бир кулга олжо кылып карматайын.
Жашагын ит аяктан тамак ичип,
көрөйүн, келээр бекен сөзгө шайың...

УЗАКБАЙ

Күрүчбек, кызууланба! Пейлиңен кайт!
Саткынды кечирейин... сүйөм аны...

КҮРҮЧБЕК

Шылдыңдап жатасыңбы? Кайталачы...

УЗАКБАЙ

Чачылды дүйнө- мүлкүм. Жазаландым...
Силерге дооматым жок. Келе, Саткын,
Болор иш болду – аны унуталы.
Мен сени апкетейин!

АЛМАГҮЛ

Чыр басылсын!
Макул бол айланайын, сакта жанды!

КҮРҮЧБЕК

Өтөлү кызматыңа өмүр бою,
Чөгөлөп жыгылайын аягыңа.
Баш тартпа Ак Саткындан.

УЗАКБАЙ

Айтпадымбы,
Доом жок никелешкен аялымда!

АК САТКЫН

Үмүт үз, түңүл менден! Кечирбегин!

КҮРҮЧБЕК

Моюн сунгун! Күнөөңдү жуу, карындашым!

АК САТКЫН

Жетишет... өмүр эмне? Абийир эмне?
 Мейлиге, уккан кулак айыптасын!
 Ай жүзүм көөлөндү, бирок менин
 жанымда сүйүү чырак жанып турат.
 Узакбай, кол тийгизбе! Колуң тийсе
 Саткынды айыктырбас майып кылат.
 Канатсыз кантип жашайм сени менен?
 Тозокко айланбайбы жалгыз дүйнө?
 Кызганды пенде дагы, Кудай дагы,
 Кулмурза экөөбүздүн сүйүүбүздү!

КУЛМУРЗА

Шашылба! Биз бакытты колдон жулуп,
 алабыз мобу турган көркоолордон.
*(Күрүчбек менен Узакбайга жулунат. Колунан
 тигишп кеткен канжарды Ак Саткын жерден алат)*

АЛМАГҮЛ

Ак Саткын! Кагылайын! Эсиңе кел!
(Алмагүл ыйлайт)

АК САТКЫН

Апаке, ыйлаба сен! Ыраазы бол
 кызыңа, берген аппак сүтүң үчүн!
 Дүйнөдө аз жашадым.... Айла канча...
 Сүйүүнүн кереметтүү сездим күчүн.
 Ошол күч адамдарды таза кылып,
 акыйкат жолго баштайт...

КУЛМУРЗА

Шашылбагын!
 Узакбай, сөзгө келгин! Саткынымды

бер мага... Сүйбөгөнгө асылбагын!
 Болбосо чаап алам эл-жериңди,
 биздин эл ким экенин билесиңби?
 Кааласаң жибек жалды тартуу кылам,
 бүт мөрөй өзүңдүкү, минесиңби?
 Жолунда эр жигиттин нелер болбойт,
 калдыбы күнүң түшүп Саткыныма?

КҮРҮЧБЕК

Жок, Мырза! Ушул дагы жетишерлик!
 Мен эми чыдабаймын маскараңа.
 Бузбайын дедим эле элдин ыркын,
 буйругу жазмыштын башкача экен!
 Элиңе кыргын салам! Сени болсо
 өлтүрөм... Күнөө кылып чыктың чектен!

АК САТКЫН

Экөөң эки журттун кулунусуң....
 А менин жетет кимге жалгыз башым.
 Келгиле ынтымакка... Бир мени деп,
 эл тозуп бөлүнбөсүн, жарылбасын!
 Болду эми, көзүм жетти, жаным Мырза!
 Мен калсам, эрегишип эки тарап,
 чабышуу бүтпөйт окшойт түбөлүккө....
 Ким анда сүйүүбүздү кечире алат?
 Жетебиз не муратка? Үй өрттөнүп,
 түгөнбөс кунду куумай болуп жатса,
 бир гана сүйүүбүздөн топук алып,
 бактылуу болобузбу, айтчы Мырза?!

*(Ак Саткын өзүнө канжар уруп жыгылат. Кай-
 гылуу музыка. Сахна караңгы болуп кайрадан жа-
 рык күйөт. Эл Ак Саткындын табытын алып ба-
 ратат.)*

АЛМАГҮЛ

Жоругуң айтып нетейин, кызым,
Алдыңа сенин кетейин, кызым.
Жийдегүл кезде күбүлдүң, кызым,
Жашоодон неге түңүлдүң, кызым?
Чырактай кезде жок болдуң, кызым,
Кыйырга жетчү кеп болдуң, кызым.

ИМАНАЛЫ

Ыйлаба! Белиңди буу! Кайрат кылгын!
Кулмурза, Эй Узакбай! Оо, Эл-журт!
Кан эми төгүлбөсүн! Чабышпайлы!
Болбосун кыргыз эли тукум курут!
Ак Саткын ачып кетти көзүмдү бу.
Медерим, жалгыз кызым, данакерим!
Ылайым жаткан жериң жайлуу болсун!
Башынан неге айтканың кенебедем?
Дүйнө-мүлк жерге кирсин! Түбүнө
Кимдер жеткен сая түшүп.
Кулмурза, айланайын, уулум бол!
Сени деп жанын берди кызым Саткын.
Узакбай, той бүтө элек. Тойдун артын
бүтпөгөн ызы-чууга айлантпайлы!
Кантейин, оо жарыгым! Зирек кызым,
өмүрүң гүлүн ачпай жайнап калды...

*(Узакбай, Кулмурза, Күрүчбек, Сырга табыт-
тын артынан ээрчип бирге басышат. Ак Саткын-
дын өлүмү аларды бириктирген шекилдүү.)*

Көшөгө

Т Ү З Ү М Ү

АЛГЫ СӨЗ	6
----------------	---

СЫРСАНДЫК. ЭССЕЛЕР

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

ЖОЛ	8
ЭНЕ ЖӨНҮНДӨ СӨЗ	15
АТА ЖӨНҮНДӨ	21
БАЙЛЫК	27
ДОС ЖӨНҮНДӨ СӨЗ	40
УУЛУМА АЙТЫЛГАН СӨЗ	46
САБЫРДУУЛУК	51
БАКТЫЛУУЛУК	56
ЖАМАНДООНУН КЕСЕПЕТИ	58
АДАМДЫ ТҮШҮНҮҮ	62
ЫРААЗЫЧЫЛЫК	65
УЯТТУУЛУК	68
ЧЫНЧЫЛДЫК	70
ЖАНДҮЙНӨНҮ ТАЗАЛОО	72
ЫСРАПГЕРЧИЛИК	74
КӨРАЛБАСТЫК	76
ЖООПКЕРЧИЛИК	79
ӨЛҮМ ЖӨНҮНДӨ	82
СӨЗ ЖӨНҮНДӨ	85
БИЙЛИК	91
КЕЧИРИМДҮҮЛҮК	98
АЯЛ	100
ЭСТУТУМ	107
АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ	110
ГЕЗИТ-ЖУРНАЛДАРДА	122
ПАЙГАМБАР ЖӨНҮНДӨ ДАСТАН	133
АЖЫЛЫК САПАР	142
СҮКҮТ САЛУУ	149

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

ПОЭЗИЯ	154
ЧЫГЫШ АДАБИЯТЫ	182
БАТЫШ АДАБИЯТЫ	235
КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ	253

ДРАМАЛАР

ЖАҢЫЛ МЫРЗА	276
--------------------------	------------

БИРИНЧИ КӨРҮНҮШ	280
ЭКИНЧИ КӨРҮНҮШ	300
ҮЧҮНЧҮ КӨРҮНҮШ	312
ТӨРТҮНЧҮ КӨРҮНҮШ	330
ЭПИЛОГ	343

АК САТКЫН МЕНЕН КУЛМУРЗА	345
---------------------------------------	------------

БИРИНЧИ БӨЛҮМ	346
ЭКИНЧИ БӨЛҮМ	398

Көркөм-адабий басылма

Эгемберди Эрматов

Чыгармаларынын жети томдук жыйнагы

VI том

Эсселер жана драмалар

Редактору *Жумадин Кадыров*
Корректорлору *Мамат Болот, Фатима Абдалова*
Компьютердик калыпка салган *Табылды Жанызаков*
Мукабаны жасалгалаган *Мырзабек Кадыров*

Форматы 84 x 108 ¹/₁₆. Көлөмү 27,25 б. т.
Заказ № 86. Нускасы 1000 даана.

«Бийиктик» басмасы,
720000, Бишкек ш., Киев көчөсү, 77,
тел.: 66-17-25, 62-02-11.